
Mitteilungen der Ukrainischen Gesellschaft der
Wissenschaften in Kiew.

ЗАПИСКИ

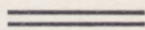
Українського Наукового Товариства

В КИЇВІ.

РЕДАКЦІЙНИЙ КОМІТЕТ

Мих. Грушевський, Вол. Леретц.

Книга II.

Cadeusz Lehr

КИЇВ.—1908.

В друкарні Першої Київської Друкарської Спілки. Трьохсвятительська, 5.

Митteilungen der Ukrainischen Gesellschaft der
Wissenschaften in Kiew.

ЗАПИСКИ

Українського Наукового Товариства

В КНІВІ.

П'ЯТНАДЦЯТИ РОКИ

Видане Товариством, в Кіеві.

КНІВЬ II.

Саденз Лейб

1908—1909

В редакції Наукової Української Академії, в Кіеві.

Високошановному

Павлові Митецькому

з нагоди ювілею його 45-літньої наукової

діяльності

присвячує

Українське Наукове Товариство

в Києві.

Rechnungsabrechnung

Stad. der Universität

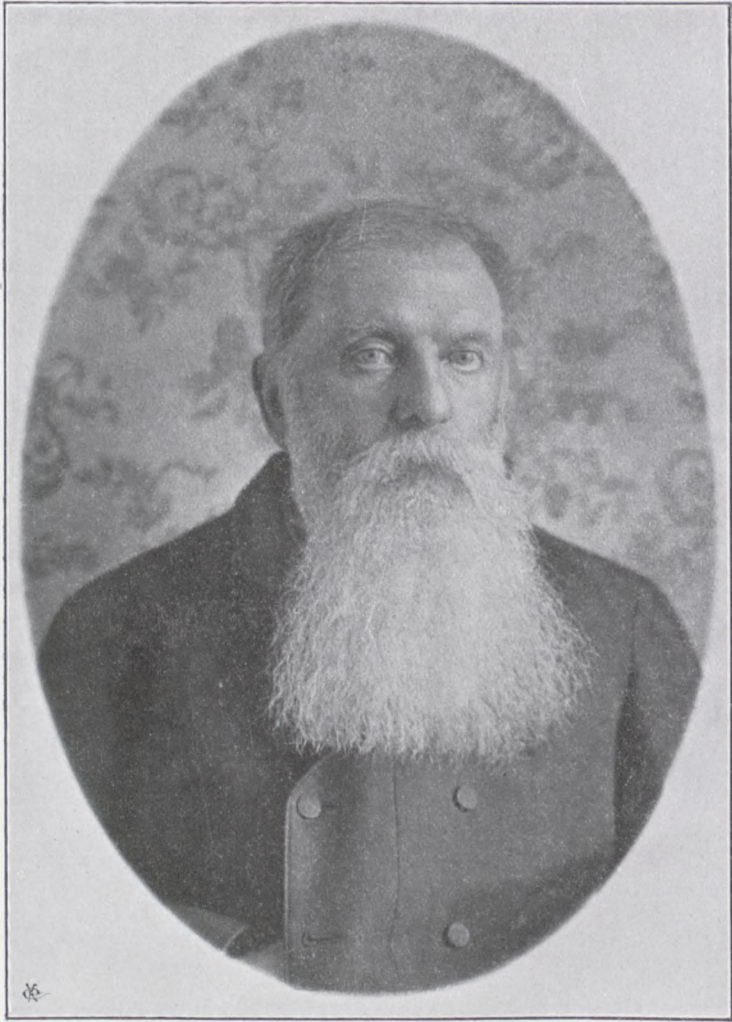
ausgegeben am 15. März 1840

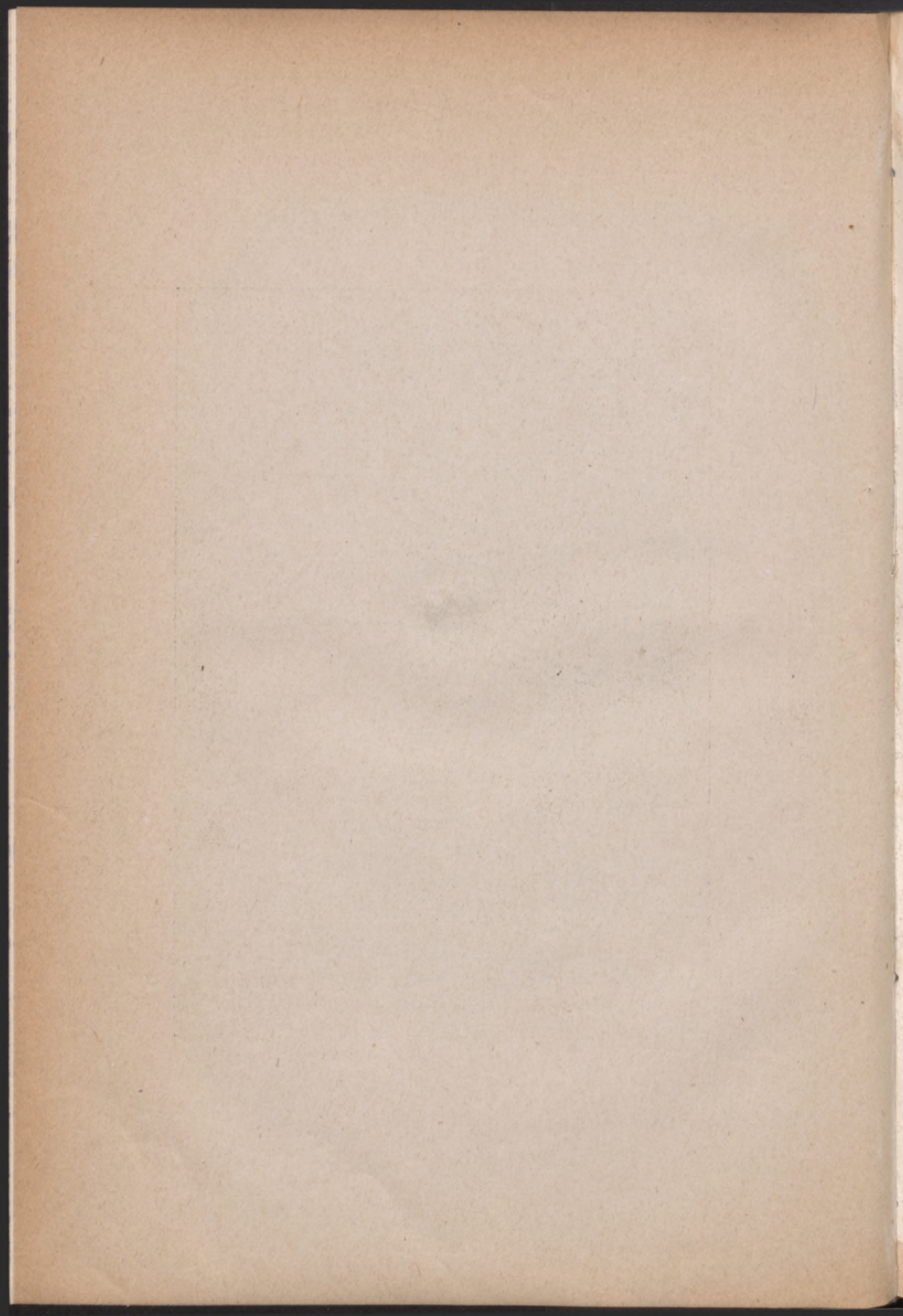
Dr. Schmidt

Stad.

Stad. der Universität

Stad.

Павло Житецький.

До ювілею 45-літньої наукової діяльності.

Написав В. Перетц.

Наука в Росії рідко зазнає випадки довгої і життєвої роботи під той час навіть, як науковий діяч працює в оточенні, що забезпечує йому супокійну творчість, і коли світової марності хвиля її не вриває. Ще рідче даєть ся спостерегти, що винялась щаслива вчена робота, коли життя їй поставило тамою то неминучу важку працю ремесничу за шматок хліба, то так нам близько знані „зовнішні і незалежні“ причини. Вільна творчість—то за першим рухом заказана овіч, то недосяжний ідеал для того загалу вчених трудивників, що з замилювання до науки працюють, уваги на себе не мавши. Образ діяльності вченого, що вчасно не вступив „до цеху“, малюєть ся так: снаги і запалу повний виступає талан на заводі науковому й суспільному, на жертву дає все, що є дорогого, чим часто красує той ранок життя, і увесь молодого серця пал, увесь ідеалізм молодечий та свіжий кладе в укохану справу..... і готовий віддати всю свою снагу науці—паде під лютої дійсности ударами, в лепцатах життя, то вганяючи за шматком хліба, то під гнітом так добре відомих російському обивателеви „незалежних причин“, що ламають людім життя, що сушать іскристе хисту джерело і викидають молодого науки робітника з назначеної колії далеко від культурної і наукової роботи. І гине, пропадає марно хист, він вяне й марніє на цвіту прибитий, а за іншої, доброї години він став ся б окрасою не що йно особистого життя, але й цілих сторінок в історії науки. І не

часто поведеть ся піднести ся з того злого разу, і як що пощастить, то лишень сильне дужому духом, що в натурі його глибоко жевріє довічний вогонь, невгашена жага до знання, той творчий дух, що не подужають його забити ані пересліди, ані нужда. Не для користи, не для слави роблять такі діячі на вжиток науки. Вони роблять тим, що для них не робити, не творити—це значить зректи ся життя.

Таким світлим і рідким обявом є Павло Ігнатович Житецький, що ювілей його 45-літньої діяльності на полі науки й літератури недавно врочисто обходило Київське Наукове Товариство.

Життя і творчість, що часто в незгоді з собою, поєдна-ли ся через нього, бо він зумів сполучити трудну довголітню діяльність педагога з прореченням гуманності й поступу і з чисто теоретичною діяльністю вченого, далекого, як те може здати ся при першому погляді на його праці—від сюжетів і запитань прудкоплинної сучасности.

Нижче ми маємо дати нарис життя й наукової діяльності П. І. Житецького до сього часу, чи докладніше—до часу обходин його 45-літнього ювілею.

I.

Народив ся Павло Ігнатович 23 декабра 1836 р. в Кременчуці, де отець його був священиком, пізніше протоереєм. Одержавши середню освіту в Полтавській семінарії, що тоді була в Переяславі, на вищу науку П. І. був посланий в гурті перших учнів до Київської Духовної Академії. В оточенні нового товариства, де був і такий видатний талан, як М. Ф. Владимирський-Буданов, і не без впливу професора загальної історії, еромонаха Валеріана, палкий, займистий молодик хутко зрозумів, що є сила загадок, що далеко сягають за межі тісно-богословської науки. Відчити пр. Троїцького і пр. П. Д. Юркевича з філософії і психології рано кинули в душу П. І. зерно тої властивости, що не давала навпослі обмежити ся на сухе, холодне спостереження уривкового матеріалу, а завжди вела до того, щоб зязати його загальною синтезуючою ідеєю.

Нове около життєве, нові інтереси, нові незнані розчарування поняли молодика на першому спітканні з наукою.

Душевна боротьба, при фізичних до того недугах (П. І-чу загрожували сухоти) закінчила ся розривом з строго церковним, вузьким світоглядом, і в три роки після вступу до Академії П. І., як і небагато з товаришів, по студенських розрухах, кида задушливий притул схолястичної мудрости і вступає до університету на історико-філологічний виділ.

На виділі тому тоді не то що не ясніли більші талани, але й звичайних не було. Під той саме час, коли в Москві на постаті були Буслаєв, в Петербурзі Срезневський, Пипін,— в Києві провід давали студентам, що обрали собі на фак словесні науки, пр. Селін, добрий мовник, але не дуже щоб учений, пр. Лінниченко та Яроцький—цей так і зовсім не вчений, що з рештою не шкодило йому, щоб сидіти довгі роки на катедрі.

Своє замилування до студій язикових і літературних П. І. що найперше завдячав самому собі, добре вгадавши своє правдиве покликання. Потім того—двом впливам, що не з університету йшли. В занятті язикознавством, переважно філософським, натхнення і поміч П. І. давав Мих. Андр. Тулов, помішник куратора Київської учебн. округи, ревний сторонник ідей Пірогова, що в справі спорудження людських шкіл зеднав значний гурт педагогів—навчителів середньої школи і студентства. Межи студентами, що спосobili молодиків до вчителювання в людській українській школі, був і П. І. Житецький. М. А. Тулов, автор кількох праць з „філософської граматики“ прищепив П. І-чу любов до студій над філософією языка.

Тим часом П. І. ще за свого студентства заприянив ся з гуртком, що мав на чолі В. Б. Антоновича. То була доба, коли прокидалось українство, коли формулювали ся виразні демократично-народні ідеали, коли „ходили в нарід“ не для того тільки, щоб освічувати його, але й на те, щоб студіювати побит, звичаї, вірування, творчість. Першим речникам української народовчої молоді, що переялась ідеалами Кирило-Методієвського братства, довелось не то що будити національну свідомість людського загалу, читаючи книжки, уряджуючи відчити й розмови, а й студіювати етнографію, історію языка, юридичних звичаїв, усної поезії українського народу.

На ґрунті замилування до простого люду плекало ся в студенському гурті своєрідне „славянофільство“, не вели-

корусько-панславистичного відтінку, а таке, що мало в ідеалі вільну федерацію брацьких славянських народів, де було місце й українському народови, що старі славянофіли його зовсім зневажили, а славянофіли нової форми, що оді-дичили від перших провістників славянофілства лишень їх негативні сторони, взяли ся гонити його.

Київський славянофільський студенський гурток купчив ся біля кола аматорів драматичної штуки. Той власне гурток і доручив П. І. написати свого маніфеста з погляду федеративних ідеалів славянства навперевагу оголошеній в „Дні“ статті В. І. Ламанського, що стояв на ґрунті славянофільсько-централістичному. Стаття Житецького (надрук. в „Основи“ 1862 р.), що ми нижче викладаємо, не подобала ся великоруським членам гуртка, що мали погляди однакові з централістами, і автор її, пересвідчивши ся в вузкості славянофільської доктрини, разом з товаришами-українцями покинув той гурток, завязавши пізніше так звану стару громаду вкупі з найближчими приятельми, межі якими були й небіжчики Т. Рильський та В. Антонович.

Скінчивши курс в університеті, П. І. поїхав на посаду вчителя російської літератури до Кам'янця, де вислужив з 1863 по 1867 р., а потім того знову повертаєть ся до Києва і поступає далі в своїй важкій чинности яко професор середньої школи, під горою спитків, маючи для наукової роботи коли не коли вільну хвилину. Молодий навчитель енергічно готуєть ся до наукової діяльности і спочатку має неваче захоочення від пр. Селіна, що мав надію приготувати собі в особі П. І. наступника на катедрі. Але мабуть не без впливу зовнішніх причин, пр. Селін повернув свій перший намір і висловив своєму талановитому учневи, що професором російської літератури в Київському університеті може бути тільки великорус та ще й москвич... Але й ця не надто радісна відповідь не знеохотила молодого вченого до науки, і на 3-й археологічний з'їзд в Києві 1876 р. він приготував свою першу більшу працю наукову про язик Переспницької евангелії 1556—61 рр., що виявила дуже добру на той час філологічну вправність автора. Пізнавшись на тому самому з'їзді з відомим славістом І. І. Срезневським, Житецький віддаєть ся науковій роботі, достежуючи історичну долю української мови і друкує в 1876 р. свій „Очеркъ звуковой истории

малорусскаго нарѣчя“, де мимо підрахунку всього того, що було зроблено в науці перед тим, пропонував ряд своїх гіпотез на підставі уважного студіювання давніх писаних пам'яток і живої української мови, переважно її північних діалектів. Не мало зазнав клопоту молодий автор, друкуючи свою обширу дисертацію, поки одержав дозвіл надрукувати ю в „Извѣстіяхъ“ Київського університету з призовлення виділу по рецензії доц. Яроцького. Заживши свідомости, яко автор більшого наукового діла в фільології, П. І. захочений від відомого слависта пр. А. А. Котляревського, що за велику вагу ставив його праці, наважився розпочати магістерські іспити, і склавши їх, після блискучого диспуту в маї 1876 р., ушанований був ученим ступінем магістра російського языка і літератури.

Ідначе невзабарі пішло ся на те, що П. І. мусів був не з власної волі кинути Київ, де його мешкання здавало ся адміністрації шкідливим і небезпешним. Він переніс ся до Петербургу в 1880 р., де відновивши знайомість з пр. Срезневським, на його пропозицію, в 1881 р. вступив приват-доцентом до Петербурзького університету і почав читати відчити з історії языка. Але туга по дому змусила П. І. при першій змозі повернутись до Києва, де мали ся вигляди на вакуючу катедру руського языка і літератури. На пропонування значної часті виділу з А. А. Котляревським на чолі, Житецький поставив свою кандидатуру, і здавалось, справа на добре вийде і кандидатові і виділови, що в особі його набував свіжої, видатної сили наукової. Але доля розсудила не так. Як положено гальки, то більшістю одного голоса кандидатуру Житецького відкинено, і кажуть, той становчий голос належав до земляка, професора-українця.

Зіставшись, як він сам висловлював ся, „попом без парафії“, П. І. мусів знову взятись до вчителювання в середній школі, але в скрутї щоденного життя, під тягарем і зморою учительської праці, не занедбав він наукової роботи. Втративши університецьку аудиторію і можливість формувати нові кадри дослідників української літератури й языка, П. І. зістав ся вірним і щирим приятелем тих молодих учених, що вдавали ся до нього, шукаючи помочі, вказівок, порад.

Через дальші роки по тому і до останнього часу зпід пера невтомного вченого раз у раз зявляють ся наукові до-

сліді, з них де-які й досі є добірним наданням до історії студювання українського язика і давньої літератури. В січні 1893 р. з П. І. стала ся сумна пригода — параліж правої сторони, що назавжди прикував його до кабінету. Але й ця недуга, зробивши П. І. тілесно безвладним, не вгасила в нім творчої сили. За видатні праці в декабрі 1898 р. П. І. обрала Академія Наук в члени-кореспонденти. Живучи в боротьбі з недугами, П. І. і досі не кидає працювати над загадками української фільології, чуйно відкликаючись на об'яви сучасного українського життя, з-особна — беручи енергичний уділ в перекладанні евангеля на українську мову. 30 мая, с. р., Рада *almae matris* П. І., знаменуючи його наукові заслуги, згідно з пропозицією історико-фільологічного відділу, ухвалила одногolosно вшанувати заслуженого українського вченого ступінем доктора *honoris causa*.

Шкільна молодь знає П. І. Житецького головно з його вчених підручників, що гостро відрізняють ся від інших аналогічних книжок; їх засада—ідея посліпної еволюції, гоїність філософського і фільологічного живла, багатий фактичний знадіб, зязаний загальною ідеєю—давно привернули до себе увагу педагогічного світа. Такі вчєбники можуть писати тільки автори, що опріч педагогічного досвіду мають ще великий науковий апарат і сильну творчу мисль.

Що ж нового й цінного вложив П. І. Житецький до скарбниці наукової? Чим збогатив він спеціально українську фільологію, які загаданья її він уперше освітив, поставив науково? Які завдання пощастило розязати цьому першому піонеру історичного студювання українського давнього письменства й язика?

Нижче ми спробуємо подати до уваги читачеві по змозі відповідь на ці питанья, викладаючи головніші праці Житецького. Тепер дамо їх список в хронологічному порядку.

1. „Рускій патріотизм“, О с н о в а, 1862 р., березіль,— 21 ст. (дата 11 дек. 1861 р.).

2. „Описаніє Пересопницкой рукописи XVI в. съ приложенієм текста Евангелія отъ Луки, выдержекъ изъ другихъ

евангелистовъ и 4 страници снимковъ“ (окремый відбиток з „Трудовъ 3-го Археологическаго съѣзда“), Київ, 1876 р., 79 ст. in 4⁰ (дата — 1874 р.).

3. „Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія“, Київ, 1876, IV+376 ст. (окремый відбиток з „Извѣстій Уни-верситета Св. Владиміра“).

4. „Die Niederlage B. Chmelnicki's bei Beresteczko am Flusse Styr 1651, in gleichzeitiger poetischer Bearbeitung“, Archiv für slavische Philologie, 1877, II B., ss. 301 — 307.

5. „Ueber das altrussische Lied von Jgors Heereszug“, Archiv f. slav. Philologie, 1877, IV B., ss. 642—660 (дата: Київ, 27 марта 1877 р.).

6. „Малорусскій вертепъ Гр. П. Галагана, съ предисло-віемъ П. И. Житецкаго“, Кіевская Старина, 1882 р., октябрь, ст. 1—8.

7. „Старинныя воззрѣнія русскихъ людей на русскій языкъ“ (рѣчь, читанная на актѣ въ Коллегіи П. Галагана 1 окт. 1882 г.), Кіевск. Стар. 1882 р., ноябрь, ст. 276 — 291.

8. „Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія въ XVII вѣкѣ. Съ приложеніемъ словаря книжной малорус-ской рѣчи по рукописи XVII в.“ Київ, 1889. IV+162+102 ст. (окремый відбиток з „Кіевской Старины“).

9. „Діалогъ Платона „Кратиль“, Журн. Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1890 р., декабрь, ст. 307 — 318.

10. „Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ“, Київ, 1893. IV+249 ст. (окремый відбиток з „Кіевск. Стар.“).

11. Памяти Георгія Конисскаго (1717—1795), Київ, 1895 (окремый відбиток з „Кіевск. Стар.“). 9 ст.

12. „Замѣтки о разныхъ методахъ изученія народныхъ малорусскихъ думъ“, Этнографич. Обзоріе, 1895 р., № 4 (кн. XXVII), ст. 108 — 121.

13. „Теорія сочиненія“, Київ, 1895 р. (шосте видання 1907 р.).

14. „Теорія поезіи“, Київ, 1898 р. 6+292 ст. (шосте вид. 1908 р.).

15. „Очерки по исторіи поезіи“, Київ, 1898 р., 5+273 ст. (четверте вид. 1907 р.).

16. „Энеида Котляревського и древнѣйшій списокъ ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII вѣка“. Київ, 1900, VI+174+130 ст. (окремиий відбиток з журн. „Київская Старина“).

17. „Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы“. Т. I, ч. 1 и 2. Сочиненіе В. Перетца. СПб. 1900 г. Рецензія члена-корреспондента (Акад. Наукъ) П. И. Житецкаго (окремиий відбиток з „Отчета о присужденіи премій митр. Макарія въ 1901 г.“) СПб. 1903 р., 60 ст. (дата: Київ, 1901 р., апрѣля 10 дня),

18. „В. Гумбольдтъ въ исторіи філософскаго языкознанія“, Вопросы філософіи и психологіи, 1900 р., кн. I (51), ст. 1 — 30.

19. „Острозька трагедія“. Розвідка Павла Житецького. Записки Науков. Товар. ім. Шевченка, т. LI, Львів, 1903, 24 ст.

20. „Къ исторіи литературной русской рѣчи въ XVIII в.“ Извѣстія отдѣленія русск. яз. и словесн. Импер. Академіи Наукъ, 1903 р., т. VIII, кн. 2, ст. 1 — 51 (і окремиий відбиток).

21. „О переводахъ Евангелія на малорусскій языкъ“, Изв. отд. р. яз. и слов. Импер. Академіи Наукъ, 1905 р., т. X, кн. 4, ст. 1 — 65 (і окр. відбиток).

В нижче поданому огляді ми спочатку дамо резюме першої молодечої статті П. І. Житецького, що була наче маніфестом його суспільних поглядів і програмою дальшої діяльності суспільної і наукової. Потім того вже зокрема розважимо його наукові праці з історії языка й літератури.

II.

Серцем і живцем статті Житецького в „Оснoві“, провідною ідеєю, що оживляє автора—є протест свідомого українця проти вузького, одностороннього розуміння „руського патріотизму“, що виставили речники славянофільства, уносячись мрією „слить славянскіє ручьи въ русскомъ морѣ“. В своїх розумуваннях Житецький виходить не з чистої „теорії“, так характерної і для епохи, коли він виступив з

своєю статтею,—і для його супротивників, що призвичаїлись чисто догматично, апріорно дивитись на історичну роль і значіння в потімні часі великоруської галузі руського народу. П. І. орудує фактами і скрізь, висловлюючи ті або інші твердження, змагає до того, щоб уґрунтувати їх історичними даними: риза характерна для публіциста — в прийдучому вченого.

Не переказуючи докладно цілої статті, багаті на свіжі мислі з ознакою живого, молодого натхнення, ми тільки подамо з неї кілька уступів, щоб характеризувати Житецького під той момент, коли прокинулися в ній ідеї, що на службу їм він віддав ціле життя, що стали підвалиною його дальшої діяльності. Багато з того, що висловив студент Житецький, видається дивним впливом інтуїтивного пізнання і творчості. Але вже вченим, в добу дійшлого віку, не міг він зупинитися на тому, що він висловив, сказати б, „на віру“, і не мало поласив сили, щоб науково мотивувати правди, що відкрилися йому в запалі натхнення.

Відповідаючи своєму супротивникові, що визнавав, що Росія і Україна мають оден спільний літературний язик і гадав, що в російській літературі і освіті є та підпора, що потрібно її українцям в боротьбі з поляками, — Житецький писав: „Невже одріч переваги числом над поляками, українці самі по собі не мають своїх духовних середків на боротьбу з ними і завжди повинні звертати солодкі очі з надією тудою, де зброю і силу їм готують видавці російських газет і часописів, де існує російська література — засіб готових понять і готового язика, приязно для них відчинений“ (4)... „Ми переконані“, пише він далі: „що український наріч сам в собі повинен шукати підпори в тих випадках, коли наступають на його народню особовість, що його язик і література — історичний орган його особовости — одинока тривка сила, на яку він може вповати, і що готові позичені на час форми, накинені згори і через те не сцементовані органічно з його вдачою, так само непридатні для її цілости, як і польська пропаганда, що точить її коріння зі споду“ (5).

Українська література, сама думка про окрему українську літературу, здавалась супротивникам Житецького „що - найбільшою недоречністю“. Тільки „для ввічливости“

вони згоджувались допустити ню „для домового вжитку“. Не без іронії пише Житецький з того приводу, наче завчуваючи розвиток і прокид української літератури: „Український язик — язик сіл, а не цивілізованих міст; українська література — утвір народнього духа, а не літературного цеху... Чи не правда, яка ж то чудна претензія — заявляти її права на самостійність“ (5). Але дамо, що український язик не досить виглажено: Житецький нагадує своему супротивникови ту правду, що на неї дуже часто й тепер забувають, що „язик науки не одразу творить ся, так само, як і язик літератури“ і що останній попереджає першого, бо „спочатку життя, а потім уже свідомість пережитого“ (6). А тим часом Житецький ловить на слові свого супротивника: „український язик, то провінціальний язик, українську літературу деградовано на місцеву словесність. А що ж та місцева словесність, як не окрема література?“ (5).

Житецький підкреслює анти-демократичні, великопанські стосунки славянофілів до народу, що вибачно залічують українську літературу до порядку річей „про домовий вжиток: глибоко зворушує душу цей легкокомисний присуд, де крайня неповага до народу бридко еднаєть ся з панським нерозумінням його сили, природности самостійного розвою — цеї одинокої причини, при якій тільки й можна народови переступити за поріг домових потреб — з правом особливої участі в загальному житті і впливу на її хід“ (6).

Житецький не виключав (в цїтованій статті) українського народу з загально-руської історії — бо доля здавна вязала обидві ці галузі східно-славянського племя; одначе він „не зливав минулого життя України з життям великоруського народу до такої однаковости, щоб уважити російський літературний язик в тій самій мірі надбанням великорусів, як і українців. *Suum cuique*“ (7). Звідти, як признати той тезис, автор висновує: „коли є дві руські народности, то є й два руських язики, і мусять бути дві окремі і самостійні літератури“ (10), бо література, як і язик, виражає найтипичніше народню психіку, народні риси і способи розуміти й виражати мисль і почуття.

Наш учений вважає за недоречний той тон вирочні, що взяв його супротивник, твердячи, „що ніколи українці не утворять язика літератури й освіти“ (10). І просто даючи

причину супротивникові, Житецький вражає його в найближчій місці епігонів первісного славянофільства: „взагалі зневажно ставитись до об'яву самостайної народньої сили і тоном лиховісного птаха викликати з прийдучого фальшиві страхи—річ не гідна людей, що раз-у-раз друком заявляють, що вони поважають і люблять всяку славянську народність — справа, з рештою, що сама себе знаймує ідеєю загально руського патріотизму і загально-руського славянства“ (11). Кажуть, мова українська така подібна до великоруської, що Шевченка розуміє простий великорус так само, як і простий українець; „але невже справді Шевченко писав українським язиком, а не великоруським з капризу своєї натури, а не з нутрішньої невідбійної конечности творити?... Чи не ясна річ, що він не хотів силувати себе, бо не хотів двоїтись“ (12)... „Висновок явний: коли Шевченко був артист, а не віршомаз український, то конечною умовою його артистичної творчости були: 1) тип, що посідає всю оригінальну будову життя і 2) така мова, таке слово, що має бути конечним атрибутом типу і формулювати всі відтінки і індивідуальні риси його. Такий тип — українська народність; таке слово — український язик“ (13).

Показуючи на історичні процеси, що dokonують ся в мові протягом її історичного життя і розщеплюють її на діалекти, Житецький гаряче й виразно, як завжди, висловлює мислі, зовсім нові багатьом тогочасним руським філологам: людський український язик звуть французьким *patois* себ-то провінціалізмом; „недомисленно дивним є цей погляд упривільшованої освіченности на людський язик нашим часом, коли не завмерли ще останні звуки поезії Шевченка, коли тим *patois* великий поета відкрив глибокості оригінальної сили і таким чином відбудував народню особовість, забезпечивши їй назавжди вільний і самостійний орган в язичі, яким сам писав. Язык — то вільний орган духа: він чужий аристократизмові і всяким умовним рубрикам, що пригадали цівілізатори. Його повня повинна бути повнею життя без огляду на касти і поділи, що є в ній“ (14).

Уважаючи на закиди, що український язик — язик простого люду, знаряддя елементарної мислі, — автор трохи нижче нагадує своїм супротивникам, що й російська література допіру виробила свій науковий язик, і що це можна

річ і для української літератури (16). Історія показали, на скільки 45 літ тому мав рацію Житецький.

Висловлюючись про взаємини української і великоруської літератури, Житецький стоїть на науково-еволюційному погляді. Нічого не становлячи наперед, нічого не пророкуючи, він твердо вірить в те, що живітне, здатне до розвою зявище нічим не задушиш, а що неживітне, мертве і те й саме поступом життя вивержене буде з його механізму. Навмисне бажання, заходи поодиноких осіб зробити рамки, поставити перепони розвоєви народнього духа — в загальному ході історичного процесу є підняттям безвиглядним, заздалегідь засудженим на неповодження.

„Ми гадаємо, що життя не можна вложити ні в тісні, ні в широкі рамки, ні замкнути його безвихідно в сферу чистої індивідуальности, ні позбавити його індивідуальности: хай краще воно само з себе викриваєть ся, само себе означає. Через те питання, як і що візьме українська література від російської науки й освіти мусить розязати ся практично, і розяже його сам український нарід, а в жаднім разі не трибуналь російських „патріотів,“ що не до тями їм руські інтереси на іншій мові, опріч їх власної і що своєю виключністю нарушають рівновагу сил цілого руського племя“ (18). „Ми стоїмо, — продовжує нижче свою думку Житецький, — за природний поступовий розвій українського народу з себе самого; російські патріоти в існуванні української літератури, спостерігаючи факт, що не пасує до рівня і характеру звичайних зявищ руської історії, пропонують зворотну дорогу — згори в долину“ (70).

Такими словами кінчає свою статтю Житецький: „Але вже той безперечний факт, що українська література має загальний інтерес, що вона живий і самостійний член загально-руської мислі, при всій своїй індивідуальности і під її захистом — доводить, що вона будуєть ся не на піску, а на твердому ґрунті, і в своєму теперішнім має тривку поруку прийдучого розвою, що вона досить визначилась для того, щоб не затерти ся в часописному непотребі під впливом цивілізаторського вселяння російських патріотів. Сумніти ся в тому можуть тільки вони, патріоти-скентики. Але кожному своє: їм — теорія, нам — життя; їм — казання, нам — чинення; їм — ораторія до самозасліплення

й самозаглушення, нам — зір і слух... Нам — переконання, що доля українського язика й літератури залежить від самого народу, що в міру власного свого розвою, означуючи ся із духовної конечности своєї натури, засвоїть з російської освіти не те, що дадуть йому добрі і великодушні люде, а те, на що покаже йому народній його геній, на свій пай маючи право впливати на російську літературу; нам — переконання, що зрушити народний світогляд, втілений в його язичі, безладним впадом згори інших форм з іншим змістом — російської освіти з її язиком, що мусить бути споконвічною засадою, а не накиненою знадвору, — це значить виобразити собі замість живої народньої душі тавлетку, що на ній можна що хоче писати, — це значить запропонувати українському народови ризиковий стрибок і таким чином нескінченно збільшити число тих розумових калік, що й без того їх доволі на Україні, і що становлять її хобру, засаду її розкладу“ (20—21). В цій статії, що написав молодий студент, положено основу, на якій ткала ся дальша вчено-літературна діяльність П. І. Житецького. Слово його не розминало ся з чином. Зацікавившись під рукою Тулова загальними загадами язикознавства, він береть ся, як тільки йому пощастило знову після Каменця оселити ся в Києві, до дослідів найдавнішої долі українського язика.

До огляду праць з історії язика ми тепер і переходимо. Цей огляд не має на увазі критикувати праці П. І. Житецького — та критика належить до історії. Нам залежить на тому, щоб в загальних рисах обізнати читача з світоглядом високошановного вченого і його поглядами на історію української літератури і історію язика.

III.

Року 1874 відбув ся в Києві III Археологічний зїзд, де П. І. Житецький виступив з справозданням про український переклад евангелі, що дійшов до нас в Пересопницькому рукопису 1561 р. За два роки це справоздання було надруковане в „Трудах“ зїзду з додатком великих витягів з тої евангелі. На початку своєї праці автор визначає особу, що переклала евангелі „изъ язика блъгарского на мову

руську“—„для лепшого вырозумленя люду христіанского посполитого“ і шукає вяснити, чому перекладач выбрав цю „мову“ для своєї праці. „Очевидно, пересопницькі перекладачі були люде, що розуміли практичні загади свого часу. Їм залежало на інтересах „посполитого люду,“ через те вони і вдали ся до простої мови того люду для того, щоб він сам міг боронити своєї справи не то що зброєю, але й словом. Цей погляд на „мову руську“ був за велику рідкість в той вік, коли людова мова була власністю неосвіченого загалу, а суспільний подум Речі Посполитої не дуже брав його до ласки своєї“ (3). Далі автор аналізує язык того перекладу, зазначає чехізми, аналізує ортографічну різностайність рукопису і дає такий загальний осуд языка перекладачів: „на славянському ґрунті, з чужомовною польською і почасти чеською домішкою, положено густими шарами в огромній лічбі риси людової фразеології з її типовими властивостями, як дотично звуків і форм, так і з огляду на слововжиток, словолад і будову речень. Недокладність і непевність перекладу багато де знати, але гідна уваги річ, що самі хиби його дасть ся зрозуміти головню бажанням перекладачів висловити ся простіше і легко до зрозуміння“ (4).

На спостереження Житецького, ближче до людової мови віддано евангелю від Іоана і надто від Луки, а взагалі у всіх евангелистів в більшій мірі переважає українська фразеологія, ніж фонетика: останню замасковано славянською ортографією тогочасних молдавсько-болгарських рукописів. Автор докладно описує палеографічні властивости рукопису, характеризує написання окремих літер і їх вживання часто досить непослідовне. Надто характерна ця непослідовність в уживанню *ъ*. По дорозі автор досліджує питання про звукове значіння літери *ъ* в українських рукописах XV—XVII вв., приєднуючи історичний матеріал. Одмінну значність має спробунок автора вяснити написання с ю й, т уй і т. п. за поміччу діфтонгів, що й досі ми маємо їх в цій самій позиції в північно-українських говірках. Головний висновок справоздання той, що Пересопницький рукопис віддає досить виразно звукові властивости українського діалекту в середній стадії його історичного розвитку (9—10).

До видаваного далі тексту евангелі від Луки і уривків з інших евангелистів додано кілька вступних уваг про м.

Пересопницю і про кн. Чорториських, про долю рукопису в звязку з історичними подіями на Україні XVI—XVIII вв. Зразки з рукопису при тім виданні дають ідею про її характер і оздобу. Працюючи над язиком Пересопницького евангеля, П. І. Житецький тільки готував ся до своєї першої більшої праці—„Очерка звуковой історіи малорусскаго нарѣчія“ (1876), що за рецензією А. А. Потебні Академія Наук вшанувала Уваровською премією. Автор дотикаєть ся в тому обширному ділі багатьох важних питань не то що з історії українського язика, а і взагалі давніх руських діалектів. Книга починаєть ся зі вступного розділу: „постановка вопроса о малорусскомъ нарѣчіи“, де з критичними увагами викладено гадки про походження, давність і міру самостійности українського діалекту, що давніше виводили Максимович, Погодин, Лавровський, Шерцль, Срезневський, Потебня. Наш автор кладе натиск на потребу пристосувати історичний метод до розязання поставлених питань, що - найближче прихилиючись до Срезневського, о скільки ідеї цього патріарха руської фільології визначились в його „Мыслях“ про історію руського язика. Цікавий до побічного питання—Житецький підходить до загальних засад розвою і життя язиків: в з'язку з питанням про походження руських діалектів, Житецький займає й загальніше — він бере під розвагу процес повстання з праязика діалекту взагалі. Признаючи аналогічно до історичного розвою інших індоєвропейських язиків, і для руських діалектів момент „загально-руський“, себ-то такий, коли існувала „типова близькість межі руськими діалектами в істотних рисах“, Житецький підкреслює і ту їх діалектичну різноставність, що застає вже історія в XI в. (31). Бувши наслідком Шлейхера, П. І. наважив ся виступити з його механічної будови генеалогічного дерева. Виповіджену думку про діалектичну різноставність загально руського язика Житецький розвиває й далі: (ст. 38): „Наш поклад такий, що праязык руський, разом з похиленням звуків в певному загальноруському напрямі, посядав завязки тої діалектичної різности, що спричинила ся до дальшого діалектичного відокремлення. В нім самому, значить, ішло рівнобіжно два процеси: скільки він мав індивідуальних властивостей, що вирости до типовости, він представляв, як порівнати до праязика славянського, мо-

мент фонетичного підупаду, зіснуття, чи, як каже Потебня, перероду; о скільки він був розмаїтий діалектично, він ступав тором діалектичного зросту. Ті самі процеси перейшли і в сферу руських діалектів... Індивідуалізація руських діалектів (славянських племен східного типу), коли дивитись на неї з погляду руського праязика, виражає момент звукового підупаду його, але поки його елементи були в рівновазі, поки індивідуальні відмінності діалектів не усталились остаточно, в них самих відбувався процес росту, розмноження. Так у парі йдуть обидва ці процеси, міняючи тільки місце чинення, або, краще сказати, розвиваючись в сфері окремих осібників. Трудно означити нехибно наступність моментів, коли стикають ся обидва ті процеси: момент діалектичного росту незначно зливається з моментом діалектичної концентрації. З усього того можна висувати для українського язика, що в долі його дасть ся спостерегти рівночасно явища рідні і іншим діалектам східно-славянського праязика і спеціальні, сказати б, індивідуальні, що властиві тільки тій групі діалектів, що утворили вже в історичну добу український язик з його діалектичною розмаїтістю. Автор переконаний, що не було такого часу, коли б наші предки говорили „єдиними устами“ і писали, як говорили: останньому стояла на заваді старославянська літературна традиція (41). Тим більшу вагу має вистежити, коли саме почало ся і як розвивало ся відокремлення українського діалекту. Відповіддю на це питання є дослідження звукової будови українського язика з найдавнішого часу; його автор подає в понижчих розділах своєї праці.

Другий розділ розправляє про долю коротких голосівок *ъ* і *ь* в первісну добу історії руського язика, з-особна в українських пам'ятках XVI—XVII вв. Далі автор переходить до українського *ї* на місці давнього *ь* і розважає випадки, коли змішується на письмі *ь* з іншими голосівками в давніх пам'ятках славянського і руського письменства, зазначаючи глибоку давність заміни *ь* на *ї* в північно-українських говірках, звідки і висновує самий процес перетвору *ь* в *ї*. Але *ї* постало в українській мові не саме з давнього *ь*; воно зявилося в замкнених складах з *о* і *е*, коли відпали *ъ* і *ь* в наступному складі. Зазначивши звязок впливу нового *ї* з утратою звукової сили в *ъ* і *ь*, Житецький спинаєть

ся на північно-українській заміні таких *o* і *e* дифтонгами, і з цих останніх висновує нове українське *i*. Останній етюд другого розділу присвячено долі давніх звуків *ы* і *и* (*i*) в українських діалектах, де виробився з них оден загальний звук — середнє *и*.

Третій розділ „Очерка“ викладає skutki спостережень авторових в обрубі українського консонантизму. Показавши тут на значіння втрати *ъ* і *ь* для консонантизму давніх руських діалектів, автор досліджує групи консонантів на початку і в середині слів, їх прикметні властивости, заравом характеризуючи стосунок українського консонантизму до білоруського.

В четвертім останнім розділі він укладає звукові риси руського праязыка, розуміючи під ним лишень „абстракцію, що існує в науці, яко гіпотеза, що трохи виясняє те, що заведве надаєть ся до вияснення“ (259). Принципом поділу руського праязыка на головні діалекти є для Житецького стосунок останніх до продовжених *o* і *e*, що дали дифтонги, і досі живі в підляських говірках. Розсліди питання за діалекти давнього східно-славянського языка привертають автора до того висновку (ст. 272), що вже в XII—XIII вв. риси українського вокалізму уповні виявились. Найдавнїшу стадію розвою українського языка заховали північно-українські говірки з дифтонгами. Волинські говірки мають на собі вже пїху середнє-української доби (128), а властиво-українські говірки (південні, степові) що—найбільше доконали процес розвою. Згідно з висновками автор кінчає свою працю схематичним змалюванням на подобу генеалогічного дерева долі руського праязыка, з якого, врівні з північно-великоруським, південно-великоруським і білоруським діалектом, відокремився і український, що по части заховався, а по части виділив з себе ще перед XIV в. волинсько-українську і галицько-подільську говірки і разом з ними після XIV в. утворив південно український діалект.

В додатку до книжки дано взірці говірок українського языка, як архаїчних, так і новішого типу, з окремими характеристиками діалектів. Крім памяток людової мови, приточено ще взірці писаного урядового языка з XIV по XVII в., що стали здебільшого вперше знані для науки і надруковані дякуючи авторови книжки.

Не вдаючись в детальний критичний осуд коротко оповідженої праці Житецького, досить сказати, що перед ним такої праці до студіювання українського язика ще не являлось. Роботи з української діалектології і історичної граматики — Лавровського, Потєбні допіру ще починали ся тоді, і обшире діло Житецького не могло не спинити на собі уваги вченого світу. Мимо досить суворої і неприхильної рецензії А. Потєбні (Отчетъ о 20-мъ присужд. Увар. наградъ 1878.) Академія Наук признала за автором «Очерка» всі прикмети видатного дослідника, відзначивши названу працю Уваровською премією.

В статті, оголошеній в 1882 р. і в „Очерк. лит. исторіи мал. нар.“ 1888 р. П. І. Житецький звертаєть ся до літературної історії українського язика. В першій названій роботі він розважає „старинныя воззрѣнія русскихъ людей на рускій языкъ“. Наводячи здання літописця про тожність славянського і руського язиків, автор визнає язык давнього літопису „церковно-славянським“ тільки „з замислу, а не з виконання“. Потім характеризуєть ся лїт. рус. яз. в XV — XVI вв., оповідаєть ся про спробунки перекладати святе письмо на „мову рускую“ і про опозицію від горливців славянщини, напр. Іоанна Вишенського, типового заступника „славянолюбців“ кінця XVI віку, що бачили в славянському святе, а в руському (людовому) грішне слово. Автор в загальних рисах характеризує далі „славянський“ язык XVI — XVII вв. в школі і граматиці Мел. Смотрицького. Далі йде погляд на лексикографію і граматичні труди Північної Росії і малюють ся нещасливі спробунки москвичів „славянствувати“ в XVII в. Ця стаття замикаєть ся образом тріумфу руської живої мови після Петра I і виясненням ролі й значіння Ломоносова в творенні російського літературного язика.

В „Очерк. лит. исторіи“ Житецький розвинув і заглибив ті тези, що були накреслені в допіру цітованій статті, і підпер загальні твердження і висновки багатим фактичним знадїбком з стародрукованих українських видань і рукописів. Це діло Житецького складаєть ся з трох частей. В першій автор говорить про славянську мову в творах українських письменників XVII в. Він малює їх вагання при вибиранні літературного язика межи славянською традицією

і живим язиком, язиком урядових стосунків, актів, документів, — вагання, що теоретично закінчили ся признанням славянського язика принципом, що єдне в цілість розумове життя, а практично—вживанням „простої мови“, що замикала в собі первістки українські, білоруські, церковно-славянські і польські. Автор аналізує славянську граматику Мелетія Смотрицького 1619 р., розважує синтаксичні архаїзми українських памяток і означає стилістичне значіння церковно-славянських елементів мови в українському письменстві XVI — XVII вв. (1—36). Авторові спостереження дають висувати, що українські письменники XVII в. залюбки вживали церковно-славянських форм, але вживали їх по руському, не зявляючи з ними уяви тих функцій, що до них належали: „самі по собі церковно-славянські форми становили щось зовнішнього зглядно того язика, яким вони (українські вчені) думали й говорили в щоденному житті. Заховувалась таким чином сама позірність церковно-славянської мови, що уважала ся за опатну одіж мислі, завжди зверненої на матерії більш чи менш поважні“ (36).

В другій частині розправи автор розбірає аналітично книжну українську мову XVII в. і дає аналіз „Лексикона“ П. Беринди 1627 р. і вияснює вагу польського живла в язичі українських письменників, зазначаючи справжні і позірні польонізми книжної мови XVII в. Потім того детальніше розважує автор уклад цієї мови: показує на риси українського язика, подібні до церковно-славянського (52—72), далі переходить до розгляду явищ українського язика, загально-руського походження (75—115) і на решті характеризує властивості власне українські, чужі і церковно-славянському і великоруському язикові. Останній розділ цієї частини (116—136) має в собі збір спостережень над граматичними властивостями книжної української мови XVII в.; тут аналізують ся стилістичні властивості прози повістєвої і ораторської (137—146), і з того аналізу знати, що українські письменники змагали знайти таку норму мови, щоб книжне живло заховало свою централізуючу силу, без жадної, проте, ушкоди для народніх первістків її; тим вони і в самій писовній пильнували поєднати етимольогічну засаду з фонетичною“. В межах фонетики в сфері консонантизму українські письменники, пильнуючи доховати церковно-сла-

вянської традиції, — не в замітку самим собі переходили на ґрунт людвої фонетики. В сфері вокалізму — взагалі панував консерватизм, нарушений появою народніх українських властивостій, але таких, що притаманні всім українським говіркам. В zakresі морфології дасть ся спостерегти змагання українських письменників вживати тих людвих форм, що здавали ся їм більш або менш подібними до церковно-славянських. А взагалі мимо змагання доховати церковно-славянської зовнішности — в язиці письменному переважають народні живла над книжними, і се надто чути в літературі казнодійства.

Але було б хибна річ уважати одіж книжної мови за уніформу, що зарівно окривала всіх українських письменників тої доби. Незалежно від загальної подібности і індивідуальної ріжницї, автор зазначає на Україні XVII в. протомність двох шкіл в письменстві; ті школи відрізняли ся одна від одної більше язиком, як світоглядом. Постанія й доля тих шкіл зязана з долею схолястичної науки на українському ґрунті в XVII віці. Старішому поколінню чужа була ідея народности в сучасному розумінні сього слова: ідеї релігійні заслонювали в їх свідомости інше. І коли вони часом спускали ся до розуміння „простих людєй“, то робили це тільки з релігійної ревности. Пізніші заступники науки, на спостереження Житецького, зовсім не були байдуже народу, його ролі і значіння. Полемізуючи проти гадки і тепер звичайної про відірваність заступників київської схолястичної науки від народу і його інтересів, автор приточує дані з творів І. Галятовського і А. Радивиловського (цітати можна побільшити, беручи і з інших авторів). Ті дані виявляють, що названі типові речники української схолястичної науки зовсім не стояли осторонь народнього життя, не дивили ся на його обяви, як чужі і байдужі глядячі. Такий стосунок їх до тогочасного народнього життя і причинив ся до того, що в мові їх творів явили ся нові живі первістки. Виступивши ще в XVI в., яко орган народньої самосвідомости, книжна українська мова розвиваєть ся й далі в тому ж напрямі, змагаючи наблизити ся до живої мови. Народне живло проводить ся в ній свідомо, хоч і не завжди наступно (ст. 162).

В додатку до „Очерка литер. історії мал. нар.“ ми знаходимо словник книжної української мови, взятий з рукопису початку XVII в. — цінний документ для літературної історії українського язика.

І це діло П. І. Житецького, як і попереднє, пошановано від Академії Наук в 1890 р. Уваровською премією, за рецензією проф. Кочубинського „(Отчетъ о 32 присужденіи наградъ гр. Уварова)“.

По довгій перерві допіру в 1907 році вернув ся П. І. Житецький знову до питань історії язика і оголосив в „Извѣстіяхъ“ Академії Наук широку статтю: „Къ історіи литературной русской рѣчи въ XVIII в.“, де трактуєть ся історія появилення вчених пересельців з Київа в Москві і Петербурзі і означаєть ся їх роля в утворенні російського літературного язика. Автор констатує, що серед великоруських книжних людей вже в другій половині XVII ст. було мало знавців славянського язика. Але потреба в них була, і на попит відгукнули ся вкраїнці — пересельці з Київа, що принесли з собою і українські первістки в своїм ученім „славянським“ язичі. Після зради Мазепи ймовірність до них в Москві захитала ся; не малу ролю відіграла, щоб зменшити і ущербити їх вплив на Москві, їх обопільна ворожнеча. Далі автор докладно аналізує ролю Тредіаковського і Ломоносова в утворенні російської літературної мови, найбільше останнього, що пішов у сліди киян і на-сам перед Мел. Смотрицького. Нові ідеї принесені з заходу, породили в російському язичі силу барбаризмів, що одночасно з поменшенням ц.-славянського живла вдерлись в літературну мову. Підсумовуючи свої розвідки, автор резюмує так: „Ми дослїдили історію творення літературної російської мови в трох головних її моментах — за Петра В., за Єлизавети і за Катерини II. Ми бачили, що в істоті першого з них лежить головно діяльність українських письменників, покликаних від Петра В. на північ, — що за Єлизавети продовжником тої діяльності в великоруському напрямі був Ломоносов, — що за Катерини II наслідовці Ломоносова, не відступаючи від його міродайних засад, що він положив у своїй граматиці, змагали до зрівнання розмаїтих живел „російського“ язика, до усунення границі, що відрізняє книжню мову від розмовної, щоб спустити

книжню мову до розмовної, і навпаки — піднести цю останню до мови книжньої. В міру наближення до кінця XVIII віка літературна продукція на півночі Росії побільшуєть ся, а разом з тим літературний російський язык де далі більше стає притяжною силою і на Україні“ (51).

Останньою працею П. І. Житецького, присвяченою історії языка, є його розправа про переклади євангелі на український язык (1905), написана з доручення Академії Наук. Отся праця нашого вченого маєть ся з одного боку в тісному зязку з першими чисто теоретичними його роботами з історії языка, з другого — має крис дати фільольогічні підстави до порівнавчого осуду нових перекладів євангелі на український язык. Щоб установити тверді поклади до оцінення языка і стилю нових порекладів євангелі, Житецький удаєть ся до порівнавчого розгляду синтаксичної і стилістичної будови української мови і давнього книжного языка, в порівнанню з старо-славянськими перекладами євангелі. Нагадавши коротко долю утворення літературного українського языка і зхарактеризувавши вплив двох давніх діалектів (українського й білоруського) на його склад, автор виясняє засаду, що стала ся підвалиною поеднання білоруського і українського живла: письменники й писарі XV — XVI вв. мали ідею загального языка, що вони звали „рѣчью рускою“, „мовою руською“; і під впливом цієї ідеї вони краще вподобали звуки спільні білоруським і українським говіркам, уникаючи спеціально білоруських властивостей, чужих українським діалектам (*d'z', u*), і так само спеціально властивих тільки українським (дифтонги, *i* з *o*, *e*).

Найхарактернішою рисою складні старших памяток літературного українського языка і перекладів євангелі є вживання дїеприкметників теперішнього і минулого часу. „Український діалект в своїм історичнім розвою йшов тим самим тором, що і всі інші, себ-то втрачуючи давню стислість речення і невірїжненість його складників, і спокволя перебудовував ся аналітично. Але в міру того, як короткі дїеприкметники набували нерухомої форми незмінних слів, вони вже не могли згоджувати ся речівниками, і разом з тим почали тяжити до часівника, яко осередку речення, що в наслідок того одержало більшу граматичну означеність, більшу розчленованість своїх складників... Разом з розмаї-

тістю, що при тому не виключала єдності, умовленої виразнішими запросами мислі, речення набувало більшої виразності і мова ставала рухливішою. Такий був загальний поступ синтаксичної перебудови мовної в західно-руському письменстві“; (11) це найдогідніше спостерегти, зіставляючи старі переклади св. Письма на український літературний язик XVI — XVII вв. з старо-славянським перекладом, що й робить наш автор, надаючи своїй думці наочности і довідности. Старші переклади євангелі українською мовою стали з'являтися на українським літературнім язичці, де було дуже і славянське і ще більше народне живло. Навіть славяно-руський вчений язик письменників кінця XVII в. можна назвати „славяно-українським“. В другий половині XVIII в. і той і другий спіткали ся в вищих верствах суспільности з російським літературним язиком, що виробили його письменники школи Ломоносова — і муіли були силою історичних умов уступити ся йому з дороги. Але „не те ми бачимо в нижчих верствах письменних людей, що ближче стояли до народу і не орудували іншою мовою, пріч мови людвої. Літературні потреби в них, раз прокинувшись, не замірали ніколи в них, і через те вони пішли під захист рідної мови, що давала їм барви на вираз радощів і болів особового і громадянського життя. Таким робом входила ця мова в літературне вживання надовго перед тим часом, коли з'явила ся Енеїда Котляревського“ (20—21). В основі сучасного українського літературного язика лежить людвова мова, що доспіла і стала здатною до вислову культурних понять. З людвовою мовою і її запросами і доводить ся рахуватись насамперед перекладачам євангелі. В другому розділі Житецький аналізує переклад Лободовського і виводить, що „звуками і формами українська мова перекладу Лободовського не є поправно організована мова, підлегла певним граматичним нормам; вона відзначаєть ся діалектичною пестрінню, нічим не мотивованою (23—24). З детального порівнявчого аналізу випливає не дуже сприяючий висновок про переклади Лободовського й Куліша. Значно кращий, розуміючи легкість і живість мови, переклад Морачевського, до того ще перенятий високим релігійним натхненням. В другій частині статті приточують ся взірці рівнобіжних текстів з старих перекладів євангелі на

український язик — Пересопницької 1556-61, Волинської 1571 р., Учительної Єв. XVI в. Почаєвської Лаври, Учительн. еванг. р.р. 1604 1637, 1970 і з трох вишеназваних нових перекладів.

Поряд питань чисто фільологічного характеру в царині українського язикознавства, П. І. Житецький завжди цікавий був загадів філософії язикознавства і історії його; те свідчать його дві роботи: етюд про язикознавство у греків — „Діалогъ Платона — Кратиль“ (1890) і — „Гумбольдтъ въ исторіи язикознанія“ (1900).

В першій статті, зазначивши вагу питань філософського, узагальнюючого характеру, автор спинається на зародженні філософського язикознавства у греків, де було дві школі: речники одної вважали слова за вплив природної конечности, а другої — за здобуток людської самоволі. Те й друге зязано в діалозі „Кратиль“, одному з великих утворів давности; його „можна вважати за програму філософського язикознавства, за могутний синтез всіх його засад“ (309). Житецький докладно подає і аналізує ідеї, що замикають ся в діалозі Платона і ставить ряд дезидерат філософському язикознавству в прийдучому (318).

В статті про В. Гумбольдта Житецький переглядає ті здання філософів і лінгвістів на язик і його початок, що були перед Гумбольдтом (1—13), і потім того схарактеризувавши життя і діяльність Гумбольтову, яко лінгвіста, викладає його філософські погляди, дуже близькі до поглядів нашого автора (язик зовнішній обяв його духа, це не *ἔργον*, а *ἐνέργεια*, діяльність, а не закінчене діло; язик живе в мові, а не в граматаках і словниках і т. д., язик е орган, що творить мисль і т. д.) Детально аналізуючи провідні твердження, вибрані з праць Гумбольдта, Житецький висноує, що плянове метафізичне будування не міцне, а тим часом воно спирається не на саму метафізичну підвалину. Властивість теорії Гумбольдта — це широкий погляд на життя язикове. Сила таких розумів, як Гумбольдт, не стільки, на гадку Житецького, в позитивному розязанні завдань, скільки в зворушному впливі на інші розуми, що змагають договорити недоговорене (30).

Щоб закінчити характеристику праць П. І. Житецького в zakresі язикознавства, скажемо, що він ніколи не зяв-

ляеть ся в них однобічним лінгвістом, а завжди виступає фільологом, що йому залежить не на самих тільки процесах язика, але й на всій тій побутовій обстанові, де відбуваеть ся і пливе життя язика людowego й літературного.

IV.

Праці П. І. Житецького з історії літератури майже виключно осередкують ся в межах української літератури XVII — XVIII вв. і присвячені розробленню того темного періоду, що знаменував добу поступньового упаду козацтва і збайдуження суспільних вершин до писаної старовини. І тут цікавили П. І-ча переважно ті продукти літературної творчости, що склались сказати б на грані літературно-книжнього переказу і живої людовой творчости. Звідти бажання нашого вченого вторувати дорогу в таку перед ним майже не досліджену пущу, в таке нетро нестудійованого матеріалу, якими є віршова література, старосвіцький театр і нарешті — думи, що про них і давніше писано багато, але без жадної провідної ідеї. Другою рисою діяльности П. І-ча, яко історика літератури, є змагання типового еволюціоніста: зязати „оба полы сего времени“ минуле з теперішнім, знайти закони, по яких виробило ся сучасне з давнього спадку далекої старовини, нарешті вияснити дороги й причини, що їм українська література завдячує своє існування через XVIII вік. Відміна межі видатним вченим і шереговим ремесником в тому є, що перший інстинктивно змагає заповнити темні місця історії і поминувши те, що вже *tritum petritum*, береть ся студіювати найменше досліджені моменти і епохи. Такою епохою в історії літератури був кінець XVII-го і XVIII вік.

Як став виходити найстаріший з присвячених славянської фільольогії часописів, *Archiv* ак. Ягіча, П. І. Житецький бере в нїм участь і в 1877 р. в II-му томі уміщує дві статті. Перша—то невелика замітка про українські вірші на поражку Б. Хмельницького під Берестечком р. 1651 в. запису XVII в.; вірші ті віднайшов А. Петров. У вступних увагах П. І. показує, що то не „дума“, а „вірша“, себто продукт не лю-

дової, а штучної шкільної творчості, відтак характеризує властивості язика в тому списку, о скільки на це дозволяє його польська ортографія. Напотім — подає текст вірші в своїм читанні з поправами. Друга стаття в Archiv'і того ж року написана з приводу видання „Слова о полку Игоревѣ“ Огоновського і містить, мимо оцінення прикмет видання, ряд цінних і почасти нових уваг і міркувань. Зазначивши, що до того часу дослідники „Слова“ зосереджували свою увагу на його фонетичі і морфології, Житецький на чолі ставить конечність студіювати складню і поетичну фразеологію тої памятки в зязку з студіюванням складні, стилю і фразеології дум; при тому він сам дає кілька уваг про вживання часівника в „Слові“, де констатує синтаксичні властивості, що пережили віки в людому вживанні. Спинаячись на порівнанні „Слова“ з византійськими „воїнськими“ повістями, що зробив Барсов, Житецький показує на чисто зовнішні риси тої подібности. Аналізуючи стиль слова, Житецький показує на оригінальне вживання церковно-славянїзмів там, де автор бажає надати відмінної поваги оповіданню; рівнолежно те саме дасть ся спостерегти і в мові українських дум. Джерелом натхнення була душа народнього співця; літературні елементи він брав тоді, коли вони відповідали його настроєви. Свої поетичні барви співець „Слова“ бере з скарбниці народньо-поетичної фразеології. Напотім автор зіставляє літопис (Ип. сп.) з „Словом“; звіма питання про діалект, яким писано „Слово.“ Кажучи про процес творення „Слова“, Житецький висловлює гіпотезу, що автор не писав, а устно склав свою пісню; форми повісти вона набула під пером пізніших редакторів. І думи і „Слово“ різняться самим характером викладу — це не спокійний легкоплинний епос, це „страстня размышления“ автора, що не пережив ще моменту душевного піднесення, патосу. Нарешті будова віршу, докладніше ритмічний плин прозаїчної мови — однакові і в думках і в „Слові“; до того прикладів приточує наш автор не мало. Одночасно Житецький підкреслює неоднаковість ритмічної будови „Слова“ і великоросійських „былин“. Мисль автора видно: „Слово о полку Игоревѣ“ е коли не старша народня дума, то у всякому разі стоїть в зязку з тим жанром, що розвинув ся пізніше на ґрунті української лігератури.

До історії зародження дум П. І. вернув ся пізніше. До найближчого часу, 1883 р., належить його стаття в „Києвск. Старині“ з того приводу, що Г. Н. Галаган видав почасти вповні, почасти переповідаючи текст стародавнього українського вертепу. На запитання Галагана Житецький в тій статті дав кілька догадів на стосунок українського вертепу до інших типів драми. Він характеризує ґрунтовні риси шкільної драми, говорить, як вона перейшла до театру маріонеток і показує на характерну рису української вертепної драми, що виділила жартовливі сцени окремо на кінець дійства, тоді як в шкільній драмі цей елемент був, яко інтерлюдії, вплетений межі поважними частинами драми.

Розглянувши вертепну драму в порівнанні з інтерлюдіями М. Довгалевського, наш автор за проф. Петровим зазначає подібности, але теж і різниці, часом дуже істотні. Остаточний висновок такий: „Вертепна драма в тій подобі як вона дійшла до нас, є шкільним типом драми, на якій відбив ся вплив пізнішої шкільної теорії. Проте вертепна драма широко розсторонила рамки протонародности, що призвала теорія. Припасована до всенароднього уживання, вона є одним із тих зявищ, що показують на живий звязок давньої південно-руської поезії з життям (ст. 8).

Року 1893 вийшла книга П. І. Житецького — „Мисли о малорусскихъ думахъ“, що прихилила до себе увагу таких значних речників науки, як академік Ягич і Пипін (Archiv, XV; В. Евр. 1893, VI), що вітали названу працю нашого вченого, як видатне зявище наукової літератури. Не вдаючись в критичний осуд, подамо тут головні висновки автора.

В першій розділі книги розважають ся будову мови і поетичний стиль українських дум. Поперед того аналізу установлюють ся вихідна точка, з якої автор має провадити дальший розслід. Автор розрізняє в народній творчости особову мисль народнього співця й організовану силу науки і школи, що стає їй до помочі. „Правда, не завжди це була творча сила, нерідко вона душила народню самодіяльність. Одначе бували випадки, коли вона приймалась без насильства, без ушкоди місцевим народнім засадам життя. Тоді зявлялись відмінні форми поетичної творчости, народні з світоглядом й мовою і рівночасно книжні відмін-

ним складом мислі і способом її розвивати й виражати. До такого скомплікованого роду поезії належать, на нашу думку, народні українські думи. Вони є оригінальним впливом народньо-культурної творчості" (2).

Цей тезис можна довести двома способами: аналізуючи язик і стиль — і досліджуючи зміст дум, студіюючи обстави в яких вони утворились. Автор починає з першого і розваживши язик, рими, і не раз зіставивши з даними язика старої української прози, повертаєть ся до висновку, що літературна діяльність давніх українських письменників не минула без сліду для народньої самосвідомости й мислення, поскільки останне виливаєть ся в форму слова.

В другому розділі Житецький відповідає на питання, через кого передавав ся до народу книжній вплив. За таких передавців могли бути мандрівні школярі, особи, причетні до церкви й науки, — подібно до вагантів і голіардів Заходу. Життя цих „мандрованих дяків“ змальовано виразно, живо й барвисто, в живих образах, створених на підставі задокументованих даних. Ці „дяки,“ звичайна річ, не були творцями „дум“; але їм завдячує своє походження багата і ромаїта віршова література, що вони розносили по просторах України в своїх „шпарґалах.“

Аналізови змісту і літературної форми цих віршів присвячено третій розділ розправи. Тут розглядають ся вірші повчаючі, побутові, історичні, інтермедії, скільки вони відбились на народній вертепній драмі; підсумовуючи свої досліди автор приходить до твердження, що підпірає його гіпотезу, висловлену в передмові: мандрівні школярі, люде з літературною освітою, — але, що не відцурались народнього життя — от хто міг написати віршу, що не ображає народньо-естетичного почуття, бо „поетичні барви дає не шкільна наука в її одірванности від життя, а власне це саме житте, відроджене в чарівних звуках рідного слова, що стоїть в нерозривному язку з природним методом народньої мислі і народнього почуття“ (135).

В четвертому розділі автор підходить до дум з другого боку і стежить, як відбили ся в них людово-співні мотиви. Він аналізує декілька дум і визначає процес перероблення співного матеріалу в думи. Наслідком такого пере-

роблення, докладніше — перетворення, стає, повна гармонія між природою й штукою.“ „Самий язик дум є дивним пристосуванням книжних живел мови до народніх, книжної будови до народньої. Не могло все те стати само собою, в несвідомому пориві наївної творчости. Думи — не прості пісні, нав'язані перелетними вражіннями життя, виспівані на те, щоб виразити приплив і відплив суб'єктивного відчуття даної хвилини. Думи призначались для широкого кола слухачів, що шукали в них серйозної відповіді на загади життя родинного й суспільного. Це знали творці дум і, звичайна річ, мусіли були належно приготувати ся до відповідей, мусіли бути знайти для своїх думок більш або менш широку підставу в культурній обстанові свого часу, мусіли бути погодити цю обстанову з світоглядом народнім. А це вже річ більш або менш свідомої штуки (155—156).

На питання, хто ж були ці речники штуки, автор пропонує свою відповідь в наступному, п'ятому розділі. Це були люде, що стояли на грані між письменними авторами і народніми співцями. Такими особами могли бути, на думку Житецького, військові кобзарі або бандуристи, учасники в под'ях, що зворушували стару Україну, зворушували і тих її співців.

Одначе Житецький, на підставі фільольогічних спостережень, не припускає, щоб типові властивости дум могли виробити ся і усталили ся на бойовищу, далеко від культурних впливів школи; через те ініціатива в творенні дум завжди належала до „старців“ що межі них з часом виріжнив ся особний „тип військових кобзарів або бандуристів“, що знаходили собі на старости літях притулок в „шпиталях“. Поневіряли ся ці бандуристи в козацьких загонах і не з наслуху знали про те, що діялось під той час. Це були старі вояки — козаки, що з старости і з інших причин не ставали під броню, а вступали до повкової „музики“. Під тихомирну годину на бойовищу вони розважали козаків своїм співом, а відбувши виправу, розносили славу лицарства по всій Україні“ (140—141).

І при загальній зацікавленности поступом подій і людовий загал і козацька старшина мали задосить з кобзарської думи, з тою ріжницею тільки, що в число козацької

старшини вхсидило багато людей письменних, що правили від народньої поезії — книжнього присмаку.

В останньому розділі Житецький видає давній запис дум 1808 — 1827 р. р., з фільольогічною передмовою перед текстами і історичним і бібліографічним коментаром.

Ні до, ні після того, як вийшла книга Житецького про думи, не зявилося праці, присвяченої сьому своерідному жанрови народньої української поезії, що переважила б той твір поважністю зібраного матеріалу і свіжістю висловлених ідей і висновків.

Конечним доповненням, ключем того, як розуміє автор своє завдання і щоб вяснити його способи досліджувати є невелика стаття — „Замѣтки о разныхъ методахъ изученія народныхъ малорусскихъ думъ“ (Етнограф. Об. 1895, IV), що написано з приводу рецензії на „Мысли“ проф. Сумцова, що головним чином закидав Житецькому, немов той ухилияеться вживати порівнявчого методу. Проф. Сумцов закінчив свою статтю такими похвальними рядками: „... д. Житецький, не дослідуючи дум зокрема і не спиняючись на дрібницях, цілою своєю увагою пильнує, щоб поставити і розязати важне загальне питання про вплив школи на язык і зміст дум. Автор відкриває нове велике поле для наукових дослідів, при тому наворачтає увагу дослідників на суміжжа між книжною літературою й людвою поезією, межі школою й життям, себ то туди, де доводить ся доходити дуже складаних взаемин невитворної народньої творчости, шкільної освіти і історично уложеного побуту. Автор виявив велике замилювання до обраного предмету дослідження і попильнував його освітити з йому притаманного оригінального погляду. „Мысли“ мимо загальних висновків і міркувань автора, містять в собі нові фактичні матеріалі, уривки з цікавих віршів (по невиданих рукописах) і декільки нових історичних пісень з рукопису О. Котляревського. Все те разом надає книжці д. Житецького великого наукового значіння“ (Етн. Об. 1895, I, 107). Одначе наш автор не був байдуже тих гадок про детальні сторони його праці, що висловив проф. Сумцов. Відповідаючи по пунктах на закиди рецензента і розминаючись з ним в самій істоті, як розуміти загади студіювання дум, Житецький визначає конечність вживати історичного і фільольогічного методу, досліджуючи

текст дум і дуже обмежує значіння методу порівнявчого. Він згоден, що багато віршів могло скласти ся під західним впливом, і цікаво б зазначити дороги тих впливів, їх переносні пункти; „але це не було в пляні мого твору,—пише Житецький—тим більше, що не все у віршах можна вияснити теорією переймання, мимо побутових умов життя, що причиняли ся до того переймання. Не через те люде так чи йначе думали й чули, що їх надило літературне переймання, але тим вони засягали певних літературних форм, що ті добре віддавали їх мислі й почуття (113). Готові поетичні теми мандрують в світовій літературі і зістають ся неплідні, коли байдуже їх поет; вони оживають, коли поет, чи народній співець сповняє їх життям своєї душі“ (113). В своїх замітках Житецький вражає найбільшче місце нерозважних прихильників порівнявчого методу і теорії переймання. Відповідаючи на закид, чому він не вистудіював і не зблизив язик дум з язиком „Слова о полку Игоревѣ“, він, з відвагою вченого, що шукає самої правди, а не принадного марева, пише: „Ходив і я колись тими стежками, зближав, напр., язик дум з язиком „Слова“ і давніших літописів (в лекціях, читаних в Петербурзькім Університеті і в Archiv'і Ягича), але жадною мірою не міг перекинути виразних генетичних ниток між кінцем XII і кінцем XVI віків... Я зовсім не кажу, що не можна вдатись в принадну далечинь давнини передкозацького часу, але на те потрібно насамперед навідати твердий ґрунт в тій самій старовині, через те, не бажаючи „поневірятись по туманних країнах химери“, я обмежив ся на дослідження найближчої літературної обстанови, де зявили ся думи“ (111—112). Далі наш автор висловлюєть ся ще виразніше: „Звичайно я йду індуктивним тором від частинного до загального, або від частин до цілого, і такої думки, що в історико-літературнім творі чисто дедуктивна дорога поки що неможлива, або приваймні—непевна“ (116). А звідси висновок зовсім виразний: „На мою думку нема потреби братись на догади, коли нам цікаве зявище дасть ся вияснити готовими і вповні певними фактами“... Порівнявчий метод—дужий і живнениий, але тільки в руках обережного і досвідного дослідника, що чує міру і перевіряє метод подібности методом ріжниці. Але зараз ясно бачу тільки те, що для

мене узагальнення є щось до шукання, а для мого рецензента — щось готового“ (120). Стаття кінчиться ся тим твердженням, що перша річ в науці — то метод; але метод не вичерпує цілої науки, він мінить ся залежно від часу й матеріялю. Так, насамперед думи студійовано, вживаючи методу історичного; він — опріч того ужив історико-літературного (фільольогічного). Житецький зовсім не має думки, ніби до студіювання дум не можна приложити порівнявчого методу, але висловлює бажання, щоб заступники його мали толерантність і до інших методів, що мають так само немаловажне, а ми додамо — пануюче значіння.

Та ж само тенденція шукати підвалин літературної творчости в самім життьовім укладі, в оточенні письменника, в його психіці і в психіці середовища, до якого він належить, де росте й розвиваєть ся його хист — та ж само тенденція, що висловлена в допіру цитованій статі, лежить в основі великої праці Павла Ігнатовича про „Енеїду“ Котляревського (р. 1900). Недовго перед тим часом небіжчик проф. Дашкевич видав свій дослід на цей твір вітця нової української літератури, працююито зібравши силу паралелів з поем стиля burlesque. Житецький не був задоволений з покликання на „зовнішні“ впливи і не вдаючись далеко в більш або менш гіпотетичні хоч би і блискучі догади і зіставлення, наважив вистежити питання, де саме закоріняєть ся творчість Котляревського. І зіставивши „Енеїду“ з об'явами української літератури XVIII віку, набрав ся пересвідчення, що мимо ближчого побуду (чи то Енеїда Осипова, чи то французьких поетів), корінить ся вона в минулому української літератури, що плекала задовго перед Котляревським і стиль бурлеск у віршах і побутову комедію — в інтермедіях, починаючи ще з перших років XVII віку. На характеристику цього минулого присвячені розділи II — XII книги Житецького, де в стислім малюнку дано головні напрями української літератури XVIII в. в звязку з розвитком літературного язика. Вихідною точкою досліду є аналіз славянорусської і української книжної мови, що був зроблений давніше в „Очерку литературной истории малорусскаго нарѣчія“ нашого автора. Автор стежить долю славяноукраїнської мови в творах Теофана Прокоповича, в „Літопису“ Грабянки, в „Хожденіи“ Григоровича-Барського;

аналізує крапці драми XVIII ст., що написані цєю мовою аж до нових подихів в Київській Академії 50-х років XVIII віку, що споводували упад значіння славяноукраїнської мови. В дальших розділах аналізується літературна діяльність Гр. Сковороди і характеризується його оригінальний літературний стиль, твори уніяцької літератури, написані книжною українською мовою, літописи і діаріуші; і перед читачем поволі вирисовується образ випірання української мови з літературного вжитку в лівобережній Україні — мовою великоросійською.

Але поряд з славяноукраїнською вченою мовою, якої вживали вершини української інтелігенції, що так охоче кидали свій нарід і давніше — ідучи служити до Варшави, пізніше — до Москви і Петербургу — поруч з їх науковим „язичієм“ існувала і вживала ся яко літературна — людова мова. Її знаходить Житецький в драматичній літературі, а власне в інтерлюдіях, сценках з простого побуту, а також в багатій віршовій і співній літературі інтимного змісту. Вперше під пером ожили, були внесені в науковий обіг і одержали належне освітлення вірші - сатири, вірші - елегії XVIII в., що малювали життя серця. Тут, на ниві маловправної з погляду тогочасних вчених письменників, півкультурної - півнародньої творчости суспільних низин, дрібної сільської і міської духовної й свіцької інтелігенції зароджувала ся і виспівала та літературна маніра, той літературний язык, що з них скористував Котляревський.

Самому Котляревському і спискови його Енеїди р. 1799 присвячено розділи I і XIII — XVIII. Тут Котляревський виступає перед читачем яко речник нової української творчости, вихованої на місцевих літературних переказах. „Котляревський скористав з світової фабули і вплив в той старий міх нове вино української народньої творчости“ (130). Його Енеїда — синтез всього, що пережила українська література XVIII в. і момент її відродження. Відміна Котляревського від авторів інтерлюдій і віршів є в тім, що він артист того ж типу, але артист свідомий (134). Істотну, найбільшу вагу Енеїди автор бачить в тому, що в ній панує поетичний, артистичний реалізм (розд. XIV). Далі Житецький досліджує основний настрій Енеїди Котляревського і визначає його, як „юмор“, розкриває перед читачем світогляд Котля-

ревського, його широко-демократичні тенденції, що чинять з його творця основного тону новітньої української літератури.

В останньому розділі дано аналіз тексту давнього списку в порівнянні з текстом перводрукованих видань, а в додатку — текст з рукопису 1799 р. з критичним апаратом.

Року 1903 з'явилися на світ дві праці нашого вченого, що торкають ся долі давньої української поезії. Це — „Острозька трагедія“ і велика рецензія, написана з доручення Академії Наук на працю автора цих рядків. В статті про „Острозьку трагедію“ — рукописнім віршовім творі, що описує гнобу на православних в 1636 р. за їх протест проти поступовання княгині-католички, автор видає самий текст пєси з рукопису, що йому належить і подає аналіз цих віршів, висловлюючи між іншим своє здання про українську давню метрику в зязку з метрикою співною. Розвиток назначених там тверджень знаходимо в названій рецензії, багатій на цінні поправки і вказівки. Багато з уваг і догадів рецензентових не обмежують ся на поодинокі місця з теї праці, але становлять загальні засади. Наш вчений тим язасовує перевагу силлябічної системи в українських письменників, що в „ній було найбільше суміжних точок з тонічним народнім віршем“ (5). Йому здаєть ся вельми ймовірним, що „руські віршники засвоїли собі польський силлябічний вірш дорогою наслідування, а не теоретичних вказівок латино-польських вчєбників (7). На думку Житецького, позаяк „піснї є давнішими за вірші, то і міру людських пісень не можна виводити з міри силлябічних віршів. Пісня може припадати до віршів лічбою складів в віршу, але міру піснї збудовано не на лічбі складів, що може бути їх у віршу то більше, то менше, а на чергуванні синтактичних стоп, відзначених льогічними чи, краще сказати, риторичними наголосами, при тому саме місце наголосу в стопі може бути не однаковим“ (11). В зязку з тою точкою зору Житецький проти поставленої від мене теорії ставить питання, чи не вплинула міра в піснях на виріб віршової міри. Сумніваючись чи залежать вірш і ритмика дум від міри нерівноскладових віршів, поважний рецензент пише: „міра в думках є зявищем органічним, що впливає з глибокості людової співтворчости, а не з кєпської техніки

силябічного віршу" (12)... Спорудачі нерівноскладових віршів не могли подужати звички до вільної міри людських пісень. Навіть ті з них, що вправніші були в силябічному віршу, завжди ухилялись від поправної будови його під впливом рухомого наголосу, властивого всім руським діалектам. Це знати найбільше на цезурі тих віршів, де склади полічено поправно" (13)... Давши приклад такого випадку з цезурою і зазначивши творення нерівноскладових піввіршів, наш рецензент закінчує: „Спостерігаючи ці зявища, ми немов бачимо стичність народнього ритму з штучним. Дальший крок цю дорогою є усунення цезури і розширення синтактичної стопи в цілий вірш, без огляду на те, скільки в ньому складів. Це саме й є оригінальна міра дум, де зіляв ся елемент людський зі штучним: дума любить ріму, які і силябічні вірші, — але ця ріма припадає в ній до закінченості окремих моментів мислі, що відповідають синтактичній стопі, що становить в ній не частину віршу, а цілий вірш" (14).

Не даємо дальших витягів з цієї наукової рецензії, що відзначається всіма ознаками самостійного дослідження, що написав учений з глибокими відомостями в zakresі давньої української поезії і з окрема — метрики. Ми приточили вище дані уривки, щоб підкреслити дві головних риси вченої маніри, сказати б, вченого темпераменту нашого автора: ніколи не спинятись на півдорозі і сміло йти на зустріч правді, і з другого боку — пильно обминати те, що тхне „механізмом“. Типовий фільольог-гуманіст, найліпше розуміючи це слово, Житецький студіює обяви людської творчої мислі в цілому: елементи язика, поетичної думки, побуту — все це тісно зяується в його дослідях в одну неподільну органічну цілість в тій подобі, як творить ці елементи саме життя — невичерпане джерело творчості. З цього погляду П. І. Житецький нагадує нам великого попередника і вчителя російських фільольогів — Θ. І. Буслаєва; з ним ріднить нашого вченого ще одна виразна риса: він не то що тонкий аналітик, — разом з здатністю до аналізу в ній вельми визначається і трохи чи не переважає огромна здатність до синтезу — зявище надто рідке в наші часи і в ученому світі. Додамо до цього, що як і Буслаєв — Житецький чудовий стиліст, що владіє доправди поетичною таємницею краси мовної.

Ми дійшли кінця нашому нарисови. Спробуймо подати висліди. Працюючи переважно в провінції, наваді від спілкування з видатними заступниками історії язика й літератури, П. І. Житецький справедливо зажив великої поваги своїми численними і цінними працями; значіння їх признано від авторитетних заступників науки в Росії й за кордоном. Почавши свою літературну діяльність з маніфесту в „Основі“, він ішов за ним ціле життя, розгортуючи і угрунтовуючи ті тези, що він їх виставив ще замолоду.

Павло Ігнатович не належить до того гурту, що багато обіцяють і мало або й нічого не дають: радше навпаки. В трудних обставах свого життя він не тільки чесно виконав працю, що підняв замолоду, але й дав нам блискучий доказ, що творча сила талану може об'явитись при всякому разі, аби була гаряча любов до знання.

І як над 45 літ тому він був молодим ентузіастом, повним молодечого ідеалізму і щирого привязання до рідного народу і до науки, таким він і досі, перенісши святиню духа чистою і несплямованою крізь горен світової проби.

Українські шестидесятники ¹⁾.

Написав Ів. Стешенко.

I.

В сорокових роках минулого віку західна Європа переживала, як звісно, бурхливий соціально-політичний рух. Мовчав тільки схід, — мовчала північна, покрита морозом Росія; слабкі відгомони того руху долітали в похмурий російський край. Тих вільних політичних форм, що виробились у Франції в кінці 18-го віку, ставало для неї мало; для робучого класу не забезпечено було його труд і звідти — бурхливий рух, що вимагав разом з більшою волею і менших надужевань труда. Під впливом Франції в головних західних державах прокотив ся вільнолюбний рух. Хвилі його роскинулись в далекі краї, і тільки широкі заходи російського уряду досягли того, що одні слабкі відгомони його долетіли в російський край.

По повстанню декабристів у двадцятих роках урядом було зроблено все, щоб в Росію не пролетіла жадна вільна думка, щоб не пройшло ніщо, що має натяк на волю. Гонили тоді літературу, гонили філософію, гонили навіть природничі науки. І таким чином створили те, що Росія обернулася у дійсно реакційну державу. Од вільного духу заткнуто було всі щілини і, здавалось, що панування реакції та її супокій забезпечено трохи не на віки. І в той самий час, коли в Росії, здавалось, замерло все, цей похмурий супокій зламала, — хто-б сподівався, — Україна! Правда, Україна не яко нація, або народ і навіть не якийсь клас.

¹⁾ Публічні лекції.

Колишньою українською старшиною, нині „южно-руськимъ дворянствомъ“, давно забуто було старі національні заповіді. Просте козацтво і крпацтво давно вже закопалась у землю і в довге страждання за шматок хліба. Про інші нечисленні стани і говорити годі: одже вся маса українців ішла повільним шляхом до забуття своїх давніх традицій, до складання одного цілого з великоруською часткою Росії. Але „небезпека“ вийшла там, де її в уряді й не сподівались. Вона вийшла там, де не грають ролі жадні класові перегородки, де виблискує один промінь — науки, вона виросла в душах нечислених українських інтелігентів. Шляхом духового процесу, якого аналізувати зараз не станем, вони пізнали економічне горе України, відчули національну її неволю, і присудили рідний свій край від того лиха ослобонить... Для цього вони заложили Товариство, загадали працювати з ним серед усього славянства, назвали його через те Кирило-Методієвським і основою своєю постановили таке: 1) що духове й політичне єднання славян є справжнє їх призначення, до якого вони мусять прагнути; 2) що при сполученні кожне славянське плімя мусять мати свою самостійність 3) що кожне плімя мусять мати уряд народній і пильнувати про цілковиту рівність громадян, і т. інш.

Поставивши такі цілі, Тов-во тим самим зайшло в суперечку з тогочасним російським строем і мусило чекати з його боку на всяку ворожнечу. Від Т-ва віяло республіканізмом, федералізмом і демократизмом і всякими іншими, страшними для уряду „ізмами“. І як би не одкараскувались потім від них Методіанці на допитах, виставляючи свою справу благонадійною, гострі поезії Шевченка та пізніші писання Костомарова та Куліша нас упевняють в присутності тих різних „ізмів“.

Всім відома доля наших Методіанців: їх забрано, позасажувано, позасилано і тільки не швидко повернуто до ранішого юридичного ставу. Політичні кари, як це бува завжди, різно вплинули на членів Тов-ва: одних приголомшили і викреслили з діячів України, других поставили в межі обережності, але не загасили в душі їх старих ідеалів і при першій змозі останні проявились умент. До таких членів Тов-ва треба причислити Куліша, Косто-

марова та Білозерського, а особливо двох перших. Пройшли роки довгої реакції. Одбула ся Кримська війна і показала страшні рани бюрократійного режиму. В вищих сферах, при новому цареві, почались думки про визвоління кріпаків та про загально-державні реформи. І вільна російська думка підвелась, а за нею підвелись і інтелігентні сини України. Те, про що марили Методіанці, що до емансипації селян, почало ставати буттям і таким чином один з засобів демократизму ніби мавсь в руках; стали теж відкриватись і національні перспективи: являлась змога сказати про своє рідним словом своїм. І українські інтелігенти, на чолі з Кулішем, зараз цією змогою скористувались, як могли. Наслідком їх пеклувань явилась часопись „Основа.“ В історії нашого розвою вона має велику вагу: в ній скупчилось все, що було кращого тоді на Україні; в ній зібрали вони все, що зібрати могли, і цей факт для нас вельми значний. Він дає змогу оцінювати, в якому стані були тоді інтелігентні сили України, і чи могла вона одержати від них більш над те, що отримала в той час. Той-же матеріал дасть нам змогу вияснити і самий пункт, який займали українці в загально-російському рухові, і причину тих різнородних непорозумінь, які дістались на їх пай.

Що-ж проповідували тогочасні українські проводарі? Одповіддю на це була б програма журналу „Основа,“ але такої в 61 році нема. В перший рік існування часопись подала самий матеріал і з нього можна робити тільки свій вивід. Вивід буде такий, що „Основа“ не являлась органом загально-людських інтересів, а цілком присвячена була інтересам українським. Її метою було — пізнання краю і розбудження національної свідомости земляків разом з обороною різних потреб України... Вона була тільки органом українознавства. Таке загальне вражіння від „Основи“.

Як та мета досягалась в дійсности і які власне потреби краю вона в собі обхоплювала? Головними діячами „Основи“ були Методіанці; одже цілком логічно чекать, щоб їх старі ідеали одбили ся і в нових кроках життя. Ми знаємо, що однією з рис Методіанців був демократизм — чи лишилась-же ця їх риса і до часів „Основи“ і в чому вона мала виявлятись? Щоб одповісти на це питання, треба перш за все одзначити, що демократизм до „Основи“ і

при ній мусив мати цілком різні практичні прояви. До заснування „Основи“ крѣпацтво буяло ще в повній своїй силі. З цього ясно, які мусили бути головні практичні міри демократизму до „Основянських“ часів. Затаївши в собі маріння про народній уряд, демократи, очевидячки, мали дбати про те, щоб було знесено крѣпацький лад і росчищено шлях до нової демократичної держави. І так воно власне й було. Ми не маємо вказівок на те, що з Костомарова та Куліша були й перед 60-ми роками такі завзяті борці, як в роки сорокових... Але напевний факт, що обидва вони, як і раніш, одкидали потребу крѣпацтва. Особливо яскраво висловлюєть ся з цього приводу Куліш. Малюючи в 1857 році одного „потомственнаго дворянина“ — чиновника, що купував крам без грошей, цеб то просто його грабував, Куліш завважа: „між нами нема таких негодяїв,“ — скаже мешканець якогось околодка: „ніхто з наших суїд не причинить ся до такого вчинка!“ — „Шановний добродію, дозвольте балакати з Вами одверто і почати характеристику Вашого околодка з Вас самих. Чи не ви віддавали людей в рекрути без зачоту?... Чи не ви примушували робити на панщині 5 день у тиждень, даючи йому тільки шостий?... Чи не ви фальшиво свідчили, коли суїда запорював на смерть людину і вишлутували з біді тірана?... Хай ви й не грабували одверто серед дня, не торгували людьми, не мурдовали їх, як негрів на плантаціях, не тіранили їх, — але ви все це бачили і терпіли, ви заходили в родинність і дружність з злодіями і тіранами, дружились з їх дочками, оддавали за них дітей своїх: хіба не одному суду з ними підлягаєте ви? Народ одцурав ся вас, а разом з вами і тих, у кого болить за нього серце і хто радий би, та не сила йому помогти“... ¹⁾ Так висловлював ся Куліш про крѣпацький лад. Годі було думати, щоб в „Основі“, де надруковано цю статтю, він став не тим, але, на щастя, самі життєві умовини стали не ті і народолюбство Куліша і других Методіанців мусили перемінити внішній свій стрій. Крѣпацтво впало, народне життя стало настроюватись на инший лад. Селянство треба було якось опорядити з землею і з усім другим; а власне ж, це стало питанням для всіх інтелігентів Руси. — І ми знаємо, як розвязували це пи-

¹⁾ Основа — 1862 р., Апр., Поїздка в Україну, ст. 105.

тання в пресі російській—„Современнику“, „Русскомъ Словѣ“, „Отечественныхъ запискахъ“ і др., як дивився на це Чернишевський і інші. Вони були охоплені ідеями західного комунізму; великоруська община давала для цих походів відповідний матеріал і ті ідеї проводились в пресі по змові. Вони ставали змістом багатьох статей, вони впливали на світогляд всеросійських читачів, вони вказували, чим мусить бути кожний російський громадянин. І в цьому смислі вони зближали російську інтелігенцію представником західних ідей.

Чи було те саме в українських Основян? Зразу назвавши „Основу“ органом українознавства, ми тим самим обмежили її загально-людський зміст. І це дійсно так. В своїх поглядах не дурно колишні Методіянці центральну увагу призначили славянству; не дурно й Куліш і другі друкувалися в славянофільському органі: їх світогляд мав спільні риси з славянофільством, і одно це повинно було поставити препону впливу західних ідей. До чого ж вів Основян демократизм і як вони дбали про народ? Відповідно класовій теорії, впровадженій ще Луї-Бланом, в основі всякої культурно-соціальної будови лежить класова боротьба, і економічні відносини являють ся перворядними. Згідно з цим робить ся ясним зміст всякого народолюбства і того, що зветь ся словом „народ“. Останній, як це є тепер, може складатись з різних груп і підперати одну з них не значить підперати народ. Для 60-х років цього одначе нема. Так званим народом був тоді сливе одноманітний, допіру визволений, але занедбаний селянин. Тому „основянський“ демократизм є дійсний проґресивний демократизм.

Памятаючи це, спитаємо тепер, — як розуміли наші шестидесятники - демократи щастя народу, що робили для нього і скільки пильнували провадити до тієї мети своїх українських громадян? На це знову мусила б одповісти програма „Основи“. Її, як ми сказали, не було весь перший рік і не було, коли не навмисно, то, принаймві, без особливого про неї дбання. Істота, звісно, не в програмі, а в самому ділі, — але річ в тому, що на перший рік „Основа“, яко орган демократичний, далеко не охоплює всіх важливих сторін українського життя, розв'язання яких дало б змогу представникам часописі бути широкими й глибокими де-

мократами. Тому програма доповнила б неясні місця. Але врешті, на другий рік з'явилась і програма. В книзі 1-й в „Современной южно-русской літописи“ редакція заявля: „в „Основи“ почував ся брак загального огляду ріжноманітних появ южноруського громадського життя. Досі ми тільки злехка могли торкатись приватних питань, що займали наше суспільство, переважно звертаючи увагу на ті з них, які вирізувались із рівня повсюдності, пояснення яких мусило послугувати основою і оправданям появи нашого вістника... З цієї книжки ми, по змозі, попилинуємо стежити за повільним розвоєм тих чи інших появ южноруського життя, підносити ці з'яви до їх загальних засад і одшукувати таким чином потрібний звязок між ними... Головні її засади, яким завжди слідкувала і слідкуватиме редакція: пошана до прав особи, до народу і народности і одкидання станової, національної і релігійної ворожнечі та всяких непорозумінь, через розяснення темних питань нашого сучасного й минулого життя — лишать ся непохитні. Провідною ідеєю „Основи“ буде просвіта — в народньому дусі. Редакція, одкидаючи всяку виключність і замкненість, в той же час вважа шкодливим космополітизм, який, раніш чи пізніш, переходить у повну байдужість до місцевих народніх користів та потреб. Єднання з другими народностями потрібно і плодотворно для кожного народу, але воно приносить користь тільки тим громадам, що черпають головні життєві сили з пити-мого ґрунту, що багатіють не стільки позичаним від сусідів, як розробкою моральних і річевих дарів природи в своєму краї, в своєму племені.“¹⁾ Одже одкидання космополітизму і просвіти в народньому дусі одмічались яко зміст „Основи“. Народ, яко норма, ставав провідною ідеєю журналу — при тому народ з рисою славянофільською, яко дух самобутний. З принципом більше саморозвивать, ніж позичать. Це найкраще видко з уваг Куліша в його „Листах з хутора.“ Одна з ознак славянофільства — відкидання цивілізації, і Куліш згуца фарби, розмовляючи про цивілізацію та занадто вихваля народне життя, вдаючись в очевидну крайність. Врешті він висловлює бажання: „нехай би через науку, че-

¹⁾ Основа, 1862, кн. I, ст. 81—2, „Современная южно-русская літопись“.

рез освіту простого нашого люду не меншало. Ато, хто вихопить ся в письменні, в тямущі книжкові люде, уже й не наш. Німець з його німцем, — півень, а не чоловік, хоч візьми та й посади на сідало. Мій Боже! чи то ж наш простий люд не варт, щоб ми його образу подобили ся? Та же ж ніяка наука такого правдивого серця не дасть, як у нашого доброго селянина, або хуторянина“¹⁾.

Ідеалізація народу, разом з одкиданням цивілізації, доводила Куліша навіть до ідеалізації тодішнього народнього становища.

— „На що ж нам, панове, — казав він в першому листі, — багатшими бути? Хіба в нас їсти й пити нічого, або нема сорочок, свитини й кожущини, або не тепло нам у нашій хаті, або нема простору кругом хати, або ні за що нам справити по своєму закону весілля, чи родин, чи хрестин, чи чого? На що ж нам те навісне багатство?“²⁾.

При таких даних не дивно, що визнаючи вагу цивілізації для західних людей, Куліш одкидав наглу її потребу для нас: „нам рано ще слідком за ними бігти, не впоравшись вперше з тим, із чим вони добре впорали ся“³⁾. При таких даних не дивно й те, що цілий перший рік, а власне кажучи, й другий, редакція „Основи“ не чула потреби в зах.-європейських засадах, і зовсім не бачила konieczности в проповіді соціальних ідей, — як це робили російські шестидесятники. Висновок наших діячів був дуже простий: на благодатній Україні, коли й не все стало благополучно, то з усім лихим можна було справитись самим. І ця особлива віра в народне життя приводила до того, що навіть такі міри передачі цивілізації, як залізниця, або по Кулішу „чавунки“, ставали зайвими цілком. „Нехай собі гуркотять і свищать чугунки, кому їх треба. Коли б нам було треба того дива, то й ми б собі зробили... Що-ж, коли не прийшов іще наш час про чугунки дбати?... Ні, ми так собі діло розбіраємо, що, коли треба на щось, щоб одні люде, як от Ангеляне, попереду всіх йшли, то, мабуть, і те треба, щоб інші, як от ми, Українські хуторяне, позаду оставали ся“⁴⁾.

1) Основа, 1861, кн. 11, стор. 127.

2) „ „ кн. 1, стор. 317.

3) Іб. стор. 318.

4) Іб. стор. 316.

Відбувають ся такі цурання іноземщини на підставі того, що у нас і „наука своя, тисячолітня“, бо „вона навчила нас більше слухати праведного слова Божого, аніж лукавої панської мови“¹⁾. Знаючи це все, ми не здивуємо ся, що по кардинальнішому життєвому пункту, економічному, Основянські українці з гори цурались західних ідей і що відповідний їх ідеал був неясний. Як ми згадаємо, ідеалом російських шестидесятників був переважно соціалізм, звісно, утопічний, але все ж такі він був... На яку засаду ставали в економічній справі „Основяне“? З приводу цього вони не завжди висловлювались прямо, але різні уступи дають змогу думати, що їм був чужий західний соціалізм і його думки про приватну власність. В одній з статей висловлюється ся похвала останній. „Що до погляду маси селян — каже один автор — на відносини їх до землі, то вона, здається, держить ся принципів приватної власності так серйозно, як можна цього бажати, при сучасному економічному розвою країни“²⁾. В другій статті „Основа“ заперечує обвинуваченню її в соціалізмі і каже, що її доказчик „владає повним неучтвом відносно соціальних питань, а про соціалізм знає не більше київської торговки“³⁾. Чим ясується одначе невирозність економічного ідеалу „Основян“? Перш за все передузатою думкою про перевагу народньої душі над західними теоріями, відкіля виходить їх непотрібність. „Хто дійсно знайомий з народом, — каже часопис, — з його віруваннями і поняттями, на яких держить ся його особисте й громадське життя, той не стане манити себе різними химерними подіями. Сидючи за книжками в чотирьох стінах і отуманюючи себе якоюсь примарною ідеєю, гонючи від себе життєвий досвід та правдивий голос дійсности, можна, звичайно, уявити собі Бог-зна які політичні й соціальні сподівання в народі: та чи багато користи від нього?... Лихорадошні, мрійні захоплення тільки гублять сили і почасти віддаляють назавжди кращих людей з поля дійснокорисної праці“⁴⁾. Другим західом проти „новомодного, — як висловив ся Костомарів — французького соціалізму“

1) Ів. стор. 317.

2) Основа, 62, № 2, стор. 23 (Вісті).

3) „ „ 62, № 9, стор. 24 (Мисль южворуса).

4) „ „ 62, № 5, — Соврем. ю. р. лѣтопись, стор. 1—3.

були побільшені думки про прихильність нашого народу до економічного індивідуалізму і про одкидання ним форм життя спілкових, подібних, як у Великоросів. „Для южноруса, — каже той же автор, — нема нічого важче й противніше такого порядку, і сімі южноруські ділять ся і дроблять ся, як тільки у членів їх являеть ся свідомість про конечність самобутнього життя“¹⁾. І третя, одна з головних причин браку економічних ідеалів у „Основян“, — надзвичайність того історичного моменту. Ішло питання про наділення селян землею; йшла кицуча робота про підписання уставних грамот і полагодження цієї справи здавало ся „Основі“ одним з найпекучих... От через що вона так багато спиняеть ся над заведенням цих грамот і хоча в виділі „Вістей“, але завжди малює свої відносини до них...

Але все це, звісно, ухиляння від ідеалу... Він діячів „Основи“ ніби не обходить, і таким чином економічної теорії у них ніби нема. Але економічне життя, якого реальність мусила, по „Основі“, ставати зразком для кожного діяча, сама натихала „Основянам“ цікавість до різних теорій, до неприємних їм модних учень і придбань західньої культури... Правда, в цьому разі всі ті придбання не підносились до значіння якогось ідеалу, але в кожному окремому випадку вони ставали справжнім зразком.

Не виставляючи якогось економічного ідеалу, „Основа“ тим не менше повставала проти експльоатації народу: навіть деалізація його тогочасного стану виходила з одкидання народньої експльоатації. Вони повстають проти „пявок і людодів“, від яких „поли врізавши, мусимо тікати“, бо инакше, „буде з нами те, що з лондонською і ірландською бідотою“²⁾. Вони повстають і проти городьської цивілізації тому, що половина з представників її „у золоті купаєть ся, а половина в вонючій грязі тоне, од пекельної роботи чучверіє і з голоду гине“³⁾. І не вважаючи на всю ідеалізацію народу, „Основяне“ во імя щастя його приходять врешті до цілком інших виводів, до признання потреби теї західньої цивілізації, якої сахались вони устами Куліша...

1) Основа, 61, № 3. „Двѣ русскія народности“, ст. 72.

2) Основа, 61, № 1, Листи, стор. 312.

3) Ib. 313.

Розмовляючи про господарство України, один з авторів завважив, що „знищення обов'язкової праці мало допоможе біді. Оддаленість від узграничних торгових пунктів і цілковита відсутність хоч трохи порядних шляхів сполучення рішають її, як і всю центральну Росію, засобів для вигодного збиту продуктів, без якого неможливі поспіхи в сільському господарстві“¹⁾. І от „Основяне“ приходять до потреби машини взагалі і тії чавунки, проти котрої так обурював ся Куліш²⁾. А по цій чавунці вони їдуть і далі... Без запомоги кредиту господарство існувати не може, відціля потреба кредиту, відціля й визнання конечности банків. Все це поки що не засновується на західній теорії, все це ніби часткові міри, що випливають з потреб теж ніби часткових. Але врешті „Основа“ стає й на ґрунт дійсно західних ідей.

Задумуючись над поліпшенням фінансового боку Росії, редакція спинається над Прудоновським ученням, виложеним у його „Théorie de l'impôt“. Що вона вважає можливим прийняти від Прудона? Не більше — не менше, як державно-економічну децентралізацію, яко „засоб обмеження духовних видатків і найбільш справедливого поділу межі різними місцевостями“. Урядова децентралізація, — каже „Основа“, — зовсім не те, що національна. Перша завжди дає змогу робити різні розпорядження, не чекаючи дозволу з високостів бюрократично-адміністративної драбини. При такій децентралізації кожна місцевість більше дбатиме про свої інтереси, і менше буде шансів на існування змоги зубоження одних провінцій на кошт других. Урядова децентралізація, само собою розуміється, ставить наперед можливо більше розвій самоврядування, при якому являється змога і в кожній окремій провінції чи місцевості дивитись за справедливим поділом повинностей межі окремими членами. Воно ж, це самоврядування, представляє всі дані для розвою промисловости в усіх родах і виглядах, словом, — являється одним із самих важливих засобів полагодження фінансів країни, в якій всі окремі місцевости беруть участь в загальних державних видатках!“³⁾. Така точка поглядів

1) Ів. № 10, ст. 113.

2) Осн., 62, № 3, стор. 133.

3) Основа, 1862, № 3. — Совр. ю. р. лѣт. — стор. 105.

на економічне життя Росії вельми цікава... Пропонуючи поділ держави на окремі економічні одиниці, „Основа“ тим самим упереджала різні тези „Вільної спілки“ Драгоманова і сучасних українських марксистів, що потребу відповідного строю життя умовляють економічним її строєм і фінансовим мотивом.

Таким чином, не висловлюючи своєї особливої економічної теорії, хоча і повстаючи проти експлоатації, „Основа“ з своїм ушануванням Прудоновського принципу вступала в сферу західних ідей. Але той же Прудоновський принцип був у „Основян“ не чим іншим, як тільки повторенням федералізму і всеславянської рівності давніх Методіанців. Не вказуючи форми того строю, який мусів запанувати в економічному життю України, „Основа“, як ми згадали, виступала проти всіх окремих проявів експлоатації народу, проти різних експлоататорів і вказувала несамобутні міри до піднесення українського народу. В даному пункті редакція, звичайно, відступала від своєї ідеалізації народу, але що було робити? Життя розбивало ілюзії, і різні факти доводили ясно, що над ним треба добре попильнувати. В чому ж мало бути подібне піклування? Економічні заходи було вказано, але не вони являлись головною метою „Основи“: вона ставила на першому плані—народню просвіту. Чи треба ж було освічувати нарід, вважаючи на згадану ідеалізацію його? Виявляється, звісно, що треба, і що навіть „нашому селянинові прийдець ся багато працювати для своєї розумової освіти; досі йому не було ні часу, ні простору про це подумати; в цьому кожний повинен з сумом признатись“¹⁾.

Не від західної науки врешті і Куліш в другому своєму листі: „Ми забіраємо до себе, — каже він городянам, — в прості хати великі мислі, которі ви в своїх мурах з давніх віків переховали. Чи в високих співах ті мислі спасенні, праведно людзькі, до нас од людей древніх подоходили, чи прозою мальовничою нам їх переказано; чи в філософській наготі їх мирови явлено,—ми все те собі до купи зобгали і в хатах своїх, на науку молодшим, переховуємо“²⁾.

1) Основа—61, № 10, ст. 118 (Вісті).

2) „ „ 61, № 2, ст. 231.

Одже виходить тепер, що в пориванні до науки наші шестидесятники зовсім сходять ся з російськими: і для них і для нас „великі мислі“ ховають ся бережно, „в науку молодшим“. Цікаво тепер, чи й зміст отії науки відповідає західним ідеалам, і що дають народови наші „Основяне“, представники захованих у них великих ідей.

Про це дуже виразно говорить Костомарів. Перш за все, нема чого сумнитись, що форма передачі тієї „науки“ повинна бути мовно-українська.

„Поки на южноруській мові — каже цей вчений — не будуть подавати ся знання, поки ця мова не зробить ся проводарем загально-людської освічености, доти всі наші писання на цій мові — блискучий пустоцвіт, і нащадки назовуть їх наслідком примхи, охоти для забавки перебіратись із сертука у свитку і припишуть їх більше моді на народність, чим любові до народности... Нарід мусить учитись, нарід хоче вчитись; коли ми не дамо йому засобів і способів учитись на своїй мові — він стане вчитись на чужій — і наша народність погине з освітою народу. І чи в праві ми тоді жалкувати за неї? Що відрадніше: чи бачити нарід, що в неуцтві хоронить свою народність, чи нарід освічений, що загубив свою народність? Звісно, при такому виборі прийдець ся офірувати народність... Але на що-ж приносити непотрібну офіру, коли можна сполучити те і друге, коли це буде й морально-справедливо?

Нам треба викладання науки на нашій рідній мові“¹⁾...

Яка ж наука, з погляду „Основян“, потрібна для народу? На це Костомарів одповідає: „тепер потрібні для народу — коротка свята і церковна історія, катихізіс, уривки з навчень святих батьків церкви, з житій любих народови святих і пояснення перковної відправи. Щоб не казали модні прогресисти, яким здаєть ся вигідним накинути народови матеріаліам — народ з огидою одвернець ся од їх науки, коли завважить, що насамперед в постаті цієї науки хочуть наступити на святощі його серця. Нарід южноруський ладен з любовю приймати освіту, коли її буде даватись у православно-християнським дусі... У всякім разі, коли-б ми самі в цьому розумі стояли під впливом інших поглядів, то

¹⁾ Основа, 62, № 5, ст. 1—2, — „Мысли южнорусса“.

все таки не сміємо гвалтовно накидати народови чужі йому морально-релігійні чи іррелігійні засади, протівні тим, з якими він родив ся, зріс ся“... „За сферою релігії повинна йти знайомість з природою: треба написати для народу арифметику, космографію, географію і т. д... Історії, супроти декого, ми не вважаємо за потрібне вводити в цей плян початкового виховання. Історія є така наука, що вимага вже більшого засобу попередніх відомостей і значного ступіня розвою: без цього вона — непотрібна“¹⁾.

З цієї позитивної програми народньої освіти, з цього одкидання навіть потреби історії, з цих шпильок на карб „модного прогресизму“ ясно можна бачити, як не багато і яке те небагате, чого бажали для народу наші „Основяне“... В цьому пункті, як і в економічних питаннях, наші 60-ки стояли нижче від російських... Устами Костомарова старі українські шестидесятники зрікали ся установлення і виробу народнього світогляду, — вони дбали для нього тільки про примітивне, та й то не цілком раціональне і таким чином не могли вповні вдовольнити тих „модних“ і „немодних прогресистів“, що хтіли-б оставатись на ґрунті українско-національнім.

Але тим часом „Основяне“ провадили свою програму далі. Визнаючи потребу для народу релігійних поглядів, вони не могли, звісно, забувати, що проповідником і охоронцем їх у народі являлось духовенство. Важливо знати, чи вони уявляли собі ролю останнього і як власне? На становище духовенства відносно народу вони дивились досить песимістично, — в цьому особливо їх зміцняло знання становища духовенства в часи давні. „В старовину духовенство південно-західної Русі цілком не існувало, як особливий стан, виділений з народу, відзначений від нього різними привілеями. Парафіяне самі, з свого ж осередку, обирали для себе попа... Таким чином сільський піп в південно-західній Русі не виділяв ся з парафіян, залежав від них... Малодушного священника парафіяне виганяли, чи принаймні переставали удавати ся до нього за виконанням треб, і тим рішали його доходів, а для себе знаходили другого, більш твердого в своїх переконаннях“²⁾. Чи те саме бачили „Осно-

¹⁾ Ibid.

²⁾ Основа, 62 р., № 4, ст. 38—41,—Сельские священники.

вяне“ і в сучасній їм дійсности? Далеко ні! Тепер духовенство в Малоросії... існує осібно від народу, в усіх умовах побуту: в його сферу з народу можна досягти тільки шляхом довгого вчення і шляхом багатьох трудних формальностей... Обовязки парафіян відносно священника ще більш відділяють його від них і примушують їх дивитись на нього, як на другого пана в селі, на якого вони теж обовязані робити декілька днів на рік“... (ст. 40).

„Головна причина порвання язку межи священниками і парафіянами — це брак в більшости теперішніх священників християнської любови до своїх парафіян, почуття гордого призирства, з яким більшість наших сільських пастирів відносить ся до простолюду. Наші сільські священники розвивають це почуття в своїх дітях ще в найніжнішому віці; ще глибше воно вкоріняється в вихованні в духовних школах і семінаріях“, (стр. 41). Зло в сфері духовенства, таким чином, очевидне; „багато священників у південно-західній Русі уже дійшло до порвання з парафіянами, багато вже на дорозі до того. Як же направити це велике лихо?“ (стр. 50) запитує автор з „Основи“ і на це в нього одна відповідь. Лихо знищить ся тоді, „коли священник розіве в своєму серці святе почуття любови, стане уважний до своїх парафіян, більше стане думати про їх духові потреби, — коли припинить в своєму домі вживання лайливого, ганебного слова „мужик“¹⁾. Спосіб ніби дуже простий, але й найвний. Раз моральний підупад тогочасного духовенства зява масова, раз вона залежить від таких соціальних причин, як відповідний лад школи, лад економічний, лад державний і т. д., — то чи pomoже індивідуалістична проповідь „направитись“ тому, хто цілою душею поринув у море життєвих невисоких дрібниць?...

Такою ж найвністю бренить і вказання на те, що „на священнику лежить обовязок учити“... Навіть коли б для такого навчення досить було згаданих Костомаровим дисциплін, то чи захтіли-б займати й „мужика“ ті, для кого він тільки „мужик“... Таким чином зовсім слухна критика духовенства руйнується ся найвним указанням мір, що при існуванні даних умовин не могли бути переведені в життя.

1) Ів., ст. 51.

Одже хто вчитиме нарід, — коли священики не можуть його вчити, — ставить нове питання „Основа“ і спиваєть ся на офіційальних представниках сільського вчення — учителях. Критиком тогочасного вчительства являєть ся Чубинський, „Основянин“ ще молодий. Тогочасний вчитель зовсім справедливо „Основи“ не задовольня. „Учителем у теперішніх сільських школах — або укінчений семинарист, що не знайшов собі молоді з достатнім зиском, або діякон, або священик. Перший не може горливо виконувати свого обовязку: він кожду хвилину вигляда молоді з місцем... Діякон або священик беруть на себе цей обовязок за-для додатку певної суми до платні... Виконання треб і хазайство забірають увесь їх час і вчительський обовязок стоїть на доволі далекому пляні. Чого вчать у сільських школах? Чотири роки вживаєть ся на вивчення церковного та свіцького письма, грамоти, чотирох правил арифметики і церковного співу. Все це вчить ся механічно. Жуєть ся буквар, потім часослов і псалтир. Хлопець, нічого не розуміючи, виучує“ ¹⁾. По такій суворій критиці школи, що цей новий автор з „Основи“ пропонує для кращої освіти народу? „Хто хоче бути діячем в осередку народу, — каже він, — той мусить перше перейняти ся світоглядом народу... Іти зразу насупроти народніх вірувань не можна. Тільки непомітним для народу чином можна спричинити ся до знищення забобонів і лехкодумства... через це ми вважаємо вельми важливим те, хто стоїть на чолі школи“ ²⁾.

А на чолі школи мусить стати учитель-селянин; а для їх утворення повинен явити ся інститут, де-б викладалось господарство, де-б учились народні права... Такий учитель був би для народу своїм і тільки він повів би нарід до справжньої освіти. Не вважаючи на суперечність з переднішою думкою другого автора, по якій таким вчителем міг би явити ся священик, ми знову завважимо утопічність пропонованого заходу... Чи можливо було думати в ті часи, епоху ще не ліквідованого кріпацтва, щоб був завязаний подібний селянський інститут? Звичайно ні! Але тут важливе

1) Основа — 1862, ст. 56, № 4, — „Два слова обь училищъ и учителяхъ“.

2) Іб., ст. 58.

те, що роль сільського вчителя підносить ся на велику височінь: він мусить бути народнім проводарем; він повинен, в одличку від думок Костомарова, стати „сїячем горожанського виховання в народі“¹⁾. І ми запам'ятемо ці слова, коли робитимемо свій останній висновок, а тепер замкнемо розгляд думок „Основян“.

З вищесказаного ми можемо собі більш-менше представити картину їх головних цілій і думок. Яко громада колишніх демократів-методіанців, „Основа“ ставила своїм куміром нарід. Вона ідеалізувала його. Вона вірила в цей нарід, яко в могутну, багато випосажену клясу. Вона часом вважала його кращим, чим він був. Але мимо всього того, вона думала, що нарід треба вчити, всяким чином підносити і вести вперед. Во імя чого і куди? Во імя світла, і вести туди, де горить народнього щастя зоря.. Але чи розуміли однаково і раціонально свої завдання і шляхи до них „Основянські“ народні проводарі? Далеко ні! Нам неясний їх економічний ідеал, а оскільки він прогляда, то він скидаєть ся на західний буржуазний індивідуалізм. Нам не цілком ясний „Основянський“ просвітний ідеал, а оскільки він ясний, то скидаєть ся на розумовий хаос, де панує нераціоналізм.

І коли ми питаємо себе, через що так сердив чільвішого старого „Основянця“ „модний прогресизм“, то неприхильную для нього відповідь ледве чи розважить той „Основянин“, що допіру радив зараз розвивати в народі його горожанські почуття.

Але при цих хибах чи має „Основа“ вагу? Безперечно так! Вона має її за свій чистий, вірний демократизм. Свяченим словом лунає для них недавно визволений, але ще „тим-часом-обовязаний нарід“. І ця висока до нього любов запалкуєть ся в серцях тих, хто щиро читав турботи „Основи“ про нарід. Не багато дійсно раціональних мір подавали „Основяне“ на те, щоб піднести свій нужденний нарід, але на загально-панському похмурому фоні і то була маленька світла зоря.

) Основа, 62, № 4. стор. 61.

II.

Розглядаючи програму Кирило-Методіївського братства, ми крім демократизму одзначили український його патріотизм. „При сполученні в одну славянську державу кожний славянський нарід мусить мати свою самостійність“, так говорив їх другий програмовий пункт. Зовсім природно було сподіватись, що в „Основі“ розяснено буде коли не цей самий пункт, то принаймні вказано буде його підставу. Цього особливо треба було сподіватись через те, що журнал виступав, як орган українських патріотів і значить мусив обороняти своє *raison d'être*. Це він мусив зробити і через те, що „Основа“ цілком умисно усунулась від роз'язання філософських і інших загально-людських загадань, а спинилась головно на спеціальних інтересах українського народу. Одже коли Методіянці піднесли колись питання про його самостійність, то чи проявили вони в „Основі“ чим небудь це захоплення молодих своїх літ? Чи довели вони, що наш нарід має право на самостійне життя? Одповідь на це ясна; її дав Костомарів у статті: „Двѣ рускія народности“.

В цій статті, на підставі історичних і инших даних, він спробував довести, що наш народ окремий від великоруського та польського, своїх найближчих сусід, і як окремий, звісно, має право на своє окреме життя. Мало того, вимога сього окремого життя не єсть український егоїзм, вона умовляється альтруїстичним мотивом, а власне тим, що існування нашої народности потрібно для инших народів, що наша народність доповнить їх і через те вона повинна існувати. Вплив нашої народности „мусить не руйнувати, а доповнювати і обмежувати ту корінну засаду великоруську, що веде до скупчення, до злиття, до строгої державної і спілкової форми, що поглина особу, — і те поривання до практичної діяльності, що впадає в матеріальність, рішену поезії“. Південно-руський елемент повинен давати нашому спільному життю засаду, що розчиняє, оживляє, одухотворяє. Південно-руське плімя в минулій історії довело свою нездатність до державного життя. Воно справедливо мусило відступити перед великоруським, примкнути до нього, коли завданням спільної руської історії було складання держави-

Але державне життя сформувалось, розгорнулось і зміцніло. Тепер природно, коли народність з другою протилежною засадою і вдачою вступить у сферу самобутного розвитку і вплине на великоруську¹⁾. З огляду на це „Малоруси пізнавали і пізнають неминучість і нерозривність язку з Великорусами, бо останні здатні стільки ж, як ми не здатні, до організації, до підпори суспільного тіла і правильності його функцій; з свого боку ми не лишимося зайвими для моральної цивілізації Великорусів, доказом може слугувати те, що добрий великорус, як тільки заїде до нашого народу, неодмінно нас полюбить і симпатизуватиме малоруському народови“²⁾.

Не вдаючись тепер в оцінку уваг Костомарова і не сумнячись поки що в симпатіях до нас „Великорусов“ заїжджих, ми тільки можемо пожалкувати, що їх, очевидно, мало до нас заїздило, бо з усякого приводу від різних Великорусів „Основи“ довелось видержати досить неприємних сцен.

За що ж такі неприємности міг одержати український журнал? А власне за свої думки про самостійний національний рух.

В чім мусила проявитись ця самостійність на думку „Основян“? Насамперед в національному самоозначенні України, для чого треба вільного розвитку, виразнішим проявом якого була рідна мова і літературна творчість. От ці то яви в нашому житті поставили собою пункт, біля якого розпочалась суперечка і за який, „незаїжджі Великоруси“ наговорили українцям чимало гірких і несправедливих слів. Для цього ними було навіть вжито типічного заходу, що практикується часто й тепер: знайшовся у них землячок — „тоже малорос“ Соковенко, який виступив проти своїх і своїм українським імям задумав зміцнити великоруський вивід, що українцям самостійно не слід існувати, що б не роздвоювати сил Руси.

Одже нашим шестидесятникам треба було вяснити, що до Великорусів, свій стан. Почав його вясняти Куліш...

1) Основа — 61 р., № 3, ст. 77 і 19.

2) Іб. ст. 79.

Поміщаючи у себе статтю землячка Соковенка про ступінь самостійності нашої літератури, яку землячок одкидав, московський „День“ говорив про нас: „це їх хатній спір; ми віддаляємось від участі в ньому; це спір межі своїх“... І на думку „Дня“ це значило, „коли вже самі малороси визнають або відкидають щось у своєму письменстві, то це діло розв'язане“. Протестуючи проти такого заходу, Куліш завважав: „так робив і князь Велико-Гагин в часи Чорної Ради. Теж робив і князь Голіцин при обранні на гетьманство Мазепи. Можна б багато вказати прикладів такої суто-московської політики; але покиньмо на бік Москву і покличемо на суд того, хто їй прислуживсь“¹⁾. І Куліш на хвилину Москву покидає, але покидає за тим, щоб обвинуватити зараз її. Він каже: „правда, редактор в приписці усовуєть ся від відповідальности за несумлінність свого співробітника, але ж вибір співробітника залежав від нього... „День“ все таки підлягає обвинуваченню в нецтві відносно того предмету, про який мова в його статті“²⁾. Що ж, одначе, писав Соковенко-земляк?

Він доводив „тожсамість української мови з великоруською через подібність багатьох слів у тій і другій“. Він звав „дитяче-непотрібною грою відокремлення української мови“³⁾; він заявляв, що такі письменники, як Барвінок, Глібів і др., „пристачаючи нам живі матеріали, добуті з вуст народу, фактично свідчать нам про тожсамість української мови з мовою великоруською“⁴⁾.

Що-ж слід було про подібні нісенітниці говорити? На наукову річ можна було поважно і відповідати; на висок досить було декілька іронічних уваг, що Куліш і зробив. Але надійшов час і трапився, порівнюючи, більш поважний матеріал. Поки ми досягли зеднання, перевіряли його skutки, вживали ся в них і т. д., наші літературні інтереси тягли в один бік; тепер же, коли еднання завершилось — і для нас настав час правильного літературного роввою. Крайня централізація в мові була б погибельною перешкодою спільному добробуту і освіті; „єдиноображення

1) Основа — 62. № 3, ст. 36—7. — „Отвѣтъ моск. Дню“.

2) Іб. ст. 37.

3) Іб. ст. 38.

4) Іб. ст. 39.

утвора в нас потворність і юродство¹⁾. „Як би там не було, — продовжує автор, — але українське письменство ствердило вже своє існування; південно-руська мова і устна південно-руська словесність, з якої розвинулась без огляду на самі неприхильні умови, словесність письмовна, — з незапам'ятних часів ведуть свій початок; письменна словесність, своїм змістом, представляє вірні завдатки дальшого розвою, становить безперечний і законний факт нашого суспільного життя. Живність українського письменства найкраще довести простотою і природністю її появи: люде, що живіще від інших почули потребу народнього самопізнання, зучили свій народ, і, переконавшись, що „лучше свое латане, а ніж чуже хапане“, стали писати по українському. Нам, з автором „Современной літописи“ тепер лишаєть ся просто прийняти цей втішний прояв пробудженого самопізнання і щиро, з пошаною до народу і його діячів, підирати чисту справу во імя просвіти, любови і правди, не мудруючи лукаво, не захоплючись занадливими мріями, — але і не стісняючи себе жадними завчасними системами. „Не вважай на врожай, сій жито — хліб буде“²⁾, закінчив свою статтю автор.

Виступаючи проти згаданого типу Великорусів, з якими не годили ся часом і їх соплеменники, як напр. „Современник“, і які повставали проти мови українського письменства, редакція „Основи“ боролась і проти інших, що не задовольняли ся змістом нашої літератури, при всьому до неї спочутті. Варта уваги полеміка Куліша з одною вельми шановною дамою, не українкою, але такою, що „гаряче любить і шанує українській нарід“ і яка визнає, що „напрям української літератури — квітчаний (цвітчий) і що вона не дає „справжнього знання“³⁾. Проти цього Куліш відповідає: „не розпросторюючись про багато причин трудности дати українській літературі вживання реальне, скажу, що тільки два роки минуло з того часу, як переконання в необхідности розвою української мови, в розумінні елементу життєвого, перестали (звичайно, далеко не всі) вважати недо-

1) Основа — 61 р. № 2, ст. 258.

2) Ів стор. 259.

3) Основа—62 р., № 3, ст. 41.

ладністю. Почекайте дорікати нам; подивіть ся на історію інших письменств і прирівняйте наше становище до стану інших громад. Та і що ви так гаїваєтесь на „цвіточність“ нашої літератури? Жадний плід не являється перше цвіту... Крім того, ми не обмежуємо нашої діяльності на саме літературне квітоводство. По змозі ми даємо нашому народови і те, що по вашому для нього потрібніш. Ви забуваєте про Галичину, де шкільне викладання і судівництво провадять ся на загально приступній південно-руській мові У нас в українській літературі переважає (по части й по конечности) напрям беллетристичний, у них — ріжний. Ні той, ві другий не лишиться ся без жизненних skutків. Обміняться не довго, аби відкрилась матеріальна змога. Чого бракує в їх мові, те есть в нас; чого нам бракує, є в них. Працюючи кожний нарізно, обидві частини південно-руського народу створюють своє слово, яко головний чинник життя. Нудно дивитись з боку, як поволі йде ця справа; багато неприхильних умов наводить на думку про її безвиглядність. Але ми, що дивимось на справу не як чужі, що віддаємо на неї життя, не бачучи і не розуміючи, як вжити його достойвіш, — ми не вважаємо її безвиглядною вже через те одно, що її засновано на бажанні собі і другим праведного добра“... 1).

Ви кажете, що „малоросійська література занадто „ізящна“, занадто естетична... занадто мняка для могутних рук селянина. Вона не здатна для підбурення молодих умів для правильної самодіяльності, до правильного розвитку“ 2).

„Хто ж вам сказав 3) — запитує Куліш — що наша література існує тільки для поселян? Ми до поселян не належимо, але знаходимо втіху в читанні Квітки, Шевченка і кращих перших оповідань Марка Вовчка, все їдно, як знаходимо втіху в художних картинах природи української.

Але незалежно від естетичної гідности наша занадто „ізящна“, як ви кажете, література має й практичне значіння: вона знайомить освічених, заможних людей з на-

1) Основа — ib., ст. 41.

2) Ib. стор. 43.

3) Ib. ст. 43 — 4.

шим простолюдом, від якого вона відбилась, вводить їх у внутрішній його світ, виясня їм матеріальні і моральні його потреби, виклика любов й пошану до нього, — ту любов й пошану, без якої не здійснюються надії на кращу будучину“.

З цього боку, українська література безперечно утворила дійсну послугу громадянству, оцінену всіма чесними людьми; а для багатьох з нас, — для людей, що не розуміють батьківщини без народу, який користується правом вільно впоряджати свій добробут, — вона була єдиним душевним притулком; розчаровані в моральній здатності освіченої частини суспільства, ми радісно стрівались з простими, чесними людьми, ми спочивали серцем у їх громаді, що носить в собі безперечні підвалини відродження, і більше й більше переконувались, що йому варто присвятити увесь наш час, усі наші труди“... В цьому простому суспільстві, що-годинно завятому думкою про насущник та самооборону, — по різних неприхильним обставинам ще слабо пізнано потребу освіти; межі поселян мало письменних, а значить і читачів і покунців: подумайте ж, відкіля нам було взяти засоби на видання підручників для народу, без надії, що видання окупить ся? Засоби є у панів, а пани поки собою заняті, — і про народню освіту величезна більшість їх навіть не дума... Наші власні засоби — засоби письменницької з спочуттям до загально-народній справі братії — надто і надто обмежені. От причина, через що багато починань і навіть закінчені труди на користь народу не побачили і довго ще не побачать світа...

Все це й багато другого (про що і мушу вмовчати) слід би вам узяти до уваги: тоді б ви не тільки не нарікали б на нас за малокористність наших праць, але, може, навіть подивували ся б і тому, що досі зроблено“... 1).

„З цих слів ви бачите, що я не ношу рожевих окулярів, які ви радите мені скинути. Я надто гарно бачу, в якому незаздрому стані мається питання, ради якого я потратив кращі роки життя. Коли хочете знати правду, то я навіть і не сподіваюсь дожити до нового, кращого його стану; але я глибоко переконаний, що в ньому міститься ся прий-

1) Основа — ів. (62, № 3), ст. 43—44.

дешне добро багатьох чесних людей, і для досягнення цього добра рахую на силу річей, на громадську моральність, на рух і потреби нашого часу, а зовсім не на якісь „енергічні і талановиті особи“. Взагалі ми, як одиниці, можемо зробити мало. Поводження наших вчинків залежить од ступіня зрозуміння сили річей. Покладаючись на цю силу, ми дивимось на себе, як на служебні органи, через які більш чи менше виправдовуєть ся інстинкт громадського життя. Не вам промовляти суд над тим, що зробить і чого не зробить українська література. Ваша річ тільки знати, що вона зробила і як зробила. Зробила вона — по кількості — мало і розвій її далеко не ріжнобічний, але яка ж література на самому початку своєму не була малою, слабкою і невдоволенняю всім вимогам життя? Порадіємо тому, що зроблено нею — зроблено розумно й чесно“¹⁾.

Такі глибоко правдиві слова, значні і для наших часів, промовляє у оборону самостійного українського руху Куліш. Але такий рух мав бути в гармонії з рухом великоруським і на думку Костомарова його доповняти... І як не як, а така гармонія, звичайно, в особі кращих великоруських елементів і наших українських, була. „Современник“, дуже добре розуміючи вагу українського руху, з приводу Галичан писав, — що даремне вони „пишуть мовою великоруською, і т. чином, одбиваючись від південно-руського племені, не можуть рахувати на спочуття з боку останнього“, — і через те він радив Галичанам не писати великоруською мовою“²⁾.

Факт цієї поради значний, — коли вже такий першорядний орган великоруської мислі, як „Современник“, — радив українців розвиватись в змислі українським, — то що значать вискоки проти нас не велетнів мислі, а підозрілих куцанів? І чого варта балаканина таких земляків, як Соковенко, коли навіть чужі люде заявляють їм що раз: будьте тим, чим ви по національності есте! Зовсім тепер ясно, що тільки подібні відносини до нас, як з боку „Современника“! і могли викликати ту гармонію межі Мало-і Великорусами, про яку говорив Костомарів і якою умовлював ся наш самостійний рух. Одже відносини межі обома

1) Іб — ст. 42.

2) Основа — 62 р., № 5 (ст. 62), — „Объ отношеніяхъ галицкихъ русиновъ къ сосѣдямъ“.

руськими народностями повинні бути для нас зрозумілі: рівність обох народів мусила стати основою їх національного життя. Які ж мали бути відносини до других наших сусід?

Сусідами нашими, як в Російській Україні, так і в Галичині, були і є Поляки... Яка програма що, до них, була в наших „Основях“? „В даний час, — казав Костомарів, — межі нами і Поляками не може бути такої виміни, такого єднання й братерства, як з Великорусами“ ¹⁾. Причина цьому — соціальне життя: „історія звязала Поляків з Південно-русам так, що значна частина польської шляхти є не що иншого, як перероджені Південно-руси, власно ті, що, силою щастливих для них обставин висунулись із маси. Через те й зложилось в відносинах цих народностей таке поняття, що польська є панська, господська, а південно-руська — хлопська, мужицька. Поняття це лишаєть ся й досі, і проявляєть ся у всіх спробах Поляків на так зване зближення їх з нами. Поляки, що балакають про братерство, про рівність, в відносинах до нас висловлюють себе панами. Під різними способами вислову кажуть вони нам: будьте Поляками; ми хочемо вас, мужиків, зробити панами. І ті, в яких ліберальні й чесні заміри ми віримо, кажуть в істоті теж саме: коли не йде мова про панування і пригноблення нашого народу матеріально, то не спірне і явне їх бажання пригнобити і знищити нас духово, зробити нас Поляками, рішити нас своєї мови, свого складу понять, всієї нашої народности, заключивши її в польську, що так ясно проявляєть ся в Галичині“ ²⁾. Яених доказів такого прямування Поляків сила. І Костомарів наводить кілька з них, так, напр., краковська газета „Czas“ прямо заявляла, що „Русь не есть Россія, а Польша“ ³⁾; французьське, інспіроване Поляками „Revue contemporaine“, теж провадило тожсамість Поляків і Українців, так що, по виразу Костомарова, можна „подумати, що мешканці Варшави і Києва тако же між собою тожсамі, як мешканці Москви і Серпухова“ ⁴⁾.

1) Ів. 61 р., № 3, ст. 79, — „Двѣ русск. народности“.

2) Ів. ст. 79.

3) Основа — 61 р., № 2, ст. 121, — „Отвѣтъ на выходки газ. „Czas“.

4) Ів., ст. 130.

В другій книзі того-ж журналу один з Поляків казав про національність Русинів, що „її поривання і перекази— все схилилї до Польщі“; про українську мову, що вона „має всі властивости нарїччя польского“, і що в XVII в. „вона ще більше злилась із польскою і зробилась, так сказати, первертою, розмаїтою, дивлючись по провінціям“¹⁾.

Подібні польські заяви, звичайно, вимагали спростування і до нього взяв ся перш за все Костомарів. Розмови автора про українську мову, ніби парост польської, він, звісно, назвав „билибардою“ і зовсім влучно заявив, що вони показують в авторови „круглого неука“²⁾. Далї історичними датами він доводить „південно-руську осїбність і визначну вдачу в історії південно-руської національности“³⁾. Він вказує, що Україна не раз заявляла протест проти польсько-шляхетського панування, від якого визволили її тільки 19-го лютого 1861 року, і свій виклад закінчує так: „на наше спільне переконання, межинародні спори з Поляками, в даний час, мусять припинити ся і не поновлятись ніколи... Ні шлюб Ягайла, ні Городянській Сейм, ні Люблинський з його політичною унією, ні Брестська церковна унія, ні деулінські, андрусівські, московські трактати, і ніякі історичні події, що слугують польським патріотам доводами прав Польщі на Південно-західну Русь, в даний вік не мають значіння. Про все це можна писати історичні книги, вчені дисертації, читати лекції,—багато з цього може придатись для малюнку, драми, повісти, опери... але все це зовсім ні до чого, щоб практично встановити межинародні наші відносини. На старі трактати і межеві записи уже й через те не можна спиратись, що наступні трактати і розмежування знищили дійсність перших: наступні так само спирались на силу, як перші у свій час. Час, браття Поляки, час лишити ваші старі байки, час пізнати повну, цілковиту відсутність у даний час всяких прав польської народности на наш південно-руський край; час обертати ся з нами, як з народом, рівним собі, шанувати поривання наше до самостійного і незалежного розвою наших народніх сил, а не вважати нас масою, яка не має, по вислову автора, „істини про руський

1) Іб. ст. 130.

2) Іб. № 10, ст. 107.

3) Іб. стор. 109, „Правда Полякамъ о Руси“.

дух", ні особистості, ні визначеної вдачі, тільки на те й здатною, щоб слугувати сирим матеріалом для польської національності; час шукати з нами не давнішого — затлілого від стародавности, внішнього, але того внутрішнього, духового, морального, на справедливості основанийого язку, який один може бути заставою обопільних поривань до всіх благ освіченості і до поведження на шляху розумового і річевого добробуту. Коли, замість оманливих і кривих стежок, Поляки оберуть собі цей простий шлях відносин до нашого народу, то із цього виникнуть добрі овочі як для нас, так і для них. А той шлях, по якому хотять вести свій нарід панове письменники, що будують свої картові домики у *Revue contemporaine*, — це шлях погибельний. Ми цілком це пізнаємо. Дай, Боже, щоб і Поляки пізнали те ж¹⁾.

В цих словах Костомарова ми бачимо влучну відповідь на ті замахи, що робили шовівісти з Поляків на нашу національність. Але коли ми стежимо доводи Костомарова, то нас вражає одно: він обвинувачує Поляків, навіть найкращих, у тим, що з-за кожного з них виглядає пан і що кожен з них диха шляхецтвом. Коли навіть одмежувати сферу таких шляхецьких кріпостників, то й то для старого польського шляхецтва одержується малюнок сумний. Не вже-ж Костомарів хоч почасти прав? Це питання доводить нас до потреби вияснити погляди Поляків на наш нарід, як на окрему соціальну клясу. В цьому нам помага один шляхецький апологет. З приводу поетичних творів Куліша, де малювались старо-козацькі події, один з Поляків писав²⁾: „Ви дивитесь на нас, як на шляхту XVII віка, накидаєте нам переконання, титули, яким ми давно вже не надаємо жадної ваги, не хочете розсудливо зрозуміти того перетворення, яке виробив польський нарід бідашними досвідами в останні сімдесят літ. Не можу теж припустити думки, що вам невідомо теперішнє становище українсько-руського народу і що ви не знаєте, на який ступінь підніс ся він через селянську реформу. Ви мусите знати, що він вийшов уже з крепацької залежности і що ганебні відносини межі паном та селянином більш не існують. А коли ви це знаєте, то за віщо-ж пильнуєте утримувати в народі ненависть до шляхти замість

1) Ів. ст. 111—2.

2) Основа, 62 р., № 2, стор. 68,—„Полякамъ объ украинцахъ“.

того, щоб загоювати старі рани? Ця ненависть не виправдується уже тепер нічим і по правді можна сказати, що в ваших творах її більше, як у серцях народу“... „В вашій історії і в переконаннях ваших, польський шляхтич якась шкідлива особа. Час би вирозуміти її безсторонніш. Ви звикли одзначати шляхтича від народу і вважати його чужим народови, зайдою. Крім станових привілеїв, шляхтич у вас не має за собою нічого і на Русі грає виключно ролю гнобителя, а нарід завжди маєть ся у боротьбі з ним, як з елементом, що перешкоджа цивілізації і громадському добробутові... Між тим, сягнувши глибше в історію, ви мусили б переконатись, що самоправно нищити на Русі шляхтича на користь народу ви не маєте права; що він по крові, по заслугам і офірам, які приняв, такий же добрий русин, як і всякий другий; що тулубом, виключно простолюдним, покривати українсько-руську землю не можливо, коли хочете в цьому питанні відноситись до історичного права. Такий вихід ставить усе питання в іншому світлі. Справді, на що ви польську шляхту, що живе тут цілі століття і слугує батьківщині, звете тепер чужою і не визнаєте за нею місцевих прав лише через те, що вона зробилась станом і зложилась в душі польської цивілізації... Ви можете ганити цю цивілізацію, можете одкидати привілеї шляхецького стану, але з цього ще не виходить, щоб ви мали право рішити її спадщини на користь народови. Таке тлумачення права виключно на користь народови таке ж несправедливе, як було-б несправедливе тлумачення його на користь шляхті. Шляхту в українській Русі становлять здебільша роди здавна-руські і, в меншости, nobilitovani на сеймі литовські і польські, що ріднились з першими і, заселяючи цю землю, споруджали міста й слободи. Звісна доля мешканців тій землі: двічі війна обертала її в пустелю, а південну частину України залюднено не більш, як тому сто літ. Через те не думаю, щоб питання про земську давність могло тут в чомусь підпірати права народу, що, здебільша, оселив ся на цій землі силою прав, даних йому спадковою шляхтою. Тим більш не розумію, як це ви відмовляєте шляхті право посідати землю, чи рішаєте її спадщини на користь народови“¹⁾. Так писав Поляк-шляхтич про

¹⁾ Основа, 62 р., № 2. ст. 69—70.

становище своїх земляків на Україні, — і в цьому писанні принаймні ясно те, що ми маємо діло з певною ідеалізацією і апологією шляхецтва.

Що ж можна було проти цих пунктів перечити з боку Куліша? Відповідь й особливо для нас цікава через те, що нею розв'язується одне з важливіших питань про значіння в нашій історії шляхецько-польського стану... Куліш пише¹⁾: „Я польське і я українське розійшлися, на протязі віків, на таку далечинь, що Поляк, при всьому старанні, не може увійти в природу українця, а українець, при всіх принадах, вийти в природу польську не хоче. Освічені представники тієї і другої народности здатні сходитись дружне во імя загальнолюдських ідей та з любови до поетичности обоїх історичних переказів, але скоро вони роблять ся представниками своїх народів і від абстрактних розмов переходять до справи життя, кожен з них мимоволі мусить піти в свій табір і квітувати ся один з одним зброєю, що не сяяти їй під тим самим прапором. Це діло не їх самовільних теорій, це діло історії того й другого народу“.

Автор листа каже про „перетворення що виробив польський нарід бідашними досвідами в останні сімдесят літ“²⁾. В чому мусим ми бачити це перетворення? чи не в творах польських емігрантів, чи не в тих утопіях польонізування руських країн, якими він так хоробливо марить? Ми знаємо, якими були вільні Поляки. Їх сучасний стан натихає нам спочуття; але ми ніяк не ручимо ся, що з поверненням більшої свободи не вернеть ся старий польський дух, під иншими формами. Велику призру на те складають в наших очах ті дикі мрії, що ми й читаємо в польських писаннях, і чуємо з живих польських уст, — мрії про розширення Польщі по Смоленск и Дніпро, про орудування Славянським світом, про політичний месіанізм і Во-зна ще про віщо. Люде, до такого ступіня не заборчі, як ми, що бажають кожному бути, чим він хоче і як йому мило, мусять відцурати ся сусіди, що просить розв'язати йому руки, либонь, з готовим уже пляном підгорнути під себе визвольців“. Про те, що „народови українському тепер

1) Іб. ст. 75.

2) Іб. ст. 77.

добре у Поляків дідичів, я не можу розпросторюватись, бо мусив би увійти в не зовсім придатні до друку історичні подробиці з недавнього часу, але спитаю: чи любить взагалі народ польську шляхту в Західній Україні? ¹⁾ Ні і сами ви кажете, що ніби ми „підкуємось утримувати у народі ненависть до шляхти... Ви кажете, про те, що цієї ненависти більше в наших творах, як у серцях народу. Відкіля ж увійшла вона в наші твори?... Коли наші поеми і думи про старі часи, про часи його страждань від польської шляхти жваво його цікавлять, значить, в серці у нього є почуття, а в голові перекази, відповідні цього роду поезії. Та й чим ви уявляєте поета, кажучи, що він мусить загоювати старі рани? Адже поет — не що пише, як прямий продукт народного почуття, народніх понять. Яким же побитом він може висловлювати не те, що йому натихає життя і чого жада його нарід! Загоювати рани! Та хіба Міцкевич загоював ваші рани? Через що мусить гоїти їх Шевченко? Та вони самі були болючими ранами своїх народів, самі боліли серцем так, як їх народи! Ні, всі терпіння своєї нації мусить зливати поет у своїй пісні і через минуле будити сучасне... Що ж то за правде і міцне становище шляхти серед українського народу, що вона боїть ся його споминів, затуманених віками неписьменности? Що то за толерантність шляхецька, коли освіченіші люде обертають ся з докорами до автора, якому, на їх думку, нарід буде живо спочувати, і переконують його замовчати про те, що становить єдиний скарб Українця? “ ²⁾ „В творах наших ³⁾ ми не заходили ще в розмову про аграрний закон; але польська шляхта бачить уже для себе небезпечність і з цього боку. Ми тільки скажемо, що, звучи своєю вітчиною Польщу, а себе нащадками староруських родів, вона сама визначає на прийдучий час права свої на те, що посідає спадком на Україні. Ми не торкаємось питання про стани (сословія), не говоримо також про те, як висловив ся мій кореспондент, щоб покрити цілу Українську Русь виключно простолюдиним тулубом, поки це ще не наша річ; але ми не можемо припустити думки, щоб душею

1) Іб. ст. 78.

2) Іб. ст. 79.

3) Іб. ст. 81.

народу могли бути чужоземці, які звать себе Русинами тільки в полемічних статтях. Ми вважаємо в народі його власну — не шляхетсько-польську душу. Коли він не мёртва маса, то в ньому відкриеть ся все, що потрібно для його дальшого розвою. Таким чином, ми цілком не дорожимо присутністю на Україні непроханих цивілізаторів її і не сумнимо ся, що без їх участі справа наша пішла б вірніше! Але цивілізатори наші ніяк не хочять обійтись без нас і настирливо набивають ся з своїми добродійствами, яких ми не потребуємо. В наших руках — пишуть вони, — просвіта й гроші, а у вас нема ні того, ні другого, — що ви без нас зробите? Коли ми захочемо щось зробити завтра, то, звичайно, трудно обійтись без того й другого; але ж ми не такі нетерплячі, як думають Поляки, а просвіта й гроші не є щось приступного одним і неприступного другим. Час дає народам те й друге при найтрудніших обставинах і на самих убогих і тісних просторах землі. Ви — по вашому — освічене й багате суспільство XIX віку, а ми будемо таким суспільством, може в XX в. Через таку різницю нема чого звертати з свого ясного шляху на примарний чужий¹⁾. „Що ж до того, що ми не знаємо досить фактів, які переконали б нас у тому, ніби сучасні Поляки цілком не подібні до своїх предків“²⁾, то „вони не мали змоги довести це відносно Українців цілою нацією, тоді як поодинокі показали досить сумних зразків своєї шляхетської пихи, свого байдуже до долі народу і навіть призирства до його матеріальних потреб. Перелічувати ці приклади я не можу, але історія нічого не забуде.

Щоб примусити українських письменців малювати Поляків такими, як вони тепер, треба Полякам уразити українські розуми своїми гідностями в такій сильній мірі, в якій їх предки вразили ці самі розуми своїми хибами, вадами і злочинствами; треба, щоб нарід сам перемінив про них свої поняття і замість ненависти, яку ми буцім тільки розпалюємо, запалив ся до них вдячною любовою. Поки ця заява не здійснить ся, доти не перестануть письменці українські викликати з минувшини окривавлені тіни

1) Ів. ст. 81.

2) Ів. ст. 83.

своїх предків, що заповідали нащадкам стояти за правду, якої вони не мали сили оборонити від польських магнатів¹⁾.

Так по всіх пунктах проти польської шляхти повстає Куліш. Зістаючись шляхтою, вона не може бути приятелем нашого народу, вона є ворогом, проти якого цілком справедлива боротьба. Що ж треба робить тій шляхті, що живе на Україні, що навіть вважає себе нащадком Русинів і хотіла б стати другом українських людей? Для цього маєт ся рада в Куліша²⁾. „Тягти десь нечисленному станові цілий нарід, чудна річ. Зеднатись з цим народом, злитись з ним своїми симпатіями — річ природна. Українські Поляки згожують ся, що вони, здебільша, ті ж Українці, обернені католицизмом і польщицзною в иншу народність. Що ж може бути придатніш для освіченого мислителя, як вернутись на той простий шлях, яким ішли їх предки, не зведені ще езуїтами та варшавськими політиками“.

От той шлях, який рекомендує для Українських Поляків, або вірніш кажучи, для ополячених русинів Куліш. Шлях, правда, трудний, але нормальний цілком і, як ми побачимо далі, де-хто ним навіть в ті часи пішов. Але чи розв'язує такий вихід остаточно польсько-українське питання?

Що робити Полякам, що не живуть на Україні і які відносини можуть бути в нас до них. Це питання розв'язуєт ся просто тією програмою, що мав колись Кир.-Методієвський гурт і що в „Основі“ її повторив. Кожна славянська народність мусить в славянській державі вважатись за самостійний член, ні одна народність не мусить другої душити... Одже, не вважаючи на підозріння Костомарова до Поляків за їх шляхецтво, кожний „Основанин“, як це видно з цитованих зараз статей Костомарова й Куліша, носив у своїй душі ідеал, що-б

Усі Славяне стали

Добрими братами,

і що-б, як казав той самий Шевченко:

„Житом — пшеницею, як золотом покрита, не розмежованою осталась навіки од моря до моря — Славянська земля“.

1) Іб. ст. 83.

2) Іб. ст. 85.

III.

Науково-публіцистичний орган „Основа“ став виразником думок кращих людей України: їх патріотизму, їх демократизму і всього того, що на думку тогочасних проводарів було потрібним для добра рідного краю. Але наш край, в російській його частині, ділився на дві половини, що й тоді і тепер, відповідно особливим історичним умовам, вимагали різного роду уваги. Лівобережна Україна підлягала давньому процесу русифікації, — Правобережна — польонізації, і через те від культурних її представників треба було різних заходів роботи...

Русифікатори, маючи за собою російську культуру, в подобі головної літератури, накидали Українцям її овочі, що повинні були піднести Українців і звязати їх в одно ціле з Великорусами. Польонізатори мали теж свою національну мету, але крім цього, до національних поривань Поляків приточував ся ще один додаток, який був у значній мірі чужий обрусителям. Останні проводили свою русифікацію з центру, посилаючи до нас своїх урядників. Через те ні русифікація, ні боротьба проти неї з боку Українців не мали соціальної цїхи. Не те було на Правобічній Україні, де польонізатором була кляса дідичів польських, або сполячених; для польського дідича наш селянин був хлоп, нижча істота, — через те відносини між Українцями та Поляками були відносинами межі народом і шляхтою, дворянством. І через те боротьба межі ними мала соціальний кольорит... Правда, трудно врешті провести лїнію межі русифікацією та польонізацією, бо і на Лівобережній Україні до русифікації схиляеть ся вища кляса, але важливо одно: русифікацію головню запроваджувала не наша кляса дідичів, а уряд; польонізацію-ж вела та сама кляса, що жила біля народу, а не в ньому. От через що в польонізації яскравіше вирізується соціальний кольорит, от через що в боротьбі з польонізацією наші патріоти звертали увагу і на національний і на соціальний бік, а в боротьбі з русифікацією головню на бік національний. Все це треба пам'ятати, коли захочемо собі пояснити, — що мусіла робити інтелігенція з „Основи“ з приводу означених замахів на нашу народність і як вона це робила. Погляд на цей

пункт ми вже бачимо в статтях Костомарова та Куліша, але ці люде для 60-х років були попереднім поколінням, — важливо знати, оскільки прийнялась їх проповідь на рідному ґрунті; оскільки знайшли відгук їх слова в силах молодих, що мусіли понести їх принципи у життя, що мусіли доповнити їх своїми думками і в тому чи іншому розумі українську справу піднести ще вище... Такі люде, як звісно, знайшлись, і одним з них явив ся відомий ліво-бережець П. І. Житецький. В часи „Основи“ він, як висловлюеть ся редакція, був ще „молодим ученим“ і до того, фільольогом — спеціальність, в якій не були знавцями ні Костомарів, ні Куліш. А тим часом потреба в цій науці була пильна. Питання про мову українську здіймали й Великоруси й Поляки, їм відповідали в „Основі“, але відповідь їх не була відмовою спеціалістів. Виступ Житецького на оборону української справи був споводований виступом проти нас Ламанського, знаменитого знавця славянських мов. З погляду відзнак нашої мови і взагалі відзнак нашого народу він доходив до різних думок, які часто стрівались у російській пресі й потім, які стривають ся особливо й тепер. От через що змагання „Основи“ з Ламанським має сучасну, має, можна сказати, довговічну вагу. Що ж власне говорив Ламанський у своїй статті, поміщеній у Московському „Дні“? Він заявляє „що ц.-славянська мова для української і великоруської є однаковий ґрунт“. Він казав, що й тепер нариччя великоруське й малоруське не одрізняють ся межі собою великою кількістю важливих і гострих ознак. До кінця ж XIV в. і навіть пізніше, вони були незначні, коли й не цілком нікчемні... Так було з живою народньою мовою“. Далі Ламанський каже, що „багато південно-руських творів XVI і XVII вв., писано тією ж мовою, якою писали в той час у Москві, Новгороді, Вологді, Поморських містах“. Всі ці фільольогічні доводи свідчать, що українське письменство не має наукового права на самостійне життя. Далі йдуть доводи інші. Пишучи спільною мовою з Великорусами і вироблюючи, навіть виробивши, спільну літературну мову, чи є рація Українцям творити ще мову літературну другу, Ламанській розуму не бачить. „Відмовившись, — каже він — від великоруської мови, що в основі своєї одначе належить і Малорусам, вони б відмовились від значної частини свого

минулого, своєї історії“... От через що „думка про змогу особливої української літератури (а не місцевої словесности)“ представляєть ся йому „велетенською недоладністю“, і він разом з Аксаковим може допустити її тільки до „хатнього вжитку“, „домашнього обиходу“. З огляду на це все Ламанський і не розуміє значіння слів Малоруській чи Велико-русський патріотизм, і допускає тільки „Русській патріотизм“... Проти цих виводів і почасти проти їх основи виступив Житецький. Він зовсім згожуєть ся з тим, що ґрунтом для української і великоруської мови являєть ся мова церковно-славянська. Але хіба в розумі руйнування нашої мови це щось означа? Значить, ми „в праві подумати, „що й між літературною руською мовою... „і болгарською, сербською і чеською мовами нема істотно-типової ріжниць, бо всі вони відносять ся до ц.-славянської мови так само, як і літературна-русська“¹⁾. От же факт близькості сучасних славянських наріч до церковно-славянської не має жадної ваги для можливого розвою тих наріч, бо на цій підставі можна-б було відкинути всі ті наріччя, разом з літературним руським... Згожуєть ся Житецький і з тим, що книжня літературна мова Великорусів і Українців²⁾, „по ровділі Руси на Велику й Малу, сливе однакова. Але чи була ця книжкова мова — мовою народньої свідомости? Чи спустилась вона до народнього світогляду і чи злилась з народнім життям в такій мірі, щоб бути безпосередним і прямим її виразом? Ні, життя йшло своїм порядком, незалежно від літописів, від цього книжнього перетворення її... Для нас не стільки важливо те, як думали і говорили книжки про народ, а те, як сам народ думав і говорив про себе... Про народність мови можна міркувати лише по чисто-народнім памяткам“.

Але в тім саме й річ, що навіть „малоруська освіченність XVII і XVIII в. не мала міцного коріння в народі: в підручниках прийнято звати її схолястичною... Через те, які б не були великі послуги Малоруських учених для руської літературної мови, історично вони не обовязують Малорусів до прийняття на завжди руської мови мовою школи і науки.“³⁾. Наші старі вчені „не були безпосередними пред-

1) Основа, — 62, № 3, стор. 8: „Русській патріотизмъ“.

2) Ibid.

3) Ib. ст. 9.

ставниками Малоруського народу“¹⁾ і коли б вони ще до Ломоносова утворили руську літературну мову, — все таки вона була б тільки посереднім органом для Малорусів, і, потім, самостійне існування їх безпосереднього органу, їх літератури, з її минулим і прийдучим, все таки було б правним і недоторканим правом, що вони одержали від природи і їх власної історії“.

Таким чином, хід нашої історії, навіть в межах, узятих Ламанським, відкида потребу прийняття нами літератури чужої. Близьке до неї наше письменство не було органом народу: останній має право на свій вислів, на свою літературу. Цей вивід будується навіть при умові признання великої близькості обох руських мов, але коли згадати, що наші старі пам'ятки не тільки вказують на таку близькість, а й на чималу окремість, то подібний вивід стане ще міцнішим. Не перечить Житецький дуже думці про велику близькість нашої мови до великоруської, але вивід його цілком інший. Він припускає навіть повну зрозумілість української мови, в особі Шевченка, для Великоросів, тільки вся ця близькість не має жадного впливу на долю самої мови. І от через що говорить Житецький²⁾: „в лексичному складі мови треба одрізнати дві сторони: пні його—доісторичний скарб усіх народностей, які складають одну сімю, — і флексії, префікси і т. и. матеріал, вироблений історією. Відносини першого до другого такі ж, які існують межі канвою і рисунком. Очевидячки, що в тих випадках, коли ходить о мови, близько рідні одна до одній, — індивідуальність їх визначається головно історичним, а не доісторичним елементом. Дати переважне значіння цьому останньому — значить злити дві размаїтих мови в одну. Цілком инша річ, коли лексикон мови розглядатимемо, як утвір історії народньої,— хоча звісно, і цей погляд мусить бути обмежований першим у таких розмірах, щоб не ламаючи прав самостійності мови, усунути мрійне переконання в його гострій відмінності, в його виключній природі. Часто трапляється, що матеріальний склад слова бренть цілком однаково в великоруській і в малоруській мові, але конкретний відтінок

1) Іб. ст. 10.

2) Іб. ст. 13.

того слова — такий в одній, другий — в другій мові, і більш того: тож саме слово містить в собі дві різних уяві у двох розмаїтих мовах. Таке, напр., малоруське слово „рокъ“, відповідне великоруському „годъ“... Родинні мови багато мають таких спільних слів; але не лексичний бік їх склада індивідуальність мови, а вся сума оригінальних поглядів і представлень, засвоєних словом, життям і історією¹⁾. Значить, коли навіть слова ті ж самі, і тоді різницю меж ними становить їх внутрішній психологічний зміст... І от, коли фонетична і морфологічна різниця навіть дуже близьких мов робить уже можливим існування на них окремих літератур, то психологічна їх різниця робить таке існування цілком потрібним. „Слова не можна одірвати від життя. Типічність останнього губить свій квіт і дух на чужій мові, — бо ця остання вироблена на чужому ґрунті, і має інші соки. Вона завжди буде, відносно чужого поняття, приставкою, не споєною з ним органічно“²⁾... „От через що високе художество завжди щире, вірне життю; інакше воно не може бути його втіленням; інакше воно порожня екзальтація, фальшива фраза. Слово поета тоді тільки проймає душу нашу солодкістю і їдкою гіркістю почування, коли само воно є життя“. От через що Шевченко на запросини писати руською літературною мовою, відповідав:

Теплий кожух! Тільки шкода —

Не на мене шитий!

От через що „закону злитности слова з життям підлягло і велике слово Шевченка, і велике слово власне тим, що підлягло йому. От тайна того величезного впливу, який чинить Шевченко не на Малорусів одних, але на всіх, у кого є живе людське серце“³⁾... Тайна містить ся в тому, що „між творчою силою поета і типом стоїть слово: воно, з одного боку, є наслідок, вироблений своєрідним життям народу, з другого боку — найкращий матеріал до втілення його змісту в суцільний поетичний образ“.

Відступлення від цього закону, від користування своїм словом до змалювання свого життя, може вести до самих

1) Ів. ст. 14.

2) Ів. ст. 12.

3) Ст. 12.

немилих наслідків. „Звісно, що Шевченко пробував свій поетичний гевій на літературній руській мові: матеріал виявив ся чужим його природі і його „Тризна“ вийшла звичайним твором руського записного віршника. Здавалось, що після цього люде, які товчуть про свою любов до рідного життя, замовкнуть, коли тільки раніш у них оставалось хоч тїнь сумніву що до того, бути чи не бути Малоруській літературі, як самостійному органу загально-руської мислі, чи розвинутись їй у повний квіт самородного життя, чи це олжа, мрія, і вона мусить занидіти, як хирна рослина, що показалаь на світ божий в негоду? Ні... вони... добивають ся того, щоб усе своєрідне затушкувати і всунути в одну спільну готову категорію... Що, коли б насправжки Шевченко послухав ся їх? де б ділись ці „Наймички“, „Катерини“ і багато, багато иншого! де б ділось велике всеславянське імя Шевченка? Воно б роспустилось, як крапля, у всеросійському морі. За те руська література збогатилась би зайвими віршами і віршоплетами, подібними більш на вимочки, як на живе слово“¹⁾.

Таким чином, всі обставини говорять за те, що наша література мусить існувати, — цього не одкида й Ламанський, але обмежує її ролю *patois*, це-б то провінціалізму.

Проти цього гаряче повстає Житецький²⁾. „Незрозуміло чудний цей погляд у привільованої освіченности на народню мову у наш час, коли не замерли ще останні гуки поезії Шевченка, коли в цьому *patois* великий поет одкрив народню особу, зміцнивши їй назавжди вільний і самостійний орган в мові, якою сам писав. Мова — вільний орган духа: вона цураеть ся аристократизму і всяких умовних рубрик, придуманих цивілізаторами. Його повність — мусить бути повністю життя, безвідносно до каст і поділів, що в ній існують. Через те для нас однаково смішний, — як шляхецький гонор Поляків, що обзивають малоруську мову хлопською, так і вельможна делікатність Великорусів, що вживають для цієї мети французького виразу і стверджують, ніби малоруська мова на завжди лишить ся мовою простолюду, а не школи й освіченности. Але невже справді Руська

1) Ст. 19.

2) Ст. 14.

мова має монополію бути органом науки, проводарем освічености“?... Не вже ж українська мова не має „повного права горожанства в сімї славянських мов, ствердженого свідощтвом фактів невідбійних“? На всі ці питання одповіда загально-славянська, загально-руська і, в той же час, строго українська поезія Шевченка. Вона є наслідком минулого і свідощтво сучасного. І те далеке минуле, в якому історик нічого не відрізня, крім темних нарисів, коли українська народність ще не відрізнилась від спільного Славянського роду, і те минуле, коли вона спійно з великоруською являється одною подобою, — все це увійшло в поезію Шевченка, як в один спільний і широкий потік. Вона вводить малоруську народність в сімю Славянських народів, як індивідуальне ціле, як живу особу, — особу, що типічно різнить ся і від польського народу і від великоруського“.

Одже коли ми, говорять Житецький про Ламанського і йому подібних, ¹⁾ „називаємо себе загально-руськими патріотами, то нащо, закривши очі, одним помахом пера хочемо викреслити з загально-руської природи ще одну силу, що так яскраво засіяла свіжо в поезії Шевченка?“ „Ми думаємо, що життя не можна всунути ні в тісні, ні в широкі рами, — ні замкнути його безвихідно в сферу чистої індивідуальности, ні рішити його індивідуальности: хай краще вона сама з нутрі себе розкривається і сама себе означа. Одже питання про те, як і що візьме малоруська література у руської науки і освіченности, мусить розв'язатись практично і при тому самим малоруським народом, а ніяк не трибуналом руських патріотів, що не можуть зрозуміти руських інтересів на другій мові, крім своєї власної і своєю виключністю ламають рівновагу сил всього руського племені. Ці місіонери освіти, що ділають під прапором народности, забули, що нарід перш за все вимагає від своїх вихователів поваги до його власного світогляду, виробленого далеко від шкіл, і що цей власне світогляд є точка опори, від якої мусить піти весь його прийдучий розвій. Одірвати нарід від цього ґрунту — значить роздвоїти його природу, значить забезпечити вічне існування двох змішаних категорій —

1) Іб. ст. 16.

суспільства і народу“¹⁾. Накинути-ж нашому народови чужу йому форму, це значить, на думку Житецького, — „запропонувати Малоруському народови ризиковий скік, і таким чином помножити без краю масу тих розумових калік, яких і без того досить в Малоросії і які складають її хворий бік, її розструюючий початок“²⁾...

Так боронив лівобережець Житецький свого рідного народу і права його на окреме існування... Правда, в ті часи не було в цього народу доказів, які маємо тепер в подобі численної талановитої української літератури і других проявів нашого життя, але досить поки що й цього... І з матеріалом тогочасним Житецькому довелось показати, що міцна тільки та течія мислі, що має за собою нарід.

Не вважаючи на те, що Житецькому доводилось ставити питання на демократичний ґрунт, його опоненти не являлись антидемократами: такі, як Ламанський, були інтелегентними людьми і на своєму прапорі ставили також інтереси народу.

Інакше стояли справи на Вкраїні Правобічній: там, як два ворожих війська, озброїлись одна проти одного польська шляхта і український нарід і точили війну, в якій подоланим завжди був нарід. Тадей Рильський виразно малює цей стан річей. Він ділить польську людність України на декілька течій. Одна з найбільш росповсюджених груп — мошродзеї, до якої належать „дідичі різних ґатунків і поділів“³⁾. Це типічні кріпосники, лібералізм яких виявлявся в постійних образах на сторону „священників православних і дрібних урядовців“, патріотизм в тому, що, коли від них попросять грошову офіру на якусь польську справу, то вони заявляють, що „хоч ми й Поляки, але в нас є свої місцеві інтереси“, а коли забалакають з ними про місцеві народні інтереси, напр., про якусь місцеву народню школу, вони одмовляють: „нам до цього нема діла, ми Поляки“⁴⁾. Демократизм їх містить ся в призи́рстві до хлопів. „Але є справа, — каже Рильський, — де енергія їх проявляєть ся

1) Іб., ст. 18—19.

2) Іб., ст. 21.

3) „Нѣскольکو словѣ о дворянахъ праваго берега Днѣпра“ — Основа, 61, р., Дек., ст. 93.

4) Іб., ст. 94.

надто блискучо — це власне в противленні всякому зближенню з селянами і всякому проблискові південно-руської народности. Чи посміє хто забалакати дружне з селянами, чи зважить ся дати йому українську книгу — підуть пересуди від Києва до Житомира, від Житомира до Камінця, і по всіх закутках... Причини подібних чуток легко вгадати: шляхецька гордість, нечиста сумління у відносинах до селянства („на злодію й шапка горить“), поривання до подльовізму тутешнього краю, — от мотиви, що примушували оббріхувати кожного, хто зважить ся висловити симпатію до селянського люду і до південно-руської народности“. Все, що роблять чоловіки *en grand*, їх шановні жінки роблять *en petit*, з мішаниною, звісно, сантиментальних зітхань. Штука робити пльотки і набридати дворакам доведено в них до досконалости. Звісно, чулі панї, плачуть, коли їх слуг карають, але самі вони свідомо доводять до цього своїх чоловіків, при чому звичайно додають: „яка це страшна річ, що *avec nos gens* інакше не можна робити“. 1).

Ці кріпосники були найбільш солідною частиною тогочасного шляхецтва на Україні. Перейдемо до менш солідних, до пропагандистів ідеї шляхецтва, послідовців повітряної містики Красинського. Те, що в попередній групі являєть ся з цінізмом невмітої, брудної дійсности, те оточуєть ся тут нудним туманом слізних зітхань. Теорії цієї групи схожі з тими фосфоричними вогниками, що носять ся над старими могилами... „Не шляхту хлопить, а люд шляхетнить треба“ — от девіз їх соціальних понять. Фраза ця в теорії досить смішна — каже Рильский, — невже нема більш розвиненого людського типу, як шляхтич? Для нас вона навіть дуже обурлива. Вона нагадує нам шляхтича, з усіма його шляхецькими переслідуваннями не-шляхецької черні, шляхтича не тільки якихсь давніх часів, але часів, що далеко ближчі до нашої памяти... Заступник їх поглядів у цьому розумі є д. Коронович, в творі — „*Slowo dziejów polskich*“. Цей добродій так усе вмів ушляхетнити, що в нього промова депутата Тенівського, який доводить, що можна обдурити козаків і не виконати постанов Гадяцької умови,

1) Іб. ст. 95.

Ім самим підписаної, вважають ся благородною¹⁾. Що ж до католицизму, то люде цієї групи боронять його непомилности, на підставах історичних, звісно, виложених à la Коронович, — і навіть часто доводять потрібність отців єзуїтів. Про це ми, що не визнаємо непомилности католицизму, аки блуждаючі в пітьмі вівці, яким судило ся піти до пекла, — не будемо говорити щоб утекти більшої духової гибелі. Крім цієї групи треба ще відзначити козакофільську молодь, що славилась нехтуючими гадками про всяку не польську народність; представники її „дуже добре їздять верхи, цькують зайців, носять якісь quasi-козацькі свитки, свистять громогласно і співають соромицьких пісень людових, иноді читають Богдана Залеського, Чайковського і Мальчевського, иноді бьють своїх льокаїв-козачків, але при цьому примовляють, щоб підперти любов до своєї народности, що це по-козацьки... І за те, що існував якийсь Шевченко, вони знають, але про те рідко хто його читав, а корифей їхнього смаку, д. Падура, каже, ніби Шевченко відгонить хлопським дьогтем і за 20 к. та чарку горілки ладен би різати першого ліпшого шляхтича. Та про те він і мови не знає добре“²⁾...

Такий нерадісний малюнок представляє більшість польського суспільства на Україні 60-х років... Правда, мають ся між ними ліберали, — але в них є деякі традиції, зачерті з того осередку, з якого вони вийшли і який примушує їх почаству перечити інтересам місцевої народньої маси³⁾. Через це „деякі з них — ліберали в університеті, ставши дідичами, зразково гноблять селян“... Через це „деякі з них обороняють такий сільоїзм: потреби народу виражають ся в його освічених представниках; а як більш освічена частина тутешнього суспільства (intelligencja kraju) ополячилась, то значить тутешній край польський!“³⁾. При таких даних лехко бачити, що між польською шляхтою і народом Правобічної України спільного не могло бути нічого. Що ж мали робити люде, що пізнавали потреби народні і протилежність їх інтересів з шляхетськими; ті люде, що не могли йти слідком за шляхтою, а вважали потрібним слу-

1) Іб., ст. 96.

2) Іб., ст. 97.

3) Іб., ст. 98.

жити народови... Їм лишалось одно, — коли вони були Поляками, порвати все з шляхтою, коли ж вони були ополяченими Українцями, то порвати все з польщишною... Таким чином склалась нова і єдина демократична група серед польського шляхецтва, яка мала назву хлопо- або хохломанів. „Ці люде — каже Рильський, — що вийшли з осередку української ополяченої шляхти, студіюючи місцеве минуле життя і сучасні його потреби, прийшли до свідомости своєї національної солідарности з місцевою українською людиною, і вважають інтереси його самими близькими своїми інтересами. Предмету для своєї громадської діяльности вони шукають в просвіті народа на його власних засадах, в розвитку його громадського життя, роблячи при тому самим спокійним і систематичним чином. На них нападають всі попередні групи, звучи їх погляд і їх діяльність національним відступництвом; але вони на це відповідають, що це тільки — обертання; що той, хто бажає бути дійсно корисним якомусь суспільству, не може зоставати ся в ролі кольтониста, що дїє на користь метрополії; що їх поведження згідно з місцевими простолюдними інтересами, які вони приймають за вихідну точку у всіх своїх поглядах. Що роспусають про них мошродзеї, ми вже казали“ ¹⁾).

Одним із таких хлопоманів, що порвав усе з шляхецтвом, був власне автор даної статті Рильський. „Група хлопоманів“, — каже Драгоманів ²⁾), була не зовсім малочислена серед польської молоді в Києві“ і тільки як „в Києві пройшло гасло готувати ся до повстання за відбудування історичної Польщі, — група ця зменшилась до кількох чоловіка, що перейшли до групи „православних“ українців, яка складалась сливе виключно з лівобережців“... На чолі правобережних „хлопоманів“ стояв відомий тепер діяч України і видатний учений В. В. Антонович, який був дійсним теоретиком та ініціатором хлопоманства“. Його імя, разом з іменем Рильського, „греміло тоді, — каже Драгоманів, — по польських панських дворах та газетях... як прийдучих Гонти й Залізняка“ і, як це не дивно,

¹⁾ Ів. ст. 99.

²⁾ К. Стар., 1906, № 3—4, ст. 348.

польська шляхта загрожувала їм за хлопоманство переслідуванням з боку російського уряду... Це власне виявилось перед польським повстанням. Коли „молоді хлопомани заявили своїм товаришам, що зрікаються взяти участь у польським повстанні, як зараз Антоновича покликано було до місцевого маршалка, де знаходився цілий соймак шляхти, що вимагав у нього відмови від хлопоманської декларації, загрожуючи в іншому разі переслідуванням з боку російського уряду. Відмови, звичайно, не сталось, і потім д.д. Антоновича і Рильського було дійсно притягнуто до слідства з боку політичної комісії при генерал-губернаторі „за комуністичну пропаганду серед селян“¹⁾. Тільки загальний, ще тоді конфузливий настрій уряду і благодущність тодішнього київського генерал-губернатора кн. Васильчикова захистили їх від заслання у східні губернії.

Одже постать Антоновича здавалась польській шляхті значною; імя його греміло по всіх польсько-шляхецьких дворах, звичайна річ не з похвалою для нього. Чим же провинив він перед шляхтою і в чому власне були його думки? Відповіддю на це слугує звісна його „Исповѣдь“, що він написав на відповідь Падалиці. Цей письменник-поляк змагався з Антоновичем про чисто наукові справи, але врешті, закінчуючи свою полеміку, кинув йому образливе слово „перевертень“, натякаючи на перехід Антоновича з польсько-шляхецького боку на українсько-народній. Як відповідає йому Антонович²⁾? Так, д. Падалица, — ви маєте рацію! — каже Антонович. Я дійсно перевертень, але ви не взяли на увагу обставини, власне того, що слово „одступник“ не має само по собі тям; що для зложення собі поняття про особу, до якої приложено цей епітет, треба знати, від якої власне справи одступила людина і до якої власне пристала; інакше слово це рішено тям — це гук порожній. Дійсно, ви маєте рацію. Волею фортуни я вродився на Україні шляхтичем; змалку мав я всі звички паничів і довго поділяв усі станові та національні передумки людей, в колі яких я виховувався; але коли прийшов час мого самопізнання, я „хладнокровно“ обміркував своє становище в краї, я розважив

1) Іб. ст. 349.

2) Цитати російські подаю в перекладі.

Його хиби, всі поривання суспільства, серед якого доля мене поставила, і побачив, що його становище морально безвихідно, коли воно не відмовить ся від свого виключного погляду, від своїх погордливих замахів на край і його народність, я побачив, що Поляки-шляхтичі, які живуть в південно-руському краї, мають перед судом свого сумління тільки дві вихідні точки: або полюбити нарід, серед якого вони живуть, перейняти ся його інтересами; вернутись до народности, колись покинутої їх предками, і невсипущим трудом та любовію, як посиля, винагородить все зло, вчинене їми народови, що вигодував багато поколінь вельможних кольоністів, яким ці останні за піт і крів платили призириством, лайкою, нешануванням його релігії, звичаїв, моралі, особи, — або, коли для цього не стане моральної сили, переселитись у землю польску, залюднену польським людом, для того, щоб не додавати собою ще одної дармоїдної особи, для того, щоб нарешті спекатись самому перед собою журного докору в тому, що я теж кольоніст, теж плянтатор, що і я посередно і безпосередно (що одначе все їдно!) годуюсь чужими трудами, затуляю дорогу до розвою народу, в хату якого заліз непроханий, з чужими йому пориваннями, що і я належу до табору, який пильнує пригнобити народній розвій тубільців, і що я неповинно поділяю відповідальність за їх вчинки. Звісно, я зважив ся на перше; бо як би я не був попсований шляхецькими звичками і мріями, мені легше було з ними розстатись, як з народом, серед якого з виріс, який я знав, гірку долю якого я бачив у кожнім селі, де тільки владав ними шляхтич, — з уст якого я чув не одну сумну пісню, що шарпала серце, не одно чесне дружне слово (хоч я був і паничем), не одну трагічну повість про зотліле в скорботах і безовочнім труді життя... Вам добре звісно, д. Падалиця, і те, що перш, ніж я зважив ся розстатись з шляхтою і всім її моральним майном, я спробував усі шляхи примиря; ви знаєте і те, як стрінуто було з вашого боку всі спроби умовити вельможних до людського обертання з селянами, до дбання про освіту народа, засновану на його власних національних засадах, до визнання південно-руського, а не польського, того, що півд.-руське, а не польське; ви ж були свідком, як подібні думки збудили спочатку свист і сміх, потім гнів і лайку, і врешті брехливі

доноси та натяки на колівщину. Потому, звісно, лишалось або зрестись свого сумління, або покинути вашу громаду; я вибрав друге і сподіваюсь, що трудом і любовю за-служу коли небудь, що українці визнають мене сином свого народу, бо я все готовий поділити з ними. Сподіваюсь також, що згодом серед польського шляхецького суспільства, що живе на Україні, поворот до народу і свідомість konieczности працювати на його користь — раниш чи пізніш стане моральною потребою не тільки окремих осіб, як тепер, а огулом усіх, хто матиме силу обмірковувати своє становище і свої обовязки, і не предкладе мрії над насущне, викликане власним сумлінням, діло. Одже ви, д. Падалиця, ви праві — я перевертень, і я пишаюсь цим так само, як би я гордив у Америці, коли б став аболіціоністом з плянтатора, або в Італії, коли б, просвітивши свій спосіб мислити, я з паписта зробив ся чесним, трудящим слугою загально-народньої справи“¹⁾.

Така знаменита сповідь Антоновича, що разом з Рильським і иншими тодішніми демократами віддавав ся служенню народови, сподіваючись, що останній признає його сином своїм. І чи здійснилась Антоновичова думка та віра?... Чи признав його і товаришів — Житецького, Рильського і инших український нарід?..

¹⁾ Основа, 62 р., № 1, ст. 94.

До питання про північні перекази за княгиню Ольгу.

Написав А. Шахматов.

В „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ (уложеної в першій редакції в 1116 році) і в літописному зборі, що був перед нею, що дасть ся відбудувати по Новгородському першому літопису, читаємо під роком 6455(947): „Иде Вольга Новугороду, и устави по Мьстѣ повосты и дани и по Лузѣ оброки и дани; ловища ея суть по всей земли, знамянья и мѣста и повосты, и сани ее стоятъ въ Плесковѣ и до сего дне, и по Днѣпру перевѣсища и по Деснѣ, и есть сего ее Ольжичи и доселе.“

Початковий Київський літописний збір, давніший від „Повѣсти временныхъ лѣтъ“, склав ся з двох інших старіших зборів ¹⁾: оден з них був київського, а другий новгородського походження. Ми не можемо спиняти ся тут, докладно доводячи це твердження. Обмежусь на короткі вказівки.

Перед Початковим збором був ще збір, що не мав такої хронологічної сіти, яку бачимо в пізніших літо-

¹⁾ Його уложено коло 1095 року. Див. Изв. Отд. р. яз. и слов. за 1908 рік, кн. I-а.

писних зборах. Це з того виходить, що назви років у Початковому зборі явно вставлено, при тому вставлені слова: „Въ лѣто таке“ по декуди нарушають первісний з'язок літописного оповідання. Пор., напр., текст Новгородського I-го літопису під рр. 6430—6453, — через таке вставлення років мова Ігоревої дружини має свій початок в артикулі 6430-го року, а кінець в артикулі 6452-го. Викресливши (принаймні з давнішої часті Початкового збору) назви років і теж багато інших вставлень, ми матимемо взір Найдавнішого Київського збору.

В Початковому зборі так само, як і в „Повѣсти временныхъ лѣтъ“, є ряд артикулів і відомостей, що дасть ся піднести до новгородського джерела. Можна вказати, напр., на відомости: р. 6571 (1063) про те, що Волхов біг через п'ять днів навспак, 6550 (1042) — про вправу Володимира Ярославича на Ємь, 6488 (980) — що Добриня поставив Перуна в Новгороді, 6524 (1016) — що новгородці вистинали Варягів у дворі якогось Поромона, і т. д. Всі ті відомости разом дають нам уявити Новгородський збір другої половини XI віку, що став ся джерелом Початкового збору кінця XI віку.

Уважаючи на це, на наведену вище звістку, що Ольга їздила до Новгорода і уставляла повости і дані по Меті і Лузі, і теж на дальшу вказівку, що сани Ольжині стоять і досі в Пскові, ми в праві дивити ся, як на взяті з Новгородського збору до Початкового Київського збору.

Маємо ряд даних запевняти, що впорядчик Новгородського збору положив підвалиною своїй праці Найдавніший Київський збір, і доповнив його новгородськими відомостями. Так, про те, що Добриня поставив кумира Перуна, новгородський впорядчик подав, сказавши, що поставлено кумири в Києві; про те, що

новгородці вистинали Варягів, що чинили гвалти, він сказав після взятого з Київського збору артикулу про забій від Святополка братів, забій, що споводував виправу Ярослава, і т. п. Уважаючи на це, гадаємо, що і відомість про мандрівку Ольжину по Новгородській землі була споводована відповідною відомістю Найдавнішого Київського збору. В „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ (і Початковому зборі) ця новгородська відомість читає ся безпосередно за оповіданнями про виправу Ольжину на Деревлян: підбивши Деревлян і накинувши на них важку данину, „иде Вольга по Деревьстѣи земли съ сынѣмъ своимъ и съ дружиною, уставляючи уставы и уроки, суть становища еѣ и ловища. И приде въ градъ свой Киевъ съ сыномъ своимъ Святославомъ, и пребывши лѣто едино. В лѣто 6455, иде Вольга Новугороду,“ і т. д. В Новгородському зборі звістка про те, що Ольга уставляла дані і оброки по Новгородській землі, читалась, як здає ся, так само, які в „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ (і Початк. зборі) за звісткою, що Ольга уставляла устава й уроки по Деревській землі.

Гадаю, що текст в кінці артикулу р. 6954 і артикулу р. 6955 по „Пов. вр. лѣтъ“ (і Початк. збору) ясно показує, що в ній є вставлення. Після слів „суть становища еѣ и ловища“ повинно було бути вказано, де вони є; а про те після тих слів читаємо: „И приде въ градъ свой Киевъ съ сыномъ своимъ Святославомъ, и пребывши лѣто едино“; перша частина цієї фрази має зайві слова „съ сыномъ своимъ Святославомъ“, бо зараз перед тим було сказано, що Ольга відбула виправу з сином своїм, а друга частина фрази „и пребывши лѣто едино“ очевидно зложена, щоб запровадити до оповідання хронологічну дату „В лѣто 6455“. Припускаючи, що в первісному тексті не казано про Ольжину мандрівку по Новгородській землі, я бачу безпо-

середній дальший тяг слів „суть становища еѣ и ловища“ в словах артикулу року 6455: „и по Днѣпру перевѣсища и по Деснѣ, и есть село еѣ Ольжичи и доселе“. Таким чином виводжу, що цікавий нам текст Найдавнішого Київського збору був написаний приблизно так: „И иде Ольга по Деревьстѣи земли съ сынѣмъ своимъ и съ дружиною, уставляючи уставы и уроки; суть становища еѣ и ловища по всеи земли ¹⁾ и по Днѣпру перевѣсища и по Деснѣ, и есть село еѣ Ольжичи и доселѣ“.

Впорядчик Новгородського збору до цієї звістки свого київського джерела, списаної цілком або скорочено, додав свою місцеву відомість про те, що Ольга „устави по Мьстѣ погосты и дани и по Лузѣ оброки и дани“; наслідуючи Київський збір, він продовжив це подання словами: „ловища еѣ суть по всей земли, знаменья и мѣста и погосты, и сани еѣ стоятъ Пльсковѣ и до сего дьне“.

Маючи на оці, що зараз по новгородській відомості, що згадує про Мсту, Лугу і Псков, в „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ (і Початк. зборі) читає ся про Дніпро і Десну, можна гадати, що вже в Новгородському зборі новгородська відомість була тісно споєна з київською. Гадаю, вона читалась в Новгородському зборі так: „и иде Ольга по Деревьстѣи земли съ сынѣмъ своимъ и съ дружиною, уставляючи уставы и уроки; и уставы по Мьстѣ погосты и дани и по Лузѣ оброки и дани, и ловища еѣ суть по всей земли, знамянья, мѣста и погосты, и сани еѣ стоятъ Пльсковѣ и до сего дьне, и по Днѣпру перевѣсища и по Деснѣ, и есть село еѣ Ольжичи и доселѣ“.

Впорядчик Початк. збору споїв обидва артикули обох своїх джерел; опустивши після „суть становища

¹⁾ Ці слова беру з дальшого.

еѣ и ловища“ слова „по вьсей земли“, бо ті ж самі слова повторяли ся в новгородзькому артикулі, він замість них склав перехідну фразу ¹⁾, що дозволила йому подати до відома, що виправа Ольжина по Новгородзькій землі відбула ся на прийдучий рік по виправі її по Деревській землі ²⁾.

Вертаючи до Новгородзького збору, ставимо питання, чому впорядчик його, описуючи своє київське джерело, поклав заговорити про новгородзькі землі в тісному з'язку з південними землями і вмістив своє подання про погости й ловища по Мсті і Лузі між поданням про Деревську землю і поданням про Дніпро і Десну? Чи йначе, чому в Початк. зборі («Пов. вр. лѣтъ»), і теж, як ми припустили вже в Новгородзькому зборі XI віку, мандрівку Ольжину в Новгородзьку землю не виділено в зовсім окремий артикул, а злучено з поданням про діяльність Ольжину по Дніпрові і Десні, при тому в Новгородзькому зборі Ольжина мандрівка по Мсті і Лузі читала ся ще в тіснішому з'язку з поданням про виправу по Деревській землі, ніж у Початковому зборі, де вставлено вище наведену перехідну фразу?

¹⁾ „И приде въ градъ свой Киевъ съ сыномъ своимъ Святославомъ, и пребывши лѣто едино, в лѣто 6455 иде Вольга Новугороду.“

²⁾ В „Пов. вр. лѣтъ“ текст Початк. збору подано без зміни. Але в окремих кодексах „Повѣсти“, а надто в пізніших її переробленнях, артикул дізнав редакційних поправок. Так, в Ипат. кодексі пізніший редактор замазав слова: „и сани ея стоятъ въ Плесковѣ и до сего дни.“ В утраченому Троїцькому кодексі, замість „по всей земли,“ читалось „и до сего дни по всей земли Русьтѣй и Новгородьстѣй“; в кінці читалось: „и есть село ея у Києва близь на Деснѣ Ольжици и до сего дни.“ Никоновський і Львівський ідуть за Троїцьким кодексом. В ідному з кодексів Львівського літ.: „по Мстѣ и по Полѣ“—цікавий додаток, що свідчить про новгородзьке джерело; Пола — приплив Ловати, що тече Демянським і Староруським повітами. Лугу замінено Ладогою в пізніших літописах, як от Ундольск. № 757 и Рум. № 610 (Ф. Гиляровъ, Преданія русск. нач. лѣт., ст. 239).

Відповідаючи на ці питання, я виставляю таке твердження. Новгородський впорядчик гадав, що Деревська земля, про яку дає відомо Найдавніший Київський збір, була недалеко Новгородської землі, і що Ольга, уставляючи землю Деревлян, не могла не побувати в Новгородських землях, розположених по Мсті і по Лузі. Підстави тому твердженню такі.

Питання про те, де мешкали Деревляне, що вбили Ігоря, книжник XVI віку в Степенній книзі роз'ясував у такий спосіб. Сказавши, що Ольга підбила всю Деревську землю і наложила на ню важку данину, впорядчик Степенної книги каже далі: „О устроєніи земскомъ. И иде Ольга сыномъ своимъ и воинствомъ по Деревской земли, уставляючи уставъ и уроки и ловища. Нѣцѣи же глаголють, яко Деревская земля бѣ, иже во области Великого Новаграда, нынѣ же Деревская пятина именуема; инїи же глаголють, яко Сѣверская страна бѣ, идѣже бѣ Черниговъ градъ“. Далі подає ся про поворот Ольжин до Києва і про її мандрівку до Новгорода (подібно до літопису).

Ітак, по одному з звичайних в XVI в. пояснень Деревська земля відповідала пізнішій Деревській пятині, цеб-то містині, занятій тепер частинами Крестецького, Валдайського, Демянського і Боровицького повітів Новгородської губ. і північною частиною Холмського повіту Псковської губ. Деревська пятина з півночі і сходу відділялась (від Обонежської і Бежецької пятин) рікою Мстою, а з заходу (від Шелонської пятини) річкою Ловаттю.

Я назвав таке утожнення Деревської землі з Деревською патиною для XVI віку звичайним, спираючись на дані, що дають де-які пізніші руські літописці. Так, в „Лѣтописцѣ вкратцѣ о Руской земли“, Публ. Библ. Ф. IV, 216, читаємо в оповіданні про забійство Ігоря:

„Древляне съ княземъ, ему же имя Маль... убиша его внѣ града Коростеня близъ Старые Русы, ту же и погребень бысть“ (к. 340 від.). Теж саме, як свідчить Ф. А. Гиляров ¹⁾, читає ся в рукопису Ундольського № 766. В короткому літописцеві Публ. Бібл. F IV, 138 (к. 129 і дал.) знаходимо: „и убиша его Игоря въ Константинѣ градѣ близъ Старые Русы Древляны и зваша Ольгу за князя своего Мала“; тут „Константинь градъ“, під впливом відомого з інших пізніших літописців оповідання, замінив Коростень; пор. і нижче: „и градъ Константинъ хитростію взяла и дань сугубо наложи“.

Таким чином в XVI—XVII в. коло Новгороду шукали не то що старої Деревської землі, а й самого „Искоростѣня“, замість якого вже з XV віку в літописні збори проникає ймення Коростень. Цей Коростень утожнено з Коростином селом, що існує й тепер і стоїть на південно-західному березі озера Ільменя за 40 верстов від Новгороду по дорозі до Старої Русі ²⁾.

Одною з причин, чому в давнину землі південних Деревлян миловиники старовини уміщали в Новгородських краях, була звукова однаковість деяких географічних термінів на означення одної частини Новгородської території з термінами Деревська земля, Дерева, Древляне південно-західної Русі. Так, в Новгороді, задовго до появи Деревської пятини, термін „Деревской“ і „Дерева“ прикладав ся до містини, занятої після цею пятинною. Пор. в уставній грамоті Всеволода Мстиславича (щовмер 1135 р.) в редакції XIII—XIV вв.: „и язъ князь великій Всеволодъ далъ есми пошлѣны попомъ святого Великого Ивана (на) Петрятѣно дворище с купецъ в

¹⁾ Преданія русской нач. лѣтописи, с. 213.

²⁾ На мапах XIX віку Коростынь и Коростыня. В літописах: Коростынь. (Воскр. VIII, 166), Коростыня (Воскр. VIII, 164; Псковск. 2-я V, 36; Псковск. 1-я IV, 242), Коростыне (Новгор. 4-я IV, 128).

Руси, на память княземъ великымъ, дѣдомъ моимъ и прадѣдомъ, имати с купецъ тая старина и въ вѣкы: съ Тверского гостя, и с Новгородцкого, и з Бѣжицкого и з Деревьского и съ всего Помостья“¹⁾ (Русск. Досто-пам. I, с. 81). В літописному артикулі 1441 року читаємо: „и наѣхаша его в Деревахъ, у города у Дѣмяна“ (Новгор. 1-я). Пор. в „Пов. вр. лѣтъ,“ де на означення містини, де тепер північні повіти Київської і Волинська губ.: під 945: „иде в Дерева в дань“, під 988: „и посади... Глѣба Муромѣ, Святослава Деревѣхъ“; в Київському літопису під 1136: „и почаша воевати... олиже до Киева и по Желанѣ и до Вышьгорода и до Деревъ“ (Ипат.) Зазначу ще теперішній Деревської погост за вісімдесят верстов від Новгороду при р. Оскуї в Крестецькому повіті, тожний з погостом Пречистенським в Деревах писцових книг.

Звичайно, всі ті новгородські назви могли існувати вже в XI віці і примусити Новгородського літописця признати Деревську землю Київського збору сусіднею з Новгородом. Але ми маємо дані, щоб залевняти, що Новгородський літописець з'язав уяву Деревської землі свого Київського джерела з певною містиною на південно-східних українках Новгородської землі.

Деревською землею звала ся в старовину і сторона Новоторзька. Беру це з джерела, що, як здає ся, заслугує на повну віру. В короткому нарисові священика І. Колосова, під титулом «Новоторжскій Борисоглѣбскій монастырь» (Спб. 1890), на ст. 14 читаємо: «З Київѣ Преподобний (Єфрем Новоторзький) зараз того ж року (1015), по мученьським сконі св. князя (Бориса) і брата свого Георгія, прийшов у землю Деревлянску і поблизу теперішнього міста Торжка урядив шпиталь про

¹⁾ Цеб-то з містин по ріці Мсті. Помостье новотвір зам. Поместье.

мандрівців (страннопримный домъ) на ріці Дорогощі». Звідки міг автор зачерти вказівку на Деревлянську землю? Коли не з людowego переказу (див. нижче), то з джерела, що він назвав на початку своєї праці (ст. 8, уваг.) з „найдавнішого рукописного переказу, що заховано в монастирській ризниці, в хребті № 10, писаного півуставом“.

Річ можлива, але, здає ся, менше ймовірна, що свящ. Колосов поводував ся людowym переказом. Можлива тим, що до нас дійшов у запису 1865 р. людовой переказ, що, як здає ся, теж називав давніх мешканців Новоторзької землі Древлянами. Автор запису, якийсь Н-ъ, що його подав в № 10 неурядової часті Тверських Губерських Відомостій, називає, правда, Полян, замість сподіваних Деревлян, але, вважаючи на характер запису, маємо підставу гадати, що автора зрадила пам'ять.¹⁾ Подамо цілий запис: „В Торжку заховав ся в народі такий переказ, що мені пощастило там чути: був нарід Поляне, що прийшли й оселились поблизу містини теперішнього Торжка, за дві або три верстві від його (де тепер стоїть монастир — не памятаю, як його звать); вони завели торг з Новгородцями, і це місто одержало назву Торжка; на Полян, як переказують, напали сусіди, і ті мусіли були покинути перше обране місце і оселити ся на дві верстві вгору по Тверці на новому місці, може вігіднішому до оборони і життя, і ту містину названо Новим Торжком, і сюди з сторони тих самих Полян, з Київської країни, прибув преп. Єфрем, брат молодика Георгія, що загинув боронячи Бориса, що забили його надіслані від Святополка²⁾ забійці“³⁾.

1) Пор. признання авторове на початку запису, що він забув назву монастира, що був за дві або три верстві від Торжка.

2) Надруковано: від Святослава, але в № 11 ту помилку спростовано.

3) Вказівку на артикул Н-а я знайшов у Борзаковського в „Історіи Тверскаго княжества“, увага 83-я.

одні Кращі кодекси життя Єфрема Новоторзького, що дійшли до нас, життя зложеного, як відомо, тільки з кінцем XVI ст., ¹⁾ — а до кращих кодексів залічуємо Погод. № 718, XVIII віку (Строевск. № 114) — заховали наступне цікаве місце, опущене в інших гірших кодексах: „и по сихъ преподобныи отиде отъ житія дому своего, якоже Израилтянинъ отъ работы Фараона, и по проходѣ Чермнаго моря даде Юдеомъ Богъ обѣтованную землю, тако и онъ преподобный достиже сего града рекомаго Новаго Торгу, прежде бо звашеся древний градъ Коростень; и обходя вся мѣста, ищя, гдѣ бы ему мѣсто обрѣсти на жительство себѣ и на собраніе инокомъ и обрѣте мѣсто и постави храмъ на пріятіе страннымъ“ (к. 48).

Ітак, дані, що житіє і переказ подають за Єфрема Новоторзького († 28 січня 1053 р.), показують, що містина коло Торжка звалась в давности Деревською землею, землею Деревлян, і що сам Торжок звав ся давніше Коростѣнем. Перша назва, звичайно, стоїть у з'язку з Деревською землею, що увійшла в склад деревської пятини; Новоторзький повіт граничив з Деревською пятинною, а річка Тверца бере початок недалеко озера Мстини, звідки впливає річка Мста і біжить на північ.

Підсумуємо наші досліди. Новгородський літописець XI віку, прочитавши в найдавнішій Київській збірці оповідання про Деревлян і Деревську землю з містом Искоростѣнем, догадав ся, що ходить про ті Деревляне, що мешкали за його часу коло Коростѣня, навпослі названого Новим Торгом і Торжком. Це споводувало, по перше, заміну ймення Искоротѣня йменням Коро-

¹⁾ Пор. арх. Филаретъ: „Обзоръ русской духовной литературы“, 3-е изд., ст. 163; Ключевскій: „Древнерусскія житія святихъ“, ст. 335—336.

стѣнь¹⁾, по друге — вставлення в київську відомість про те, що Ольга установлювала Деревську землю, „слів: и устави по Мьстѣ погосты и дани и по Лузѣ obroки и дани, ловища ея суть по всей земли, знаменья, мѣста и погосты, и сани еѣ стоятъ Пльсковѣ и до сего дьне“. Ітак, новгородський літописець дає на розум своїм вставленням, що Ольга йшла з Деревської землі Мстою вгору до Новгороду, потім, ідучи вгору Лугою, вона досягла вустя Нарови; Наровою рушила в Чуцьке і Псковське озеро, і навідала тут Псков.

Ця моя замітка зовсім не заперечує, що могли існувати в XI віці на новгородській півночі перекази за княгиню Ольгу. Я показав тільки ту дорогу, якою ті перекази найшли собі місце спочатку в Новгородському, а потім в Початковому Київському зборі і „Повѣсти временныхъ лѣтъ“.

Май 1908.

1) Искоростѣнь знаходимо в Лаврент., Радзівіл, Моск. Акад, Переяславськ. (на „Искоростѣнь“, але теж „ишедъ ис Коростѣня“), Ипат. Хлѣбн. Пор. сучасне містечко Іскорость Овруцького повіту. — Коростѣнь знаходимо в новгородських „изводах“ або таких, що підлягли впливові новгородських літописів. Пор. Новгород. 1-й (Акад. і Комм.), Софійск. 1-й, Воскр., Никоновський, Тверський, Густинський і інші. Новгородський 4-й (виправлений по Ростовському збору), Львівський (що положив в основу між іншим Ростовський) вагає ся: Коростѣнь і Искоростѣнь. Цікавий варіант Корестень (в одному місці Новгород. 1-ого), Користень (Толст. код. Соф. 1-ого), пор. „и miasta Korostena“ у Стрийковського, Choresto у Петра Петрія, Coreste у Герберштейна. Коростель в одному кодексі Львівського і в деяких пізніх літописах

Київський уривок псалтиру XIV віку.

Подала В. Адріанова.

I.

Уривок з псалтиру руського письма, що дістався з музею А. С. Петрушевича на власність до бібліотеки університету св. Володимира, займає дві пергаминових картки in 8°, завбільшки вшир 15,5 сант. і вдовж 19,2 сант. На тих двох картках уміщається псалом 138, ст. 8—24, 139-й цілий і частина пс. 140, власне ст. 1—4.

Пергамін гладкий, доброго виробу; всі поцеровані, що він має: дірки, плями—знати, що сталися пізніше. Першого аркушу трохи втято в долині, через те ініціал, що на останньому рядку тильної сторінки, виписано не зовсім рівно: лівий бік йому коротчий за правий.

Аркуші ліньовано гострієм, і літери писано понад лінією. Написано картки недбало, уставом в одну шпальту по 20 рядків на кожній сторінці. Літери не зовсім форемні: у-виш більші, як у-шир.

Початкові літери в кожному рядку і титули в псалмах написані ціноброю. Перша літера в рядку трохи відступає від тих, що за нею, слова ж не відступають одно від одного. Літери писані добрим чорним атра-

ментом, що не збляк від часу; фарби, надто цінобра, так само добре заховали ся.

Ініціали (Г і И) написано ціноброю, зеленою і жовтою фарбою. Вони є взірцями византийського стилю, скомплікованого рослинними мотивами, і складають ся з джгутів, що з собою сплітають ся і закінчують ся листками або немов пуняшками. Дуже подібний до нашого ініціал Г знаходимо в Болонському псалтиру (див. Щепкинъ. Болон. псалт., табл. 1, рис. 14). Подаємо ті ініціали.

Київський уривок.

Болон. псалт.

З написань поодиноких літер зазначимо:

ї має позему рису значно вище середини.

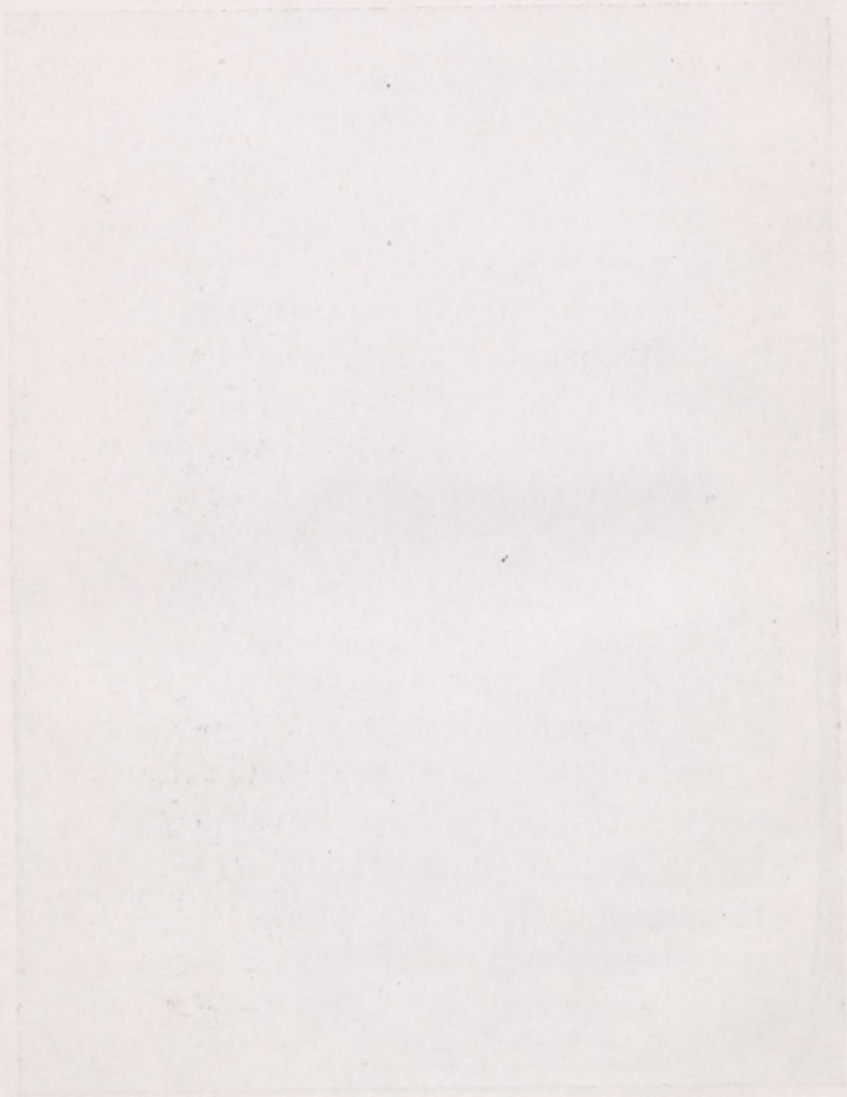
к писано дуже недбало, горішня частина то більшою, то меншою.

є писано так, що і з є споєно поземою рисою, що посеред і і є. Це давнє написання лишень зрідка подибує ся в XIV в. Напр. в Євангелі р. 1339 вже переважає є з поземою рисою вище середини і тільки спорадично заховує ся давнє написання.

н має позему рису то вище, то нижче.

ж писано пятьма наворотами з дуже маленькою горішньою частиною.

у має подобу стовпчика з розкепом угорі. Таке у подибуємо зрідка в рукописах XIII в., але в рукописах

XIV в. воно вже панує (Соболевській, Палеографія I, ст. 38). Те, що високість ніжки майже дорівнює високості килишка, дає підставу гадати, що наш рукопис належить до першої половини XIV в.

ы має подобу ѣ, що раз-у-раз спостерігаємо в пам'ятках XII—XIII і поч. XIV в. (Карській, Палеографія, ст. 211).

ю має позему рису майже посередині.

На вираз йотованого а (я) маємо два знаки: а після шелестових і ѧ після голосових. На початку слів а не подибуємо; в середині слів після ь завжди стоїть ѧ.

ѡ ужито на ознаку прийменника *отъ* перед відмінковими формами і в слові *ѡгньни* (к. 2 т.).

На означення звука у є два знаки: оу і ү, останній тільки три рази (дрүзи, рүку). Це може вказувати на першу половину XIV в., коли ү подибуєся вже не рідко після шелестових (Соболевській, Палеографія, ст. 38).

жд і сполучення шт ні разу не подибують ся.

З надрядкових знаків вжито: титла, знаку для т (т) над ѡ, дужка (°) з пропущеною під нею літерою, kropka і невеличка кома (·) над н і зрідка над а і ѧ, дві риски (=) над словом плмъ.

Розділових знаків три: kropka (4 рази), чотири kropki ∴ і † в кінці кожного рядка.

З поправок зазначимо: дэписано над рядком *ни* в слові *ницимъ* (ци^{ни}мъ). Попсовано два місця на к. I [н] шрѣкѣ, на місці н атраментова цяма; крнлъ [мо]н; і два на к. 2 т.—оусто[мъ] и [мо]нхъ.

Показані палеографічні властивості нашого рукопису дають підставу його застосувати до першої половини XIV в.

II.

Подаемо вповні текст уривку, рядок до рядка, ретельно заховуючи писовню рукопису.

К. 1.

Аще бо оузындоу на нѣбо тоу ієси . . . ѿ

Аще и низъндоу въ адъ тоу ієси . . . ѿ

Аще и возмоу криль [мо]й рано . . . ѿ

И вселюся въ послѣднихъ моря . . . ѿ

Ибо роука твоа наставит ма . . . ѿ

И вѣтвердитъ ма десница твоа . . . ѿ

И рехъ оубо тма попреть ма . . . ѿ

И ношь просвѣтныи мое . . . ѿ

Ико тма не оумруити са тебе . . . ѿ

И ношь ико днѣ просвѣтитса . . . ѿ

Ико и ты созда вѣтровоу мою . . . ѿ

И приат ма [и]щрѣва мѣре моієа . . . ѿ

Исповѣмса тебе ико и страшно оуди

внль са ієси . . . ѿ

И уюдєсна дѣла твоа . . . ѿ

И днѣа моа знаєть зѣло . . . ѿ

И нѣ втаієа кость моа ѿ тебе . . . ѿ

Иже иствори втани . . . ѿ

И съставъ мон въ прѣисподнихъ земан . . . ѿ

Иъ сдѣланиює моє видѣста оуби мой . . . ѿ ||

К. 1, т.

Въ книгахъ твоихъ вса напишютса . . . ѿ

Въ днѣи съжнѣютса и никтоже в нихъ . . . ѿ

Мнѣ же зѣло уєстыни быша друзи твои кѣ . . . ѿ

Зѣло оутвердншася влѣуствѣа ихъ . . . ѿ

Нртоу ка пауей пѣскѣ оумножатса .: .: ѿ
 Въстахъ ѿ іерн іесмь с товою .: .: ѿ
 Аще избыиши грѣшники бѣ .: .: ѿ
 Моужа крѣки ѿ вклоиствѣ ѿ мене .: .: ѿ
 Ёко рѣ н боудеть в помышленнѣхъ .: .: ѿ
 Приімоуть всоюіе ты грады твои .: .: ѿ
 Ненавидѣша та гн възненавидѣхъ .: .: ѿ
 Н о вразѣхъ твоихъ настахъ .: .: ѿ
 Сверхеною ненавистью взненавидѣ .: .: ѿ
 Н врази быша мнѣ .: .: ѿ
 Нскоуши ма бѣ н вѣзьмь срѣце мое .: .: ѿ
 Нспытан ма і познан стѣза моя .: .: ѿ
 Н вижъ аще поуть во мнѣ беззаконнѣ еств .: .: ѿ
 Настави ма на поуть вѣруннѣ .: .: ѿ
 ПЛАМЪ ДВѢКЪ РѢФ. .: .: ѿ
 Изми ма гн ѿ улькѣ лоукава .: .: ѿ ||

К. 2.

Н ѿ моужа неправедна избави ма .: .: ѿ
 Неже помыслиша неправдоу въ срѣци .: .: ѿ
 Весь днѣ обопуахоу са на ма брани .: .: ѿ
 Пообрѣши азъ языкъ свой ѡни измнихъ .: .: ѿ
 аспиденъ подѣ языкомъ ихъ .: .: ѿ
 Схрани ма гн ѿ роукоу грѣшннѣхъ .: .: ѿ
 Н ѿ улькѣ неправедна избави ма .: .: ѿ
 Неже помыслиша запати стопы моя .: .: ѿ
 Скрыша горднѣ сѣть мнѣ .: .: ѿ
 Юже н припаша ногама моима .: .: ѿ
 При стѣзи сѣлзныи положиша мнѣ .: .: ѿ
 Рѣхъ гнѣ бѣ мон іесн ты .: .: ѿ
 Оумоуши гн гла мѣтвы моимъ .: .: ѿ
 Гн гн сила спѣсныхъ моего .: .: ѿ

Осѣнилъ яси надъ главою моею въ
 дѣи брани .:· ∞ Не прѣдди же ме
 не гн ѿ похоти моея грѣшникомъ .:· ∞
 Помыслиша на ма и не остави мене .:· ∞
 Егда когда възнесоуть са .:· ∞
 Слава ѿ скроушныа ихъ .:· ∞

 К. 2, т.

Троудъ оустенъ ихъ покрыеть ка .:· ∞
 Падоуть на нихъ оуглые ѿгнни .:· ∞
 Низложниши ка въ страхъ не постоють .:· ∞
 Моужь изыуенъ несправитса на земѣи .:· ∞
 Моужа неправедна зло оубиваетъ во ѿсь
 тальныа .:· ∞ Разоумѣхъ како створить
 гѣ соу цинмъ ѿ мечь оубогымъ .:· ∞
 Обауе праведнии исповѣдатса имени
 твоемоу .:· ∞ Кселатса правни с лицемъ
 твоимъ .:· ∞ Слѣ. пѣмъ. двѣвъ. рѣм .:· ∞
 Гн возвахъ к тебе оуслыши ма гн .:· ∞
 Конни глѣ мѣткы моея .:· ∞
 Егда възвоку к тебе .:· ∞
 Да са исправить мѣтка моя како
 и кадило прѣд тобою .:· ∞
 Оудьныа рѣку моею жертва кеуѣриа .:· ∞
 Положи гн схраньныа оусто[мъ] монмъ .:· ∞
 И двѣри ѿгражены въ [оу]стьнахъ [мо]ихъ .:· ∞
 Ни вклони срѣца моего въ словеса лоукавѣ .:· ∞
 Непречвати винны ѿ грѣсехъ .:· ∞ ||

III.

Язик уривку дасть ся представити в такій подобі.

Фонетика.

а) Риси загальноруські.

I. Опуст глухих (з і ъ).

возмоу, всемося, наставит, тма (bis), просвѣтит, созда
прнат, исповѣся, створи, в, сдѣланою (к. 1); книгахъ,
вса, напнишотся, съжижются, никто, в нихъ, мнѣ, оумно-
жатся, с, въклонитя, свершеною, пѣска, възненавидѣ,
въуныи, изми (к. 1, т.); неправедна (bis), неправдоу,
схрани, селзны, мнѣ (к. 2); исправитя, неправедна, зло,
створить, праведнии, исповѣдятся, вселатя, с, возвахъ, к
(bis), конми, прѣд, веуѣрнамъ, схранѣныи (к. 2, т.);

II. Міна глухих і їх перехід в чисті.

возмоу (к. 1), во (к. 1, т.), неправедна (ter), весь,
ополухахоуся, аспидень, гордин (к. 2), оустень, изыуенъ,
во, нсѣтъныи, возвахъ, конми (к. 2, т.);

III. Заміна сполучення иже на ъе.

просвѣтъныи (к. 1); вѣуѣствѣа, помышлѣныихъ (к. 1, т.);
беззаконѣа, сїснѣа, скроушѣныа (к. 2); оуглыи, нсѣтъныи,
оудѣныи, схранѣныи (к. 2, т.);

IV. Заховання ты після к і г.

грѣшникы (к. 1, т.), оубогымъ (к. 2, т.);

V. Уживання мяких ж, ы і ш въ сполученні є, ю, ъ,

але ѣ після них ніколи не пише ся, а тільки а.
дїа (к. 1), оутвердишася, оумножатся, быша (к. 1, т.),
помыслиша (ter), ополухахоу ся, побстриша, грѣшникуа,
скръшиа, припаша, положиша, уюдесна, напнишотся, съжи-
жются, моужь (к. 2, т.).

VI. Перехід дј въ ж.

съжнютса, вжъ (к. 1, т.), огрѣжънъ (к. 2, т.).

VII. Стягнення ґрупи зч в ш.

н шрѣва (к. 1), шштоу (к. 1, т.).

VIII. Стягнення двох з.

беззаконьа (к. 1, т.), возвахъ (к. 2, т.).

IX. Опуст одного з двох м, що стѣять побіч.

оусто монмъ (к. 2, т.; можливо, помилка копіста).

X. Змякчення губного м через л

земли (2 р.) (к. 1 і к. 2, т.).

XI. Повноголосних форм не подибує ся.

в) **Риси південно-руські.**

I. Поява нового њ.

просвѣщѣньє (к. 1), пѣска, помышлѣньныхъ (к. 1, т.),
скроушѣньна (к. 2), нсѣтъльньє, оуздѣньє, вѣтѣрнаѣ, схрѣ-
нѣньє (к. 2, т.).

II. Перехід в в ҫ.

оузнндоу (к. 1), оуноушн (к. 2), оуздѣньє (к. 2, т.).

III. Перехід ҫ в в.

вѣтверднѣтъ, вѣтровоу, вѣтанса (к. 1), вѣклоннѣтса, вѣвѣмь
(к. 1, т.), вклони (к. 2, т.).

IV. Новий њ в запереченні не.

нѣ вѣтанса (під впливом переходу ҫ в в), нѣ сдѣлань-
ноіє (під впливом випаду ѣ).

V. Один випадок переходу цього нового њ въ и.

ни вклони (к. 2, т.) (очевидно з нѣ вклони, а останнє
з не під впливом переходу у в в).

VI. Змішення префіксів съ і изъ: ѣтворн (к. 1).

Морфологія.

а) Риси загальноноруські.

1. Часівник.

Інфінітив тільки з кінцівкою ти.

омрачѣти (к. 1), неприявати (к. 2, т.), запати (к. 2).

3 ос. ед. і мн. теп. ч. з кінцівкою ть.

вѣтвердитъ, попреть, знаєть (к. 1), боудеть, приноуць (к. 1, т.), възнесоуць (к. 2), покрънеть, падоуць, постоаць, оубиваєть, створиць, исправеть (к. 2, т.).

Тепер. час вживає ся часто в значенні прийдучого.

оузндоу, чнзъндоу, вселюса, настаѣит, вѣтверднть, попреть, просвѣтнѣса, исповѣмса (к. 1), напншютса, сѣжншютса, оумножатса, изъбѣшн, вѣклоннѣса, приноуць, вѣвѣмь (к. 1, т.), възнесоуцьса (к. 2), покрънеть, падоуць, низложншн, постоаць, исправѣтса, створиць, исповѣдауца, вселатса, вѣзовоу, исправеть (к. 2, т.).

Зложених форм прийдучого часу нема.

Форми аористу знаходимо такі:

рѣхъ (к. 1), вѣстахъ, възненавнѣхъ (bis), настахъ (к. 1, т.), рѣхъ (к. 2), разоумѣхъ (к. 2, т.), созда, створи, (к. 1), быша (bis), оцтвердншася (к. 1, т.), помыслиша (ter), побстриша, скръпша, припша, положиша (к. 2), видѣста (к. 1), прият (к. 1).

Минулий зложений ч. ужив. поправно.

осънилъ єси (к. 2), оуднилъ са єси (к. 1).

Одна форма imperfecti.

ополухаоу са (к. 2).

Вольовий спосіб уживає ся поправно, окрїч форми

прѣдан же заміст вже незрозумілого копїєстиви прѣдажь.

Прич. подибує ся тільки раз.

ненавнѣдѣша (к. 1, т.).

II. Речівники.

В деклінації речівників завважуємо такі збочення:
земан—2 відм. одн. [зам. давн. земаѣ (ж)].

Форми двійні заховують ся.

крнѣ (к. 1), оун (к. 1), ѿ роукоу, ногама (к. 2), рѣкѣ
(к. 2, т.).

III. Займенники особ. знаходимо такі:

2 відм. одн. мене, 3-й в. од. мнѣ, тебе, 4 відм. одн.
ма, мене (2-й в. в знач. 4-го); та, 6 відм. одн. то-
бою, 7-й відм. одн. мнѣ, 4 в. мн. я, нихъ (2-й відм.
в знач. 4-го).

Займенник ты двічі стоїть з часівником.

ты созда (к. 1), ты ієси (к. 2).

Зворотний займенник тільки в формі сѣ.

Є оден випадок вільного вживання сѣ.

да сѣ исправить (к. 2, т.).

IV. Прикметники подибують ся в формах а) займенникових, б) речівникових.

а) 1 в. одн. вєуєрнама (к. 2, т.), 4 в. од. сдєланныю
(к. 1), вѣуын (к. 1, т.), 6 в. одн. свершеною (к. 1, т.),
1 в. мн. гордни (к. 2), ѿгннни, правєднни, правни
(к. 2, т.), 3 в. мн. ницимѣ, оукогымѣ (к. 2, т.).

б) 1 в. одн. аспиденѣ (к. 2), кзыуєнѣ (к. 2, т.), 2 в.
одн. лоукава (к. 1 т.), несправедна 3 р. (к. 2 і 2, т.),
1 в. мн. уюдєсна (к. 1), уєстьни (к. 1, т.), 4 відм. мн.
огражены, лоукава (к. 2, т.).

На підставі таких фактів, як з'явлення нового ѣ
замість є, ү зам. к і навпаки, заміни сѣ на не (нз), можна
з певністю казати, що псалтир написано на території
українських говірок, і таким чином лічба відомих давніх
пам'яток українського язика з оголошенням цього уривку
почасти побільшує ся.

Український збірник XVII—XVIII ст.

Подав проф. М. Ів. Петров.

Не що давно вдова таємн. радника А. В. Божовського подарувала до Церковно-Археологічного Музею Київської Духовної Академії рукописний збірник; збірник той писала не одна рука. Почасти його письмо року 1607, почасти XVIII століття; інтерес він збуджує своїми статтями з давнішої доби української літератури.

Зовнішня історія того збірника, о скільки вона відбилася на ньому, така. Наприкінці його уміщено дві найстаріших статі збірника, а власне: 1) „Иже во святыхъ отца нашего Ісаака Сиріанина постника и отшельника постническія слова“, починаючи з першого і по дев'яносто перше (к. к. 198 — 373 відв.) включно, и 2) „Петра Дамаскина смиренно инока воспоминанія къ своей ему души“ (к. к. 374 — 435). Обидві статі написано українським письмом, дрібним півуставом початку XVII ст., що начерком своїх буков нагадує шриффт Острозької Біблії. В подробицях звертає на себе увагу сила характерних лігатур: *сс* (374 і инш.), *аю* *іб.*, *сею* *іб.*, *сею* (407), *тво* *іб.*, *пр* *іб.*; *рѣ*, *дѣ* з надписаним вгорі на взір хрещика *ѣ*; *аще* — 375, *пре* — 413 відв. і инш., *рѣ* — 415 відв., *му* — 420; *е* звичайно квадратове, *др* з надписаним *р* на взір петлі на простопадному стрижні; *е* — на взір греч. *ε*. В ортографії сеї части збірника раз у раз подибуємо звичайні риси теї моди, що постерігаємо в середнеболгарських та молдавських рукописах: *смаѣра*, *тѣхпѣне*

і т. и.; њ зрідка замінюеть ся через е, по білоруській ортографічній традиції і ще рідче — через и; українсько-руські форми *исхоженіе, собѣ, паметь* (поруч *памать*), як порівняти, не часто подибують ся. Саме в сій частині збірника, наприкінці першої з названих статей, той, хто писав ті статі, зробив таку приписку (к. 373 відв.):

„Сію книгѣ азъ многогрѣшный і сѣанъ Бремѣ спи^{са} рѣкѣ
ѡ іспителека рѣтѣа азъ (1607) мѣца ноѣрѣа дѣла третѣго
кончѣа. Здравѣткова^{ти} Прѣе любезно молюга“.

Язык приписки і привіще списувача показують теж на його українське походження. На початку другої з давніших статей на сторінці знизу зроблено другу, пізнішу приписку українським скорописом, що на мою думку належить до XVII-го віку. Зміст її такий: „С кни^и сѣ^и щезите^{но}
Монастиря Дубойского“.

Що се за Дубойський монастир, зараз годі нам зважити, бо Дубойського монастира ми не знайшли ні в одному списку українських монастирів. Але був Дубицький Введенський монастир у селі Дубиці, Луцького повіту (Див. „Волинск. Епарх. Вѣдом“. р. 1867, № 5, ст. 80; „Указатель къ изданиямъ Кіевской временной комиссіи для разб. древн. актовъ“, т. II, Київ, р. 1882, ст. 313 — 4). Сьому Дубицькому монастиреви і міг належати збірник в своїм першій, даваїшій змісті. Вважаючи на число шитків, треба назначити, що на початку сеї давнішої части бракує всього першого шитку (а) і двох карток другого. В кінці, знати, теж загубило ся чимало карток, окрїч 6-ти останніх, що лишили ся тільки в уривках (к. к. 430 — 435). Ті картки, що заховали ся, були підклеєні шматками документів XVIII в., писаних скорописом того ж характеру, що заховав ся на внутрішнім боці тильної дошки оправи.

З Волині сей давніший збірник р. 1607, що маємо з нього дві статі, було занесено до иншого місця і десь коло половини XVIII столїття підклеєно і доповнено иншими статями, що прилучено до його спереду. А куди його перенесено вже в XIX віці, се знати з самого збірника. На другому боці 153 картки бачимо таку пізнішу приписку

першої половини XIX в.: „Сія книга належить ієрею Василю Божовському“. Певно се був батько офірownika, Костант. Вас. Божовського, що був родом з Катеринославської дієцезії, виховував ся в Катеринославській семинарії і року 1851 скінчив курса Київської Духовної Академії. Таким чином, сей збірник був спадковим в священно-службничім роді Божовських, Катеринославської дієцезії, що заложено на землях колишньої Січі Запорожської.

Що пізвіші статі сього збірника писано коло половини XVIII віку, про се свідчать і виписки з „Календаря греко-русекаго“ видання р. 1730 (к. к. 164 — 189), і взагалі всі ціхи рукопису, його зміст, письмо і папір. Впорядчиком новішої части збірника (XVIII в.) запевне був чоловік православної віри, що робив виписи з православних полемічних творів проти латинян (к. к. 158 — 161). В двох місцях збірника подибують ся уривки з привітань на Різдво — „До нового священника“ (к. 22 і відв.), на чиесь весілля (к. 25 відв.), на народження у когось сина (к. 25 відв.). Сі привітання, не визначаючись особливою красномовністю, обертають ся більше біля річей домового і сільського життя, і показують сюжетом і літературною манірою в своїм авторови якогось недоука — вихованця духовних шкіл, „мандрованного дяка“, „бакаляра“, чи сільського церковника, чи навіть вихованця сільських дяківських шкіл, для якого настанова нового панотця було подією першорядної ваги (к. 22 відв.).

Не вважаючи, все таки, на невисокий освітний ценз, списувач пізніших статей збірника має для нас тим більший інтерес, що він, окрім привітань, не складав від себе нічого нового, а тільки переписував те, що було йому на похваті і що цікавило його відповідно його становища церковника і його розумовому розвитку. Як церковник, він списує деякі „чинопослѣдованія“ з „Вольшого Требника“ Петра Могили (р. 1640), к. 1 — 18, робить виписки з „Руна Орошенного“ св. Димитрія Ростовського (к. 26 — 100), „Зерцала Богословія“ Кир. Транквіліона, з полемічних статей проти латинян (158 — 161), з житій святих взагалі (к. 154 — 158) і з окрема з житія Олексія, чоловіка Божого (к. 180 — 184); списує перекази — „Объ усѣкновеніи глави Іоанна Пред-

течи“ (к. 188 — 195), з „Луга Духовного“ або Лимонаря Івана Мосха (к. 196 — 197) і т. и. Деякі статі в збірнику належать до сільського господарства, як, напр., виписи з Календаря р. 1730 (к. 164 — 179). Роблючи інші виписи, впорядчик збірника керував ся, певне, просто цікавістю, не відрізняючи статей, які церква uznавала за правдиві, від статей апокрифічних.

Чимало статей з нашого збірника добре відомі знавцям старої славяно-руської літератури; де що належить теж до загально відомих друкованих видань, що стали оригіналом впорядчкови збірника. Але окрім таких статей знаходимо в збірнику і інші, що цікаві мовою, і мають інтерес новини в розробі сюжету і в літературній манірі. Тому ми нижче подаємо в систематичнім порядку загальний зміст збірника, і подаємо zarazом витяги з найбільше цікавих статей його ¹⁾.

1) К. 1 — 18. Благословеніє креста на якомх либо крушціх или полотніх или на древѣх новоображеннаго... и т. и. з „Требника“ П. Могили.

2) К. 19 — 22. Чуда Сина Божого — числом 17; апокрифічна Евангеля Фоми, див. про його нижче.

3) К. 22, т. Орація на день Народження Божого: „Веселая радость всемъ свѣтлѣ зъявила м. п. и благодѣтелю мой дна нѣбшнаго вси хори а́н҃гелскіе к небу́ Нарожденнаго Ха кихвалюу́т њ радуются о рождествѣх его. оурадовалася њ пречѣта Панна Дѣа Бѣда гди пророкх Ісана белегласно мовлах: Се дѣкаа ко чреку́ прійметь и родить Сѣа и наречешн њмя емѣ Еммануилъ, еже естъ сказаемо с нами Бг҃ъ. Оурадовалоса Нбо и земля о новорожденном црѣх емѣже а́н҃геліи к небу́ пѣньь едначнѣю весело спѣвають: Слава ко кишних Бг҃ѣ, которой то радости и та ставши пред зацнѣи концевъ к м. п зичѣ заживати кѣползх с панею кашею њ ѡ бѣа дарован-

¹⁾ Перелічуючи статі — титла і зкорочення розкрито. У виписах правопис заховуемо.

ними чади вашими и ксею фамилією презацною домѸ кашого тѸтѸ поживши щѸлике и м[ного?] лѸтне на семѸ полѸ земномѸ к пожитію сего вѸка. А висте с тимѸ же новорожденїи ПремѸ к горнемѸ ІерусалимѸ сподобилися цѸтквати ксеоусердно зичѸ и желаю.

4) К. 22—„Сїе до новаго свѸщенника“. Такого ж стилию орація, поч.: „Препосилаю мира, здравїа, благополѸчїа“...

5) К. 23—25. Питанїа и отвѸти шт кого родѸ евреїскїй зачавсѸ. Поч.: АвраамѸ, ІсаакѸ, ІакобѸ єї єуть трн патрїархи старозаконнїи...

6) К. 25. Питання і одповїди, приписаві до попереднїх:
 „ВопроѸ. Кто перкїи прѸрокѸ ѡ крѸтѸ ХрѸтокомѸ прѸрока“. Ѹ. перкїи прѸрокѸ АдамѸ, бо онѸ ХрѸтѸ пророкова“ Гди его БгѸ рѸкама своима сотворилѸ, и рекѸ ГдѸ АдамѸ: Адаме, что єї вїдѸлѸ. ѸвѸща АдамѸ. Гди вїдѸх тѸ на крѸтѸ привытаго. и за тоє БгѸ рѸкама иже создѸ чѸлка по ѡбразѸ своємѸ. ВопроѸ. что єт рѸбра єккєрока и градѸ цѸл великаго. ѸвѸт. градѸ прѸстаѸ Бца, а рѸбра апостоли, єккєрѸ Хї. ВопроѸ. ЧтѸ єт БгѸ БгѸомѸ ГдѸ глѸ и призвѸ землю. ѸвѸт. БгѸ самѸ Хї. богѸми єт Ѹплн, бо прѸ нѸхѸ ко ксїю зѸмлю и зѸмїде вѸщѸнїє. [ВопроѸ] ЧтѸ наречѸлѸ жїзнь и тѸ єт кѸм мѸти. Ѹ. вѸкѸм мѸти єѸа бо тѸ єт кѸм жїзнь. [ВопроѸ]. КоторѸ нїка нєшрѸннаѸ плѸ зродїла. Ѹ: Нїка нєшрѸннаѸ прѸстаѸ Бца а плѸ кѸмѸ Хї.

7) К. 25, т.—26. ПовїншувѸння весїльнє: „ПокѸншоканїє на актѸ веселнїй. ЗаживѸлѸ негдїсѸ ПрѸ Ізраїтєлєскїи СоломонѸ великон радостн и веселннѸ гди дщєрѸ оу кроли єгїпѸтєскогѸ понѸлѸ, что тежѸ и кашѸ мѸцѸ ПанѸ любѸ то не кролєбєскою стѸтѸрою, єднакѸ же хрїстїанєскимѸ спѸсѸбѸмѸ

благочестно в станъ малаженскій... (к. 26) ...кашои а неко-
рожденомъ сыноки кашомъ прежити лѣта Маддалоки и дойти
мѡдрости Соломонови, що яко ми найцѣликѣйшой Фортѡни
к ѡ пана и люблящій ка оуґеґдно желаемъ“. Здаеть ся, що
між картками 25-ю і 26-ю дещо загублено. В наведених ряд-
ках маемо уривки з двох привітань: першого—весільного,
другого—на час родин.

8) К. 26 — 100, т. „Рога Орошеннаго рѡна пречистои
Дѣвки Марїи“—выписи з „Руна Орошеннаго“ св. Димитрія
Ростовського р. 1660.

9) К. 101. „Лезиконъ, або трѡднихъ сло̄ выка̄ к тои
книзѣ Елеме^нта лацѣнскоґо ѡззыкѡ; А стихїи грѣцкоґо. Ѳдно
слоко показѡютъ жикїо^п або зложена себѣта гегѡ“. Наведемо
отсю невеличку статью аж до кінця: „Ѳфїрь; ѡгнь поѡ
нѡомь. Ѳкрѣпини; пѡти, пропасти, або кїроке мора
ѡкиа^нско^г. Физїи: естество, або прирожена. Ѳществѡ,
житность. Физел^нци—что ѡ прироженїю кѣк рѣчи мо-
ват. Метавѡзїѡ; розвѣна и оупатрокана в прироженїю
и на прирожена некѣдомї речїи. Вѡпор, Гѡморъ: пара
зѣмна и кѡна мгла. Горизѡтъ: по^п нѡ на видимаґо.
Театрѡ: позор, або видок. Пѡкимѣтъ: погадка ко^ш-
товна на зѣли. Квалѣтатѣ: кѡчества, або якостї, кѡдї
мѡкимо: ѡкз тоѣ чѣрное, а тоѣ якз кѣлое, смертноѣ, кѣ-
смертноѣ, и проча“. Сї і анальоґїчнї выписи з лексїконів,
здаеть ся, були дуже потрібнї читачевї дальших выписів
на к. к.—

10) 101—153. „Зерцало Богословїа“ Кирила Транквїлїона
Ставровецѡґо.

Після к. 153 багато карток вирїзано (не менше як 7—8).

11) К. 154. Выписи з житїй пївнічно-руських святїх,
з Патерика і Пролоґа. Поч. „Вспомани дѡше сѡтѡух отецъ
житїе и подкїри и коздохни... На к. 157—158 „Предисловіе

к любезномѸ читателю книги сѧ. Поч. „Благодатію и по-
моцію Божію написахомъ оубо сію малую книжцу Крини
Белніа или Цвѣти прекрасніа собравъ кратцѣ отъ божествен-
наго писанія на воспоминаніе сѧѣ“....

12) К. 158 — 161. Виписи з Пролога, Палинодії Заха-
рія Копистенського і з Феодосія Печерського проти лати-
нян (159 — 161, т.), кінець вирвано.

13) К. 162 — 163, т. Аѣкаретко роскошникомъ того
сѣѣта правдикое. Пѣснь вѣдчнамъ при банкетахъ панскихъ.
Поч. „О смерте неподѣбанна“... — вірші Кир. Транквіліона,
виписані з его „Перла Многоцѣннаго“, виданого у Київі
р. 1646.

14) К. 164 — 179. Виписи з різних „Календарів“, пере-
важно з „Календаря греко-русскаго ведлугъ гражданскаго.
господарскаго, на лѣтъ сто учиненнаго и паки на первое
возвращающагося“, вид. у Королевці Пруському „презь Кор-
вѣка Василя Квасовскаго ново сѣѣту поданій 1730 апа“,
Див. сей Календар в російському перекладі: Ровинскій,
Русскія нар. картинки, т. II, стор. 434 — 454. Тексти про-
рокувань в нашій рукопису значно відрізняють ся від сього
друкованого російського перекладу.

На прикінці сих прогностиків приписана невеличка
статья, подібна до стародавнього славянського Колядника, що
містить в собі пророкування залежно від дня, на який
припадає Різдво; цїтуємо отсей уривок, що заховав ся у
рукопису (к. 179, т.).

„Аще Рѣдесткѣ Хѣво в ѣлю зима добра, вѣна дѣдѣкна,
жатка сѣха, ѡвѣти мнози. скѣтѣ ѣза. мѣдѣ много, вина
мало. мѣнцемъ моѣ; нѣкїи Цѣрѣ ѣкиѣ на землі, ѡвоци.
много ѡсѣнь снѣжна.“

Аще Рожѣство Хѣво в понедѣлокъ: зима велика, вѣна
дѣ. жатка вѣтрна прѣса много, мѣдѣ и вина много, ста-
рїи мѣжемъ смерть, ѣза напрѣно. многи страна снѣженіе,
ѡсѣнь белми снѣжна.“

Аще РѸ. второꙋ: зима злая, весна дождьена, и жатка, медъ и вина мало. ектоѡ пагуба, людеѡ нжда велика и на-
прана, ранное не сродит, а позное добре. сѡгѡ добра.

Аще РѸ. в среѡ: зима злая дождьена весна сѡло, члѡкѡ
и ектоѡмз ѡза, Пшеницѡ мало, медъ и вина много. сѡгѡ
вѡтрна.

Аще РѸ. в четвертоѡ, зима добра“....

15) К. 180—184. Мѡца Марта дна зѡ преподобнаго
отца нашего Алексѡ челоѡка вожа житие и странствие.
Поч. в Римѡ мѡстѡ славномз былз еденз сенаторз славноѡ
и зацнѡ именемз Евфѡмѡанз“.

К. 184—188. О Мѡкахъ пекелнихъ повѡсть ѡлво история
о людеѡ грѡшнѡ, которѡ к тѡ мѡка зѡтають. Поч. Еди-
наго члѡ молился прѡта Паѡа сѡв своемз и бѡв наше-
мз просачи:...

17) К. 188, т. — 195, т. Мѡца августа дна ѡв усѡк-
новенѡ честнѡ глави честнаго и славного пророка Предтечи
Крестителя Господна Иоанна. Поч. Оусѡченнои епископѡ чест-
нѡѡ сѡаго Иоанна Предтечи глаѡкѡ и прѡа тѡю на влѡдѡ
скверна палсокица.

18) К. 195, т. — 196, т. История некторому челоѡку
нищому. Поч. Былз еденз члѡкз-оубогѡ работникз, которѡи
себе и женѡ и дѡти свои денною работою живназ...

Дещо подобнаго про молитву по найму е в „Луаѡ Ду-
ховнѡмѡ“ I. Мосха гл. 182, але повѡсть взято не звѡдси.

19) К. 196, т. — 197, т. „Повѡсть о единой женѡ хри-
стѡанцѡ. Поч. Во градѡ единомз называемомз Назвѡтъ била
една некѡста христѡанка сѡло роетропнаго мѡжа маючи не-
кѡрнаго... З „Луага Духовнаго“ I. Мосха гл. 183.

20) К. 197 відв. „Повѣсть о днѣхъ шкодликихъ. Септекрій Г. Д...“ Тільки титул. Далі вирвано картки, що містять додатки XVIII в. і починаєть ся давніша частина збірника.

21) К. 198—373. відв. Иже кз сѣхъ шца нашего Ісаака Сиріяннина постника і Ѡшелника.... словеса постническа...“ Поч. Стрѣ бжій начало е^{ст} добродѣтелей.

22) К. 374—435. Петра Дамаскина смирено инока коспо-минаніе кз своей емѢ дши.... Поч. Многѣ и великѣ блгѣтїю прѣѡ бѡ дароканїй ѡкаанный ѡзз...

Вже з самого переліку пізніших додаткових статей збірника можна бачити, що більшу частину їх, а власне 15, писано давньою книжною українською мовою і тільки 7 з них писано славяно-російською літературною мовою, якої вживано і в Московській Руси. Ся ріжниця в мові без сумніву залежала і від тих книжніх джерел, з яких брав свої виписи впорядчик збірника, що долучав додаткових статей, і від потреб того оточення, до якого належав сей упорядчик. Так, виписи з Требника і Календаря р. 1730 мають книжню українську мову первопису. Житіє Олексія чоловіка Божого мабуть бере свій початок від „Żywotów świętych“ Петра Скарги, що Іоаникий Галятовський в 1680 роках переклав на українську мову. Списки житій, перекладених з Скарги, не рідка річ; див. в нашім описови рукописів К. Софійського Собору, а також серед рукописів Народнього Дому у Львові, що описав д-р Іляріон Свенціцький. До характеристики літературних уподоб пореписувача цікавий теж переклад на українську мову деяких переказів Іоана Мосха. Але мабуть сі перекази не сам впорядчик збірника переклав, а взяв їх з якогось перекладу, зробленого просто з „Лимонаря“ (див. київське видання його р. 1628), або з перекладу „Великого Зерцала“, що спожив наші східні патерики.

Тепер ми звернемо увагу на найбільш цікаві статі збірника. Такими є памятки „відреченої“, апокрифічної літератури, що мали дужий вплив на людові повіря та легенди.

Ще року 1877 в своїм критично-бібліографічним на-черку з приводу книги М. П. Драгоманова: „Малорусскія народнѣя преданія и разказы“ (Київ, р. 1876) під титулом: „Малорусскія легенды“ („Труды Кіевск. Дух. Академія“, Март, р. 1877), я показав перше джерело багатьох з сих народніх переказів і оповідань у старозаконних і новозаконних апокрифах, звідки йшов загальний висновок, що сї апокрифи мали на півдні Росії досить широкий обсяг розповсюдження і відомости. І справді, з впливом часу почали де далі більше з'являти ся зістанки цілого цікля апокрифічних переказів, що обертав ся колись на Україні.

Зібрати їх до купи узяв ся відомий галицький вчений Ів. Франко, що видав коштом Наукового Товариства імени Шевченка штири томи „Памяток української мови і літератури“, які охоплюють апокрифи старозаконні і новозаконні, а також силу легендарних і запитайно-відповідних статей давньої славянської літератури, взятих з українських рукописів. Але треба завважити, що до капітальної праці д. Франка, — що подає коштовні уваги і показує літературу предмету, — увійшли не стільки специфічно українські тексти апокрифів, скільки такі, що однаково належали і до російської літератури і вже були оголошені в працях Пипіна (у III випуску „Памятниковъ старинной русск. лит.“ Кушелева — Безбородка, р. 1862), Тиховравова („Памятники отреченной литературы“) и Порфирева. Що ж до українських списків апокрифів, що зібрав д. Франко, то вони відзначають ся уривковістю і при тому в більшости памяток не мають специфічно української цїхи, хїба що невеличкі українські прикмети в мові. Се, сказати б, уривки загально-славянської літератури апокрифів, що можуть називатись українськими хїба тільки тим, що їх віднайдено на Україні.

Апокрифів, писаних давньою книжною українською мовою, дійшло до нас і оголошено не що й багато. Що до питання, коли їх переложено, які їх джерела і т. п. — то ся сторона ще зовсім не займана. З огляду на сказане, а також на обмаль українських списків памяток апокрифічної літератури, набірають собі чималої ваги ті статі, що заховали ся в вище описаному збірнику. Не маючи часу і можности

взяти кожний з тих апокрифів на спеціальний аналіз, ми обмежимось тільки на короткі уваги до них.

Апокрифи ці такі:

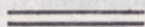
1) Що ми описали під № 5, питання й відповіді — „вопросоотвѣты“ про події з староврейської історії, починаючи з Авраама; зміст їх мабуть взято з Палеї (Проте див. кн. Мочульського — „Слѣды народной библии въ славянской и древне-русской письменности“).

2) „Чуда Сина Божія“, що описані під № 2, се б то Євангеліє Фоми, доволі незвичайна апокрифічна пам'ятка, відома тільки з обмеженої лічби списків, серед яких українських — 4 чи 5 видано у другому томі праці д-ра Франка. Спеціально ця пам'ятка була вистудійована в дисертації проф. Сперанського про апокрифічні євангелії і в праці д. Яцимирського: „Изъ славянскихъ рукописей“; але обидва дослідники цікавились головним чином долею старославянського перекладу цього апокрифу, а не історією його українських списків, з яких був відомий оден, що оголосив Сперанський, та два Франко в місячнику „Жите і Слово“. Український переклад Ев. Фоми настільки цікавий, що потрібує спеціального аналізу.

3) „Повѣсть о дняхъ шkodливыхъ“, від якої лишився тільки оден рядок, прилучається до гурту статей, що відомі під назвою — „О днехъ въ нихъ ж достоинъ отъ всего хранитися“ (Див. „Пам. стар. р. литер.“ т. III, 159 — 160; Перетц, „Къ исторіи Лунника“, і инш.).

4) „Повѣсть о мукахъ пекельныхъ“, що описано коротко вище під № 16, є українським перекладом відомого апокрифа „Хожденіє Богородицы по мукамъ“, що відомий в російських списках з XII в. і не раз був виданий і вистудійований в останнє від молодого київського вченого Бокадорова (у збірнику в честь проф. Флоринського, стаття X-а). Загально зміст списку нашого збірника подібний до виданих вже великоросійських списків, але є і деякі відміни, що почасти заховалися від перводжерела того апокрифу, почасти пізніші, що пристосовують загальні мотиви повісти до місцевих умов життя. До перших належить проста вказівка списку нашого збірника на першу групу тих, що мучать ся в пеклі, як на жидів, що не прийняли обіцяного

Ім Месії (к. 184 відв.), тоді як сеї вказівки у великоросійських виданнях нема. До других можна застосувати вказівки списку нашого збірника на дяків (к. 186 відв.), черниць (ibid.), овдовілих попадів (к. 187) і инш. Взагалі сей переказ подобав ся людови; він його відміняв, припасовуючи до свого побуту, тим він спокволя й набирав етнографічних українських цїх і переймав ся українським язиком.

Наука Леонтія Карповича в недію перед Різдвом.

Написав С. Маслов.

Леонтій (в миру Лонгин) Карпович займає почесне місце серед заступників культурного відродження Західної і Південної Русі з кінцем XVI і на початку XVII ст. На жаль, ані життя його, ані літературну діяльність не можна тепер зрисувати досить повно ¹⁾.

¹⁾ Трохи не першою звісткою про життя і праці Карповича є стаття митр. Євгенія в другому виданні „Словаря Историческаго“ (Спб., 1827, т. II, ст. 7—8). Далі про Карповича писали (зазначаємо, що головніше): Филаретъ, Обзоръ русской духовной литературы, 862 — 1720. Спб. 1856. (В виданню 1884 р. див. 173 — 174). Н. Т—скій, Леонтій Карповичъ — южно-русскій проповѣдникъ конца XVI и начала XVII вѣка. Див. „Руководство для Сельскихъ Пастырей“, 1872, т. II (№ 32), ст. 474 — 480. Архим. Леонидъ, Леонтій Карповичъ, церковный витія православной Ю.-З. Руси въ XVII ст., и два его слова. Див. „Чтенія въ Общ. Ист. и Др. Росс.“ 1878, кн. I-ша. Н. Молчановъ, Леонтій Карповичъ, церковный витія православной Ю.-З. Руси въ XVII ст., и два его слова. Див. „Православное Обзорѣніе“, 1880, т. III, (№ 11), ст. 495 — 517. Всі отсі статі містять цілий ряд як непевних, так і хибних положень. Новий, критичний напрямок в досліді життя і діяльності Карповича виник тільки в 80-х роках минулого століття. Вже з критичними заходами сей сюжет розроблювали: С. Голубевъ, Библиографическая замѣтка по поводу статьи архим. Леонида — „Леонтій Карповичъ и пр.“ Див. „Холмско-Варшавскій Епарх. Вѣстникъ“, 1880, № 3, ст. 49—51. Митр. Макарій, Исторія русской церкви, т. X, Спб., 1881, ст. 432 — 445; т. XI, Спб. 1882, ст. 251 — 256. С. Голубевъ, Исторія Кіевской Духовной Академіи, Вып. I, К., 1886, ст. 105 — 107. К. Харламповичъ, Западно-русскія православныя школы XVI и нач. XVII в. Казань, 1898, ст. 397 — 399.

Карпович народився коло 1580-го р. в шляхецькій родині Пинського повіту. Ми не знаємо, як перейшли перші тридцять років його життя, де одержав виховання, де і коли вийшов на поле громадянської діяльності. В січні 1609 року його згадано в лічбі послів, що вирушали з Вільни на Варшавський сейм, щоб ставити опір уніяцькому митрополітові Іпатію Потієви. Року 1610 він виступає, яко коректор віленської брацької друкарні і за участь в виданню славетного *Θρήνος*'а Мелетія Смотрицького наражається на пересліди від латино-уніацької партії; через каверзи ворогів його взято до в'язниці, де він і проседів коло двох років. Далі Карпович є відомий, яко фундатор кіновії при Св. Духовськiм монастирі і як перший її архимандрит. В серпні 1620 року, коли Єрусалимський патріарх Теофан відновив західно-південно-руську ієрархію, Карповича обрано за кандидата на єпископство Володимирське і Берестенське, але не хиротонізовано, бо в середині жовтня (серпня) того ж року він помер у Вільні.

Серед тогочасників Карпович мав славу мужного трудовника православія, знавця грецького й латинського язика і вмілого казнодїя. На те ми маємо ціле пасмо свідочств, починаючи з панеґіричного поґрібового казання Мелетія Смотрицького (Вільно, 1620) і кінчаючи замітками єзуїта Якова Суши в творі „Saulus et Paulus“ (Romae, 1666). Так, Захарія Копистенський називає Карповича „мужемъ богодуховеннымъ, въ языку греческомъ знамените бѣглымъ, оборонцей благочестія“, а автори панеґірика Мпемозуне (К. 1633) вважали його за рівню Златоустови в красномовстві ¹⁾.

1) К. Харламповичъ, ор. cit, ст. 399. Казання М. Смотрицького видаєть ся нами в „Чтеніяхъ въ Ист. Общ. Нестора-Лѣтописца“. (Кн. XX, вип. 2 і 3). Посвідчення Захаріі Копистенського в „Русской Исторической Библиотекѣ“, т. IV, Спб., 1878, ствп. 913. Див. теж „Записки Петра Могилы“ („Архивъ Ю.-З. Россіи“, т. I, ч. VII, ст. 57 — 59) і „Діаріушъ Аѳ. Филипповича“, 1646 р. („Русск. Историч. Библ.“ IV, ствп. 88 — 89). Крім „Казання“ М. Смотрицького, памяти помершого Л. Карповича присвячено вірш „Ляментъ у свѣта убогихъ“... виданий в друкарні св. Духовського мон. р. 1620. Див. И. Каратаевъ, Описание славяно-русскихъ книгъ т. I, Спб., 1883, № 258.

Проте літературний спадок Карповича, що дійшов до нашого часу, не можна признати за великий. Без сумніву йому належать ось які твори (заголовки подаємо в скороченню):

1) Казанье двое; одно на Спаса, друге — на Успеніє Богородиці, Євю (1615)¹⁾.

2) Kazanie na pogrzebie kniazia W. W. Galiczyna, z ruskiego na polski ięszyk prselozone. W. Wilnie (1619)²⁾.

3) Дві передмові до книги — „Вертоградъ душевный“ инока Фикари, Вільно, 1620, одна з початку, друга на к. 133³⁾.

4) Передмова до перекладу пояснення Златоуста на „Отче наш“. Вільно, 1620⁴⁾.

Далі його звичайно вважають за автора:

1) *Κωνσταντῶνα*, виданого в Євю року 1618⁵⁾.

2) Листа від імени Віленського брацтва до брацтва Львівського від 21 січня р. 1619⁶⁾.

3) Листа на Афон до священноіноків Кирила, Панфутія і Єлисея, писаного в січні 1619 року⁷⁾.

1) Каратаевъ, № 220. Казанье на Преображеніє надруковано у „Маяку“ 1843, т. XI. Обидва казанья видано (з перекладом на теперішній російський язык) архим. Леонідом в „Чтеніяхъ Общ. Истори и Древност. Росс.“ р. 1878, кн. I.

2) K. Estreicher, Bibliografia polska, t. VIII. Kraków 1882, str. 169. — С. Голубевъ, Отчетъ о седьмомъ присужденіи преміи Т. О. Карпова. М. 1907, ст. 10 — 12.

3) В передмові на к. 133 Карпович споминає про деякі свої твори, ко оумк ѣ на хартїи ѡ части ѣзображѣнныѣ, яких ѣому не судило ся ѣзобразїти типографскимъ художеткомъ. Див. примірник Київо-Софійск. Соб., № 651. Порівн. Каратаевъ, № 255.

4) Каратаевъ, № 255.

5) Проте можливо думати, що сей твір є збірною працею св. духовських иноків. Порівн. Каратаевъ, № 241.

6) Видано у „Актахъ, относящихся къ исторіи Западной Россіи“, т. IV, Спб. 1851, № 217.

7) Видав М. Петров в „Литовскихъ Епархіальныхъ вѣдомостяхъ“, 1894, № 26. — Митр. Євгеній і в слід за ним преосв. Филарет, Асоченський, арх. Леонид і Молчанов приписували Карповичеві теж трактат ієродіакона Київо-Печерської лаври Леонтія під назвою „Обличеніє на унію“ р. 1608 (Виданий в „Актахъ, относ. къ исторіи Южной и Зап. Россіи“, т. II., Спб., 1865, ст. 271 — 287). Тепер ся думка вважаєть ся за хибну (Голубевъ, митр. Макарій). Далі, у „Вос-

Оце недавно стало можливим доповнити сей невеликий список ще одним твором. Так, в книгарні Києво-Софійського собору знайдено рукописний збірник, що містить в собі між иншими статями казання під назвою *Въ нѣю прѣ Рѣтѣкомъ Хѣѣмъ наѣка бж^л па^{ст} ѡ^ц Левъ а^рхимнд^р ки^л.*

Уважаючи на зазначені вище біографічні дані, навряд чи можна сумнітись, що під „блаженнымъ пастыремъ о. Леонтіемъ, архимандритомъ виленскимъ“ розуміеть ся власне Леонтій Карпович.

Коли не лічити коротенької звістки М. І. Петрова в „Описаніи Києво-Софійскихъ рукописей“¹⁾ і невеличкої замітки С. Т. Голубева в рецензії на працю д. Харламповича²⁾, то се казання зовсім невідоме в нашій науковій літературі. Через се ми вважаємо за потрібне видати текст зазначеного казання і зробити його таким чином приступним для широкого кола дослідників.

Збірник, де уміщено „Науку“ Карповича, занотовано в Києво-Софійській книгозбірні під № 357. Він містить в собі 160 карт. в 4-ку (15, 5 × 20 снт.), в новій папіровій оправі. Части, що його становлять, писано різним письмом XVII ст. на різнім папері. Крім „Науки“ в збірнику уміщено: розправа про дари християнських чеснот; виписки з отців церкви і Патерика; навчальна стаття польською мовою під назвою *Nauki роіетноś*; полемічний твір проти панування римського Папи, написаний року 1597 (пор. к. 79); казання на недільні і святкові дні (де-які казано в Борколабові і Любавичах в 1640-х роках); спис книжок,

кресномъ Чтеніи“ 1863 — 64, № 33, ст. 801, було оголошено, ніби то в Лаврі знайдено рукопис початку XVII ст., що має в собі цілий ряд казань Карповича. Проте С. Т. Голубову випало довести, що казання ті належать до відомого Петра Скарги. Див. Н. Петровъ, Описание рукописныхъ собраній, находящихся въ гор. Кіевѣ. Вып. II, М. 1896, № 289. Крім творів, перелічених у тексті, Карпович міг брати деяку участь в книжках, видавих „працею и старанемъ“ іноків св. духовського монастира в р. р. 1609 — 1620. Див. у Каратаєва 205, 213, 214, 221 (?), 229 (Евангеліе Учительное. Эвю, 1616), 234 (?) і 242.

¹⁾ Op. cit. Вып. III. М. 1904, № 578.

²⁾ Отчетъ о седьмомъ присужденіи преміи Г. Θ. Карпова, М. 1907, ст. 12.

„их же подобает чести пр. христіаном“, два апокрифічних перекази про Різдво Христове і деякі інші статі ¹⁾).

„Наука“ Карповича містить ся в збірнику на картках 101 — 108 відв. Письмо, яким його писано, одрізняеть ся од письма інших статей і його можна схарактеризувати, як пізній західньо-руський скоропис, що підляг впливови скоропису південно-руського. Так, в списку додержано досить значну різницю між грубими і тонкими штрихами букв, заховано характерні нариси для *в, д, з, р*, але буквам *б і ж* надано вже південно-руських форм ²⁾). От сі властивости письма примушують застосувати сей список до першої половини XVII століття. Водяний знак паперу мало виразний; як здаеть ся, се глечик, подібний до глечиків, зазначених у Н. П. Лихачева в його праці — „Бумага и древнѣйшія бумажныя мельницы въ Московскомъ государствѣ“ (Спб. 1891) під №№ 631 і 632 і датованих 1638 роком. Таким чином, беручи на увагу добу діяльности Карповича, список треба признати за досить старий, близький до часу коли писано саму памятку. Не вважаючи на се, текст списку не досить добрий з огляду на докладність. Перепишувач, як здаеть ся, брав ся до своєї праці не досить уважно і не завжди давав собі раду з письмом первіпису. Про се свідчать як неодноразові помилки, численні випадки діттографії (Див. к. к. 103 відв., 104 відв., 106 відв.), так і явне калічення тексту, що деколи легко відновити палеографічною критикою. Так, наприклад, на к. 103—103 відв. фраза, що не має значіння: „абы з *нмь костей земныхъ* нас *вснхъ* на *высокое мѣйсце* запровадил“, без сумніву е псуваннем фрази: „абы з *низкостей земныхъ*... на *высокое мѣйсце* запровадил“; на к. 104 читаємо: „Не розумѣю, абы *его* з васъ такъ запам'ятливого и окаменелаго мѣл сердца быти“, замість як вимагае сенс: „Не розумѣю, аби *кто* з васъ...“; на к. 108 відв. фразу: „А жебы *того о чомъ* любви божое в нас не згасал..“, повинно, звичайно, направити: „А жебы *той огонь* любви божое в нас не згасал...“. Подібне покалічення тексту, але вже таке, що не легко даеть ся до направи, поди-

¹⁾ Докладний перелік статей збірника див. у Петрова, Ор. сіт. Вип. III, № 578.

²⁾ Звонке *г* (лат. *g*) має двійний нарис: старий *г* і новий *Г*.

буєть ся, як здаєть ся, і в інших місцях в списку (пор. к. 102, низче на к. 103 і инш.).

Звертаючись до тексту науки, насамперед зупинимо ся на загальній її конструкції. З одного боку, вона розкриває вагу свята — неділі перед Різдом, з другого — поясняє читавий того дня уривок з Євангелї, (Матє. I, 1—25). Загальний тон науки—моральний; в моральнім дусі тлумачить ся Євангелїя; опрїч того, через всю науку переходить гадка, що потрібно готуватись достойно привїтати Христа, що має народитись: автор увесь час переконує слухачів очистити „домъ свой душевный“ і „прїоздобить“ його rozmaїтими чеснотами: покутою, постом, молитвою, милостинею і нарешті покликає разом з пророком: „Сердце чисто созижди во мне, Боже, і духъ правъ обнови во отробѣ моей“! (Псал. L, 12).

Мальовничі серėдки, що до них удаєть ся казнодїй, можна сполучити в такі 4 групи:

1) Одним із звичайних способів викладу є звертання казнодїя до слухачів. Сї звертання надають викладови особної жвавости і сили. Найчастїше вони мають фõрму риторичних питань. „А хто ж бы з вас, правосл. христ., новини тое не приял вдячне? — каже він з приводу визволення, що виповнив Христос. — „Хто бы не тѣшился и не веселился, слышечи тую вѣст пожаданую? Хто бы не благодарил Бога за тые его невымовные дары“? (к. 103 від.). „Чи много з васъ, пр. хр., — звертаєть ся він в другім місці, — умысль свой приспособили, а от земных вещей отдалили? Чи много з васъ зезволили обмыти дом свой душевный презъ исповѣданіе грѣховъ своихъ и от сердца истинное покаяние? Чи много з васъ сосудъ свой выхендожили на влитіе балсаму того неощацованого“? (к. 108). Такі звертання подібують ся теж і в друкованих казаннях Карповича (Казаньє двое, 1615): „И хто ж бовѣмъ того бы собѣ не зычыл, абы тые всѣ слова skutкомъ выполнити мogle? Хто бы на так сличный видокъ не рад глядѣл? Хто бы ку такъ милому и пожаданому кресу не радъ бѣжалъ?... (Леонидъ ст. 1). І т. и.

2) Щоб побільшити вражіння, яке справляла наука на слухачів, автор деколи удаєть ся до „единоначатїй“. Кільки прикладів, сюди належних, подано вище; тут зазначимо ще два випадки. Рівняючи Христа до земних монарх, казнодїй

підкреслює його царську гідність словами: „оный монарха найвышший, оный панъ пребогатый, оный цар всеми царствующий“ (к. 101 відв.). В иншому місці, кажучи, що приходять Христос в світ, він вживає таких виразів: „Приходит цар твой, который такъ ест потужный и такъ можный, же всю орду шатанскую звалчит и в нивечь обернет...; приходит отецъ тот, который всеми достатками сыновъ своих опатрует; приходит тот отецъ, который сына марнотравного готовый ест принять до дому своего...“ (к. 107 відв.). В друкованих казаннях „единоначатія“ раз-у-раз подибують ся. Пср., напр., „Уступилъ тѣнь закона, кгда новому надешла ласка. Уступилъ законъ старый, кгда новому нашлосе мѣстце. Уступилъ Моисей законодавецъ, а наступилъ Христось ласки давецъ. Уступили пророцы, кгда наступилъ отъ нихъ пророкованный; уступила литера забияючая, а наступилъ духъ оживляючый“ (Леонид ст. 7), або: „Дивно ее (Богородиці) было зачатіе; дивно рождество; дивно выхование; дивна и над люди всего живота святобливість; дивна и паче ума и слова въ паненской чистоты материнская плодовность; дивно тежь и над звыкльй природы бѣгъ преславное и всечестное ее успеніе“ (Леонид ст. 91—92).

3) Щоб надати своїм думкам більшої ясности і наочности, казnodій частенько вживає прикладів, порівнянь і паралель. Так, Христа, що прихід його провістили пророки, він прирівнює до свіцького монархи чи князя, що про його приїзд сповіщають осібні гінці (к. 101—101 відв.). Церкву прирівняно до неба, де світять: сонце — Христос, місяць — Богородиця, і зорі — апостоли й инші угодники (к. 104 відв.). Патріархи і пророки, що благали Христа прийти на землю, але самі його не бачили, прирівнюють ся до кораблів, що „овоци розмаитые, яблока, грона виньные, другимъ а на собѣ везут, а сами толко вонностию и солодкостю паху ихъ контентуются“ (к. 107). З початку науки знаходимо негатиwну паралелю (антитезу) між книгою Битія, що виображає впад у гріх перших людей, і книгою родоводу Ісусового (Матє. гл. I), що оголошує визволення людям (к. к. 102—103 відв.) Порівняння і паралелі знаходимо і в друкованих науках Карповича. Тут, напр., Богородиця, що провіщає прихід Христа в світ, прирівнюеть ся до зорі, що до схід сонця (Леонид, ст. 77—78), а чоловік, що вивінований

ласкою св. Духа і що виносить ся по над слабість своєї безсилої природи, нагадує казнодієви нагріту вогнем воду, яка, забувши свою істоту, що тяжить до землі, хутко знімаєть ся вгору, (*Леонид*, ст. 54).

4) Нарешті, треба ще зазначити в науці кілька епітетів і метафор: „рѣки быстротѣчныє“ (к. 108), смерть „всенародная“, що увійшла в світ „през окно, которого не умѣла добрѣ замыкати прабаба наша Евва“ (к. 103), серця, що палають вогнем любви (к. 108 відв.), „барзо короткий ярмарокъ живота нашего“ (к. 108), сльоза „з очий сердечных“ (к. 108), „скарбница неисчерпаемая щедрот“, „бездна неислѣдимая милости“ (к. 108 відв.) і т. и. В друкованих казаннях Карповича знаходимо: отчизна милая и пожаданая“ (*Леонид*, ст. 59), „высокопарныя“ крылья безмолвія и „богомыслности“ (*ibid.* Пор. у передмові до „Вертограду душевного“: „небопарная молитва“), низькі долини „дочесныхъ и того свѣтнихъ забавъ“ (ст. 36), „пламень любви божественное“ (ст. 53), двери „смыслов“ (ст. 36), земля, що „дивуется и веселитъ“ (ст. 92), бурливе житейське море (ст. 39) і багато инш. Як і вище приточені порівняння, багато з сих епітетів і метафор походять з мальовних способів Біблії, отців церкви і співів церковних. Таким чином умілість, що показав тут наш казнодій, виявляєть ся не стільки в самостійній творчості, скільки в умілому виборі і щастливій комбінації вже готового поетичного матеріалу.

Язик, яким писано науку Карповича, представляє мішанину народної мови з елементами церковно-славянськими, польськими і почасти латинськими. Се звичайний літературний язык того часу, так званий „простий руский“, до якого удавались письменники, коли бажали впливати на ширший загал. В основі науки Карповича лежить білоруський діалект. Значнішими його властивостями є:

1) Втрата різниці між *ъ* і *е*: приездъ (к. 101 відв.), грѣхи — грехи (к. 103 відв.), офѣровати — оверовал (к. 106 відв.), на свѣте, (к. 102 відв.), на столѣ або на лаве (к. 108). Пор. в друкованих казаннях мѣстце (*Леонид*, ст. 104, 108) — местце (97, 102, 107), тѣло (ст. 103) — на теле (99), рѣки (81) — реце (42), цѣловати — целуетъ (39).

2) Поява *е* на місці *я* з давнього *а*: увезаний (к. 106 відв.), оглѣдал (к. 106), сходечи (к. 107). Pronomen reflex.

звичайно має форму *ся*, проте звичайна і форма *се*: дѣятисе (к. 101), *се* приготувати (к. 101 відв.), мовитесе (к. 106 відв.). Пор. в друкованих казаннях кнегини (присв. Корецький), мѣсець (ст. 82, поруч: мѣсяцемъ), чынечы (15), хотечи, хотѣчы (89, 90 поруч: хотѣчи), *се* (*passim*, поруч *ся*).

3) Тверде *р*: споражено (к. 104 відв.), створоное, створоно (к. 104, поруч: створене, целебрюеть). В друкованих казаннях: зару (ст. 33), пастыра (19—20), горачостью (31), смотрать (89).

4) Група *ждч* на місці ц. сл. *жд*: прыездчати (к. 101 відв.).

Полонізма належать почасти до лексики, почасти до звуків і форм: обейтовала (к. 106), допѣталъ (107, польськ. *deptać*; поруч: потоптати), очекивают (к. 105), обецует (к. 107 відв.), слонце (к. 104), чловека (101 відв.), ксіонже, ксіонжонтъ (101), гвалтем (106). Пор. в друкованих казаннях: малжонка (ст. 38), вшелякую (26), члонковъ (13), чловеки (24), цалий (23), обѣцаного (21), звѣрцадло (31, але: въ зеркале, 79), снадне (65).

Латинські слова увійшли до науки, як здаєть ся, разом з польськими елементами. Сюди належать: компорация (к. 102 відв.), аектъ (к. 106), дискурсу (к. 101), в реверенциєю (к. 105), кондыции (к. 106), макулу (к. 106), имагинует, целебрюет (к. 104), контентуются (к. 107). Такі латинізма знаходимо і в друкованих казаннях Карповича: респонсъ (ст. 30), дифференция (52), аффектомъ (30), дискурсами (45), макулою (46), целебрюеть (42), коньклюдуетъ (104) і инш.

Такі головніші стилістичні і лінгвістичні властивости „Науки в неділю пред Рожествомъ Христовымъ“. Як бачимо, всі вони мають собі відповідність в друкованих казаннях Карповича: і там і тут ми знаходимо однородні мальовані способи мови, і там і тут бачимо однакове сполучення розмаїтих елементів в язиці. Чи не е отся відповідність посередним потвердженням, що наука належить перу Леонтія Карповича?

Разом з рисами подібности між „Наукою“ і друкованими казаннями е певна одміна. Так, пануючим тоном „Науки“ е, як ми бачили, тон морально-навчальний, поклик до каяття. Сього тону бракує в друкованих казаннях: наука на Преображення представляє розправу про троякий стан роду людзького: стан підзаконний, стан благодати і стан

слави, — і про трояке переображення душі чоловіка; наука на Успіння — урочиста панегірична мова в честь пр. Богородиці. Далі, друковані казання одрізняють ся від „Науки“ і з иншого погляду: вони значно більші, багаті на зміст і краще опрацьовані. Скрізь там казnodій пильнує блиснути своєю вченістю і сливе до кожної думки приточує цитати з Біблії чи отців церкви: Августина, Андрея Критського, Амвросія, Афанасія, Герасима Іорданського, Григорія Двоєслова, Діонісія Ареопагита, Ефрема Сирина, Дамаскина, Іоана Златоуста, Козьму Канонописця, Никифора Каліста, Метафраста і инш.

В XVII ст. в українському казnodійстві було дві течії. На початку того віку казання будувало ся без жадних риторичних хитрошів і представляло екзегезу Біблійного тексту переважно в морально-навчальнім дусі. Такі власне науки, що зібрано в „Учительномъ Евангеліи“ Кирила Транквіліона. Трохи пізніше під впливом латино-польських вірців на Україні зявилась нова, штучна казань з так званою темою і частинами — пропозицією, нарацією і конклюдією, що строго підлягали темі. Останній тип казані досяг повного розцвіту в „Ключъ Розумѣнія“ Галятовського (перше виданне — Київ, р. 1659), але характерні властивості його виявили ся вже в „Казанья“ Мелетія Смотрицького року 1620.

В друкованих казаннях Карповича знати певну штучність в будові. Церковні співи, що уміщено з початку кожної з них, легко можна прийняти за тему пізніших казnodій. Одначе, се тільки зовнішня подібність. У Карповича нема ще теї складности викладу, того підхилення матеріалу темі, якого вимагав від казnodія Галятовський, і зазначені церковні співи ще не є тим „малымъ жродлом“, з якого повстає „великая рѣка — казанье“¹⁾. Що до „Науки“, то вона зовсім припадає до теї невитворної морально-навчальної екзегези, такої звичайної в „Евангеліи“ Транквіліона. Таким чином, всі три науки Карповича можна застосувати до старших віршів української казані XVII віку.

1) Ключъ Розумѣнія. К. 1659, к. 241 — 241 відв.

Видаючи розглядену науку Карповича, ми скрізь заховували властивости язика і значніші орфографічні властивости списку. Ухилення від тексту ми дозволили собі в отсих пунктах:

1) Прийменники і злучники, що в первотворі споєні з сусідними словами, відокремлено від сих слів. З рештою слова, що звязані вивисними буквами, наприклад: $\text{и\kern-0.25em\text{к}\kern-0.25em\text{ѣти}^{\text{T}}$ (к. 104 відв.), $\text{д\kern-0.25em\text{омаки}}^{\text{T}}$ (к. 106), $\text{на\kern-0.25em\text{лито}}^{\text{T}}$ (к. 108), залишено не ділячи.

2) Пунктуація і вживання титулових букв пристосовано до правил сучасного правопису.

3) Ті написання в первотворі, що затерли ся, або залито атраментом, заповнено з контексту і замкнено в круглі скабки — (). Приписки на крисах чи над рядками внесено до тексту і зазначено ламаними скабками — [].

4) Явні помилки переписувача спростовано, але в увагах під рядками приточено первописи, що в рукопису.

В нѣю прѣ Рѣсткомъ Хѣмъ наѣка вѣж па^{ст} ѡ^ц
 Деѡ, а^рхимна^р ки^н. (к. 101).

Де^н се^го^ннѣни, прѣко^с х^рг^т, Це^рк^о стѣа называѣ нѣю прѣ Рѣстк^о Хѣм^н. И^кх^к в^ок^ѣ к^дом^ѡ порѣаного г^дра к^си р^ечи су^т спорѣженны пе^нкне, и в^ед^лаѡг^з сво^его ч^асу и с^лѡ^ности к^ада^да р^ечи ѡжикана в^ыкаѣт^ь, так^ж и к^Цер^кви ст^о к^си ѡ^брѣады и церемонни пе^нкне и на^де^р с^лич^нне спорѣжены су^т и ч^ас^ѡ сво^его ѡжиканы в^ыкаю^т прѣз^ь доб^рого г^дра, ст^ого и Жикотворѣщаго д^ѣа. Так^ж и то самое не вѣз^ь причины д^ѣе^на, же прѣз^ьники далѣбныѣ ѡроч^нтыѣ прѣ прѣз^ьнеетко и по^прѣз^ьнѣтко маю^т, з^д котор^ых^ь прѣз^ьников^ь х^калѣбных^ь ѡно на т^о т^ѣню, да^{ст} Б^гг^ь, прѣз^ьновати в^ѣдем^ь. Т^ыи т^ѣды х^калѣбныи и ѡроч^нст^ьи свѣта д^ла ч^ого прѣ^прѣз^ьд^не^{ст} и по^прѣз^ьнѣтко маю^т, з^д дв^ѣск^ѡр^ѣѡ, да^{ст} Б^гг^ь, по^знати и роз^ѡмѣти можѣ, котор^ы в^ѣд^ѣт^ь

дѣятисѧ на тебѣ теперѣ прочитаного Бѣггана. Што абы
сѧ пожиткомъ дѣшъ нашихъ быти могло, и абы ѡмыслъ и
сѣрдце наше распалилось къ сладчайоу слову бжественныхъ, хоти-
щаго родитисѧ къ галехъ скотныхъ просити побѣннису.

Звуча то ѡ монарховъ и кесѣжонть сего свѣта захо-
вѣса, и кгда до якого места которы монарха любѣ жѣ
звѣща || (к. 101 відв.) себе поѣданого хочѣ прѣдчати, теды
впрѣзъ персонъ пѣныхъ ѡ себе посылаетъ и то чинитъ, же ли ст
написаша, презъ того кѣрора впродѣ засылаетъ, абы ѡнаго
мѣста грядане, вѣдаючи ѡ томъ, на приездѣ пана своего
готовалисѧ и абы ксе ѣ приготавили, чого потребѣе к ско-
емъ писаню. Што ксе и творецъ нѣѡ и земли Хѣ, Спа
нашъ, чинити рачѣ, ѡны монарха наклѣши, ѡны панъ пре-
богатѣ, ѡны ца всими цѣстѣвющѣ, з цѣкѣю, сѣлюбеницею
своею, и дѣшею кѣдого человека хрестиянскаго, ижъ для ми-
лосердѣя своего немыслимаго и неизчѣпаемое пѣчины цѣротъ
своихъ зезѣболѣ такъ смиренѣ се знизитъ и ѡпкорити Бѣѡ,
ѡцѣ своему, же гволи пѣкижнению рѣкъ своихъ дѣла на
перешѣе блажѣство и гволи ѡпадѣкъ народу людскаго зетѣпи
з маѣтатѣ славы своеѣ на тотъ падохъ плачѣ и не занехалъ
того ѡзнамити, абы на приходѣ его свѣтъ то маѣны коѣ-
лѣжъ почѣти своеѣ яко налѣпѣ могъ се приготавити и яко
налѣпѣ пѣка на пѣканю Пѣа своего и створителя; прето
впродѣ послалъ прекѣрорѣвъ, послѣ слѣжъ своихъ, послѣ про-
рокѣ, послѣ паѣриаѣховъ, которые ничего иного не чинили,
токо пѣаликыми ¹⁾ прозѣвами своими ѡставичне ѡ то про-
сили Творца ксеа твари и Монархѣ вкѣвѣстаго, абы зѣ ми-
лосердѣя своего и челоѣколюбѣна немыслимаго, ѡжалѣннису

¹⁾ В рукопису: пѣаликыми.

створена свого, пришѣ на низкостѣ зѣнѣю и погѣдѣ || (к. 102) людѣ, сѣдмичух ко тмѣ и сѣни смѣртнѣи. Частию теды то ѡзнамовали приходѣ Црѣа безсмертнаго, чѣстню тѣ же людѣ ѡзнамовали ѡ томѣ, и маѣ прѣйти Мѣсна прѣдикы, пророкованы и ѡ всего створѣна кѣце пожаданы, а нѣто самѣ Бѣгѣ, совѣзначаны ѡцѣ, ѡ томѣ свидѣство выдѣ, же сѣна единорѣд(а)го и сопрѣногѣщнаго Слова мѣ послати з великолѣпное славы своего на землю на подвѣнѣне человека, которы мѣ царство зѣдѣнца свѣта з крѣвѣ кыкѣрнѣти и людѣ з неколи шкѣртное шатѣеко кысководити. Тымѣ теды спѣнали вси пророцы, то ко ѡвразух и дикѣвух многих старозакѣных прѣзначилосѣ, и прѣдѣ близкимѣ своимѣ прѣтемѣ послѣ агѣла прѣ лицемѣ своимѣ— Іѡаннѣна Креститѣла, ѡ которомѣ самѣ Хѣ сѣпа таково свѣдоуство выдѣетѣ, ижѣ нѣто не подѣта^н к рѣдѣныхѣ женами болѣ Іѡаннѣна Креститѣла. А при посланю того слѣдѣи яко бы неакѣ ли^{ст} подѣлаз до того мѣста, которое з нимѣ к гнѣбѣ было и вѣчило ѣтавичне з Паномѣ и Творѣемѣ своимѣ. Лечѣ што то за листѣ? Не ишѣи акѣ, то^нко тѣ, которы се лѣкѣ^а нашимѣ прочита^н, а тѣ ли^{ст} зачинаѣ стѣ Мадѣ еѡгѣли^{ст} ѡ онаго слова: Книга рѣжетѣа Іѣ Хѣва, сѣна дѣдка, сѣна акрааѣла.

Была тѣ и дѣрѣгаа книга, которѣю Моги бѣдѣецѣ писалѣ, и таа книга называласѣ книгою Бытия, || (к. 102 відв.) яко и самѣ аторѣ тоѣ книги написѣ^н: сѣна книга Бытия человекѣча. Таа правѣ книга е^{ст} бытиѣ^а человекѣчимѣ. А то книзѣ тоѣ замыкаѣсѣа, яковымѣ спѣсовомѣ людѣ на свѣте жили, яковымѣ спѣсовомѣ рѣсплодиласѣа на землѣи, хто впрѣдѣ по Іѣдамѣ народи^лсѣа, и для того бытиѣмѣ людѣскимѣ таа книга называѣсѣа. Але таа книга ю не книгою Бытия

называѣтся, ю^ж не рожене лю^дское, але рожене Бг^га прѣвѣч-
наго по лѣтѣ и члѣкѣ дѣконалого, которы натѣрѣ возѣтка
и чловечѣства к ѡно злѣчи^л. С^вѣеке теде [книги] книгами
се называю, ле^ч якова иух е^{ст} кѡпорація? С^в першѡ книзѣ
сл^уне и н^аде^р сл^уне слока пророка Иеремей речиса могу:
видѣх рѣкѣ простѣту, и се свѣтокъ в не, и написано тамо
бѣше рыданне, плачъ болѣзни и коп^л многъ; а тое кл^ане
и ѡно книзѣ, которю написа^л Мо^се бгѡвидецъ, выража-
логе, абокѣмъ на самомъ поч^акѣ ѡпадокъ прѡка нашего
Адама ѡписа^л, якъ страти^л р^аское милое и л^ич^ное мѣшзк^ане,
выражаѣ то, якъ ѡны кро^п н^а ксимъ сткоренемъ и д^иными
дарамн, а пр^аке не шшацованымн шбдаренн бѣд^лчи, в чести
с^ы, не разѣмѣ, приложиса скотомъ нем^ыл^енымъ и ѡподо-
биса имъ. Выражаѣт книга ѡнаа, якъ то^т кро^п всего ст^коре-
на злѣпл^е зѡт^а || (к. 103) з оныхъ своихъ клѣнотѣ, якъ
с^ме^р ксерѡнаа през ѡкно [кошала] во миръ, то е^{ст} пре^з окно,
которого не ѡмѣла добрѣ замыкати пр^аваба наша Б^ка,
выражаѣ таа книга, яко зѣм^лаа прѡ^клаеткѣ вѣчнѡмѣ ѡдана
была; а не то^лко тое выражаѣт, але тѣ^ж и ш^то и^шого: ѡпи-
сѣт тѣ^ж и то, якъ невѣста голѣ ѡслышала, же в печали ро-
диши чада, и якъ м^ж ѡслыша^л: в потѣ лица твоего снѣси
хлѣбъ твоѣ; то ксе теде в то книзѣ Бытия замыкаетъ,
а потомъ тѣ^ж и^ши траедн^и ѡписѣют^ся, которые гдѣ^ж и яко-
бымъ способомъ сталис^я. Сл^уне теде, яко ти реках, таа
книга Бытия книгою называтиса можетъ тою, в которѡ
ѡписѣт рыданне, плачъ, болѣзн^и и коп^л многъ. А таа ю^ж
вторая книга не та^к называѣт^ся, але маѣт и^шое назвн^ко,
ина^ши тыту^л, называѣт бокѣмъ Б^вг^гане, то е^{ст} кесолаа но-
кина и пожаданаа, таа нокина, которю прагн^дл сл^ышети
пророци, пат^рна^р, поч^аши ѡ пер^ваго Адама ж^а до второго

самого Х̄а С̄па изъ плачемъ вчекивали. Та̄ таа книга на-
з̄кико̄ екоє ѿ з̄ѣли маєт, для того же Адамъ пе^рши ѿ землѣи
є^{ст} створѣ, а вкѣа за̄ др̄гата книга ѿ н̄ба наз̄кико̄ маєт,
бо і Адамъ вторы̄ Господ̄ є^{ст} нб̄сны, которы̄ пото з̄стѣ-
пназ на землѣю, абы чловѣка возн̄лз на пе^ркоє блаж̄етко.
Тамъ то^т пе^ршӣ Адамъ поз̄бы^л раского втѣшениа, п̄трада^л
тѣ^к по тѣхъ и насъ всиухъ ѿ ниухъ бы^л ѿдалаз, а вкы̄
вторы̄ шасликы̄ Адамъ пото пришо^л, абы з низькостѣ з̄ѣ||
(к. 103 відв.) ныухъ ¹⁾ н̄а всиухъ на выское мѣсце запрокади^л.

Весолаа теда таа и наdde^р весолаа нокина! Изали
бокѣ^м могла бы быти кее^лша и втѣш̄н̄ешаа нокина томѣ
мѣстѣ, которое бдѣ^т во обложено ѿ неприател̄ и^в велик̄о
небезпеч̄еткѣ, жо то^т мона^рха, которы̄ мѣста ѿное шбл̄е,
ѿпд̄каєт вси каранѣа, всиухъ го^рломъ дарѣ^т, а не то^ко тоє
чинит^т, але хоче^т нмѣти каранѣа з т̄м̄ мѣст̄о^м зпокинова-
тити и приа̄знь за^ркати? Тоѣ и Х̄с̄, С̄па нашъ, шны̄ ²⁾
накыз̄шӣ Мона^рха учини^л, ижъ гды мы за прет̄якне грѣхи
наши засл̄жили были помхетѣ и каранѣа, засл̄жили были
мѣрки бѣкдистыє, теда ѿ на то^т час з̄ м̄л̄сти своєй некымо^вное
тѣю нокинѣ до н̄а полалъ, же не то^ко за грѣхи каранѣа
ѿпд̄скаєт, але еще таковоє дары и таковы̄ впоминокх по-
сылаєт, же з нами в лаєце жити хоче^т, же з нат̄врою на-
шею хоче^т сѣа спокינוватити и, грѣхи нат̄дры нашеє на
себе прина̄ши, згладити. Такъ бовема рек̄ ѿ н̄ѣ прекд̄горъ ³⁾
его, є^т Іѿ Кре^{ст}: се Агнецъ вж̄и, вземла̄ грѣхи [всего] мира;
самъ грѣха не со^твори^л, якъ мови^т пророкъ Ісайа, и не зна-

1) Конектура; в рукопису: з нимъ костѣ з̄ѣныухъ.

2) В рукопису: шны̄ ѿны̄.

3) В рукопису: преку^ргомъ.

шо^лге даахшз во ѡтѣхъ его, илаа того апосто^л Паке^л моки^т:
Хѣ некѡпи^л ны е^{ст} ѡ каа^твы за^ко^нны, самз по на^а бы^{ст} каа^тба.

А х^то^ж бы з^{ка}, пра^хри, нокины тое не прина^л ка^дане?
Хто бы не тѣши^лся и не кесели^лся, слышечи тѡю кѣст^т по-
жаданѡю? Хто бы не бла^годари^л Бг^а за тые его невымѡны
дары? Не х^а те^ды совѣ^л || (к. 104) ка^ды з^{на}хъ на ѡмѣ ско-
емз и на се^рдцѡ то имагинде^т, же е^ли бы за того кѣкѡ
бы^л, которого Хѣ, Спаск нашз, под^л лѣты народити^ля рачи^л
ѡ Пре^святой и Пре^бла^гословѣной Марии, а г^ды бы емѡ,
яко па^стыромз презз аг^глы, тѡю новинѡ ѡзнаме^нно, изали
ка^мѣное се^рце любз на^а самыя ѡпоки тве^рдѣшое мѣлз бы,
абы ся не ѡтѣши^л, изали такз ѡзаблала дѡа была бы, абы
ся не распалила ѡгне^м любки бж^о? Не розѡмѣю, абы кто¹⁾
з^{ва}хъ такз за^памат^ликого и ѡкаменелаго мѣ^л е^рдца быти.

Вси те^ды маете то ѡкажа^т и ѡ то^м кѣдати за^пене,
же што т^а на ѡнхъ часз, тое жх блане и теперз²⁾ дѣ^тся:
Пре^рко^кз с^тага, ма^тка наша, рочнымз ѡбходомз скѣта далек-
ный целебрюе^т; не без^з причины то чини^т, же на ка^ды рокз
памат^{ка} пре^ланого ржѣтка Хѣ ѡбновляе^тся. ѡбновляе^тся те^ды
памат^{ка} рѡ Хѣ на ка^ды рокз, а затымз тѣ ѡбновляе^тся и
ѡколичност^{ст} ча^со. Ико то сло^вце ма^тери^нное, сткороное³⁾ ѡ
Бг^а, почало моцз свою кыконывати на то^т ча^с, скоро было
сткороно, то е^{ст} почало вси речи, дрека, поля, кѣ^ты и^все
сткороене ѡжйлати; такз и теперз, г^ды зновѡ рочны^м ѡб-
ходз приходи^т, те^ды зновѡ показѡе^т скѣтки, ѡнымз подоб-
ныя, и такз зновѡ все сткороене ѡживляю^т, же и дрека

1) В рукопису: его.

2) В рукопису: те[те]перз.

3) В рукопису: скороное.

моцѣ и ѡздоровѣ свою примѣютъ, кветы также и иншия, тымъ подобныя, речи, которые сѣт створеныя по слѡце. || (к. 104 відв.) А если слнце чдѣтѣное, слнце материна^ное таково^о моцѣ е^{ст}, вѣдѣчи на томъ видомомъ небѣ, далеко бо^лшѣ шное мѣленое слонце прѣды, Хѣ, Спасите^н нашѣ, которое вѣвичныя лѣчями вгрозѣмнѣ своего просвѣщаетъ, и^нбѣтитъ на три мѣленѡ твѣди, на томъ ѡдше^нномъ небѣ, то е^{ст} Цѣркви.

Цѣрковь абокѣмъ стѣна к пѣмѣ вгрозѣномъ называ^ет^{ся} нѣомъ: какъ бокѣ тѣмъ материна^ное нѣо маетъ слонце на собѣ и мѣзъ, такъ и Цѣркви стѣна, мѣленое нѣо, маетъ на собѣ мѣленое слѡце—Хѣ Спага, шлюбѣ^нца своего; маетъ и лѣнѣ, то е^{ст} прѣвѣтѣю и прѣвѣгословѣнѣю Пѣнѣ, которая свѣтѣ^на^{ст} ѡ того мѣленѣаго слонца принимала, а затѣмъ и сама въ слѡце се прѣкорнала; а яко шное нѣо, маетъ на собѣ зѣдѣды, то е^{ст} Апостоловъ и вѣснѣхъ вгрозѣнѣкъ вѣннѣхъ, которые свѣтѣ^на^т ко тѣмѣ не^нвѣдѣннѣи и завѣдѣннѣи. Тое тѣды нѣо ѡдше^нное споражѡно е^{ст} вѣдѣлѣнѣ ѡворотѡкъ небеснѣхъ и шкрѣнѣхъ лѣтѣ вѣннѣчатѣтъ, и тѣдѣ за настанѣмъ тѣхъ часѡвъ, кгда распамѣтываемъ тѣмнѣннѣи рѣжѣтѣа хѣба, тѣды якобы свѣтѣ^на^тки шнѣхъ вѣннѣхъ справѣ назадъ короча^тся и моцно^{ст} свою выконыва^ют.

Ико тамъ на шнѣ часѣ зѣволи^н народити^{ся} в стѣни бѣлачѡ и козлѣщи ко вѣрѣпи и пѣлѣхъ скотнѣхъ, хто тѣ и тѣдѣ дѣнѣ свою на то спѡсобнѣнѣю вѣчиннѣт ѡто дѡ^н 1) дѣннѣннѣ выхѡдожитъ на принатиѣ Цѣри нѡкорѣдѣнаго, || (к. 105) тѣды до таково^о дѣннѣ то^тже Иона^рха вѣквѣстѣнѣ прихѡдитъ з особавѣннѣи даравнѣи и ска^рбннѣцею добрѣхъ своихъ не^нисчѣ^рпаемѣхъ; при-

1) В рукопису це слово написано двѣчи.

ХОДИТ ДО СЕРЦА ВЪРНЫХЪ, КОТОРЫИ ЕГО ШЧЕКИВАЮТЪ, И ЯКО БЫ СЕ
ЗНОВЪ КЪ ШМЫЛЕ И СЕРЦАХЪ И РОДИТЪ.

МОЖЕТЪ ТЕДЫ ЧЛКЪ, Х^Р, З ДЫСКУР^РСОВЪ¹) ТЕПЕРЕННЫХЪ ПОТЧЕХИ
И ВЕСЕЛІА ЗАЖИТИ, МОЖЕТЪ С ТОГО ПРИСЛУХИВАНА ТО ПОМОКАТИ
И ШКАЖАТИ СОВЪ И ТЕПЕР ВЕСЕЛИТИСЯ, ЯКО ТОГДЫ, ГДЫ ХІ,
СПА НАШЪ, НАРОДИТИ РАЧИ^Л; А З ЯКОВЫМЪ НАВОЖЕСТВО ГО-
ТОВА^Л БЫ СЕ НА ШНЪ ЧА ПРИНЯТИ ПРІА НОВАРОДЕНАГО, З ТАКО-
ВЫМЪ ЖЕ И ТЕПЕР ТЪ ШМЫЛЪ И СЕРЦЕ СВОЕ ГОТОВАТИ НА ПРИНЯ-
ТИЕ ДО ДШЕНАГО СВОЕГО ДОМЪ, ПЕВЕНЪ ТОГО ВДЪЧИ, ЖЕ Ш
ТЫХЪ ДАРОВЪ КЪ ДОБРЪ ДАЦИ НЕ ВДЕТЪ ШПОЛЪЖОНЪ, ЖЕ ТО
ПАШЪ МОНЪ, ЖЕ ТОТЪ МОНА^РХА НАВЫШІ, ГДЫ СЯ НАРОДИТЪ В
ДОМЪ ЕГО ДШЕНОМЪ, ШБОГАТИТЪ ДОМЪ ТОТЪ ШПАЛЫ И ЗГНИЛЫ
СВОИМИ СКАРВАМИ НЕШЩАЦОВАНЫМИ И КАЕНОТАМИ ДОРОГОЦЕННЫМИ
ПРИШЗДОБИТЪ. ШЛИ ТЕДЫ, ПРАВОСЛАВНЫЕ ХРЕТИАНЕ, ХОЧЕ^М ТОГО
ДОСТЪПИТИ, ШЛИ ТЫ ДАРОВЪ БОГЪКЪ ХОЧЕМЪ СТАТИСЯ ШЧАСТНИ-
КАМИ, ТЕДЫ ПРИГОТОВАТИ И КУХЕДОЖИТИ ДОМЪ НАШЪ ДШЕНЪ
ПОКНИМО, АВЫМО ТАКЪ ВДІАНОГО И ПОЖАДАНОГО ГОТІА З РЕ-
БЕРЕЦНЕЮ И РАДОСТІЮ БЕЛИКОЮ ПРИІАЛИ. ДЛА ТОГО ТЕДЫ ЯКОВЫ
НЪІАКІ ЛН^{СТ} ЦЕРКОВЪ ШТАА ТОЕ ШВІГАНЕ НАМЪ ТЕПЕР ШКАЗДЕТЪ, И
НАШЪ ТАА, КОТОРАА СЯ ШДЕЛЕЮ ПРЪ РЖЕСТКОМЪ НАЗЫВАЕТЪ, ДЛА
ТОГО ШТАНОДЛЕНА, АВЫ ПОБЪКОЮ БЫЛА КЪ ЛЕПШОМЪ ПРИГОТОВ-
БАЮ. ДИ^{СТ} ТОТЪ ДЛА ТОГО ВПРЪ ПОСЛАНЫ, АВЫМО ДОБРЪ ЗРО-
ЗШМЪКАЛИ И КЪДЫ ПЪКТИКЪ ЕГО || (К. 105 ВІДВ.) ДОБРЕ ШКА-
ЖИЛИ.

ДЛА ТОГО И МНОГИИ ИМЕНА К ТО ШКАГЕЛИИ ШКО ШТЫ МАД^ТЕ
ШВАГГЛИСТА ВСПОМИНАЕТЪ, А ТО ЧИНИТЪ ВПРОДЪ ДЛА ТОГО, АВЫ
ШКАЗАА, ЖЕ ХІ СПАС Е^{СТ} ШЕСИНА ПРАДІВЫ, ПРОРОКИ ПРОПОВЪ-
ДАНЫ И Ш ВСНХЪ ЛЮДІ ШЧЕКИВАНЫ, ИДЪЧИ С ПОКОЛЕНІА АВРАА-

1) В рукопису: з дыскур^Рсовъ.

мокого, дабыдовыхъ и инъшихъ, ѡ которыхъ тѣ припомни-
нае^т, з которого поколѣня и Прѣтаи Бѣа народилася и Іуридъ
старецъ, которы не на ма^лжѣстко ей бы^л пошляубены, але
для захованя чистоты панѣстка,—з поколеня дѣдового и
акраамого и инъшихъ поколені Хі^т народи^лся, ачъ ко^лкекз
ти е^{ст} причиною ширшою ѡписаня geneologieу х^ко, авымы
такъ далече зацхности дамилии своѣ не ѡдали, але сами
ѡ тоѣ старалися, авы своиими справами и пог^тдѣнками зна-
менитыми дамилию свою при^вдов^лати¹) и дамилии своѣ
дода^т главы з пог^тдѣнокъ и справъ своихъ цнотливыхъ,
авымы не были подобни тымъ, ѡ которыхъ к исторіахъ
читаемъ, и гды шного ѡвого чѣлка богаты а до того
вынеслы, якъ кедъхъ анбанскі, к слаке и попѣ сѣкта того
спот^ткавши, почѣ ѡрдгати и мовити емѡ, же с пѡлого домѡ
естѣ ѡрожены, ѡны ѡвогі томѡ богачѡ тѣ ѡповѣдае^т: моя
прави ѡвोगа дамилиа може^т ки^здкигнѡтиа (sic!) и по^вста-
кати, але ткоа ю не може^т ся ко^здкигнѡти, але рачѣ ѡпа-
дати. А тые слова чѣккы мови^т, не бѡдѡчи сѣкт^тлостію бѡагга-
скою ѡсѣкчоны. Такъ и Хі, Спасъ нашъ, ачъ ко^лкекз з домѡ
кролекского линію своѣго²) [рожаю] мае^т, але не зѣ³колѣ, авы
вси называлися крѡди, з которыхъ поколеня || (к. 106) ѡнъ
ѡродѣа, што ба^рзо ла^тко емѡ, яко Тѡдѡкъ ксеа тѡари, ѡчи-
нити было, авы и Прѣтаи Матеръ его ѡвдѣтвала ко вѣше-
лякнхъ достат^ткахъ, але много добрыхъ и злыхъ и пѡлое
кѡдыции люде³) въ своѣ бѡггелии вспоминае^т и таковыя вспо-
минае^т, которые въ макѡдѡ якѡю на совѣ мѣли, а то ѡна
того чини^т, же не вѣтѡдѣа нашихъ вѣхъ дѣдѣкх^товъ и не-

1) В рукопису поправлено. Перше було: при^вдов^лати^ли.

2) В рукопису перше було: свою.

3) В рукопису: люде.

дѣтатковъ на себѣ приняти. Не ѣтыдаѣтѣя, якомъ рекаъ, и таковухъ в дамилиѣ своѣ мѣти, которые бы якъю макѣлѣ на совѣ мѣли, яко то Саломонъ, сынъ дѣдовъ, припоминаѣтѣя къ его geneologieу, которыѣ сплужоны еѣтъ з вѣнѣавиѣ, жоны Уриѣ нокое, которюу въѣтъ гѣвѣтѣѣ ца дѣвѣхъ и дѣвоакѣ грѣѣтѣ вѣпѣ, т. е. вѣтѣчѣѣтѣко и завѣтѣко. А то для того, авы и то не дѣсперокѣ к совѣ.

А яко з маѣстатѣ славы своѣ прѣти зѣволиѣ на тоѣ часѣ, а въродъ бы ѣчѣкибанѣ, и такъ и до дѣшъ нашѣ прѣдѣтѣ, навѣданѣтѣ и въ нихъ се родити зѣволиѣтѣ, гдѣ въродъ вѣдѣтѣ ѣчѣкибанѣ, и того по насъ потребѣтѣ, авыѣмо въродъ пригнобѣли, авы воздѣхание наше такъ возѣмѣли, авы якъ тѣ не ѣтыдаѣтѣя къ яслѣхъ скотнихъ козѣлѣци, и стѣни былачѣ народитѣся, такъ и тепѣ, прѣшѣши до дѣшъ нашихъ, къ ни се родити зѣволиѣ, которые сѣ стѣнею былачюу, вѣрѣтѣпѣ и ѣлами скотнихъ.

Для того тѣды такъ много дамилиѣ вѣпоминаѣтѣ, авыѣмо и мы тоѣ же адѣктѣ и тоѣѣ прагненѣ мѣли. Вѣпоминаѣтѣ въродъ патѣриѣхъ Авраама. Тоѣ азали не прагнѣлѣхъ прѣтѣи Хѣого. Самъ Хѣ, вѣпѣ нашъ, ѣ немъ вѣнѣдѣцѣтѣко выдѣтѣ такокое: Авраамъ, ѣтецъ кашъ, прагнѣ, авы Мѣсноу прѣдикого ѣгѣлѣдѣ, авы вѣга, в тѣлѣ прѣшѣшаго, ѣвѣачѣ, || (к. 106 вѣдв.) ѣнакъ же не вѣдѣтѣ¹⁾: ачъ коѣкѣхъ, лѣхъ не иѣстоѣне, але тоѣко в дѣгѣре и тѣню. А прикадѣхъ такокого прагненѣя такокъ, ижъ гдѣ прѣнѣ на звѣкѣ чѣвѣчѣе натѣры вѣгѣхъ Исаака, сѣна своѣого возѣлюбѣнаго, вѣгѣ на вѣдѣрѣ, тѣды такокъ быѣ его вѣфѣрѣвѣати, але мѣсто сѣна своѣого обачилѣхъ вѣраѣка, за рога звѣзнаго къ садѣ сѣвѣскому, и его на вѣдѣрѣ вѣгѣ прѣнѣ. И тоѣ

1) На крисахъ покликания на Библию: Іѣ 26 (ѣ).

день—теперешній дѣ рожетка Хва ѿдерова. Если теда, кх
 дикгдрахъ и тѣню вгледавши, Акраамъ кеселѣга, а мы, к самѣ
 итотѣ ѡбачиши, изали не маемъ га з его кеселити? А тѣ
 и в ишнхъ прагненю моки^тсе. Дакыдъ тѣ з ѡковѣмъ прагне-
 немъ того дня вчекикала, з ѡковѣмъ плачемъ тые слова
 мокилх: пасы Израила, кѣми; книмѣ праки, которы ѣтѣ па-
 стыромъ изрѣкскимъ и наставляѣ якъ вѣкѣ ивсидѣ, а схи-
 лиши нѣа, зтѣпи на зникѣ земзидю, которы маестѣ маешъ
 на хѣрѣвнѣхъ, и которомѣ маестѣтѣ ѣст нво, а пѣнѣкомъ
 ногъ земзла. А шхто для корѣкети часѣ в Акраамѣ и
 дѣдѣ тѣко моки^тга, тѣ и в ишнхъ ¹⁾ вшхъ роздѣтиса
 маестъ; такъ бовѣ пречисты^{ми} вѣты сконми самъ Хѣ, Спа
 нашъ, моки^т: мнози урѣе кѣхотѣша кидѣти, а^{ко} бы нѣкѣ
 видѣте, и не видѣша, а слышати, но нѣлышаша; а прето,
 моки^т Хѣ до вчнкѣ своихъ, вѣжени вчи каша, яже нѣкѣ
 видита, и вши, яже нѣкѣ слышита. Дорого бы кѣпили тѣю
 ласкѣ и то^т часъ дорогѣ вси пророци, але того не вгледѣши,
 повдирали, лѣ едзнакъ, яко читаемъ, же некоторые и по смѣ^рти
 жадали того, и вчима телѣ(ны)ми видѣти того не могли,
 бы принѣнѣ (к. 107) на вномъ мѣсцѣ кости ихъ похованы
 были, которое бы Хѣ, Спа нашъ, чловечѣстка на себе при-
 нѣаши, прѣтѣыми ногами скон^{ми} допхталх. И для того Іаковъ
 патрѣи^рха гѣа своего Івсидѣ заклаѣ вѣ, абы по смѣ^рти не
 хокѣ его кх вгипхтѣ, але абы тѣ кости перенѣ, гдѣ мѣ
 вкитиса вѣхъ ко плоти, и которые мѣвѣсца ногами скон^{ми}
 потѣтати мѣ^в Месѣа прѣдѣкы. Они теда подобни сѣ^т ко-
 раблемъ, которыи вѣоци розмантые, мѣлока, Грона винзные,
 дрѣгимъ а на собѣ безѣ^т, а сами тѣко кѣностию и солѣкостю

¹⁾ В рукопису слова: и в ишнхъ повторено двѣчі.

пахѸ ихъ кѸтѸтѸю^тся. Такъ и пророци то чинили, же ско-
нимъ плачемъ, своимъ воздыханіемъ едечнымъ яко бы смѣлх
прѣланили Единороднаго Сна и сопринороднаго Слова БгѸ
ЩцѸ, абы зетѸпнѸ з маестатѸ славы своеѸ на низко^{ст} зѸнѸю,
Ѹнакх же сами шчина свои^{ми} того не шгѣдали, але на
солѸко^{ст} и коно^{ст} тѸ арама^т дорогоцѸннѸ показыв(а)ли. ИлѸ
того Исаакх патри^рха, сходечи з того свѣта, моки^т до
Иакова Ѹво рачѸ, гды емѸ перкѸетко Ѹдака, тые слова: се
воня сна моего, яко воня никх пѸннх, и троха ниже:
да ти роботаѸт языци, и да по^клоня^т ти ся князи¹). Ёли
теды, здалека еще кх шбразѸ и днѸрѸ старозакѸннх
шгѣдаючи, вси се пѸлонили шномѸ, а мы ю^т ту^т в новѸ
блѣдати истѸтне видѣчи, изали не маѸ пѸланиати, гды ю^т не
баранокх днѸрѸннх, але то^т, которы глатѸ грѣхи всего мира,
БгѸ ЩцѸ приносѸся на шѣрѸ?

И тое все ку томѸ целю моки^тся, абы^те ся ако налѣпѣ
приготокали на прихѸ Цря рѸденаго, во моки^т едѸ з дѸторѸ ||
(к. 107 видв.) цѸкѸннх: елико взмистѣлище, толико влагалище.
ИлѸ правѣ великое начине подали, такх много кх него з дарѸ бжнн
во^лѸтѸ. Ёли смѣлх затарагдетх печѸми житѸскими, тѸ ю^т блѣдтх
Ѹтого и ЖикѸкѸрѸцаго ДѸа премѣшкѸвати не може^т. Ёли
сѸзъ кнѸгѸтннх и запѸнѣлнх вѣдет, тамх багамх на^кѸтѸннх
нѸкѸдет. Ёли се^рце твое хто ишнн шпандет, ели твоею спра-
вокати вѣдѸт стѸрати и намѣтности, ю^т тѸ инншнх господа^р в
томх домѸ быти мѣстѸ; якокое вѸкѸ спѸкѸкане велиарѸ со
ХѸтомх?

Лечх ты глѸпнн и шаленн зостаешх, же не хочешх
такх гѸннми дарамн шбогачѸнн быти, и на принатиѸ тѸ

¹) На крисах: Ны^т 27.

гони даро начинна не даеш, и зоста[ка]еш збогим, Гды не принесем змылз распротетого и спаналого, которое бы гоно и способно было на принятие добрых ты; але жевы га к ты дара бозкы ба^рзе закоха, зтвде^т (sic!) добро зни-верганое на низко^{ст} земзидю, к котормз вси поткхи иен добра замыкают га. Приходи^т ца тво, которм такз е^{ст} потунны и такз моны, же всю шатаскдю збачит^т и никечз вбернет, а до того добродетста некимонные вказде^т, же ласкаве и прятетске з тобою жити вбецде^т; приходи^т шцз то^т, которм вси^{ми} достатками иновз свои впа^трде^т; приходи^т то^т шцз, которм гна манотраного готовкы е^{ст} приняти до домз своего, и шатз его пекдю вбалакает, и ю не теца зпитаного, але самого себе дает на то бакетк премон^о, на то трапезк безсмертно, и готовк тебе, и Пеликанз свое дѣти, крокию своею ожилати, такз и то^т мылены, крокию своею надоржшою, и злиганою за ке м^р, вживотворити; а ты того всего негдач-нымз се стакаеш, и гими ты^{ми} дарами бозкими погожае, || (к. 108) и не хоче га приспособит на принятие того гостя милого и пожаданого.

Чи много з каз, пра х^р, змылз сво приспособили, а ш зены вещи вдалили? Чи много з каз зезколили вемыти до свои дшевы през исповѣдание греховз своих и ш серца ист(ин)ое покаание? Чи много з каз создз сво кyxедожили налитие багамз того нешшацоканого? Лечз Гды бы котормз з каз внамено, же кр^о и монарха сего сф^тны маєт приехати до домз твоего и нимз вбецзне мешкати, а зали бы га не готовк на принятие до домз своего, а зали бы не токо до сво, але и себе самого не приш^вдобит^т яко налетк Для чог^о дшены домз з тебе та е^{ст} плюгакы? Чомз того создз гнилого и запакенлого не вухедожи? Если на столк

або на лаке макды якое не те^рпишъ, а на души чомъ ее те^рпишъ? Для чего добро хотне ты даро возскн лишаеши? Изали не бедаешъ, же имарокъ живота нашего базо е^{ст} коротки и рило ю скочитса, а ты еще ничего не кдпи? Затм хотиа бы тепе^р ѿнъ слезъ з очй седечны^м выпдстиаъ, теда далеко потребншаа е^{ст} и бшю вагъ к собк мае^т, анижели по скоченю того имакъ рѣки вы^{ст}ро точныи. Для того теда шире лакъ к то се иферде^т, авытееа почвкали к свое^е покнности, христи, авыте понели накою кокацию, авыте принане самы иннок^рцо^в застыдили, которые кика кро^т до рокъ ако киканате разъ в сконх синагогахъ комоникдют и шлаки полыкаю; а вы, х^рсти титдлвючиса, до которы^м Х^с сп моки^т: аще прада ваша не извде^т паче книжниковъ и дарысевкы, не нидите ко ц^рствко нбное, ели правк такъ жити не вде^{те}, авы самое житие ваше || (к. 108 видв.) было кштатомъ и приладомъ ишимъ, ели не вде^{те} та живота своего провадити, авы и самы иннок^рци, вѣдечи че^{ст}ное житие ваше, прѣламали ѿца вашего, теда лѣкатеа поеты и карани ѿ Бга. До того не токо до сво дшены^м шчи^чате, але те^б и при^вдоба^иате его довродѣтеми, то е^{ст} постомъ, млткми, млстынею.

А жебы той шгонь ¹⁾ любви бжое в на не згасъ, самого того ксими царствдющаго Царя, которы грѣде^т родитиса в илехъ скотныхъ, прогнмо, авы кша ерда тымъ шгнемъ любви его палали, авы те^б на да^т шмылъ такокы, авымо бданными были и гдными стали тыхъ его даровъ небымонныхъ, и довродѣствк з нешго^рненого его до насъ млрдниа, которое ѿ намъ гоне и шѣроблибе, яко скарбница нейчерзпаемаа цѣро^т и безна нейлѣдимаа млсти, показовати рачи^н, до того авыте яко на-

¹⁾ Конъектура. Въ рукописи: того ш чомъ.

лѣпѣ приготоваан на принаіе до дѣекныѣ домѣ кашѣ Црѣ
новороженѣ; а рѣгне, хоѣ ю и корѣкѣ часѣ, не ѡмовалиса по
ипѣвѣди до причаетѣ, хоѣ на аї годинѣ бѣпѣне са до тѣ
бѣниці станокли, але авѣте кѣтхаго чѣкка совлѣли з похѣтми
его, до дѣекныѣ приготокили; нокѣ авокѣ адамѣ нокого
Гмахѣ на мѣшѣканѣ совѣ поѣревѣт. Воламѣ теда с пророкѣ:
гдѣце чѣто созѣди во нѣ, Бже, і дхѣ пракѣ шѣноки во ѡршѣтѣ
моѣ! Ико товѣтѣ подѣбаѣт всѣака слава, чѣѣ

на вѣки вѣкѣ. Аминь.

Слевферієвська редакція
„Сказанія о 12 пятницяхъ“
і український список „Сказанія“ р. 1604.

Написав С. Шевченко.

I.

Слевферієвська редакція „Сказанія о 12 пятницяхъ“, хоч і не мала широкого розповсюдження серед давньоруських книжників, — бо до нашого часу не дійшло навіть двох десятків списків „Сказанія“ ¹⁾ і індекс теж найчастіше не зазначає списків цього апокрифу, — проте давно вже звернула на себе увагу вчених дослідувачів, серед яких перше місце належить покійному академікови Олександрови Веселовському. Крім його про „Сказаніє“ писали:

1) Проф. Порфирев: „Почитаніє среды и пятницы въ древнемъ русскомъ народѣ“ — найперша стаття, присвячена 12-ти пятницям ²⁾.

2) І. Некрасов: — „Замѣчанія по поводу сказанія о 12 пятницяхъ“ — стаття трактує головним чином про символічне значіння числа 12 ³⁾.

3) Проф. Петров в своїй статі: „О вліяніи Западно-Европейской литературы на древне-русскую“ ⁴⁾.

¹⁾ Климентовської редакції відомо багато десятків списків.

²⁾ „Православный собесѣдникъ“ 1859 р., кн. II.

³⁾ „Филологическія записки“ 1870 р., вип. III.

⁴⁾ „Труды Киевск. Духовн. Акад.“ за 1872 р., кн. 6, ст. 170 — 178.

4) І. Жданов в своїй праці: „Русскій былевой эпосъ“ знаходить вплив „Сказанія о 12 пятницахъ“ на новгородську „биліну“ про Василя Буслаєва ⁵⁾).

5) Г. Потанин в XVII розділі своєї книги: „Восточные мотивы въ средне-вѣковомъ европейскомъ эпосѣ“ висловлює погляд на можливість переймання „Сказанія“ зі сходу ⁶⁾. Крім отчих праць є ще багато всях статей і заміток, що порозкидано по різних часописах і журналах і що торкають ся „Сказанія“, але перелічувати їх тут ми не будемо, бо за невеликим винятком вони присвячені головним чином т. зв. „Климентовський“ редакції „Сказанія“.

Як давніше було вже зазначено, самою докладною і самою ґрунтовною працею, що аналізує „Сказаніє“, є праця Ол. Веселовського, що обнімає три розділи в його „Опытахъ по исторіи развитія христіанской легенды“.

Праця ця, що з'явила ся по працях проф. Порфирева і Петрова і що направляє і доповнює їх, не вважаючи більш ніж на тридцятилітню давність, не стратила свого значіння, хоча число списків „Сказанія“, оголошених по виході її в світ, доволі значне.

Подавши короткий перелік праць, присвячених аналізови „Сказанія о 12-ти пятницахъ“, пошильнуємо в загальних рисах викласти історію цього апокрифу по тих даних, що їх здобув академік Веселовський, вносячи, коли треба, доповнення згідно з матеріалом, який оголошено по виході в світ праці цього вченого.

Академік Веселовський, аналізуючи докладно ⁷⁾ „Сказаніє о 12-ти пятницахъ“, привернув ся до отчих догадкових висновків.

Маючи в основі вчення церкви про піст в день смерти Ісуса Христа і народні перекази, що з'язані з днем пятниці, присвяченої богині Венері ⁸⁾ (deis Veneris), „Сказаніє“

⁵⁾ Ст. 284 — 285.

⁶⁾ Ст. 349 — 354.

⁷⁾ Аналізови „Сказанія“ присвячено 3 розділи з „Опытовъ по исторіи развитія христіанской легенды“, розділ II, „Вєрта, Анастасія и Пятница“ (Жури. Мин. Нар. Просв. 1877 р., кн. 2-я); розділ IV, „Сказаніє о 12 пятницахъ“ (ibid., 1876 р. кн. 6-я) і розділ VI, „Freiheit — Элевєерій“ (ibid., кн. 5).

⁸⁾ Ж. М. Н. Пр. 1876, 6 ст. 355—363.

склалось на Византийським ґрунті в Малій Азії і з певною йморнією можна припустити, що в основу „Сказанія“ лягло дві легенді ⁹⁾, що пристосовують ся до міста Никомідії — легенда про Єлевферія і про „Параскевію, нарицаемую пятницу“.

„Коли легенда була пристосована до міста Никомідії“, — каже Веселовський — „Тарасій, мучитель Параскеви-Пятниці, був утожнений з Тарсеєм, епонімом Тарса, де перетерпів Єлевферій; він — „жидовин“, бо напасниками святої були Євреї; християнин Єлевферій йде з ним на вперемоги: він заступник, чи краще сказати — провісник Пятниці, якої таємницю він вириває у невірних.“

Головні нариси легенди про 12 пятниць готові; щоб вияснити собі її походження, треба тільки пам'ятати прирівнання святої Параскеви до образу увособленої пятниці, цеб-то — п'ятого дня на тижні. Воно могло бути досить давнім і цього було досить, аби заступник Параскеви міг стати за сповідача науки про таїнство Пятниці. Задум суперечки, суду, змагання про мудрість, дуже поширений в середньовіковій літературі, звичайно, здавав ся складачеві апокрифічної легенди за найбільше зручну форму викладу ¹⁰⁾ — чи не звідси й позичена і та особлива назва міста, що стрівається в редакціях Т'я і Ундольск. ¹¹⁾ Чи не з'язане Шеп-

⁹⁾ Ж. М. Н. Пр. 1872, 2 ст. 82—85.

¹⁰⁾ Теж дискусією між християнином і іудеями в грецьким оповіданню Афродитіана, див. Wirth, Aus orientalischen Chroniken. Може форму суперечки можна вивести з знайомости складача апокрифу з східною легендою такої ж форми — „о 12-ти виданъ“, що на неї, як на паралель і можливий першовір „Сказанія“, вказує д. Потанин (Восточные мотивы въ средне-вѣковомъ европейскомъ эпосѣ. Москва, 1899 р. ст. 352).

¹¹⁾ Крім цих двох можна зазначити ще декільки назв міста, що нагадують „Шептал“, із списків, і не були відомі Веселовському: 1) Ш п и т а л ь (в тексті 1632 року, із збірника „Имп. Публичной библиотеки“ — „древне-хранилище Погодина“, № 1615). 2) Ш и п ъ л ь (в сербським тексті XIII віку, що видав М. Соколов). 3) Ш п а л ь (в українським рукопису XVII—XVIII в., що належить до Ніженського Інституту, № 142; і 4) Ш е п л а л ь (в українським півуставнім рукопису початку XVII віку (1604 р.), що належить до Київського Золотоверхого Михайлівського монастира, № 1643).

таїл з єврейським „шепет“ (вказівка проф. Хвольсона). Шептаїл — цеб-то „місто судне“¹²⁾.

З'явившись таким чином, на думку Веселовського, в Малій Азії, „Сказаніє“ поширилось і перейшло до південних славян, найбільше сербів, де, судячи по лічбі (8) рукописів, що дійшли до нас, значно поширилось; звідси, цеб-то від південних славян, „Сказаніє“ перейшло і на Русь. Не без підстави можна гадати, що „Сказаніє“ було відоме і в Болгарії, хоч прямих вказівок на існування списків, наскільки нам відомо, нема.

Коли вперше на Руси з'явилось „Сказаніє о 12-ти пятницях“, з певністю сказати трудно. Думають (Порфирев)¹³⁾, що в XII віці воно було вже відоме руським книжникам, проте дані, що на них будується отцей догад, дуже хиткі і навряд чи в силі підперти гіпотезу. Так само не можна брати на увагу місце з „Кириковыхъ вопросовъ Новгородскому епископу Нифонту“ (пам'ятка XII віку¹⁴⁾, хоч воно і дуже нагадує кінцеві рядки з Єлевферієвської редакції „Сказанія о 12 пятницях“¹⁵⁾, але, як висловлюється Яковлев¹⁶⁾, воно взяте з „Заповѣдей св. отецъ ко исповѣдающимся сынамъ и дочерямъ“, що належать, як і „Сказаніє“, до числа пам'яток відреченої літератури і що відомі в „индексах“ під назвою „худыхъ номоканунцевъ“, і що, мабуть, один з списків такого „номоканунца“ був відомий і складачеві Кирикових питань. А може бути, додамо від себе, що і зазначені вище кінцеві рядки „Сказанія“ походять ні з чого іншого, як не з тих „номоканунців“, що, як каже Яковлев¹⁷⁾, були

¹²⁾ Див. Журн. Мин. Нар. Просв. за 1877 р., кн. 5, ст. 85.

¹³⁾ Див. статью Порфирева у „Православн. Собесѣдн.“ р. 1859, кн. 2.

¹⁴⁾ „Прочтоух же ему изъ нѣкоторой заповѣди, оже къ недѣлю и къ суботу и къ платокъ лежить человекъ а зачнетъ дѣла вудеть либо тать, либо разбойникъ, либо влудникъ, либо трепетнѣ, а родителма опителма дѣла дѣла. Я ты книги годатьса съжечи“. (Див. „Памятники російской словесности 12 вѣка“, Москва, 1821 р., ст. 189).

¹⁵⁾ „Платскы^х похотен воздержати занетса роженое незъраво вѣде^т либо слѣпо либо хромом, или которю вещью иною“ (Див. „Памятники отреченой литературы“, що вид. Тихонравов, т. II, ст. 327).

¹⁶⁾ Яковлев, — „Опытъ изслѣдованія „Измарагда“, ст. 146—147.

¹⁷⁾ Ibid.

досить росповсюджені в давній Русі, і мабуть також і в Візантії, звідки ми одержали сливе всі апокрифічні перекази. Взагалі, коли вяснити поширення і міру популярности „худыхъ номоканунцевъ“, тоді повинно вяснитись ще одне досить темне питання про те, о скільки народні вірші „о 12-ти пятницахъ“, що належать до Климентовської редакції, завдячують свій кінець ¹⁸⁾ „Сказанію“, — кінець, який стоїть близько і до „номоканунців“ і до кінця Єлевферієвської редакції „Сказанія о 12-ти пятницахъ“, що була, як це вже зазначалось, як судити по списках, що дійшли до нас, не дуже популярною.

Певні дані, що свідчать про існування „Сказанія“ в давній Русі, ми маємо тільки з XV віку, до якого належить перший і давніший з російських списків, що оголосив Тихонов ¹⁹⁾ по півуставному рукопису, який належить до Новгородської Софійської бібліотеки. Це єдиний повний список XV віку, бо в півуставнім збірнику не одного письма другої половини XV віку, що належить до Публичної Бібліотеки в Петербурзі, заховало ся тільки кілька початкових рядків ²⁰⁾. Решта відомих російських і українських списків групують ся по віках таким чином: до XVI віку належить 2 списки, до XVII—4, до кінця XVII, початку XVIII і XVIII вікам—6, і до XIX віку—ні одного списку. Таким чином, від 4-х віків до нас заховало ся всього тільки 14 списків, з яких 5 українських: два—XVII віку, оден XVII—XVIII віків, і два—XVIII віку.

¹⁸⁾ „Кто эти Пятницы не станеть постить

И постомъ и молитвами,

Ежели во еъ ть Пятницы

Мужъ женъ приближенъ будетъ,

Зародится отъ нихъ дѣтище недоброе,

Либо воръ, либо плутъ, либо тѣяница,

Клеветникъ, сретикъ, или душамъ пагубникъ:

Отъ этого, Христе Боже, и помилуй насъ!“

(П. Безсоновъ, Калѣки перехожіе, вып. VI, том II, ст. 134—137. Стих № 583).

¹⁹⁾ Памятники отреченой русск. литературы, том II, ст. 323—327, — „Сказаніе елеуферіево. кі. патницъ.“

²⁰⁾ Див. „Отчетъ Импер. Публичной бібліотеки“ за 1891 рік, ст. 129, „Сказаніе о кі. патницъ овертненіе Елевферіа філософа иже овертне к западнѣй странѣ“....

В списках „индексу“ ми теж не знаходимо вказівок на велике поширення розглядженого апокрифічного „Сказанія“. За його згадують тільки два списки індексу,—один XVI в.²¹⁾ і другий початку XVII в. (р. 1608)²²⁾. Все отце складається до потвердження погляду, що „Сказаніє о 12-ти пятницах“ Елевферієвської редакції, хоч і було відоме, проте популярности не мало.

В XVII віці Елевферієвській редакції „Сказанія“ довелося зіткнутись з фацецією західнього походження, що виявляє з себе гумористичне оброблення легенди „пренія о вѣрѣ“ між двома філософами. Фацеція вивела на сцену не двох велемудрих філософів—Елевферія и Тарасія, а єврейського філософа „Тараску“, надавши йому всяких фізичних властивостей (лисина, довгої бороди і инше), аби заступникови християн, „скоморохови“, зручніше було взяти гору в дискусії²³⁾.

З'явлення цього сміховинного оброблення легенди либонь остаточно пошкодило не добре уложеній Елевферієвській редакції і вона була хутко виперта Климентовською західньо-Європейського походження, що визначалася більшою короткістю і додатком до кожної з 12-ти пятниць нагрод за пильнування їх.

З рештою Елевферієвська редакція не зразу зійшла зі сцени і того ж XVII віку і пізніше були спроби комбінувати обидві редакції „Сказанія“ в одну цілість. Зразки такої комбінації ми знаходимо в тексті XVIII віку, що видав д-р Фран-

²¹⁾ В збірнику XVI в., що писаний різним півуставним письмом к. 5—Сказаніє изогими митрополита ругьскаго ш Шреченны^x книга^x.....; на к. 6: вѣго Шметныя и ненакидимаы книги: громокникк..... о. вѣ. пятни^ц временны^x (Горськ. и Невоструев, том II, вып. III, ст. 60).

²²⁾ В півуставнім рукопису 1608 року на к. 556 in folio: „Ногоостметныя же книги и ненакидимаы: Громокник, Коладникк.... о. вѣ. пятниццццх временныцццх (Див. „Лѣтопись Археографич. ком.“, кн. I, статья Пипина, — „О ложныхъ книгахъ“, ст. 48—49) и Востоков, — „Описание рукописей Румянцевскаго Музея“, № 449, ст. 716—717.

²³⁾ Історію зародження і розвитку цієї фацеції докладно розглянув академ. Веселовський в VI розділі — „Опыты по исторіи развитія христіанской легенды“, Журн. М. Нар. Пр., 1877 р., кн. 5, і ми вважаємо за зайве подавати її вдруге.

ко ²⁴) за рукописом о. Яремського-Білашевича, і в тексті XVII віку, що знаходиться в рукопису Київо-Софійського собору; але спроби цього роду, очевидно, були поодинокі і не заховали Єлевферієвської редакції „Сказанія“ від забуття. В XIX віці ми вже не знаходимо Єлевферієвської редакції, вона вже цілком забута і її заступила Климентовська редакція, що стала дуже популярною серед народу і живе в тисячах списків до нашого часу ²⁵).

II.

Верімося проте до поділу Єлевферієвської редакції „Сказанія о 12-ти пятницях“ на типи. Академікови Веселовському було відомо дев'ять списків „Сказанія“, з них тільки два російських.

1) Копія паризького тексту південно-славянського збору XIV — XV в.в. (що видав Веселовський в додатку до „Опытовъ“ в Ж. Мин. Нар. Пр. за 1877 р., кн. 5, ст. 124—125, — „Обрѣтение Лектериево в кѣхъ петцѣхъ“).

2) „Сказаніе отъ (?) обрѣтениа Елевферіа о кѣхъ петцѣхъ“, видана від проф. Порфірева по рукопису сербської редакції, дуже давньої (як каже видавець), що належить Григоровичеві („Прав. Собесѣдн.“, 1859 р., кн. 2). Року 1899 цей текст видав знову Лавров з невеличкими поправками („Апокрифическіе тексты“ С. П. В., 1899 р., ст. 107—110, відбиток „Сборника отдѣленія русск. яз. и словесности И. Ак. Наукъ“, том 67).

3) Текст, що видав Ягич з рукопису р. 1520: „Сказаніе о кѣхъ петца, како заповиди господиныхъ Петръ и Павла да саблауду шкан кѣхъ петца. (Prilozi k historije knjizevnosti naroda hrvatskoga i srbskoga), 1868, ст. 55—57.

4) Досить пізній (sic!) текст, що видав Миличевич: „Обрѣтенија 12 пѣтковъ великихъ“, „Гласник српског ученог

²⁴) Див. „Памятки українсько-руської мови і літератури“, вид. Наук. Тов. ім. Шевченка, том 4, Львів, 1906 р., ст. 81—83.

²⁵) Див. „Воскресный день“ за 1907 р., № 38, — „Слѣдуетъ ли христіанамъ праздновать двѣнадцать пятницъ въ году“, ст. 437—439.

друштва“, кн. V свеска XXII старога реда (1867): „Живот срба сельака“, ст. 90—93 і в окремій книжці того ж Миличевича— „Живот срба сельака“, ст. 113—115.

5) Текст, що видав Новакович: „Сказаніє в кї-хъ петцѣхъ како подобаетъ дръжати єе постомь. „Starine“, кн. IV, ст. 25—28.

6) Текст, що видав Тихонравов у „Памятникахъ русской отреченной литературы“ з сербського рукопису XV віку, що належить проф. В. Григоровичеви. „Начело кї петкомь великымь. како по^дбаеть чести си^х кї петкь поститисе. барено не ласты бѣ молити непрѣстанно“. (335—336).

7) Текст з рукопису № 1254, із збірки Ундольського: „Обрѣтєніє Еадеріа в деюю неделат патницю“.

8) З „Памятн. русск. отреч. литературы“ Тихонравова текст XV віку, ст. 322—327. — „Сказаніє Елеоуферьєко кї патницъ“.

9) Там же: ст. 327—335.— „Обрѣтєніє в кї. пятницъхъ. єтго елферіа гї бѣгки шѣ“.

Ці списки акад. Веселовський називає: Пар, П, I, M (Гласника), N, T³, Унд, T¹ і T²; він поділяє їх на два типи — А і В, які різняться ся з собою порядком пятниць і біблійних подій, що до їх пристосовують ся. До типу А належать: Пар, Унд. і T³, до типу В: П, N, T² і I²⁶). Про текст „M“, що є комбінацією обох типів, буде сказано нижче. Різниця обох типів (А і В) містить ся ось у чому. Паризький текст, найдавніший з тих, що були в руках академіка Веселовського і що він застосував до типу „А“, має такий порядок пятниць і подій, з ними з'язаних: 1-а пятниця — Мартовська—згрішив Адам і був вигнаний з раю. 2-а — Благовіщенська — Каїн убив Авеля. 3-я — Страсна — розпяття Христа. 4-а — Вознесенська — погибель Содому й Гомори. 5-а — перед Пятидесятницею — напад Агарян, що спустошили міста і наплодились на островах. 6-а—іюньська—взяття Іерусалиму через Халдеїв за пророка Іеремії. 7-а — перед Пет-

²⁶) Журн. Мин. Нар. Пр., 1876 г., кн. 6, ст. 334—335.

ром — десять кар єгипецьких і обернення води у крив. 8-а — Успенська — нахід Ізмаїльтян, що панують над Римом через 63 роки. 9 — перед Усікновенням — Ірод утяв голову Іоанови Предтечі. 10 — перед Здвиженням — Моїсей розділив воду в Чорному морі. 11 — перед днем Андрея — янголь забрав пророка Ієремію і огненна хмара сховала його аж до другого приходу. 12 — по Різді Христовім — Ірод вигубив немовлят.

Що до типу „В“, то він має такий порядок п'ятиць і подій в біблійній історії, приточених до них: 1 — мартовська, 2 — Благовіщенська, 3 — страсна. 4 — перед сходом Св. Духа — Агаряне полонили багато земель. 5 — Іюньська — Халдеї забрали Іерусалим. 6 — перед Петром і Павлом — кари єгипецькі і перетворення води у крив. 7 — Успенська — поява Ізмаїльтян, „яко крилати въ галѣямъ по морю“. 8 — перед Усікновенням. 9 — перед Здвиженням — Євреї перейшли Чорне море. 10 — по Здвиженні — погибель Содому і Гомори. 11 — Андреевська, 12 — по Різді.

Таким чином вся відміна є в тім, що в типови „В“ опущено „Вознесенську“ п'ятицю і замість її вставлено нову — „По Здвиженні“ (10), дякуючи чому вийшла деяка плутанина в посередку між 4 — 10 п'ятицями. Веселовський ось так поясняє походження цього з'явища. „Текст „А“ дає під 10-ю п'ятицею деяке вагання: давніший паризький текст зазначає її — перед Здвиженням ²⁷⁾, і в цім разі має собі підставу в тексті Гласника (М): „пред воздвиженије честнаго креста“, навпаки, перекази „Т“ і „Унд.“, як іналежать до тієї ж групи, говорять згідно: по Здвиженні.

Текст „В“ має, як знати, і те і инше пристосування (п'ятиць 9 і 10), але тому, що пристосувань було більше, ніж п'ятиць (sic!), то оден довелось відкинути. Всі тексти „В“ відкинули п'ятицю вознесенську, цеб-то 4-у в „А“, посунувши на її місце 5-у „А“ (= 4-а „В“) і т. и. до 9-ої п'ятиць, так що відповідність буде така:

$$5 \text{ „А“} = 4 \text{ „В“}$$

$$6 \text{ „А“} = 5 \text{ „В“}$$

²⁷⁾ Давніший сербський текст XIII в. лічить 10-у п'ятицю „по въздвиже...“ Див. М. Соколов: „Матеріали и замѣтки“ ст. 57.

7 „А“ = 6 „В“
 8 „А“ = 7 „В“
 9 „А“ = 8 „В“
 10 „А“ = 9 „В“ (перед Здвиженням).

Свою десяту п'ятницю „В“ могло тепер приточити: по Здвиженні, а тому, що треба було показати її з якою небудь значною подією, то на неї перенесли пристосовану до відкиненої Вознесенської: погибель Содому і Гомори. Такий поступ я вважаю за найбільше натуральний, і тому взяв текст Т² за норму групи „В“, — Н., І і П. мають тут таку рижницю, що перенесли на 9-у п'ятницю (перед Здвиженням) погибель Содому і Гомори, і навпаки, на 10-у (по Здвиженні) Моїсея, що проводить Ізраїльтян. Я вважаю таку перестанову за випадкову, хоч вона відбула ся ще за давніх часів, в прототипови $НІП = Х$.

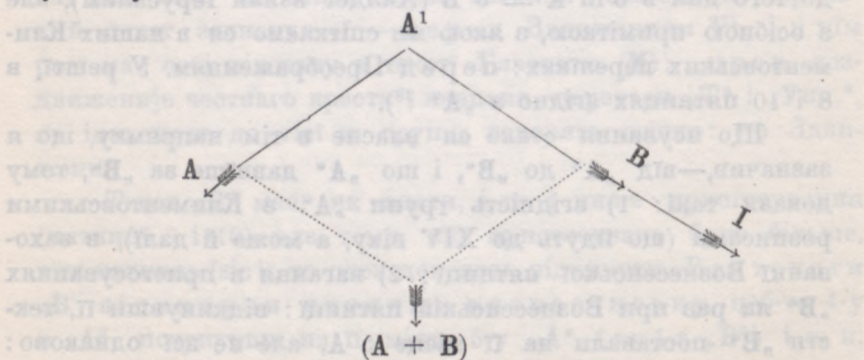
Що тексти, подібні до наших переліків, натурально підлягли таким несподіванкам, перестановам, впису нових пристосовань, викреслюванню старих свят, і т. и., досить видно з того, що ми сказали про взаємини груп „А“ і „В“. Климентовські редакції дадуть нам привід до таких же заміток. Поки що для прикладу вкажемо на пізній текст Гласника (М), що в 4 і 5 п'ятницях подібний до „А“, в 6-й — до „В“, в 7 переказує вдруге подію, що приточено до того дня в 6-й А = 5 В (Халдеї взяли Іерусалим), але з особною приміткою, з якою ми спіткаємо ся в наших Климентовських переліках: перед Преображенням. У решті, в 8 і 10 п'ятницях згідно з „А“²⁸⁾.

Що псування стало ся власне в тім напрямку, що я зазначив, — від „А“ до „В“, і що „А“ давніше за „В“, тому докази такі: 1) згідність групи „А“ з Климентовськими розписами (що йдуть до XIV віку, а може й далі), в захованні Вознесенської п'ятниці; 2) вагання в пристосованнях „В“ як раз при Вознесенській п'ятниці: відкинувши її, тексти „В“ поставали на її місце 5 А, але не всі однаково: оден Т² ставить свою п'ятницю перед Сходом Св. Духа, як

²⁸⁾ Через те, що текст „М“ не є єдиним, то нам здаєть ся, що його і до його подібні повинно віднести до особної групи і назвати „А + В“, що ми і зробили на графічнім малюнку, що подаємо далі, походження типів від одного первісного (А).

5 А, і до неї переніє пристосування останньої (Агаряне і т. д.); **НП** лишили за своєю 5-ю п'ятницею старе визначення „А“ (перед Сходом Св. Духа), віднесли до своєї 4-ої тільки подію, що належить 5-ій А (Агаряне), і вагають ся в означенні своєї четвертої: **НІ** ставить її перед Марковим днем, **П** — після Св. Георгія“²⁹⁾.

Не зупиняючись на розгляді варіантів, що дають різні списки, перейдемо до висновку, що подав Веселовський на підставі студіювання розмаїтих списків. От цей висновок. „Та річ, що легенда про Агарян, які їдять м'ясо вельблюдове, спільна в А і В, взята з того ж самого джерела, з якого оден „В“ взяв оповідання про Ізмаїльтян, що літають по морю (8-а п'ятниця), — ця річ примушує мене подати таку схему, що має пояснити взаємини груп А і В до їх червісного джерела. Таким, на мою думку, є А¹, де розпорядок п'ятниць був подібний до А, оповідання було, як в В. З цього А¹ повстало з одного боку А, що додержало первісний розклад п'ятниць, але скоротило багато подробиць викладу; з другого — В, яке, навпаки, додержало розвинене оповідання первотвору, але перемістило п'ятниці в порядку уже нам відомому. Текст „І“ (Ягича) відносить ся до інших текстів „В“ (Н. П. Т²), як А до А¹: додержує розпорядку, але скорочує виклад“. Таким чином³⁰⁾ маємо таку схему:

Увага. Групи А + В у акад. Веселовського не знаходимо і ми подаємо її (див. увагу 28), аби означити тексти, що

²⁹⁾ Ж. М. Н. П., 1876, кн. 6, ст. 350 — 341.

³⁰⁾ Ж. М. Н. П., 1876, кн. 6, ст. 346.

подібні до „М“ (Гласникъ“) і що дають з себе комбінацію груп А і В.

Звичайно, проти таких взаємин між текстами нема чого казати; але нам здаєть ся, що академік Веселовський зовсім даремно надає втраті 4-ої пятниці в списках групи „В“ характеру вибору і бажання мати дві здвиженських пятниці (*перед і після*); чи не простіше б припустити випадковий опуст 4-ої пятниці через переписувача, а вставлення 10-ої пятниці, що її бракує, бажанням заповнити прогалину, що стала ся дякуючи опустови. Це тим більше могло бути, що сам Веселовський каже: „тексти, подібні до наших переліків, натурально підлягали таким несподіванкам (плутанина подій 9-ої і 10-ої пятниць в списках типу В), перестановам, вписови нових пристосувань, викреслюванню старих свят і т. д.“³¹⁾.

Таким чином Веселовський привертаєть ся до таких висновків: Елевферієвська редакція давнього походження (час її початку докладно встановити не спосіб); виникла вона в Малій Азії, мабуть в місті Нікомідії і звідси росповсюдилась на славянські землі. В славянських землях і на Руси „Сказаніє“ було відомо в двох типах (ми лічимо — в трох), обидва давнього походження, які повстали з одного перетвору (А¹), що до нас не дійшов.

III.

З того часу, як вийшла у світ праця Веселовського минуло над 30 років, і хоч через цей час спеціальних статей, присвячених питанню „про 12 пятниць“, не з'являлось, але було оголошено про існування досить значної кількості списків і деяким з них присвячено невеличкі замітки, що пояснюють їх місце серед інших.

По оголошенню, перше місце серед нових текстів належить сербському текстови кінця XIII віку, що видав М. Соколов³²⁾ з рукопису, що належить до проф. Сречковича.

³¹⁾ Ж. М. Н. П., 1876, кн. 6, ст. 341.

³²⁾ М. Соколов: „Матеріали и замѣтки по старинной славянской литературѣ“, вип. I, Москва, 1888 р., ст. 51—57. Взято з XI т. „Извѣстій историко-филологическаго института в Нѣжинѣ“.

Зупиняйтесь на аналізі цього тексту не будемо, бо це зробив д. Соколов в своїй статі, зазначимо тільки, що текст цей повинно віднести до групи „А“, як по тексту суперечки, так і розпорядку каталога п'ятниць.

2) Каталог п'ятниць в сербському рукописному октоїхові XV віку на тильн. ст. 49 картки 2 часті. Рукопис належить до „Церковно-Археологічного Музею“ при Київській Духовній Академії (О. к. 36). Каталог містить в собі тільки простий перелік типу А ³³).

3) Уривок тексту XV віку в рукописнім збірнику Импер. Публичної Бібліотеки ³⁴). До якого типу повинно віднести цей уривок, сказати потрудно, бо з тексту лишилося тільки два рядки.

4) Текст, що містить ся в „Златоусті“ XVI в., який належить до бібліотеки Ніжинського Інституту ³⁵). Текст містить в собі тільки каталог п'ятниць з пристосованими до них біблійними подіями і його повинно віднести до типу А ³⁶).

5) Текст, що знаходить ся в збірнику 1632 р., який належить Имп. Публ. Библ. („Древнее хранилище Погодина“, № 1615 ³⁷). Цей список „Сказанія“ цікавий, сполученням оповідання про дискусію типу В з каталогом п'ятниць типу А; біблійні події не мають подробиць в опису і подають з себе тільки спомини про події.

На приклад подамо паралельно текст 8-ої п'ятниці з списку XV в., що видав Тихонравов, і разглядженого тексту № 1615.

Т.

№ 1615.

Осма п'ятница прѣд оуспеніемъ сѣмъ вѣдъ к'ю^ж к' за- оуспеніемъ сѣмъ вѣдъ к'ю^ж
и п'ятница августъ прѣд

³³) Див. „Описаніе рукописей „Церковно-Археолог. музея“ при Киевск. Дух. Акад.“, Петрова, вип. II, ст. 358.

³⁴) Див. „Отчетъ Импер. Публичной библіотеки за 1891 годъ“, ст. 129, — „Сказаніе о кій п'ятницѣ оуспѣніе Флѣрьѣ филолога иже оуспѣте к западнѣй странѣ....“

³⁵) Рукописний відділ, № 240. II. 539. „Сказаніе“ на к. к. 288—289.

³⁶) Більш докладно див. в праці М. Соколова, — „Матеріали и замѣтки...“, ст. 51 — 57.

³⁷) „Описаніе Славянск. и Русск. рукописн. сборниковъ Импер. Публ. Библ., сост. А. Бычковъ, СПб., 1878, ст. 457.

шага изъ малѣтани крылати по възлша^{сн} измѣтениа (sic!) по морю и плениша мно^жство лю^{тн} морю яко крылаты. и страну и до великаго рима владѣша и до западной страны лѣтѣ 3 и 7 изидоша на лице всена земли покелѣниемъ вѣи^м.

Крім такої короткості, що зразу впадає в вічі, в опису подій, приточених до теї чи иншої пятниці, не зайвим буде підкреслити дивне вставлення в текстї 4-ої пятниці, що годї чим пояснити:

..А пятница се^нта^вра пре^д ко^здвиженнекъ^м д^не^м ч^стнаго кр^ста пре^д ко^знесениекъ^м д^не^м к^ню^ж племененъ (sic!) быеть годомъ і гомо^п.

Хоча в решті список і подає приклад (дві жінки, що алегорично малюють старий і новий закон), що і Т², який стоїть на чолї групи В, можна твердити, що список 1632 р. має за прототип оригінал, який був далекий від Т² і до нього подібних; за оден з доказів такої далекості може бути сама назва міста, де відбувалась дискусія про віру: „Кіпитѣ“ у Т² і „Ш^ппитѣлѣ“ в рукопису Публичної Бібліотеки. Дякуючи всьому цьому здаєть ся, що ми маємо більше причин стосувати цей список до групи А, ніж лишити його по за групою, бо до В ми не можемо його прилічити, дякуючи катальогови пятниць, подібному до катальогоу групи В.

6) „Повѣсть о дванадцати пятницѣхъ къ годѣ“ в рукопису, що належить до бібліотеки Київо-Софійського собору і що писано різними руками, in 4⁰, на 39 картках³⁸). „Повѣсть“ написано українським скорописом XVII віку на папері, що має за філігрань двуголового вірла з короною над головами; у Лихачева подібних до цеї філігранїї нема. Текст містить в собі тільки катальог пятниць і опис подій, що звичайно відносять до пятниць Елевферієвської редакції. Мимо різних дрібних відмін, що може дякуючи неуважно-

³⁸) Н. И. Петровъ, — „Описание рукописныхъ собраній гор. Києва“, вып. III, ст. 61 — 64.

ети переписувача повстали, головною властивістю тексту „Сказанія“, що ми студіюємо, є прилучення до кожної з 12-ти пятниць обіцянки відмінної нагороди, чого звичайно в списках Єлевферієвської редакції не знайдемо (винятком є тільки текст XVII в., що видав д-р Франко з рукопису о. Яремецького-Вілахевича), але що досить часто подибуєть ся в більше росповсюдженій — новій Климентовській редакції.

На приклад подамо тільки одну пятницю, бо цілком їх подаємо в кінці:

а пятница. мѣца марта к ъню же преступи Идамы запо-
кѣдь бѣно и изгна бытъ из раи к шестми ча^с дне сню
пятницю кто пости^т то^т челоуѣкъ кнезапноу сме^т-
тлю не ѡмретъ.

На підставі того, що в цьому спискови (XVII в.) знаходять ся обіцянки різних нагород, хто пильнує пятниці, ми тієї думки, що тут визначив ся вплив Західно-Європейської редакції „Сказанія“ — Климентовської, що коло цього часу почала переходити на Україну і випірати потроху Єлевферієвську редакцію, спершу вдираючись до неї, а потім і зовсім затираючи в своїй масі.

Надто цікавим є те, що прикмети вдирання Климентовської редакції до текстів Єлевферієвської заховали ся в українських рукописах (теперішньої і XVII віку, що видав д-р Франко), а найбільшого поширення Климентовська редакція досягла в центральних губернях Російської імперії; чи не досить це свідчить про той шлях, що ним ширилась Климентовська редакція „Сказанія“ з заходу на схід, при чому Україна, відігравши і в цьому випадкови ролю посередниці, спожила перехідний матеріал далеко не в такій мірі, як центральні губерні Імперії³⁹⁾.

7) Текст XVII — XVIII в.в. українського письма, що знаходить ся в бібліотеці Ніжинського інституту⁴⁰⁾. Текст

³⁹⁾ На 5 і 6 текстах нам довело ся зупинитись трохи довше, бо вони не видані і відомі до цього часу тільки з описів рукописних зібрань.

⁴⁰⁾ М. Сперанській: „Рукописное собрание библиотеки истор.-фил. инстит. въ Нѣжинѣ. Приобрѣтенія 1901 — 1905 г.“, Ніжин, 1905 р., ст. 12 — 14.

цей неповний і містить в собі дискусію в редакції близької до типу „А“, але зі значними опустами і попсованостями, що робить текст мало зрозумілим, коли його не рівняти до інших текстів. Тут ми наводимо його паралельно з текстом „А“, що видав Тихонравов з рукопису XV віку (Т¹).

Т.

Аще препри^т кашъ диалогодх
то мы вси крѣтимса. аще ли то
не крѣтимса да будетъ и ѿ ба
или ѿ насъ кз ерѣме и велицѣк
и се же глѣху надѣющеса на
мѣдра филолога своего и люво
бы хрѣтианомъ слоко ихъ, из
браша себѣ мужа бѣгобожника
именемъ ельоуферьа. жидоке
же филолога своего именемъ
тарасъа. нача спиратиса. сѣхо
дациса кз единъ храмъ спи
рающи^м са имъ по многы часы.
никогдаже снисодгаса без на
рѣ. жидовинъ же помалъ ѣ со
бою сѣна своего. тогда книсдо
ста кз глѣбокою (sic!) покѣсть.
ѿ вѣко ксекидце помози ель
ферьекѣ. да преприти жидо
вина. разгнѣвакз^ж са жидо
винъ. исполниса ярости и
гнѣва. и рече кз хрѣтианину
гнѣваикы^м срце^м яры^м око^м
знаю оуже прѣприа ма еси
истинна естъ вѣра каша, а на-

Текстъ XVII—XVIII в.

Аще препрет кашъ филологѣ:
то крѣтимса; аще ли кто не
будет крѣтитиса токо вели
кой работѣ вам да будетъ,
вист же хрѣтианскій филологѣ
именемъ Елизерій, а
жидовскій Тиршеса (sic!).
и не могли терпѣти препира
ниа Елиферия.

ша не истина, тако же на горѣ
 синнайстѣй мойгѣю стѣнь яки^си,
 а камъ показаша истинна ш
 двѣцѣ мѣри его^ж и прѣрци наши
 проповѣдаша апѣли (ваши) пер-
 стомъ показаша. иже с ними
 (прѣбы) вбразъ раби при^м. то
 рекшю жидовину и рѣ^к кз
 хрѣтѣанину вижю та мудра
 мужа. не бѣси ли о двуна-
 деса^т патницъ еже естъ на
 ползу дшамъ нашимъ. и се
 рекши ему изиде конъ не
 могъ стати ѿ горести. но
 всташа снх его ему^ж има
 малхъ и рѣ^к ему крѣтѣанинъ.
 ты беси ли ш двунадеса пат-
 ниць. и еже гѣла шѣъ твои и
 шнже рѣ^к бѣдию и дѣже бѣху
 тали дѣдѣ наши хрѣтѣанина
 і т. д...

Таке ж псування тексту йде далі і в дальшій викладі
 аж до катальогу пятницъ, від якого заховалась тільки одна
 перша Мартовська пятниця та кінцева погроза тому, хто
 не пильнуватиме їх постом і молитвою.

Крім цього всього вважаємо ми за незайве зазна-
 чити деякі фонетичні і лексичні властивості цього спи-
 ску, що доводять його українське походження: нарицаемий,
 виберѣте, з собою, вист, з ним, котрий, знайшли, нашѣ,

41) У виписці з рукопису Ніжинського інституту надрядкові бу-
 кви поставлені в рядок; деякі титла відкрито і т. и.

а ихъ философъ Тершев воста-
 ки з ним препиратиса (sic!),
 сына своего именем малха:
 котрый проглаголаш такъ:
 ижъ знайшли нашѣ прадѣди
 члѣбка хрѣтѣанина і т. д... 41).

в него, ажъ, заразъ, щомъ, не крию, к гобѣ, заповѣдъ, теоріачи. ⁴²⁾.

8) Текст XVIII віку, що видав д. Франко ⁴³⁾ за рукописом Івана Кузікевича: „Слоко сѣаго Ялиферіа еже ест дішам Хрестіанскимъ“.

Текст цей належить до групи „А“.

9) Текст, що теж видав д. Франко з рукопису о. Іллі Яремецького-Білахевича (XVIII в.). Список цей збуджує до себе особну цікавість, бо він є другою з відомих до теперішнього часу спроб скомбінувати Елевферієвську і Климентовську редакції „Сказанія про 12 пятниць“. Комбінація ця, як і в рукопису XVII віку, є в придачі до кожної пятниці, яка ілюстрована біблійною подією згідно з типом „А“ Елевферієвської редакції, обіцянки особливої нагороди. На приклад подамо декільки таких обіцянок нагород.

„а—пятокъ къ постъ великій хто поститъ, то тай не умретъ наглою смѣтїю. б—п. предъ блѣокѣщеніемъ прѣтїа Бѣа хто поститъ, той убозтка не ѡзнаетъ“ і т. и.

Але отримавши такі обіцянки нагород, текст, що ми студіюємо, загубив кінцеву погрозу всяким лихом тому, хто не додержуватиме пятниць, що ми знаходимо по всіх списках Елевферієвської редакції без огляду на групи.

Текст Білахевича, не вважаючи на такі відміни, належить до групи „А“.

10) Текст XVII віку зі збірки кв. П. Вяземського: „Вука³ о пятница о кї“, що видав проф. В. Перетц ⁴⁴⁾.

Текст містить в собі тільки каталог пятниць типу А і похвалки покарати за їх нецильнування. Похвалка ця своїм поширенням є одинокою і ми подаємо її тут. „Се же кременные пятницы кї. тако подобаетъ блюсти постомъ и млѣтныю и млѣткою и пѣніемъ і единою днемъ вкушати

⁴²⁾ „Памятки українсько руської мови і літератури“, т. 4, Львів, 1906 р. ст. 84—86.

⁴³⁾ Ibid., ст. 81—83.

⁴⁴⁾ В. Н. Перетцъ: „Новые труды по источниковѣдѣнію древне-русской литературы и палеографіи“, „Кіев. Ун. Изв.“, кв. 4, ст. 21 — 23.

хаѣба и воды, а от плотскіе похоти бяжетица, аще ли кто прилепитца плотскей похоти к̄ тыи дни и зачнетца роженное, то не зарако боудеть, либо хромо или глуго (sic!) или иною коєю кещею безвѣчно, и того ради пуцаеть гѣ на кы гнѣк̄, огонь, мразъ, рать лютую смѣть на чѣки и на ско^т, гладъ и болѣзнь кременную веда ны на покал[ніа] дабы в чистотѣ сохранити дни тѣ реченьные.

Чѣтно и похваино есть пред̄ вѣомъ хранящему к̄ перкомъ браце мужу и женѣ кенецъ, по смерти хотятъ тѣ предаду^т да ничтоже к нему ко адѣ мѣненіе не анетъ сияюще от кенца на глакѣ аки о^т солнца кюду округъ его⁴⁵⁾.

11) Текст в рукопису № 1244 Московського Публичного Музею; рукопис має в собі ряд апокрифічних статей XVIII віку⁴⁶⁾

12) Текст в збірнику половини XVIII віку, що належить древне-хранилищу при Орловській духовній Семинарії (№ 76)⁴⁷⁾.

13) Нарешті текст в збірнику XVII в., що належить до королівської бібліотеки в Стокгольмі: „Слово о сказаніи Елферья філософа о двоюнадесяти пятницах“⁴⁸⁾.

З цих 13 списків „Сказанія“, що стали більш-менш відомими, повинно виділити два списки сербської редакції XIII і XV віків (1 і 2); решту можна поділити на 3 групи: а) російські тексти: XV в. (3), XVI в. (4), XVII в. (5) і XVIII в. (10); б) українські списки: XVII в. (6), XVII — XVIII в.в. (7) і два XVIII віку (8—9), і в) списки, яких

⁴⁵⁾ Ibid., ст. 22 — 23.

⁴⁶⁾ Ibid., ст. 23.

⁴⁷⁾ В. Н. Перетць — „Новые труды по источниковѣд. древнерусск. литературы и палеографіи“. „Кіев. Ун. Изв.“ 1907 р., кн. 10, ст. 83 — 86.

⁴⁸⁾ В. Н. Перетць — „Новые труды по источниковѣд. древн. русск. литературы“, „Кіев. Ун. Изв.“, 1905 р., кн. 6, ст. 128.

існування відоме, але змісту їх не знаємо: це 11, 12 і 13; проте з натяжкою можна доводити їх, може, великоруське походження.

Таким чином лічба російських списків „Сказанія“, коли додати два тексти, що видав Тихонравов, сягає до 9-ти, тоді як українських списків відомо тільки 4, і вони, як порівнати, пізнього походження, і старіші з них XVII — XVIII в.в., з усім тим вони дуже кепські і неповні (в одному — XVIII в. — нема каталогу пятниць, а другий приблизно одночасний (кінець XVII в.) з тільки що зазначеним, містить в собі тільки каталог пятниць і цікавий, як перехідний ступінь від Елевферієвської редакції до пізнішої Климентовської). Тим більше значіння набирає список, знайдений в рукопису Златоверхо-Михайловського монастира.

IV.

В бібліотеці Києво-Михайловського монастира зберігається під № 1643 рукописний збірник, на першій картці його написано: „Изя числа книгъ библіотеки Киево-Михайловскаго монастыря переплетена кнѡвъ по причинѣ ветхости иждикеніемъ нижеподписавшагося..... 1808 г. октября 24 дня Іриней еѣпкоз чигиринскій“.

Збірник цей описав проф. М. Петров під № 529. „Збірник писано уставом в різний час і різною рукою, in folio, на 535 картках. В ньому містять ся: к.к. 8—96, — Прольог, що починається з 3-го септября і кінчить ся 23 октябрю. К. к. 97 — 270, — уривки з Прольогу в два стовпці XV в.; починають ся з 24 окт. і кінчать ся 29 феврала. К. к. 271 — 536, — учительна Евангеля, переписана року 1604, що видно з такого пословія на 636 (sic!) картці: „исписана ѣа книга имене^м еѣліа оучителнаа ех лѣто по нароженіи Ісѣ Хѣ Сѣна Бжїа, тислѣа шесть сотъ четвертого мѣа марта ѣ дна на стѣ мѹникъ мѣ иже к Савастин. мною грѣшнѣй Ікраамомъ Ивановичѣ Бѣлоторѡскимъ. ех бѣо іписано градѣ Петигора оу дрѣави его мѣти пѣа Краковскаго.“

Чтите, исправляйте, а мене грѣшного не кличѣте. Рад писарь послѣдней строци⁶⁶.

За цим записом переписувача йдуть вірші великодні, що починають ся так: „Ннѣ кеселый намъ днь настала. Ижь Хг̃ есть ѿ мрткы̃ кзстала.

Учительна Євангеля починаеть ся наукою в недѣлю митаря і фарисея, яка по тексті починаеть ся такими словами: „То ест̃ конѣ ннѣшной стой еулин, на которю то и маю к̃шим мѣта^м нѣшто ширей покѣдати⁶⁶. „Ця учительна Євангеля—Никифора Калиста, патріархи Цареградського⁴⁹⁾“.

На жаль шановний професор не зазначив, що учительна Євангеля потроху переходить до збірнику статей різного характеру і містить в собі між иншим ось які апокрифічні твори:

К. 496—498 „Слоко в кї пятница̃ сказаемо Єлифериема⁶⁶. К. 498 відв.—500. „Слоко Іѡа̃ зладѣта̃ в ст̃о^м по^стѣ⁶⁶. К. 501—502. „Сло^в в послѣдній лѣтѣ̃ и днѣ̃ кз длу̃ ісаин пррка⁶⁶. К. 502 відв.—505. „Сказаніе в ко^нчинѣ вѣка̃ гѣ̃ кзпр̃о ст̃го іѡа̃ б̃гоглока⁶⁶. К. 505—510. „А се ѿкрокене мѹка стѣ̃ бѣѣ̃ архаагга̃о михайл̃о⁶⁶. К. 510 відв.—517. „Поу̃не в ст̃о^н нѣли. вѣки ѿче⁶⁶. К. 518—536. „Починає^т ся десатеро б̃же прик^да⁶⁶. (10 роздѣлів).

Щоб покінчити з описом збірника, зазначимо, що він писаний на папері декількох ґатунок, і що папір, на якому писано учительну Євангелю, має водяні знаки, подібні до № 510 і 524 в атласі Лихачева⁵⁰⁾.

Як вже було зазначено, на к. к. 496 — 498 збірника містить ся „Слово“ про 12 пятниць. Текст писано тим самим письмом, що і весь рукопис; те письмо проф. Петров вважає за устав; але може вірніше назвати його півуставом XVI—XVII віків, — на підставі письма букв *м*, *т*, *р* і инш.

⁴⁹⁾ Н. И. Петровъ, — „Описание рукописныхъ собраній, находящихся въ г. Кіевѣ“, выпуск II, ст. 246.

⁵⁰⁾ Н. П. Лихачевъ, — „Бумага и бумажныя мельницы“.

Як відомо з приписки на прикінці книги, рукопис писано на українській землі (г. Пятигори⁵¹), що і вплинуло на фонетичний бік письма деяких звуків і слів: оу кулицѣ, оу кратѣ, ншѣ, кже, знашли, по мору, иремей, дканѣца, оу тын; з лексичного боку варті уваги українські слова, що подібують ся в тексті: „або“ „албо“, „але“. З морфологічних властивостей варто зазначити форму 1-ої особи plural. imperative на „мо“ — послушаймо⁵²).

Знаходимо в нашому спискові і правописні властивості: віддання звука у черезъ ж: мѣжа, мѣдра, ѣт, не ѣт, Рнмѣ, кидѣ, хрѣта^нкѣю; заховуєть ся з замість відповідної чистої голосової: ѣкѣ трѣпѣти, пѣззу, ѣмѣти, прѣкый і т. п., і нарешті мішанина ъ і ѣ, але ѣ в кінці слів переважає ѣ: оубилѣ, каннѣ, ѣдомѣ, гоморѣ і т. и.

Всі оці правописні властивості дають нам підставу думати, що оригінал, з якого списано оцей текст „Сказанія“, болгарського походження, коли тільки тут не є мода, що помічаєть ся в ряду українських рукописів XV — XVI віку.

Звернемось тепер до аналізу самого тексту „Сказанія“, зазначаючи разом з тим і його відносини до інших текстів, що видав Тихонравов, Франко, Проф. Перетц, Миличевич, акад. Ягич (Т¹, Т², Ф¹, Ф², Пр., М і Я), а також до тексту XVII в., що належить до бібліотеки Києво-Софійського Собору (Сф.) Тексти, що видали Миличевич і ак. Ягич, славянського (сербського) походження, але ми беремо і їх до аналізу нашого списка, бо в них знаходимо риси, спільні з рисами тексту, який студіюємо, і при тому такі, яких в російських і інших південно-славянських списках ми шукали б даремно.

⁵¹) Може теперішнє містечко Пятигори, Тарашанського повіту, Київської губ.

⁵²) П. Житецький, — „Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія въ XVII—XVIII в.в.“, часть I, ст. 113, Київ, 1889 р.

Слово ѿ бї пятницаѣ сказъемо Елиферіемъ.

Иъ западнои странѣ еї зема лавра ¹⁾ в ней же еї градъ зоваемый шепалаъ ²⁾. в нем же живаше множество хрѣтіан и жидовь. и спирахъ жидоке съ хрѣтіаны. ѡко ѡногѣа к торгѣ иногда оу булицахъ, и иногѣа оу кратехъ градныхъ. и пропиралъ межѣ събою, при (к. 496) Карианѣ ³⁾ црїи и събрасалъ жидоке и рѣша хрѣтіаномъ доколѣ ка^м и на^м сей зло тръпѣти, быверѣте межѣ събою хитра мѣжа филозофа. а мы оу себе быбере^м дорогого (sic!) филозофа ⁴⁾. а мы и^х послушаймо. аще ли препре вашъ филозофъ ншего. то мы вси крѣтимъ еа. аще ли кто не крѣтитъ еа. то мы того вси злоу казнию ска^з-нимъ ⁵⁾. се же глаху надѣющейся на му^рого своеѣ филозофа и любо бы^{ст} хрѣтіаномъ слово и^х. избрасашъ събѣ хрѣтіаны мужа

1) Т¹ Лаура, Ф¹ Ракна, Ф² Лавра.

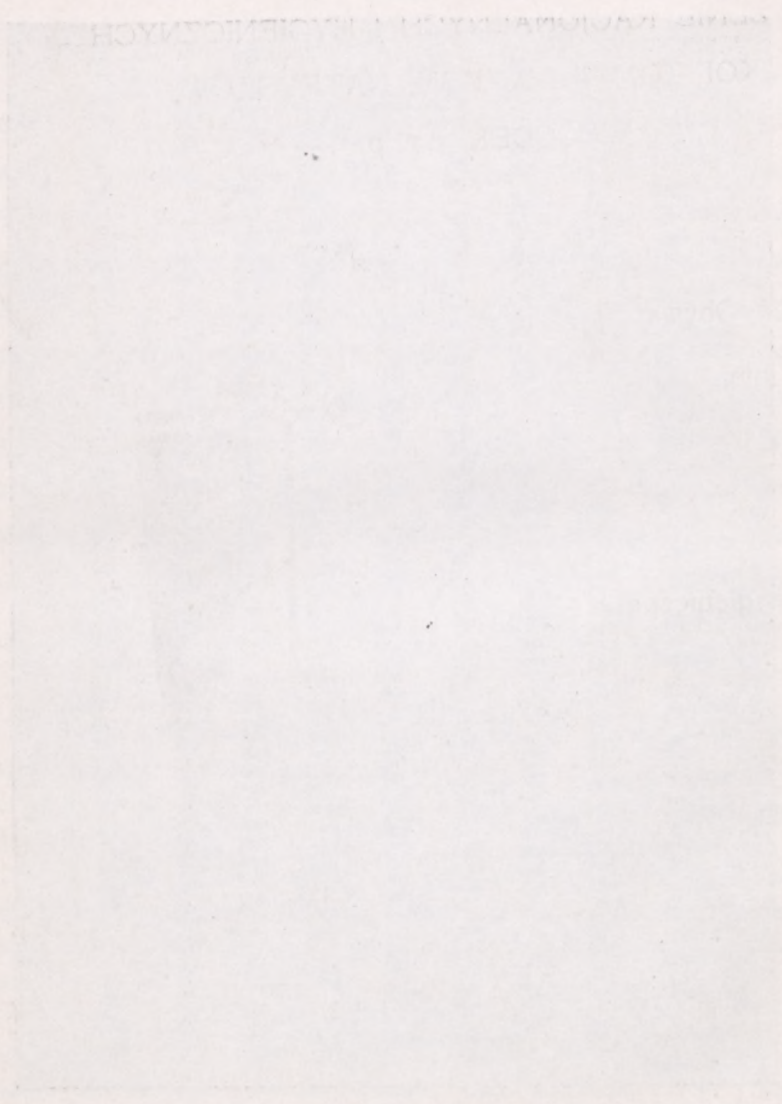
2) Т¹ Шеп'танъ, Т² Випитаѣ, Ф¹ Шпалах. М: Драчх. I: Живнеху ка единому граду крѣтїне а у другомъ граду жидоке.

3) Т¹ Карианѣ. Т²—Коринѣ. Ф¹—Вднаго часу. Ф² За царя Нерона. М—Единою.

4) Т¹—вх словеса ѿ вїа а мы... Т²—да и та внидоуть к повѣсти... Ф¹ и нехай еа з совою ти мужие оучение зопрутъ, и вх той часъ позна^м, котораа вѣра есть старшам и важнѣйшам. Ф² нехай еа з совою перемовитъ, котораа естъ лѣпшам вѣра.

5) Т¹—аще ли то не крѣтимъ да вудеть и ѿ ка^ѣ или ѿ насъ вх ерѣме и велицѣ. Т²—аще ли кто ѿ нашихъ не крѣтитъ еа. то ѿ насъ елице ирелѣ вуде^т аще ли нашъ филозофъ препритъ кашеѣ филозофа, то къ к нашоу вѣроу идѣте; Ф¹, Ф², М. I=Ф¹:—аще кашъ фѣлзозофъ препрет ншего, то ли крѣтити еа вѣгъ уде^м; аще ли ншѣ препрет башего ки к нашоу вѣроу вступите.

СЛОВО ОВІ ПЯНИЦА СКАЗА
імо. Елиферіємъ ѿ
Ръзатиюю странѣ ерѣла мвръ вѣ
ненже естра велизовемь и шепиль.
Двнѣ же живаше мно жество хрѣ
стѣанъ. и спира е а жидове
ста хрѣстѣанѣ. ѿво ѿнога в торсѣнию
ста оувѣлицѣ, и ѿнога оувратѣ гра
нѣ. и пропирѣ е а мѣ жисть бою, ту

бгѣвоа³ника именѣ^м Елиферіа, а жидоке и³браша еког^г Фило-
софа, именѣ^м Тарасаа⁶) и начастаа спірати, и сходащійса
вз единь хр^а и спирающій же са имь по многы часы и нѣ-
ког^а же снїйдостаа бѣ³ народа. вз едину храмину жидоке
жѣ^ѣ (sic!) помстаа съ собою сїна еког^о 7) и ког^а же внїйдоста
вз глубокую повѣсть хр^тіане же мншаса бг^у глающей в
кв^лко взеки^нче помози Елиферіеви да препрѣ^т жидокина⁸), и
началь Елиферій препирати жи^покина и разыгнѣвааса жи^покинъ
і испзаниса карости и рекз Елиферію гнѣвликы^м ср^дце^м и каро-
стивы^м шкомь, и рекль знаю преперь (к. 496 відв.) ма еси
яко истина е^{ст} вѣра кш^а, а нш^а не истенна, такожде на горѣ
синаистіѣ Моисію тѣнь яваса. а ба^м истинна показаса ѿ
дѣы Ирїи. его же пр^рци нш^ѣ слово^м проповѣдаша, а баши
ап^ли прѣ^дста показаса (sic!) иже сымь шобразомь пріемь⁹)
и се рекшу Елиферію (sic!) и вижу та мужа мждра Фило-
софа. яакь оуже преперль ма еси. но не вѣси пакь ты в кї
п^лтница^х. еже е^{ст} написано на паззу ка^м аще ли вѣси спо-
вѣж ми и^х, аще ли не вѣси то вже препрень еси и то рекь
жидоки^н изыде вз^н немогши стояти ѿ горѣ^{ст}и и ш^та ту
сн^ь его. има ему Малух и рѣ^ѣ Елиферій сн^ю жидокино^в ты
вѣси в десети (sic!) п^лтницъ. еже г^ла ѿць твоей а іа³ невѣмь
в ни^х да ѿ г^а б^а нш^ѣ вкспрїймешн в^н же рѣ^ѣ вѣдаю, іаи
баху дѣды нш^ѣ нѣкоторѣ ѿ хр^тіанина ѿ апосто^н кш^их^у
которого и знашли свито^к написа^н в ї (sic!) п^лтниц^ѣ самог^о

6) М—а жидоке избраша еког^о именем Тарасију и сина јего Малуха.

7) Т³, Ф¹, Ф²—Малуха; І—Малуха.

8) Т¹—в кв^лко взекидце помози елиферіевѣ. да препрїити жидокина.

9) Т²—его же пр^рци наши проповѣдаша ап^ли баши прѣ^дста показаса
иже с ними прѣбы^{ст} швразз рави прїимз емирїкса до смр^ти и нш^ѣчѣк^ѣ оупо-
добаса.

смерти предаша¹⁰⁾ а скитокъ прочетши огне^м сзжгоша и естъ каа^теа и до сего дне, а ка^м хр^ст^иано^м не видимо естъ¹¹⁾ аз же бѣдаю яко добра кѣра ваша и ждетъ дша моа. повѣ^м ти кса (к. 497) п^лт^ници но ѿць мой смерти преда ма а кр^ст^неніа нѣтъ на мнѣ. м^лн б^а за ма. и рѣ Флиферій: чадо аще ли повѣси ш і (sic!) п^лт^ниць. то ѿ б^га кѣне^н цр^ст^віа нѣнаго експриймеш и кровю своею кр^ст^нишиса. ш^н же сие слышавши¹²⁾ поча^т повѣдати ѿ пр^хкой п^лт^ници и до послѣ^ней кса пораду.

а м^ца марта к нюже прест^св^пи Ида^м запо^вдъ б^жію і израм и гнанъ быкъ ѿ ча^с дни¹³⁾.

к п^лт^ница пр^с бл^го^квѣщеніе^м ст^на б^ца к ню же оубиль Кань Авела брата сво^е г^н ча^с дне сей бы^т пр^хкый мр^твецъ на земли сн^ь адамовъ.

г п^лт^ница ст^ранаа к ню же распател х^ст^с д^н ча^с дне по шкѣтовани ѿца. и хота изыйти искати шкчати погыбша¹⁴⁾.

д п^лт^ница пр^с взнесеніемъ г^сдни^м к ню потопленъ бытъ с^домъ и гомор^ь¹⁵⁾.

10) Ф¹—Гди еще ншк прадкди жыли купили кз Іуди апоггола Іг а Хг^та кашего за л^с сревниковъ. И кзали его на ст^растъ и найшли к него карту на которой било написано ш б^т п^лт^ницах онуу карту прочетали и на шгни спалили а Хг^та смертю злою оуморили. Ф²—и самого того хр^ст^ианина оу(мо)рили смертю злою: кнерали ему шчи з^с голоки, а пото^а оугадили его к вочку гвоздемъ навитую и тамъ его качали, и предаетъ з^с бакъ д^хх^с своей. М—каменемъ увилише. Т¹, Т², J—лютою смертю погувшиа.

11) Т¹, Ф¹, Ф², М, J—Т²—яко не повѣдати ш семъ кр^ст^нихъ.

12) Т²—хота и смерти воудууть примали ѿ родитель сконхъ.

13) Т¹, Ф¹ — марта кз ѿ дн^ь. Пр — м^ца марта к а дн^ь.

14) Сф — кзискати хота Идама погыбшого.

15) Т¹ — і нини три гра^н кз а дни.

Ѣ ПАТНИЦА ПРЕ^д СШЕСТВИЕ^м СТГО ДХА В НЮЖ ПАТНИША АГАРА^м (sic!) и многы страны до великого Рима. владнувши же Римъ ѿ лѣт и три лѣта. загна̃ ака^рь бѣ блуж^даа мѣста кадаху ту са расплодиша оу кзетроуѣ.

Ѣ ПАТНИЦА МЦА ИЮНА БѢ В НЮ ЖЕ ЛѢЛЕНЕ^м (sic!) бысть Иерусали^м ѿ халден. кз лѣто Иереме (sic!) прѣрка (к. 497 видв.) се же временна^м 16).

Семаа ПАТНИЦА ПРЕ^д ПЕТРОВЫ^м ДНЕМЬ В НЮ ЖЕ ПОСЛА^н ГЬ ГИ казний на землю египетскую и прекрати вхдѣ ихъ кз кровь кз ГИ чѣ днѣ 17).

И ПАТНИЦА ПРЕ^д ОУСПЕНІЕМЬ СТЫА ТРЦА (sic!) В НЮ ЖЕ БЗШАСА ИЗМАИЛТАНЕ ИКО КРЫЛАТЫИ ПО МОРУ В ГАЛИЛЕА^х ПАТНИША многы страны.

Ѣ ПАТНИЦА ПРЕ^д ОУСѢКНОВЕНІЕМЬ ЧТНЫА ГЛАВЫ ІУА КРѢТИТЕЛА В НЮЖ ОУБИТЬ ИРО^д (sic!) 18) ЦРЬ И Чѣ ДНѢ.

Г ПИ ПАТНИЦА СЕ^нТЕВРІА ПО КЗЗ^нВИЖЕНІИ ЧТНА КРТА. се же временнаа к нюж Мо^исий радѣли же^нломь море і проке^д ійлаа а крагы ѣ покрый море.

16) Т² — пакненх выст ерѣлах ѿ халдѣи. кз бѣ чѣ днѣи в лѣт ерѣмѣи прѣрка се же есть великое плавление стоа тогда ерѣлах и шпустѣ ѿ лѣт и ГИ и рекоша халдѣи. пакниши снѣомх изрѣлькых. оукараюши ихъ. и вхспонте намх ѿ пѣи сионьскы^х и рече имх стѣи ананѣ. не воу^н намх пѣени пѣти сионьскы^х. и пакн творить прѣ нечѣткыми донелѣже садемх своен земли. и тогда кетѣже ноужемъ ѣа в одно^м оужици. по тернию и по штрому каменню. а што са ихъ накодаше на тернх. то кск^х вкзвращаху тогв дѣла. а выша такоуже стѣрѣ оунызе ми тернх. сего ра^н латина не поуть. алоуѣа недѣлаю прѣ нашимх масопуестоих и до великыа суботы. и есть тк^х днѣи ѿ и ГИ си па^н бѣ-а кремнинаа.

17) Сф. — в нюже даде ГИхъ дега^т приказа^н іла.

18) Т¹ — в нюж оуби Иро^д прѣтчю кз ГИ чѣ днѣ. Сф. — к ню же убие^н выстх Іванх ѿ Ирода црѣа и ш^тдаде памсобицѣ главу его к девяти^и часх дне.

а і п'ятниця прѣд ап'ловы^м днѣмь адреевы^м. в ню же знамена киѡ стѣнию гнѡ Иремей. и пророкъ взятъ бысть агглоомъ и поставленъ бысть межѣ двѣма горами въ і часѣ днѣ его же крыеть шблѣ и до второ^{го} пришестькѣ гна¹⁹⁾.

в і п'ятниця прѣд рожество^м хвѣмь єѣ же кременнаѣ. И вхнїде жидовинь къ Елиферїю и реклѣ великы^м глаго^м. Елиферїю покѣж ми ш. вї. п'ятницѣ. Елиферїй же ѡверзъ оустъ а скол и нача^т повѣдати вси .вї. п'ятницѣ их же повѣда^т єнѣ его Малухъ. и рѣ жидовинь нст єє въ хрѣтіанѣ вѣдомо (к. 498) было, но повелѣ єнѣ мои и³блекши ножь своѣй и зарѣза^ѣ єна своѣ и сам єѣ зарѣза^ѣ. хрѣтіане же въ³радокашеса (sic!) а жидове страмишеса.

Елиферїй же єз хрѣтіаны, оутверди вѣру хрѣтіанскю и написаша єсѣмь хрѣтіано^м на п'язу дїша^м а в нї же єж двѣ (sic!) п'ятницѣ велики страшни коли єѣ причту^т то^т днѣ єз єтрахо^м имаю^т ихъ аще ли кто не послушаєт єего писанїѣ да будєт проклатъ и оуподобитєѣ жидомь. єнѣ же дванацѣт п'ятницѣ такъ по^дбаєть имѣти посто^м и мѣтєю и пѣнїє^м. єдиною днѣмь вккушати вѣды и хлѣба. а ѡ плотєскы^м похотїи оудржжатиєѣ. аще ли кто боудєть оубо приближитєѣ оу тин днїи вк плотєстѣй іпохоти, а зачнетєѣ роженїє. то будєть або слѣпо або глухо або нѣмо або пїаницѣ или вѣвѣчно или чародѣй или ѡвератникъ или бо блу^дникъ іако же не єжт бжїи таковыи але єє дїабо^лскїи.

Богу чѣть и слава вк вѣки (498 вїдв.).

¹⁹⁾ Сф. — взятъ бысть Іерусалимъ и поставленъ бытъ межѣ двѣма горами...

З приміток, що розміщено під вище наведеним текстом „Сказанія“, знати, що текст цей має деякі різниці від нормального типу; крім цих незначних властивостей ми попилюємо тут зазначити значніші відміни, що заслуговують нашої уваги.

До таких найбільше індивідуальних рис зазначеного списку треба віднести: 1) Молитву христیان, з якою вони удались до Бога, просячи допомогти обраному ними Елевферію в суперечці з єврейським філософом Тарасієм. 2) Вставка до діалогу між Елевферієм і Малхом („но $\bar{w}\bar{c}\bar{c}$ мон... w^h же не слышакши...“), де христіанський філософ переконує Єврея, що вагаєть ся, відкрити тайну 12-ти пятниць і поясняє, що мученська смерть (хрещення водою). Такого вставлення ні в одному з відомих до цього часу списків „Сказанія“, ні російського ні сербського походження, не подибуємо. 3) Виклад каталогу пятниць і подій, що прилучені до них, приписуєть ся в нашому списку синови Тарасія, Малхови, не вважаючи на установлену традицію (коли можна так висловитись) надавати їх Елевферієви, що перелічує їх у відповідь на питання Тарасія, який повернув ся до храму. Проте теж саме дасть ся спостерігти ще в одному тексті „Сказанія“, — в тексті, що його видав акад. Ягич. 4) Четвертою і останньою з головніших властивостей є комбінація, яка трудно роз'ясняєть ся, подій, що прилучають ся звичайно до двох різних пятниць (5 і 8) при 5-ій пятниці, яка має ось яке пристосування: „пѣниша агарѣ и многы страны до великого Рима владнѣши же Римъ \bar{z} лѣт и три лѣта. загна акарь кѣблужаа мѣга и даху ту сѣ расплодиша оу вѣстрокѣ“, тоді як 5 і 8 пятниць звичайно подають: 5-а—„агараны многы страны плениша и изгна и в краткохъ вѣстрѣ и даху кѣблоу мѣ козью крокъ пѣху и ту сѣ расплодиша кх вѣстрокѣ“ (Т¹). 8-а „взашаа измалтани крилати по морю и плениша мноѣтко лю и страны и до великого Рима владѣши и до западной странѣ лѣт \bar{z} и \bar{r} изидоша на лице ксеа земли поклѣнїемъ бжїи...“

Проте така комбінація подій 5-ої й 8-ої п'ятниць не надто відбила ся на 8-й п'ятниці нашого списку; подія „появлення крилатыхъ измаильтянь“ заховало ся і при 8-й п'ятниці, хоч і з опустом того, з чого давніше скористовано на опис подій 5-ої п'ятниці.

Вважаємо за потрібне зазначити також однаковість в іменнях лицаря, що вигнав Ізмаїльтян, в нашім тексті і в тексті, що оголосив проф. Перетц по рукопису XVII в. із збірки кн. Вяземського; і той і другий текст називають „акадръ“¹⁾, однаковість може цілком випадкова.

З перегляду зазначеного вище тексту видно, що хоч він і відрізняєть ся деякими вставками і ріжницями, коли рівняти його до інших текстів, проте він не виходить далеко за межі теї чи іншої групи і в даному разі, що до каталогу п'ятниць і до оповідання про дискусію, його повинно застосувати до групи текстів А, що мала, очевидно, більшу популярність на Руси, ніж група В, яку подає тільки один текст XVI віку, що видав проф. Тихо-нравов (Т²).

ДОДАТОК.

Покѣстѣ о дванадцати пѣтницѣ^а к^б го^л²⁾.

а пѣтница мѣца марта к^б ню же преступи Іадамъ запо-
вѣдѣ бжїю и изгна^а быстѣ изъ рая к^б шестми ча^с дне. сїю
пѣтницю кто пости^т то^т человекъкъ внезапноу сме^ртию не
умретѣ.

к^б пѣтница предъ благовѣщенемъ пре^стои бжїи к^б ню же
уби Каинъ Авелѣа брата своего забисти ради ш^т тоє быстѣ

1) Проф. Перетц поправив „акадръ“ на „Александръ“, мабуть по аналогії з іншими пам'ятками, де згадується цей лицарь.

2) Сф. — по рукопису, що належить до бібліотеки Києво-Софійського Собору, № 362 (в „Описаніи“ проф. М. І. Петрова № 186), к. к. 216 відв. — 218 відв. Картки 217 відв. і 218—зоставлено чистими.

первое убійство на земли. сию пятницу кто пости^т то^т чело-
вѣкъ от разбою сохраненъ будетъ.

Г пятница Страстная въ нюже распя^т бысть Хр^тсъ Н^шъ
нашъ въ шести^и часъ дне по обѣтованию в^тчину взыскати
хотя Адама погибшого. сию пятницу аще кто пости^т то^т
человѣкъ в^т непримазное дшекое (sic!) сохране^н будетъ.

Д пятница въ юже потопленъ бысть Содомъ и Гомо^р
пато^г часу дне. сию пятницу аще кто пости^т то^т человекъ
в^т утопленыа сохраненъ будетъ.

Е пятница предъ соше^твѣемъ ст^ог^о Д^ха въ нюже Агаряне
плѣниша многие страны и изгнан^и биша в^т Александрии
удивишася отроки досажденыа в^жыа (sic!). сию пятницу
аще кто пости^т то^т человекъ угризенна змѣи^на сохраненъ
будетъ.

Ж пятница предъ рождествомъ хр^стокимъ ¹⁾ Іван^на пре-
дотечи въ нюже плѣненъ бысть Иеросалимъ в^т халден тогда
было лѣтъ Ж^л и^т (sic!) в^негда биша отроки ихъ в^ремѣа
же пророкъ сѣдоша и плакаше и рѣцѣ вавилонскѣй. сию
пятницу аще кто пости^т то^т человекъ в^т велико^г убожества
сохраненъ буде^т.

З пятница предъ ст^ихъ верховнихъ Апостола Петра и
Павла въ нюже даде Н^шъ деся^т приказа^ніа и претвори рѣки
во кровъ рукою Мойсевою. сию пятницу кто пости^т то^т
человѣкъ в^т велико^ѡ убожества сохраненъ будетъ.

И пятница пре^д успеныемъ пр^сто Б^ци въ нюже Измаи-
ляне по мору возашеса аки крилатѣи и плѣниша многие
страны во ахазѣхъ. аще кто сию пятницу пости^т то^т чело-
вѣкъ в^т траговици сохране^н буде^т.

¹⁾ В рукопису це слово закреслено.

д пятница Пре^д ускнобеныемъ глави Івана предтечи
в^ъ ню же убие^н бытъ Іванъ ш^т Ірода цр^а и ш^т даде плагсо-
бицѣ главу его в^ъ девяти^н часъ дне. сию Пят^ницу аще кто
посит^т тотъ человекъ ш^т смертнаго грѣха сохране^н буде^т.

і пятница Предъ воздвиженемъ честнаго креста в^ъ
нюже раздѣли Чермное море и проведе погуху Израіла а
враги потопоша в^ъ семи^н ча^д дне. сию пят^ницу кто посит^т
то^т человекъ ш^т всякоа болезни избавленъ буде^т.

аі пятница. Предъ стимъ Апостоломъ Андреа перко-
зба^нна^г в^ъ нюже взіа^т бытъ Іерусалимъ и поставленъ бы^т
межи двома горами его же гдѣ сокри облакомъ до второго
пришествія своего. С^ыю пят^ницу аще кто посит^т то^т чело-
вѣкъ предъ смертию своею прѣстую Бц^ю узритъ.

бї пятница пре^д рождествомъ Хр^товимъ в^ъ нюже изби
Іродъ цр^а чотиредесат^т тисащъ младенцовъ Хр^та ради ко
всѣхъ предѣлахъ всего ш^т двою лѣтъ и нижайше. С^ыю пят-
ницу аще кто посит^т такоа^г ч^ловѣка у самаго Гда іма
написа^нно буде^т.

„Хожденіє Богородици по мукамъ“

в нових українських списках XVII—XVIII в.в.

Написав Ол. Назаревський.

I.

Апокрифічна й легендарна література, що занесено до нас з Византії головним чином за поміччю південних славян разом з богослужбними книгами і релігійно-навчальними творами отців Церкви — разом з прийняттям християнства — знайшла собі на Русі родючий ґрунт і пустила тут глибокі паростки. Деякі з апокрифічних легенд і переказів затрималися до нашого часу — в народі їх низинах, серед простого письменного люду; принаймні, порівнюючи часто знаходимо списки апокрифів навіть другої половини і кінця XIX століття. Наочним доказом широкого розповсюдження апокрифів і їх глибокого вкорінення не тільки в нашу літературу, але і в народне життя, є історія наших індексів заказаних чи „відречених“ книг, де значна більшість книг — апокрифічного характеру. Сама лічба списків апокрифів, що дійшли до нас, показує на їх розповсюдження, надто коли зауважимо, що не всі списки заховалися; деякі з найпопулярніших апокрифічних переказів відомі, не вважаючи на це, в великій кількості списків. Характерно і довідно також те з'явище, що, напр., проф. Буслаєв у всіх своїх працях, чи казав він про стару руську письменність, чи про народні казки і пісні, чи про давнє церковне малярство на Русі — скрізь він нахоплював ся на апокрифи

і їх словесні відгомони, скрізь повинен був з ними рахуватись ¹⁾. Пізнішим дослідникам теж часто доводить ся торкатись мотивів багатої в нас апокрифічної літератури і присвячувати їм цілі спеціальні праці ²⁾. Надто розповсюджені і популярні були апокрифи есхатологічного (ἔσχατος — крайній, останній) характеру, що, як каже д-р Франко ³⁾, „займають ся „крайніми“, останніми питаннями теології, етики та природознавства, отже питаннями про початок і кінець усього творіння і невідомі його явища, про крайні питання етики в роді антагонізму добра і зла та про роль зла в творінню світа, про боротьбу тих двох сил у людським життю та при смерті і врешті про сподіваний кінець світа та страшний суд“.

Не менше популярні були такі апокрифи есхатологічного характеру і на Україні, надто, як каже Франко ⁴⁾, в її карпаторуській частині, де це „замилуване до старих апокрифів не збуджувало жадних релігійних толків та сумнівів, але було просто частиною старої культурної і літературної традиції і як таке мало великий вплив на сформоване народнього світогляду, на масу вірувань, обрядів та устних оповідань“. Оскільки великим був оцей вплив апокрифічних легенд і переказів на народні вірування, обряди, на різні сторони людського життя в межах Південної Русі, — це видно, напр., з цікавої статті проф. Сумцова: „Очерки истории южно-русскихъ апокрифическихъ сказаний и пѣсенъ“ ⁵⁾.

В Галицькій Русі були свої індекси заказаних книг, які перелічують значну лічбу апокрифів; два з них, оден в списку XVII віку, другий — XVIII-го, видав Франко в 1-м томі своїх „Памяток“ (ст. 1—6). Очевидно, доля апокрифічних оповідань на українським ґрунті має багато спільного з долею тих самих оповідань у Великоросії.

¹⁾ Франко, „Памятки українсько-руської мови і літератури“, т. IV, ст. XVI.

²⁾ Маємо на увазі праці Тихонравова, Пипина, Веселовського, Істрина, Сперанського і инш.

³⁾ „Памятки“, IV, ст. 1.

⁴⁾ „Памятки“, IV, ст. XIII — XIV.

⁵⁾ „Кіевская Старина“, 1887, VI — VII, IX, XI і окремо.

Як в російській так і українській „відреченій“ літературі значну цікавість будить до себе апокриф, відомий під назвою „Хождение Богородицы по мукамъ“, що був розповсюдженим на цілому православному сході і що заховався, як порівняти, в великій кількості списків. Відомі списки цього апокрифу — грецькі, болгарські, сербські, російські і українські. Давніший славянський список „Хождения Богородицы“, що належить до бібліотеки Троїцько-Сергієвої Лаври, відносить ся до XII віку; його двічі видавали російські вчені ¹⁾ і в останнє його видав знову Франко у IV томі „Памяток“ (ст. 124—134). Список цей є перекладом з грецького і за першотвір цього перекладу „Хождения“ звичайно вважають грецьку редакцію, що заховала ся у Віденській бібліотеці ²⁾ і що видав Срезневський поруч із славянським текстом в „Извѣстіяхъ Академіи Наукъ“. Два інших грецьких тексти видано — оден (з рукопису XVI віку) Василевим в „Anecdota graeco-byzantina“ ³⁾, а другий — Джемсом в „Anecdota graeco-byzantina“ ⁴⁾. Латинських списків цього апокрифу чи зовсім не заховало ся, чи вони зістають ся поки невідомими. Пізнішою редакцією того ж славянського перекладу з грецького, що знаходимо в рукопису XII віку, є два пізніших російських списки: а) початку XVII віку ⁵⁾ і б) „новаго письма“, що належить Тихонравову ⁶⁾.

Болгарський текст з рукопису Тихонравова XVIII віку видав Лавров в „Апокрифическихъ текстахъ“ ⁷⁾. Сербський список XV-го віку, що є, як каже Тихонравов ⁸⁾, особним перекладом і редакцією „Хождения“, привіз Григорович з Хиландарського монастира, а видав Тихонравов у 2-му томі „Памятниковъ отреченной русской литературы“.

¹⁾ Срезневський — у „Извѣстіяхъ 2-го отдѣлення Импер. Акад. Наукъ“, т. X.; Тихонравов — у „Памятникахъ отреченной русской литературы“, т. II.

²⁾ Тихонравов — „Сочиненія“ т. I, ст. 58—59 (уваги).

³⁾ Anecd. graeco-byzant. I, 125—134.

⁴⁾ Texts and studies, vol. II, Anecdota graeco-byzantina. 115—126.

⁵⁾ „Памятники старинной русской литературы“, вид. гр. Кушелева-Безбородко, т. III, ст. 118—124.

⁶⁾ Тихонравов, „Сочиненія“, т. I, ст. 59 (уваги).

⁷⁾ Лавров, „Апокрифич. тексты“, СПб., 1896, стр. 144—148.

⁸⁾ Тихонравов, Соч., т. I, ст. 59 (уваги).

Що до українських списків „Хождения Богородицы“, то їх зібрав і видав — числом 4 — д-р Франко в IV томі „Памяток українсько-руської мови і літератури“.

На жаль, всі вони досить пізнього походження: рукопис Яремецького-Білашевича — XVIII в. ¹⁾, рукопис Білявського — XVIII в. ²⁾, рукопис Кузиковича — XVIII в. ³⁾ і рукопис Туринського — XIX ⁴⁾. Про останній рукопис в „Памятках“ сказано, що він переписаний „із бачванського оригіналу“, але до якого часу відносить ся оригінал, докладно не зазначено.

П'ятий український список, що в цій праці маємо розглянути, знаходить ся в рукописнім українськім збірнику, що недавно поступив до Церковно-Археологічного Музею при Київській Духовній Академії і описаний від проф. М. І. Петрова (184—188 к. к. збірника); він також належить до XVIII-го віку, приблизно до його 30-х років ⁵⁾.

Ми такої думки, що цими п'ятьма списками далеко не вичерпують ся все, що є з українських рукописних текстів „Хождения“ і що з впливом часу стануть відомі і будуть опубліковані нові його списки, бо даний апокриф мав значне розповсюдження на українській землі. Про це свідчить хоч би й те, що наш апокриф знаходимо в обох галицько-руських індексах, що видав Франко; в індексі XVII в. він має назву — „Богородицы походженіє по мукамъ“, а в індексі XVIII в. — „Богородицино хождение по мукахъ“ ⁶⁾.

II.

Тепер звернімось до тексту Церковно-Археологічного Музею. Подаємо його цілком, а далі скажемо про його мову, зміст і про відносини до інших списків. Тут не подаємо ми докладного опису рукопису, бо збірник, де він міститься, широко описав проф. Петров. Зазначимо тільки, що він

¹⁾ Памятки, т. IV. 135—153.

²⁾ Ibid., 153—159.

³⁾ Ibid., 159—163.

⁴⁾ Ibid., 163—172.

⁵⁾ Див. опис цього збірника М. Петрова.

⁶⁾ Памятки, IV., ст. IX.

містить ся наприкінці новішої часті збірника і писано його українським скорописом кінця 17 — початку 18 в. в. Своєю манірою скоропис цей дуже скидаєть ся на нове київське письмо, якого зразки можна бачити в „Палеографическомъ Изборникѣ“, що видано під редакцією І. Каманіна (Київ, 1899; вип. I, №№ 64—66 і инш.). Див. також передмову до цього „Изборника“, ст. 14—15.

Текст рукопису ми поділили на розділи, згідно з поділом давнішого, Лаврського списку; запроваджено сучасну пунктуацію і вживання титулових букв. Варіанти добрано за рукописом Білявського, що видав Франко. В ламані скабки взято окремі слова і букви, що їх бракує в нашім рукопису, їх додано з вимагання сенсу, а деколи взято з В.; в круглі скабки — слова, що спершу їх пропущено, а потім надписано над рядком.

Ѡ мѠ каѠхъ пекѣлнѣхъ побѣсть а́лбо ѣсторѣна ѣ людеѣ
грѣшнѣи которѣе в тѣмъ мукаѣ зѠтають (к. 184)¹⁾.

1. Єдинаго чѣсѠ²⁾ молилаєа пречѣтаѣ³⁾ Бѣца єнѠ своємѠ
ѣ Бѣу нашему⁴⁾, прогачи⁵⁾: „Гди Бѣе мѠн⁶⁾, зошли до
мѣне⁷⁾ єтѣго|| (к. 184 т.) архѣгела Михаѣла, абы мнѣ⁸⁾ Ѡборилз
пѣкло і показа^п єнѣ мѠки прейєпѣнѣе, в которѣи людеѣ за грѣхѣи
мѠчатєа⁹⁾“. Тогда єнѣнде архѣстратѣгѣ Михаѣл¹⁰⁾ ѣ є нѣ
множѣтєко агѣлокѣ¹¹⁾ ѣ поклонилєа єнѣ до землѣ пречѣтѣѣ
Бѣци.¹²⁾ ѣ рече Михаѣл: „Гдѣуєа, благодѣтнаѣ¹³⁾ Бѣце,

1) Титул у В: Ѡкрытѣ моѠкѣ пречѣтѣѣ Бѣрѣци, ѣжє Ѡгладала, гдѣ
мѠчатѣга грѣшнѣи. 2) Гдѣ. 3) Додавлено: гѣпѣа. 4) „ѣ... нашому“ — опу-
щено. 5) мѠгачи. 6) В В зам. цього видавцем вставлено: „єнѣ мой...“

7) В В „до мене“ — опущено. 8) жєбы мнѣ. 9) В В замѣєцѣ
„Ѡборилз... мѠчатєа“ так: показал мѠки прейєпѣднѣа.

10) М. архѣгѣлѣ. 11) мнѠжѣтєка агѣлѣ: єто Ѡвѣдѣга, єто Ѡ запада, єто
Ѡ єкѣвєра, єто Ѡ коєтока. 12) Іншѣиєй порядок слѣв: прѣгѣтѣѣ... до Ѡ землѣ.

13) Цього слова нема.

Щечє сїанїє, рождши ¹⁾ кєєи вселєннѣи сїаго дх҃а исполненна ²⁾ благодатїю скїшше^с.

Рече престїана ³⁾ Бїца: „Радуйсєа, арх҃агелє Михайлє ⁴⁾, коекодо њ началнїче вєкѣх прєкїшшїи сїлз прєскїатаго вбжїна прєстбла ⁵⁾ невидимаго шца^с, њ пакї ⁶⁾ похвалїла вєи сїи ⁷⁾).

2. Потбмз Михайлу рече ⁸⁾: „Рцї ⁹⁾ ми, сїїи арх҃агелє Михайлє, вєє ¹⁰⁾, что єсть на небєсї њ на землї њ ко прєйспбнїи землї^с. њ рече Михаил ¹¹⁾: „Что мнѣ ¹²⁾ роказалз, б̄ благодатна ¹³⁾, сїз твої Гд̄ь, тоє тєвѣ ¹⁴⁾ повѣмз^с. Рече престїана ¹⁵⁾ Бїца: „Нїѣ покажи вєи мѣки пєкєанїє, гдє мучатсєа дшїи грѣшнїи^с ¹⁶⁾).

3. Тогда Михайлз казлз шворїтисєа пєклу, а гдї ¹⁷⁾ шворїлосєа пєкло ¹⁸⁾ прєстїана Бїца множєство мужєй њ женз, а бнї плачутз њ кричатз велїмїз гл҃асомз ¹⁹⁾. Рече прєстїана Бїца до ²⁰⁾ Михайла: „Что сїи дшїи ²¹⁾ согрѣшили?^с њ рече Михайлз сїи ²²⁾: „Тїи то єсть, њжє не вѣрїли ко твоего сїа њ сїаго дх҃а њ не кн̄навали прєстбї Бїцї њ трбїцї сїої ²³⁾, поганє ²⁴⁾, жидокє, њ дла того та^с мучатсєа^с.

1) Перед цим видавцем В добавлено: сїга. 2) исполненїе; дальших двох слів нема. 3) сїаа. 4) Михаилє арх҃аггелє.

5) В В від „коекодо“ до „престола“ так: кєкѣх прєкїшшїи оу прѣтла вжїа. 6) њ такж. 7) сїи аг҃ган. 8) рече арх҃аггелу М. 9) повѣж. 10) що. 11) арх. М. 12) ми. 13) шврадоканнаа. 14) ти. 15) сїаа. Далї зазначати ржєнїцї не будємо, бо у В слїзє скрїзь — сїаа Бїца. 16) У В від „нїѣ“ до „тогда“ так: „Покажи ми кєк мѣки, гдє єа мѣчатз грѣшнїи дшїк. 17) єа пєкло штворїло. 18) У В перед цим: тєдм тд̄. 19) У В: мѣжїи њ жєнз плачѣт њ кричат̄ велїкїи гологб̄. 20) ко М. 21) що сїи. 22) рече сїи арх. М. 23) У В від „вѣрїли“ так: вѣрївали кз шца њ сїа њ сїго дх҃а... 24) поганїи.

*) В українському скоропису подибуєть ся кїлька писем, щб̄ вїддати звонкє г (=лат. g) в позичєних словах: кг, г (з XVII в.) і письмо блїзькє до латїнського g. В нашїм рукопису знаходїмо як раз цє останнє письмо.

4. Вѣдѣла¹⁾ Бѣда на иньномъ мѣсцѣ²⁾ тму великую сѣло³⁾, рече до⁴⁾ Михайла: „Кто в то^н тмѣ сидитъ?“⁵⁾

Рече Михайлаз: „Много к ней е^{ст} дѣх⁶⁾“.

Рече престѣа Бѣда: „Нехай тма сѣа подойме^тся, чтобы ѿ обачила тѣи дѣи⁷⁾“.

Реклаз Михайлаз ѿ аггли⁸⁾: „Зака³ маемъ⁹⁾ великѣи, абы тѣи дѣи нѣкогда свѣта не вѣдѣли¹⁰⁾, дондеже косѣме^т || (к. 185) сѣх твоей благословеннѣи¹¹⁾. И Фрасокала¹²⁾ престѣа Бѣда, ко³ дхнула ѿ¹³⁾ ко³ рѣла на небо ѿ рекла: „Во имѣа ѿца ѿ сѣа ѿ сѣаго дѣа, амин¹⁴⁾. Нехай¹⁵⁾ обачу мукѣ сѣю¹⁶⁾. И заразо¹⁶⁾ пѣналася тма на мучащими¹⁷⁾ к горѣ, ѿ зрѣла¹⁸⁾ престѣа Бѣда тамъ многѣ мужей ѿ жен¹⁹⁾, ѿ ѿ нѣи ѿсходитъ великѣи крикѣ и плач¹⁹⁾. Видѣвши то²⁰⁾ престѣа Бѣда заплакала²¹⁾“.

И рече Михайлаз²²⁾: „Чему, обачаннѣи, не глаголете до престѣой Бѣди?“²³⁾ И²³⁾ рекли грѣшнѣи²⁴⁾ мучащѣи: „Икѣ глаголанѣе наше принала еси²⁵⁾, Бѣде? Мы свѣта нѣгда не видѣли²⁶⁾ ѿ муки великѣи терпимѣ. Сѣх твоей благословеннѣи зойшолъ з неба²⁷⁾ на землю ѿ нейшолъ к намъ; ни Іванъ креститель, ни Івраамъ, ни апостолаз Павелъ, [но ты,] престѣа Бѣде, скороа²⁸⁾ заступнице, молащисѣа за хрѣтѣани²⁸⁾“.

1) Почо^м видѣла сѣла. 2) иншо^м мѣсци. 3) варзо ѿ... 4) ко. 5) Шо к той тмѣ е^{ст}? - и... 6) дѣх естѣ. 7) жеки^м видѣла тѣи дѣи. 8) „рекли“, — *решти слѣв нема.* 9) маемо. 10) жебы тѣи дѣи нѣколи свѣта не видѣли. 11) *цѣх слѣв (вѣд „дондеже“) — нема у В* 12) зафрасокала гл. 13) *Двѣ словѣ опушено.* 14) *Слово опушено.* 15) нехай же. 16) зара³. 17) мѣкою. 18) ѿбачила. 19) У В вѣд „Бѣда“ так: иж тѣт лежи^т множетѣко мѣжей ѿ жен, а... 20) *Слово опушено.* 21) расплакала гл. 22) сѣгѣи Михайлаз. 23) ко Бѣди. 24) *Слово опушено.* 25) Икѣ еси к на^м пришла. 26) видимо. 27) зойшолъ былъ. 28) В В *це слово опушено.*

Рече претата Бѣа до ¹⁾ Михайла: „Что сѣи дѣи со-
грѣшили? ²⁾ И рече Михайла сѣи ³⁾: „Тѣи ⁴⁾ сѣть не-
вѣрнѣи, пога^нци ⁵⁾, некрещеннѣи, которѣи не при^накали ⁶⁾
сѣа твоего и тебе, претата Бѣе ⁷⁾, не исповѣдали, же с тебе
Хѣ Гдѣ вѣншолз ⁸⁾, и за тое тѣи дѣи муки терпѣатх ⁹⁾.
Рече претата Бѣа: „Дла чого та^к ¹⁰⁾, ѡканнѣи, прелстѣ-
лиси? ¹¹⁾ Не слишали есте ¹²⁾, же всѣа племена ѣмѣа мое сла-
вѣатх? ¹³⁾ И покри и ѡнаѣ темно^{ст} ¹⁴⁾.

Б. И ¹⁵⁾ рече Михайла: „Гриди ¹⁶⁾, претата Бѣе, где
течетх рѣка ѡгне^ннаѣ ¹⁷⁾.

При^шла претата Бѣа до ѡгнестои ¹⁸⁾ рѣки и ѡбачила ¹⁹⁾
в той рѣцѣ множество мужей и женз, едины по поѣлз
стоѣт во ѡгни ²⁰⁾, дрѡгѣи по пѣрси, а ²¹⁾ и^нѣи до шѣи и ²²⁾
до верха. Рече претата Бѣа: „Что сѣи дѣи ²³⁾ согрѣшили,
что по поѣ ²⁴⁾ стоѣт во ѡгни? — Рече Михайл сѣи ²⁵⁾:
„Гѣже, тѣи сѣть дѣи ²⁶⁾, и жз ѡчѡю и мате^рскую ²⁷⁾ кѣлѣку пре-
ступаютх, за тое ²⁸⁾ та^к мучатси. Рече претата Бѣа: || (к. 185 т.)
„И сѣи ²⁹⁾ что согрѣшили, що [до] персѣи стоѣтх во ѡгни? ³⁰⁾
И рече Михайла: „Тѣи то сѣть ³¹⁾, что кѡмомз ³²⁾ до-
ганали, сварѣлиси з ними, ѡѣа и мате^р ра^згнѣвали ³³⁾, во
прелюбо^дѣйствѣ ³⁴⁾ ѡсквернилисѣ, и за тое ³⁵⁾ такх мучатси.

1) ко. 2) сѣи согрѣшили ѡканнѣи. 3) Слово опушено. 4) тыи то.
5) поганѣи. 6) кызнакали. 7) В В: сѣи троици ѡѣа сѣа сѣтого дѣа,
има твое Бѣе. 8) И Гдѣ. 9) и дла того так мѡчат сѣ. 10) Слово
опушено. 11) Добавлено: есте. 12) ѡбо есте не слышали... 13) тварь...
глаки^т. 14) потомз зновѡ покрывѣа и^к тѣа. 15) Опушено. 16) Пойдѣмо.
17) ѡгни. рѣка. 18) ѡгненной. 19) Додано: ѡно. 20) едни до полса кѣ
ѡгни стоѣтх. 21) до персѣи. 22) Зам. „и^к в В: а и^нѣи. 23) тыи (дѣи—
опушено). 24) же до полса. 25) Слово опушено. 26) тыи то сѣт.
27) мѣтрѣю. 28) претѣпнали и не дѣали, дла того. 29) сѣи. 30) Опушено.
31) Слово опушено. 32) що.... сѣой^а. 33) ...и маткѡ лѣали. 34) кѣ пре-
любо^дѣйствѣ. 35) ...а того сѣ не каали, дла того.

Рече пресѣта Бѣа: „ѿ сѣи что согрѣшили, которѣи до шѣи стоіать ко огнѣ?“ Рече Михайла: „Тѣи то сѣтъ ¹⁾, ижз чужое добро шапокали (sic!), которѣи ѣ пи пилѣ (sic!) і гразилѣ и ²⁾ ро³бикалѣ ѣ неби^нного до ѡтрати приводилѣ ³⁾, ѣ за тоє ⁴⁾ такъ мѡчатѣа“.

Рече пресѣта Бѣа: „ѿ тѣи, которѣи стоіать до верха ко огни, что согрѣшили?“ ⁵⁾

Рече сѣи ⁶⁾ Михан⁷⁾: „Тѣи то сѣтъ дѣи ⁷⁾, [ижз] дѣти свои породивши ѡдавали пѣомъ ⁸⁾ ѣ бинѣамъ пойдати, ѣ за тоє ⁹⁾ такъ мучатѣа. ѿ дрѡгѣе, что стоіатъ [ко огнѣ], крѣтѡ сѣомѡ безпрѣтанне кланялисѣа, а потѡ его закрилисѣа (sic!) ѣ прѣтупилѣ до волканѡ. Такъже ѣ третѣи присажци, ѣвѣдници, крикоѡдци, потворци, ѣ за тоє такъ мучатѣа“ ¹⁰⁾.

б. Видѣла пресѣта ¹¹⁾ Бѣа [люди¹²⁾]: стремглавкъ висѣтъ ¹³⁾, ѣ велии кричатъ ¹³⁾, ѣ звѣри дикнѣи ¹⁴⁾ ѣдятъ ѣ ¹⁵⁾. Рече пресѣта Бѣа до Михайла ¹⁶⁾: „Что сѣи дѣи ¹⁷⁾ согрѣшили?“

ѿ ¹⁸⁾ рече Михан⁷⁾: „Тѣи то сѣтъ, которѣи слѡхаютъ по чужими домами ѣ зводятъ ¹⁹⁾ согѣда ѣз согѣдомъ ²⁰⁾ ѡбмоблаютъ заими словами ²¹⁾, ѣ за тоє ²²⁾ такъ мучатѣа“.

1) Слово опущено. 2) В В після „добро“ так: ѣли ѣ пили, то е^{ст} же крали. 3) доводилѣ. 4) то для того. 5) Иный порядок слов: что согрѣшили, которые до верха стоятъ къ огни. 6) Слово опущено. 7) Слово опущено, і читается так: ...сѣтъ, же дѣти... 8) родивши ѣ металѣи ѡамъ. 9) для того. 10) В В совсем иначе: Ины держачи чѣтныи крѣтъ, крѣко^а велики^а кланѣтъ сѣ, мовачи неправѡдъ, ѣ присагали на крѣкѡдъ, для того такъ мучатъ сѣ. ѿ дрѡгѣи томѡ крѣтѡ безпрѣтанно кланяютъ сѣ ко огни со страхѡ^а, тыи сѣтъ клеветници, присажници, ѣвѣдници, крикоѡдци, потворци, для того такъ мучатъ сѣ. 11) видѣ сѣа. 12) люди^а.... висѣци^а. 13) Цихъ словъ немѣ в В. 14) а... дикнѣи. 15) Після цього в В: а не могѣтъ ѣзнѣсти, а ѡни кричатъ. 16) Миханѡ. 17) Слово опущено. 18) Опущено. 19) зводѣютъ. 20) сѡгѣда со сѡгѣдомъ. 21) ѡбмоблаютъ ѣ агѣтъ заими слома. 22) для того.

7. Потомъ приступили агглан¹⁾ и повелѣи²⁾ пресѣдоу Бѣсѣ ко западѣ и тамъ³⁾ оуказали облакъ великіи огненній и посередѣ пламень огнистіи, а к нем лежатъ множество людей и горатъ скло. Видѣла [тоє] пресѣтаа Бѣса, ко³⁾ дхнула и рече до Михайла: „Что сѣи согрѣшили дѣи?“ И рече Михайла: „Тѣи то сѣтъ оспаліи, аѣ || (к. 186) нѣвий встати до цѣркви на молибѣи и на прадникіи оурочистіе, іако то на вѣкресеніе хѣко, и на рождество хѣко, и на крещеніе, іако мѣртвѣи лежали, а до цѣркви вставати не хотѣли, и за тоє такъ мучатся“.

Рече пресѣтаа Бѣса: „А когда⁴⁾ коли хто хоріи не можетъ встати?“⁵⁾ Рече Михайла: „Если бы домъ горѣла, а онъ⁶⁾ не могаз вилезти, аѣз бы згорѣла, тому шпущеніи той грѣхъ будетъ“⁷⁾.

8. Видѣла пресѣтаа Бѣса стрѣи⁸⁾ огненній, а на нѣ сидѣт⁹⁾ множество людѣи. Рече пресѣтаа Бѣса до¹⁰⁾ Михайла: „Что сѣи дѣи¹¹⁾ согрѣшили?“

Рече Михайла: „Тѣи то сѣтъ, иѣз не вставали противѣ сѣениковъ¹²⁾, когда онъ иде с тѣломъ хрѣтовимъ сакраментовати хорого; также когда [иде] литургію шправковати сѣдоу, а онѣи пошанованіа ему пристойнаго не давали¹³⁾, и за то¹⁴⁾ такъ мучатся“.

1) У. агглах. 2) повелѣи. 3) Звидѣи В значно відрізняють ся від нашого тексту: „та сѣтаа Бѣса видѣла шблук шгненний келик варзо, а посередѣ него пламе“. Там ты^х шдрѣи много, а на нѣ^х лежатъ множество людѣи и горатъ кѣ шгни. Видѣвши тоє сѣтаа Бѣса коздхнула и рече Михайла: „Что сѣи согрѣшили?“ Рече М.: тыи то сѣтъ, иѣз на оутрни сѣтго коскрѣнѣ лежали іако мѣртвѣи, а до цѣркви не хотѣли рѣти, даа того такъ мѣчат сѣ“. Рече...“

4) Слово опущено. 5) В В додано: як той маєтъ вийти? 6) він бы. 7) то той маєт шпшченіе. 8) стрѣи. 9) сидѣт. 10) ко. 11) Слово опущено. 12) оуспѣтали противѣк попа. 13) В В від „когда“ значно коротче: кды идѣт ш сѣтон лургіи из цѣрке, сѣзжикши сѣзжѣв вѣію... 14) даа того.

9. Видѣла пресѣта Бѣца древа много, а на тѣхъ древахъ (sic!) ¹⁾ висятъ ланцоговъ много желѣзныхъ, а тими ланцугами множество людеи за ѣзыки повѣрано. Видѣвши тѣ людеи мѣрку, рече [пресѣта Бѣца] до Михайла ²⁾: „Что сѣи дѣши ³⁾ согрѣшили?“

Рече Михайла: „Тѣи то сѣтъ, которѣи дармо комѣ ⁴⁾ клинуть, ненавидятъ ⁵⁾, хулници, клеветници, криво при-са³ци и лихвари, что лихвѣ брали, за тое такъ мучатся и за ѣзыки висятъ, во чре³ ѣзыки все злое ѿ чѣвкѣа по-ходитъ прѣ людьми и прѣ панами, неслушное вѣданіе, что и смертъ часомъ страждетъ“ ⁶⁾.

10. На иномъ мѣстѣ ⁷⁾ видѣла пресѣта Бѣца людеи ⁸⁾, а оны висятъ за рѣки и за нѣги, а ѿ нѣхъ течетъ кровъ, и зъ сѣтъ и ⁹⁾ виходитъ пламень и не могутъ ѡдохнуть ¹⁰⁾. || (к. 186 т.) Тоѣ видѣвши пресѣта Бѣца вжалѣлася ¹¹⁾ и рече ¹²⁾: „Гдѣи, помилуй и!“ И рече: „Что сѣи согрѣшили?“

Рече Михайла: „Тѣи то сѣтъ дѣши ¹³⁾, же церквѣи вѣгѣа за свѣдѣтелствомъ своимъ ¹⁴⁾ держатъ, а колѣ вѣжен не ѿвор-раютъ ¹⁵⁾, церковное добро на своѣи пожитки ѡвертаютъ ¹⁶⁾, ѣдятъ и пиятъ мовячи: „Работаемъ (ѡ церквѣи) ¹⁷⁾ и живимъ (sic!) ¹⁸⁾ будемъ“ ¹⁹⁾. И за тоѣ ¹⁹⁾ такъ мучатся“.

1) древѣхъ. 2) В В значна рѣжница:.... древѣхъ вѣтѣе ѡгненное, а на вѣтѣхъ ланцугѡвъ много желѣзныхъ, а на нѣхъ виситъ множество людеи за ѣзыки. Видѣвши тоѣ сѣта Бѣца и рече Михайла. 3) Слово опушено. 4) сѣ дармо. 5) Слово опушено. 6) В В після „клеветници“ такъ: присаженици, поткарци, которѣи ѡбмѡкаютъ, ѡсѣждаютъ, напастъютъ, крико-сѣдци, ненавистници, смѣховалаци, паници, для того такъ мѣчат сѣ. И за ѣзыки висятъ, то для того, же ѣзыкомъ чѣвкѣа ѣзвѣкитъ, чого предъ людьми и предъ панами неслѣшне ѡудаетъ и ѡбмѡкитъ. 7) Пото^м на дрѣгомъ мѣстѣи. 8) чѣвкѣа. 9) Слово опушено. 10) горитъ полѡмѣнь, аж не може^т ѡдохнуть. 11) расплакала сѣ. 12) В В додано: і-ж. 13) Слово опушено. 14) Три слова опушено. 15) творѣт. 16) Чотирахъ слѣв нема. 17) церквѣа^м. 18) „и“ опушено; замѣсь цѡго: ѿ церквѣе живи... 19) для того. Передъ цимъ

11. Й¹⁾ рече Михайлз: „Понди, пресѣта Бѣе, покажу ти, где мучатся попи“.

[Й видѣла пресѣта Бѣа попи], а оны кишатъ за нѳги, а бгнь ѿ глаки²⁾ а жх до ногъ пали^т й. Рече пресѣта Бѣа: „Что дѣи³⁾ сѣи согрѣшили?“

Рече Михайлз: „Гѣи [то] сѣтъ попи⁴⁾, бо когда⁵⁾ службу божію служатъ, тогда кѣи силн небеснѣа оустрашаются, й земля трасѣтся, й за тоє⁶⁾ такъ мучатся“.

12. Видѣла⁷⁾ пресѣта Бѣа члѣкки, а в ныхъ зкѣри троглавиѣ идиатъ⁸⁾ до очей (sic!), а дрѳгѣ й третѣ⁹⁾ до сѣтъ й гризѣтъ й немилостике¹⁰⁾. Рече пресѣта Бѣа: „Что сѣи [согрѣшили]¹¹⁾, же не ждуть и збавитися ѿ зкѣрей тыхъ?“¹²⁾ Й¹³⁾ рече Михайлз: „Гѣи¹⁴⁾ то сѣтъ дяки, что¹⁵⁾ читаючи ажуть й¹⁶⁾ несправе[д]лике читають, такъ есть на писано, й за тоє¹⁷⁾ такъ мучатся“. Также¹⁸⁾ і йннѣ чловеци кишатъ¹⁹⁾, й зкѣри троглавиѣ²⁰⁾ ідиатъ й.

Рече пресѣ[та] Бѣа: „Что сѣи согрѣшили дѣи?“²¹⁾

Рече Михайлз: „То є^{ст} (черницѣ²²⁾, которѣи законѳ божого оучать, а сами зле²³⁾ чинятъ, й за тоє²⁴⁾ такъ мучатся“²⁵⁾.

13. Рече Михайлз: „Понди, пресѣта Бѣе, бглади²⁶⁾, где мучатся патрѣарси, епѣкони²⁷⁾ й кѣи дѳхобнѣи“.

в В вставка: И так цѣкки обдирают, то зає пропикаютъ... 1) Опушено. 2) головки. 3) Слово опушено. 4) служители прѣтаѳ вѣію. 5) кды. 6) Від „кѣи“ в В иначе і повнѣше: кѣи нѣснѣа силн и свѣзды страшаю^т єа, прѣтол движит єа, подножѣ Гѣе трасет єа, а ѿни не волѣт єа, й не страшаю^т єа, дла того... 7) Видѣ. 8) Зам. цѳого: єдино идет. 9) а дѣѣ. 10) Штири слова опушено. 11) кто тѣ є^{ст}. 12) ...может и збыти зкѣра сего. 13) Опушено. 14) Слово опушено.. 15) дѣацн, же. 16) агѣт. 17) дла того. 18) тѣѣт же. 19) Додано: стрѳ глак. 20) а зкѣроке. 21) Слово опушено. 22) тыи сѣт черноризци. 23) сами волѣт вѣей не... 24) дла того. 25) Заключение в рукопису. 26) ѿгладай. 27) Зам. „епѣкони“ в В: и блѣкн.

И пришла ¹⁾ престѣла Бѣа на ѡное мѣсто, видитх ²⁾ множество лежащѣи народа ³⁾ ко ѡгни горѣтъ ⁴⁾ и черки не-
вспасающѣи ѡдѣять ⁵⁾ и^x. Рече престѣла Бѣа: „Что сѣи согрѣ-
шили души ⁶⁾?“ Рече Ми || (к. 187) хайлх: „Тѣи то сѣтъ души ⁶⁾
патрїархоуе ⁷⁾, епїскопи, ігуменове ⁸⁾ и вса старшина, которїи
ѡболкшесѣа ⁹⁾ ко сѣтителскїи чинх ¹⁰⁾, а колѣ божой не тво-
рили, и за тое ¹¹⁾ такх мѣчатсѣа“.

14. Видѣла престѣла Бѣа жены, а ѡны висѣтъ за нѡги,
а ¹²⁾ пламень великїи палит и^x, ѡгнь ѡжж до глави, и зѣври
торгаютх и ѡдѣтъ и^x, и ѡни кричаще: „Змильсѣа надх
нами, Гдї Бже, во тяжко страждемх ко пламени сѣмх“ ¹³⁾.
Рече престѣла Бѣа: „Что сѣи ¹⁴⁾ согрѣшили души ¹⁵⁾?“ Рече
Михайлх: „Тѣи то сѣтъ попѣѣ ¹⁶⁾, которїи по смерти
мужей своихъ блудх творѣтъ, и за тое ¹⁷⁾ такх мучатсѣа“.

15. Видѣла престѣла Бѣа инїе ¹⁸⁾ жены, висѣщїи ко
ѡгни, и зѣврие ¹⁹⁾ ѡдѣтъ и^x ²⁰⁾. Рече престѣла Бѣа: „Что
сѣи согрѣшили души ²¹⁾?“ Рече Михайлх: „Тѣи [то] сѣтъ
черници, которїи постригѣлисѣа ²²⁾ ко иноческїи ²³⁾ ѡбра³ и
в немх ѡквернилисѣа блудодѣланїѣа, и за тое ²⁴⁾ та^k му-
чатсѣа“.

16. Тамже и на иншомх мѣстѣ видѣла престѣла Бѣа
езеро ѡгнїстое, великое, а в немх множество народа, а ѡни

¹⁾ пришедши. ²⁾ видѣла. ³⁾ Слово опущено. ⁴⁾ Слово опущено. ⁵⁾ ѡдѣтъ.
⁶⁾ Слово опущено. ⁷⁾ патрїархи. ⁸⁾ попы. ⁹⁾ ѡвлачали сѣа. ¹⁰⁾ ѡбра³.
¹¹⁾ чинили, для того. ¹²⁾ висѣтъ и... ¹³⁾ В В трохи наче: пламень
и^x палит ѡ ногх до голоуы, и зноу зѣкревѣ торгают и^x и ѡдѣтъ, а ѡни
крячатъ взыхаючи и мѡкочи: „Змильте сѣа над нами, во барзо к то^m пла-
мени мѣчимо сѣа...“ ¹⁴⁾ тыи. ¹⁵⁾ Слово опущено. ¹⁶⁾ попадїи. ¹⁷⁾ чи-
нили, то для того. ¹⁸⁾ Слово опущено. ¹⁹⁾ а зѣври. ²⁰⁾ Дод.: ѡсѣта.
²¹⁾ Слово опущено. ²²⁾ постригши сѣа. ²³⁾ черническїи. ²⁴⁾ ...ѡбразх
вѣд творили, для того.

плачѣть и кричатъ. Тое видѣвши пресѣта Бѣца рече Михайлѣ:
„Что сѣи сотворили дѣши?“

Рече Михайлѣ: „Тѣи то сѣтъ царѣ, кролѣ, князѣ, по-
те татокѣ, гетманокѣ и всѣ прелоложоніе (sic!), которіе не
чинили колѣ вѣжой и нѣ ѹбогими не мѣли змилованіа,
пре³ тоѣ та^к мучатся“¹⁾.

17. Рече Михайлѣ: „Пойди, пресѣта Бѣце, и покужѣ (sic!)
ти, где мучатся всѣ хрѣстіанѣ“. Приидеть пресѣта Бѣца и
видѣла рѣку ѡгнитую, текущую, а в ней множеество му-
жей и женѣ плачѣть [и] кричатъ велми. Тѣи видѣвши сѣта
Бѣца рече до Михайла: „Что сѣи согрѣшили дѣши?“

Рече Михайлѣ: „Тѣи то сѣтъ ||(к. 187 т.) паници, лихварѣ,
сребролюбци, которіи неспра[в]едливе добро чужое пожикали и
которіе справедливе не поѣстали во всѣа поѣти и ра³лучали мужа
со женою, а в томѣ не каѣахшися и не покутокали; за тоѣ
змѣрли и за тоѣ та^к мучатся.

Тое слышавши пресѣта Бѣца рече: „О горе камѣ, грѣш-
ници! Чемѣтеса не каѣали на землѣ и не покутокали за
грѣхи своѣ, то висте не були тутѣ мучени“²⁾.

¹⁾ Увесь 16-ий роздѣл в В далеко повнѣ, хоч деякі вирази по-
дѣбні до наших:

Видѣ сѣта Бѣца ѹгнь кролѣшній, и в не^м множеество народа, а та^м
пла^ч и крѣк великій. Видѣвши то сѣта Бѣца расплакала сѣ и река: „Что
тыи согрѣшили?“

Рече Михайла: „тыи то сѣтъ црѣ, кнѣзѣ и кшелакаѣ старшина, кото-
рыи не чинили колѣ вѣжѣ, так теж і инны грѣшници, развойници, клевет-
ници, паницѣ, лихварѣ, сребролюбци, которыи на ѡубоги^х людѣи не маѣтъ
мѣрдѣа и которіи не поѣтѣ сѣ во сѣтъа поѣты, раздѣчают мѣжа со женою,
і инныи заѡсници, а ты^х змѣх речѣи не каѣали сѣ и не покутокали сѣ, для
того так мѣчат сѣ“.

Слышавши то сѣта Бѣца расплакала сѣ и река: „О горе камѣ, грѣш-
ници! Чемѣж еѣте сѣ того на землѣ не каѣали и не покутокали, товы тоут
не выи еѣте“.

²⁾ 17-ий роздѣл в В так: Потом пойде далѣ сѣта Бѣца, и тамѣ

18. Потимъ поиде далѣи пресѣла Бѣа и тамъ оузрѣла рѣкъ ѡгнению, клекотѣщу, страшную, а она пожирѣтъ вси грѣшнѣи к себѣ, же не могутъ промокити: „Ѳдѣе справедливѣи, помилуй на!“ а ѿ ѣдять чѣрки невисипающѣи ѿ звѣри ненасѣтнѣи. Видѣвши тѣи пресѣщу Бѣѡ крикнули до ней глаго^а великимъ: „Радуйся, пресѣла дѣво, свѣте незаходимѣи! Радуйся, архистратѣже Михаѣле вжѣи ѿ небенѣа силн также ѿ вси стѣи божѣи, молѣтеса непрестанно за всесъ ми^р хрѣтѣанскѣи, которѣи навѣжати пришлн насъ грѣшны^х, гди ми ѿ вѣка сего свѣта не видимо, а нѣкъ пре^з тебе, пресѣла Бѣѣ, видимо свѣтъ незаходимѣи“.

Видѣвши тое, пресѣла дѣа рече до Михаѣла: „Что сѣи согрѣшили?“ Рече Михаѣла: „Тѣи то сѣтъ хрѣтѣане, которѣи на крещенѣи ѡбѣщансѣа исти^ннѣ Бѣу, а потомъ дѣа-колесѣе дѣла чинилн ѿ крещенѣе погвѣилн, не кохаючи заповѣден церковнѣи и повчѣнѣа, ѿ за тое такъ мѣчатса¹⁾“.

Ѳбачила рѣкъ ѡгнению, клекотѣщу ѿ страшнѣю, а она пожирѣтъ кек грѣшники к себѣ, же аж не могутъ промокити: „Ѳдне прѣднѣи, помилуй нас!“ ѿ ѿ ѣдѣтъ черки неѡусыпающѣе ѿ скрежетъ звѣннѣи ѿ звѣри незличнѣи. Видѣвши тѣѣ тыи, що сѣ мѣчатъ, стѣщу Бѣѡ, крикнули к ней голого^м великимъ мокачи: „Радуйся, вѣквеннаѣ Бѣѣ дѣво, свѣте не заходимѣи! Радуйся [ѿ] ты, архистратѣже вжѣи Михаѣле, ѿ вси стѣи аггѣлн вжѣи! Молите сѣ непрестанно за всесъ миръ хрѣтѣанскѣи, которыи пришн и есте навѣжати насъ грѣшны^х, гдѣ^ж мы ѿ вѣка свѣта не видимо, а нѣкъ дѣа тебе, Бѣѣ, видимо свѣтъ“.

Видѣвши то стѣла Бѣѣа расплакала сѣ ѿ рече: „Ѳ горе грѣшникомъ тымъ, щож то сѣи согрѣшили?“ Рече Михаѣла: „То естъ рѣка ѡгненнаѣ, с которѣи сѣ ѡгнь родитъ, а к ней мѣчатъ сѣ рѣд жидовскѣи, которыи распали Гѣнишго Гѣ Хѣ, ѿ вси ѣзцы поганскѣи, которыи тебе не ѿповѣдали и которыи вѣд чинилн ѿе вѣмаами, ѡтракници, которыи дѣти свои подавилн, дѣа того такъ мѣчатса“.

Рече стѣла Бѣѣа: „По дѣло^м ѿ вѣдн ѣмъ!“ ѿ знобѣ покрыла ѿ ѡнамъ рѣка.

¹⁾ 18-й розд. в В: Рече Михаѣл: „Всли хочешъ, прѣла Бѣѣе, покажѣ ти, гдѣ мѣчатъ сѣ вѣе, рѣд хрѣтѣанскѣи“.

Рече стѣла Бѣѣа: „Ѳкрыи мѣ

19. Рече пресѣта Бѣца: „Подви чини¹⁾, сѣый арха²⁾ геле Михайле, и³⁾ вси сѣый³⁾ аггли, абы молилися⁴⁾ за грѣшники сѣи⁵⁾. Тогда вси аггли mobility: „Гди, змилиуйся на грѣшными⁵⁾ сими! ⁶⁾“ Рече Михайла: „великій⁷⁾ есть || (к. 188) Бгъ нашъ на небеси и на землѣ⁸⁾ и велико имя его, оуслишитъ на⁶⁾. Рече пресѣта Бѣца ко⁹⁾ Михайлу: „Нехай¹⁰⁾ мы поставятъ аггли¹¹⁾ прѣ Гдемъ Бгомъ¹²⁾“.

20. И взяли аггли пресѣдо¹³⁾ Бѣдо и поставили оу престола бжїа. Она же стѣкши во³⁾ дхнѣла и зенѣ (sic, зам. зная)¹⁴⁾ руцѣ своѣ пречїтїи во³⁾ дѣкши¹⁵⁾ ко прѣтолѣ бжїю, рече: ¹⁶⁾ „Помилуй, Гди, хрїстїанесїи¹⁷⁾, во видѣла и^x в мука^x велики^{x18)}, же не могутъ оутерпѣти¹⁹⁾“.

Рече к ней²⁰⁾ Гдѣ: „Икожъ и^x помилокати маю²¹⁾, бни братїи мойхъ оубоги^x не милюкали²²⁾. Нѣсть тамъ²³⁾ члѣкка, чтобы²⁴⁾ имени моего призывали²⁵⁾, и та^k сами в мукѣ ѿдалися. И ѣа²⁶⁾ хочѣ²⁶⁾ платити ведлугъ залуги и^x“. Оуслишавши тоє пресѣта²⁷⁾ Бѣца рече²⁸⁾ ко Михайлу сѣтому: „Не-

кѣ мѣкка“. И видѣла сѣла Бѣца ѿзеро ѿгненное клекоцѣщее, а волны хитаю^t еа аж до нѣкъ, а в не^m старши и молоды мѣчат еа, множестко мѣжей ѣ женх. Рече сѣла Бѣца: „Что сѣи согрѣшили?“ Рече Михайла: „Тыи сѣт хрїстїане, которыи на крїщенїи ѿбїцали еа Бгу, а пото^m дяволскїи дѣла чинїи, а крїщенїе погѣвили, и не слышали запокѣди ѿцевекон и лїтїрїнекон, дла того так мѣчат еа“.

1) В дає правильне читання: подкигни. 2) „и“ опущено. 3) Слово опущено. 4) Зам. „абы“.... в В: помо им еа Гки. 5) грѣшниками. 6) Дод.: хрїстїаны! оуслыши на^c Гди! 7) ѿ велик. 8) Шість слів опущено. 9) „ко“ опущено. 10) Дод.: же. 11) Слово опущено. 12) Зам. „Бгомъ“ в В—Гг Хмѣ. 13) прѣсѣдо. 14) знавши. 15) Слово опущено. 16) и рече. 17) хрїстїаны. 18) Слово опущено. 19) терпѣти. 20) ей. 21) ...а маю и^x помилокати, а... 22) ... екоєй братїи не помилюкали. 23) не мавшъ того. 24) жевы. 25) ...не поманьлаз. Потїм доб.: а ѿни не хочѣли имени моего призывати. 26) них хочѣ. 27) То слышавши прѣсѣла. 28) рекал.

престане молиста, небесни боеволо, ко Гду Бгу, аж зми-
луется над грѣшными сими¹⁾.

Тогда Михаилъ паде на землю²⁾ и вси агглы з нимъ.
Видѣвъ Гдъ Бгъ³⁾ моленіе ихъ и ѿмилосердиста⁴⁾ о зныхъ
грѣшныхъ⁵⁾ рече Михайлу⁶⁾: „Иди и яви лице свое и
може имъ: „Ннѣ змилосердиста Бгъ всемогущи и за мо-
литвами претой Бїи и безплотныхъ силъ и вѣхъ стыхъ
вїиныхъ, же оумолили за насъ шца небеснаго, даа того вамъ
дастъ мучаши⁷⁾ еа покой ко дни и к ноци радост и веселіе⁸⁾.
Услышавши тоє претата Бїа и вси аγγελы рекли вели-
кимъ⁹⁾ гласомъ: „Слава милосердію твоєму, елко! Слава ца-
рствію твоєму! Слава милосердію твоєму, Бже шце¹⁰⁾! Слава
благодати¹¹⁾ твоєй со безнача¹²⁾ни ти шцемъ и со преты¹²⁾
дхомъ, ннѣ и рно и ко вѣки вѣкомъ“. Яминь.

III.

Звернімось спершу до языка нашого списку, аби вияс-
нити, по скільки ще дужа в ньому славяно-руська книжна
традиція, і, з другого боку, по скільки виявились в ньому
місцеві українські риси. Загальний фон языка списку ще
давній, церковно-славянський, але на цьому фоні уже знач-
но проглядають і властивости живої української говірки і
книжна українська мова¹⁾ того часу (пол. XVIII в.). Ці вла-

1) „Плачъ еа непрестанно, аж змиавет еа Гдъ над грѣшники“. 2) Доб.:
лицемъ. 3) и видѣ Гдъ. 4) мѣрдова. 5) ш ни^х и... 6) ебнн екоемъ. 7) Доб.:
и^м. 8) В В так: Ннѣ за милосердіе шца моего и за мѣтвѣ мѣтре моего
и безплотныхъ монухъ агглы и вѣхъ стыхъ монъ, же ма оумолиша за насъ,
даа того да^м вамъ мѣчаши^м еа ко дни и к ноци покой и радость и весе-
ліе к вѣткѣ стыхъ ш воекрнїа моего до шшествїа стго дха. 9) вси еди-
нымъ. 10) Дві слові опушено. 11) благодти. 12) В В дод.: и ваїимъ
и животвораци^м ти.

1) Див. Житецький, „Очеркъ литературной исторіи малорус-
скаго нарѣчія в XVII — XVIII в.в.“. (Словник).

стивости виявились як в уживанні окремих слів місцевого походження, так і в цілому ряді з'явищ фонетичних і морфологічних, що характеризують український язик. В такому ж порядку ми і будемо їх студіювати. Дотично словарного матеріалу нашого списку ми тільки зазначимо тут ті слова, що в данім разі можуть свідчити про його українське походження, не поділяючи їх на слова чисто українські і на перейняті з польського, бо в багатьох випадках ще трудно сказати, куди віднести те чи інше слово. Вибіраємо слова по порядку карток рукопису.

Картка 184: пекелній, албо, встають, до (= кз).

К. 184 т.: абы, пекло, пекелніе, где ¹⁾, казалъ, гди, до (= кз), визнавали, для того (= за то), на иньномъ мѣсцу, нехай, обачила, заказъ, маемъ.

К. 185.: фрасовалася, нехай, обачу, заразом, нѣгди, якъ, до (= кз), зойшоль, темность, обачила, где, для чого, (= зачѣмъ).

К. 185 т.: доганяли, шарповали ¹⁾, заприлися, сварили ся, потварци, до (= кз), обмовляють, оспалии.

К. 186.: до (= кз), хтѣли, коли, хорій, ажъ, противку, сакраментовати, отправовати, пошанованіе, ланцуги, дармо, лихвари, бо (= ибо), пани.

К. 186 т.: обертають, мовячи, ажъ, бо, якъ, огляді.

К. 187.: старшіна, ажъ, торгають, бо, иншіи, кролѣ, гетманове, потентатове, преложоніе, змилованіе, презъ.

К. 187 т.: лихвари, поживали ²⁾, покутовали, промовити, навѣжати, гди, презъ, кохаючи, абы, мовили.

К. 188.: нехай, бо, маю ведлугъ, ажъ (= пока), мовъ (imperativ.) ³⁾.

Як бачимо, засіб слів, що були в уживанні на українській землі в XVII — XVIII в. в., досить значний в нашому спискові.

З фонетичних властивостей української мови, що зна-

¹⁾ В рукопису помилка: шаповали.

²⁾ П. Житецький. „Очеркъ литер. исторіи малорусскаго нарѣчія в XVII—XVIII в. в.“. (Словник).

³⁾ Слова, що знаходимо на одній картці декілька раз, подаємо тільки раз.

ходимо в спискови Церковно-Архелюгічного Музею, зазначимо ось які.

Між голосовими звуками. Перехід *ь* в *и*. Приклади такі: пойдати, заприлися, к. 175 т. Навпаки, заміна *и* через *ь*: видѣли 184 т. (хоча, на наступному листі — видѣли), сѣи 185 т. потварць 185 т., попадь (попадьи) 187; царь, кроль, князь 187; лихварь 187 т. ¹⁾.

Перехід *е* в *о*: зойшоль, найшоль, вийшоль 185; для чого 185 ²⁾.

Мішання *ы* і *и* надто часті в нашому спискови: которіє 184, которихъ 184 т.; сливе рядом подибуємо — всі сѣи і сѣй 184 т.; чтобы, і абы 184 т.; ми 185, слішали 185, отъ глави 186 т., призивали 188, вилѣзти 186, злими 185 т., оны 186, 186 т. 187 і они 187, 188 ³⁾; тыхъ 184, 186 т. і тихъ (= ц.-слав. тѣхъ) 186, 187 ⁴⁾.

Перехід *о* в *и*, що знаходимо тільки раз, має начеб то характер випадковости: потимъ, 187 т.

Відпад назвукового ненаголошеного *и*: маємъ 184 т., маю 188, не мѣли 187. В з'язку з цим — мішання приіменників-префіксів *изъ* і *сѣ*: из сосѣдомъ 185 т., с тебе 185. ⁵⁾.

Заховання ненаголошеного *о* в префіксі *роз*: розказаль 184 т., розбивали 185 т. ⁶⁾.

Заміна *ы* через *у* в формах часівника „быти“: були 187 т.

Мішання *у* з *з*: звесъ 187 т. ⁷⁾.

1) П. Житецький. „Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія въ XVII — XVIII в.в.“, ст. 82. — А. Соболевський, „Лекції по исторіи русскаго языка“. Вид. 4-е, ст. 73—74.

2) Порівняй Житецький, ст. 83 і Соболевськ. ст. 62.

3) Житецький, 127—128.

4) В данному разі, в формі „тыхъ“, Соболевський бачить наслідок впливу форм членного прикметника „добрыхъ“ і т. и. Думка Житецького про перехід (фонет.) ц.-слав. „тѣхъ“ в „тыхъ“, а потім (графічно) в „тыхъ“, здається нам більше правильною: форма „тихъ“ промовляє за неї. Житецький 127—128, 131; Соболевський 189.

5) Житецький, „Очеркъ лит. ист.“ 61; Соболевський, „Лекції“... 92.

6) Житецький, ів., 82—83.

7) Житецький, 85—77. Соболевський, 122—123.

В межах шелестових. Твердість кінцевого м'якого губного *в*: кровъ (= кровь) 186.

Тверде *р*: горать 185 т., трасетса 186 т.

Дзвінке нове *г* (= лат. *g*) в перенятих словах: гди 184 т., 187 т., нѣгди 185 ¹⁾.

Заміна *с* через *з*: зошли 184, зойшолъ 185, зводять 185 т., згорѣль 186, змилуйса 187 т., змилосердиса 188.

Оден раз подибуєть ся *що* зам. *что*, *хто* зам. *кто* і *слухаютьъ* зам. *слушаютъ*; 185 т., 186 і 187 т.

В тих випадках, коли прикладів, що стверджують ту чи иншу властивість списку, було значне число, ми вибірали їх не всі, а тільки найцікавіші; коли було навпаки — пильнували вичерпати матеріал вповні. З властивостей ми теж пильнували зазначити найбільш характерні, минаючи властивості непевного характеру.

З морфології нашого списку українських властивостей далеко менше, і вони не завжди характерні. Зазначимо ось які:

Деклінація. Nominat. plur. на *ове*, як наслідок мішання теми *а* з темою *у*: *жидове* 184 т., *патріархове*, *ігуменове* 187, *потентатове*, *гетманове* 187. Ця властивість подибуєть ся і в церковно-славянських і в давньоруських пам'ятках, але заховала ся переважно в деяких українських говірках. Стриваємо також і другу давню форму nomin. plur.: *патріарси* 186 т. ²⁾. Давня форма genetiv. plur., що заховала ся в галицьких говірках: *людій* 186 т., *персій* 185 т. ³⁾. Заховання давнього accusativ'у без заміни його genetiv'ом при йменнях живих істот: *похвалила вси стѣи* 184 т., *дѣти свои породивши* 185 т., *видѣла Вѣа иніе жены* 187 ⁴⁾. Заховання vocativ'у: *Архангеле Михайле*, *воезодо и начальниче* 184 т., *архистратиже Михайле* 187 в. ⁵⁾. Нерідко подибуємо в кінцівках genet.

¹⁾ Це *г* в рукопису передано письмом, подібним до латинського *g*. Житецький 93, Соболевський 125.

²⁾ Житецький, Очеркъ, 62. Соболевський, Лекції, 174.

³⁾ Житецький, 62.

⁴⁾ Ibid., 64.

⁵⁾ Ibid.

sing. муж. роду прикметників руське *ого* зам. давньо-славянського *аго*: *невинного* 185 т., *божого* 186 т.

Кон'югація. 1-ша ос. мн. тепер. часу на *мо*: *терпимо* 185. Partic. praes. activi на *чи* зам. ц.-слав. *шти*, *ште*: *просіачи* 184, *мовіачи* 186 т., *кохаючи*, *читаючи* 186 т. Ї зам. *и* в формах imperativ'a: *моліться* 187 т.,—хоч ця форма насуває сумнів, — тут, може, попсоване читання. Минулий зложений з partic. на *лз* і помічного часівника *есмь*: *чем у те ся не какали* 187 відв., *не слішали есте* 185²⁾.

В першій з наведених фраз ми бачимо також приклад вільного вживання займенника *ся*, що, хоч воно і є властивістю церковно-славянського язика, але припало до народної української мови³⁾. Умовний спосіб (галицька форма): *то бисте не були* 187 т.⁴⁾. Раз стрічаємо й *де* (к. 186) зам. *идеть*, але це не можна вважати за властивість тільки української мови⁵⁾.

Нема що й казати, риси церковно-славянського язика взагалі в великій мірі беруть гору в спискови, що ми студіємо, і ми знаходимо в ньому не тільки силу церковно-славянських слів і зворотів, але і силу форм деклінації і кон'югації — чисто славянських, напр. *всіа племена* 185, в той р'єцѣ 185, *оузрѣла* 187 т., *гряди* 185 і т. и. На кожному кроці маємо „рече“, „рекла“, почасти маємо і форми partic. perf. activi на *ши*: *рождши* 184 т., *видѣвши* 185, 187, *слішавши* 187 т., *породивши* 185 т. Нам залежить на тому, що наш писець несвідомо вносив в цю церковно-славянську обстанову нові риси рідної української мови, її слова, звороти і форми; про це несвідоме мішання церковно-славянського з українським надто виразно свідчить одне місце, де подибуємо вкупі дві рівнозначних слові: ... „а когда коли“... к. 186 (розд. 7.).

1) Житецький, 135—136.

2) „ „ 70.

3) *Іб.*, 71—72. Пор. В. Гнатюк — „Записки Наук. Тов. ім. Шевченка“, 1907, кн. VI.

4) *Іб.* 134.

5) Соболевський, Лекції, 249.

IV.

Приступаючи тепер до студіювання змісту нашого списку „Хожденія“, до вияснення його властивостей і взаємин з иншими українськими списками, вважаємо за потрібне зазначити, що досі нема ще суцільного дослідю, присвяченого апокрифови, що нас цікавить, а єдина, здаєть ся, обшира праця на це питання ¹⁾ визначаєть ся загальним характером і займаєть ся виясненням питання про походження і долю „Хожденія“ на різних ґрунтах, а не студіюванням його списків, редакцій і їх взаємин. Крім того, в цій праці і згадки нема про українські списки, пріч рукопису Яремецького-Вілакевича, що для нас є найменше важним, через його дуже значні відміни, порівнюючи з иншими українськими списками, лічучи в те і наш. І цей український список студіюєть ся не стільки з боку історії його тексту, скільки з боку еволюції змісту — в певних побутових обставах — і яскравости, барвистости окремих місць. Через це перше, як взяти до розгляду наш список, нам годить ся хоч коротко зазначити всі инші українські тексти і до кожного додати кілька уваг.

Звертаючись до українських списків „Хожденія Богородици по мукамъ“ і рівнаючи їх з собою, ми вважаємо за потрібне порівнати кожний із славянським — в рукопису XII в., — а власне от через що: по-перше, — він є найдавнішим списком даного апокрифу на славянському ґрунті і через це, без сумніву, став за джерело багатьом иншим спискам, що пізнішого походження; а по-друге — з усіх славянських списків він найближчий до старших грецьких списків (XI—XII в.в.), до яких його звичайно і відносять.

Уже Срезневський, видаючи цей давніший список поруч з грецьким, поділив його для вигоди на розділи; того ж поділу на розділи додержував Франко, коли видавав знову текст Лаври, те ж зроблено і в виданих від нього в „Памятках“ карпато-руських текстах „Хожденія“. Ми теж ділимо наш список на розділи, пристосовно до поділу старшого (Лаврського) списку.

¹⁾ Бокадоровъ, Легенда о хожденіи Богородицы по мукамъ. — „Изборникъ Кіевскій, посвященный Т. Д. Флоринскому“. Київ, 1904.

Такий поділ може стати в великій пригоді, порівнюючи окремі українські списки, бо лічба і порядок розділів в них стане в даному разі за критерій на вияснення їх залежності одного від одного, їх взаємин. Список Лаври має двадцять нерівних поділів; з них кожний, виключаючи два перших і два останніх, оповідає про одмінний спосіб карати пекельників і поясняє, чому і за які гріхи їх так покарано.

Зміст „Хождения Богородицы по мукам“ ми вважаємо за відомий, і тому нема що його тут переказувати.

Рукопис Яремецького-Білашевича ¹⁾. Текст цього рукопису найдалший як від Лаврського, так і від інших українських списків. Починаєть ся він з кінця сьомого розділу (початок загублено), при тому розклад кар і поділи на розділи рівняєть ся спершу з поділом Лаврського списку. Ріжниця та, що нема розділу, відповідного розд. 10-му Л. списку, між розділами 11 і 12 вставлено розділ, якого нема в Л.; між 17 і 18 розд. знаходимо „Муки царей поганих Перона, Декіа, Маѣмїана, Діукалѣтїана, Несторїа, Пилата, Калфи, Ірода, Янни и прочїихъ“, чого знову таки зовсім нема в Л. За те кінець цього розділу відповідає кінцеві розд. 17 Лавр. списку. В Л. спискови опис мук кінчить ся в 18 розд. і дальше йде молитва Богородиці за грїшних, а тут муки йдуть до уривку 36-го включно. Штири останніх уривки (37—40) присвячено описови долї душ праведних і чистища. Кожна мука, крім числової помітки, має ще й назву, напр.: „w длакаx грѣшнихъ“, „муки жидовскїе і еллинскїе“ — і т. и.

Уривки, з 19 починаючи, не мають відповідности ні в одному спискови, тому подамо їх тут з тею ознакою, яку вони мають в рукопису. Мука 19-а — про чарівників...; 20-а — оповідання про проклятого Скимна; 21-а — Ірода царя...; 22 — мука Каїнова...; 23 — мука мелників; 24 — грошолобів; 25 — розбійників; 26 — що не вважали на

¹⁾ Спершу був видав його Франко в журналі „Жите і Слово“, 1894, кн. 4—5.

границі ¹⁾; 27 — про ковалів грішних; 28 — про ткачів; 29 — про кравців; 30 — про шевців; 31 — про тих, що крали сіль; 32 — про тих, що крали пчіл і птахів; 33 — про паниць; 34 — про суддів кровопивців; 35 — про сrebro і златолюбців; 36 — що робили по неділях і про князів немилостивих; 37 — про души, що подавали милостиню; 38 — про души праведних духовних і свіцьких осіб; 39 — про души щедрі та милостиві; 40 — про чистище (w чистцѣ). Очевидячки, в основі цього списку лежить повна редакція „Хождения“, що має проте значні зміни від одного, а то навіть і декількох переписувачів — перерібників. По відомому вже шаблону питань і відповідій до перше відомих мук було додано цілий ряд нових. Нам здаєть ся, що по цим пізнішим додаткам ми можемо зазначити ось які два впливи на дану редакцію: а) книжного, літературного і б) побутового, впливу життя і обставин. Про очищення перерібників, про їх знайомість з багатом а історичними особами свідчить уже той епізод з опису мук, де пекельниками є Нерон, Декій, Максиміліан, Діоклетіан і інші. Відомий їм був і тартар, з якого вони зробили „пекло жидовское и еллинское“ і образ „бѣсовскаго мужа“ — Скимна. Цікава річ, що в кінці рукопису ми знаходимо опис чистища — річка з очищаючим вогнем, — котрого сама ідея взята, звичайно, не у візантійців. На нашу думку здаєть ся цілком можливим, що даний список підліг великому впливови ще якогось легендарно-оповідного твору, а може бути і кількох. Значною властивістю списку, що студіюємо, є також те, що він кінчить ся описом душ в чистищі, а молитви Богородиці і янголів за грішних зовсім нема, так само і полєкші мук грішникам. Н. Бокадоров зазначає це, як останню втрату в даному спискови ідеї милосердя, що є знаменною рисою, головною річчю „Хождения Богородицы по мукамъ“ ²⁾. Вплив побуту на список виявляєть

¹⁾ У Бокадорова розділ цей чомусь має назву — „О завоевателяхъ“. Див. „Изборникъ“, — „Легенда о хожденіи Богородицы по мукамъ“, ст. 77.

²⁾ Изборникъ Кіевскій. „Легенда о хожденіи Богородицы по мукамъ“, ст. 81.

ся і в самому доборі грішників (ковалі, мірошники, ткачі, що крали бджіл і птахів і т. и.) і в способі карання їх ¹⁾.

Що до язика рукопису Яремецького-Вілахеви́ча, то в ньому досить часто знаходимо українські слова і фонетичні властивости. Ми такої думки, що ця редакція „Хождения“ має свою довгу історію, через яку вона з подібної до Лаврської стала такою, якою ми бачимо її тепер, — з усіма пізнішими додатками, одслідами впливу книжности і побуту.

Рукопис Мих. Туринського. З усіх відомих нам українських списків „Хождения“ цей є найближчим до давнішого списку XII віку. Багато розділів виявляють з себе сливе дослівний переказ відповідних розділів старішого списку (розд. 1—3, 5, 7—9, 19), інші, хоч і більше відрізняють ся, але дуже близькі до Лаврського тексту (4, 6, 10, 12, 14, 16—18, 20). Розділів, відповідних 11, 13 і 15-му Лавр. списку — нема зовсім. Цікаво зазначити, що ці опущені розділи містять в собі (в Лавр. спискові) опис гріхів і мук у цеклі священників (11 розд.), патріархів і єпископів (13-й) і черниць, що пустились у блуд (15-й). Можливо, що цей опуст — зумисний, але могло статись, що він уже був у рукопису, що став за оригінал даному спискові. Крім зазначеного опусту трох розділів, різницю рукопису від лаврського становлять вставлення в деяких розділах і цїтати з пророків і Євангелистів: в 10-му розд. — з Іезекіїля (розд. 34, ст. 24, 10), в 18-ому — з Матфія (розд. 23, ст. 20) і з Апостола, в 17 розд. — спомин про всесвітній потоп. В 3 розділі нема спомину про Хорса, Трояна, Велеса і Перуна, що є знаменною властивістю Лаврської редакції, а в 4 розд. — про Моїсея, Іоана Кр. і ап. Павла. В кінці 19 розділу Богородиця не висловлює бажання бути винесеною до престолу Бога Отця, а тільки каже: „молити ся“. Тут певне опуст механічного характеру, бо в Л. по цих словах маємо: „повели воинству“, а через два — три рядки знову: „и повелѣ“. Списувач міг проминути посередкові слова і писати далі з другого „повелѣ“.

На мові рукопису дуже відбились властивости місцевої, бачванської говірки, — далеко більше, ніж на інших українських списках властивости українського язика.

1) Ibid. 77.

Лавреський список ми зазначили буквою Л.; списки, що видав Франко—початковими буквами фамилій їх попередніх власників, а наш—буквами Ц.-М. (Церк.-Арх. Музею).

	Л.	Т.	В.	Ц.-М.	Є.	Я.-В.
1	Молитва Богор. Сомествіе янголів. Привітання.	Сливе дослівно.	Скорочено, особливо привітання.	Скорочено. Нема числа ангелів.	Мало скорочено	
2	Розмова з Мих. Бажання бачити муки.	Сливе дослівно.	Коротче.	Коротче.	Дуже коротко.	
3	Відкриття аду і 1-ша мука грішних.	Дуже близько.	Коротче.	Коротче.	Коротче.	
4	Мука грішників у п'яті.	Досить близько.	Досить близько.	Досить близько.	Досить близько.	
5	Мука грішників в огненній річці.	Дуже близько.	Нема слів про їджу чоловіч. мяса.	Нема слів про їджу чоловічого мяса.	Дуже докладно про тих, що їли чоловіче мясо.	
6	Мука ляхвря і брехухи.	Трохи докладніше	Скорочено.	Скорочено.	Скорочено.	
7	Муки тих, що не вставали на утренью.	Сливе дослівно.	Доволі близько.	Повніше про свята.	Трохи відрізняєть ся.	Більше докладно.
8	Муки тих, що не шанували священників.	Дуже близько.	Дуже близько.	Трохи докладніше.	Трохи скорочено.	Трохи докладніше.
9	Дерево з залізними вітамі. Сльози Богородиці.	Дуже близько.	Сліз нема.	Сліз нема.	Богородиця плакала.	Значно відрізняєть ся.
10	Муки церковно-служителів. Сльози Богородиці.	Докладніше. Єсть вставка.	Близько. Богор. плакала.	Близько. Бог. „вжальлася“.	Скорочено. Сліз нема.	
11	Муки священників, що упускали крупиці.		Близько.	Близько.	2-га частина відповіді Мих. надано Богородиці.	Докладніше.
12	Мука неправедних учителів.	Дуже близько.	Вставка про дяків. Чернориці.	Про дяків. Чорниці.	Дяк і читач—злито в 1-у особу.	Вставлений розд. (відрізнено дяків). Докладніше.
13	Мука патріархів і Єпископів.		Досить близько. Попи і старшина.	Досить близько. Гуменове і старшина.	Знову про читача. Про патріархів нема.	Подібний в загальних рисах.
14	Муки жінок священників.	Близько.	Близько.	Близько.	Близько.	Дов. близько.
15	Муки черниць.		Близько.	Близько.	Трохи відрізняєть ся.	Докладніше.
16	Муки в огненній річці.	Дуже близько.	Змінено.	Змінено.		Трохи відрізняєть ся.
17	Муки „жидовь“ і инш.	Досить близько.	Трохи скорочено.	Продовження 16-го розділу.		Вставка про царів паганих. Кінець схожий.
18	Муки христіан.	Вставлено дві цитати.	Досить близько.	Тут злито 17-го і 18-го розділів.		Докладніше і наче.
19	Бажання Богор. понести муки грішників.	Сливе дослівно.	Досить близько.	Досить близько.		Муки чарівників і ворожок.
20	Молитва Богор. і янголів. Полетшення мук.	Дуже близько.	Далеко коротче.	Далеко коротче.		Оповід. про проклят. Скимна і т. и. Ще 20 уривків, яких нема ні в одному списку.

Рукопис І. Кузиковича. Рукопис цей теж досить близький до Лавр. списку, хоч деякі розділи скорочено занадто багато (2—3). Де-не-де оповідання про пекельні муки значно зближуєть ся з Лавр. списком, місцями — значно відрізняєть ся. Цей список „Хождєнія“ кінчить ся на 15-ім розділі — винесенням Богородиці на небо. Ні трох останніх мук, ні Молитви Богородиці і полєкші мук грішників нема. Таким чином, даний список, рівняючись до Лаврського порядком викладу і змістом (в межах 15-ти розділів), кінцем своїм наближуєть ся декільки до рукопису Яремецького-Білашевича, де теж нема кінцевої молитви Богородиці і полєкші мук.

Рукопис І. Білявського. Список цей порядком викладу, порядком і числом розділів скрізь припадає до Лаврського ¹⁾. Тим часом він, порівнаючи з Лаврським, дає значне скорочєння у всіх частях, деякі ж розділи (17-й, особливо 20-й), скорочєно дуже багато.

Що до деталь — списки де-не-де відрізняють ся, деякі епізоди оповіджєно різно. Проте ми повинні признати, що даний список „Хождєнія“ досить близький до Лаврського, надто самим порядком викладу. Язык має в собі значне число слів і властивостій, що свідчать про українське походження списку.

V.

Схарактеризувавши коротко списки, що видав Франко, ми порівнаємо їх усі, а також і наш — з Лаврським. Порівнаючи всі списки з одним Лаврським, ми тим самим порівнаємо їх між собою. За для наочности ми порівнаємо їх з за допомогою таблиці, де розкладаємо списки по порядку розділів, деколи зазначаючи властивости списків, що можуть свідчити про більший чи менший зв'язок їх. (Див ст. 198—

¹⁾ У Франка по 16-ім розділі йде розділ 18-й, певно помилково, бо на такий поділ нема зовсім рації. Уривок, що йде за 16 розд., припадає до розділу 17 Лавр. списку, а наступний за ним — до розд. 18-го Л. — Порівняй: Памятки, т. IV, ст. 130—131 і ст. 157—158. Так само не зазначєно розд. 20-го.

199). Всіх ознак: „дуже близько“, „скорочено“ і т. и. ужили ми дотично Лаврського списку, як найповнішого¹⁾ і найдавнішого.

Наведена таблиця дає нам змогу встановити взаємини українських списків, по-перше, числом розділів; по-друге— порядком їх розкладу, і по-третє — повністю викладу. З усіх цих трох взаємин наш список є найближчим до списку Б: він має однакове з ним число розділів; подібний до нього повністю і характером викладу, при тому деякі з властивостей, зазначених в таблиці, знаходимо тільки в двох даних списках; нарешті, в певній мірі подібний і порядком розкладу розділів і уміщених в них мук, хоч в 16, 17 і 18 розділах у нашого списувача, певне, сталась якась плутанина. Деякі відміни в подробицях, сила варіантів і зазначена плутанина в 16—17 розділах, не можуть, на нашу думку, змінити головної гадки, тим більше, що багато виразів обох списків буква до букви припадають оден до одного. Близкість і більший чи менший з'язок цих списків (Б і Ц-М) можна довести тільки рівняючи відповідні розділи їх, детально студіюючи окремі відміни і збіги, тому ми до цього і приступаємо, при тому держатимемо ся такого порядку: перше зазначимо найхарактерніші збіги, а потім відміни даних списків.

Як допіру зазначено, ми не будемо наводити тут всіх буква до букви збігів в списках, що порівнуємо, а зазначимо тільки найцікавіші з них. Так, в 1-ім розділі обох списків архангел Михаїл, вітаючи Богородицю, каже їй: „Радуйся... отчее сіяніє, рождши всеї вселеннѣй сѣгаго дѣха исполнена“. При тому в обох списках знати опуст предмету перед „рождши“²⁾. В розділі 2-ім Богородиця просить Михаїла показати їй „все, что есть на небеси и на земли и во преисподнихъ земли“. В розділі 3-ім такий збіг: „Тогда Михаилъ казалъ отворитися пеклу, а кди“...

В 4-му розділі зазначимо такі збіги до букви: „Нехай тма сія подойметься“... „заказъ маемъ великий“... „и фрасо-

¹⁾ Зазначаємо, що в Л. спискові бракує одної картки з початку рукопису і одної в середині (розд. 1, 2, полов. 3, 13, 14, 15, 16-й); їх Срезневський поповнив по пізнішому спискові цієї ж, давнішої редакції. Див. „Извѣстія Имп. Академіи Наукъ“, т. X, ст. 551.

²⁾ Франко з сенсу доповнює перед цим — „Спаса“. Памятки, IV, 153.

валася ¹⁾... Б҃҃а"... „во имя отца и сына и святаго д҃҃а... нехай обачу муку сію"... „мы свѣта нѣкды не видѣли ²⁾ и муки великіи терпимо“.

В 5-ім розд. характерно для обох списків звернення Михаїла до Богородиці — „госпоже“ і такі збіги: „кумомъ своимъ доганяли, сварилися з ними"... Замість „чужое добро или и пили“, як в Б, в нашім спискови попсоване читання: „иши пили“. „Розбивали и невинного до утраты приводили“ ³⁾...

В 6-м розд.: „тіи то суть, которіи слухають под чужими домами... обмовляють“...

В 7-м розд.: „коли кто хорій не можетъ встати"... „если бы домъ горѣлъ, а онъ не могъ вылѣзти, ажъ бы згорѣлъ“.

В 9-м розд.: „Видѣла... Б҃҃҃а древа много, а на тых древахъ... ланцуговъ много"... „дармо... клинуть“. Характерний обом спискам спомин про „пановъ“, чого зовсім нема в інших українських рукописах.

В 10-м розд.: „Церковное добро... ядятъ и пьютъ, мовячи — работаемъ... живи(мъ) будемъ“...

В 11-м розд. обох списків про муку „попов“ говорить ся: „а они висятъ за ноги, а огонь отъ главы ажъ до ногъ палить ихъ“...

В 12-м розд.: „Видѣла... Б҃҃҃а чл҃҃вки, а въ нихъ звѣри троглавніе"... „черницѣ ⁴⁾, которіи закону божого учать“...

В 13-м розд. характерний вислів обох списків — „вся старшина“, а в 14-м — „звѣри торгають“...

В 16-м розд. В такий вислів: „не каляли ся и не покутовали“, в 17 розд. нашого списку: „не каявшися и не покутовали“.

В 17-му розд. В, а в 18-му нашого списку такий збіг: „молитесь непрестанно за весь миръ христіанскій, которіи пришли навѣжати“...

В 18-м роз. обох списків: „обѣщалися ⁵⁾... Богу, а потомъ діаволскіе дѣла чинили... крещеніе погубили“.

¹⁾ Рукоп. Б: зафрасовала ся.

²⁾ видимо, — ibid.

³⁾ доводили, — ibid.

⁴⁾ Рукоп. Б: черноризци.

⁵⁾ Рукоп. Б: обицали ся.

В 20-ім розд.: „и поставили оу престола Бжїя, она же ставши воздхнула и... руцѣ свои пречистїи“... „и такъ сами въ муку отдалися, а я хочу платити ведлугъ заслуги ихъ“... Сливе буква до букви приходять ся і останні слова обох списків. От ці численні до букви збіги, в деяких випадках надто характерні, дають, на нашу думку, право зближати наш список до списку В, признавати їх більше чи менше близьке споріднення, якого ступінь ми попилюємо встановити далі. І ми такої думки, що на визнання споріднення даних двох списків не можуть впливати заперечно навіть ті різницї, до яких студювання ми зараз звертаємось.

Насамперед ми можемо зазначити декільки скорочень, напр. в розд. 5, 9, 11 і 16-м, доповнень — розд. 1, 7, 8 і 19-й ¹⁾. Але все це такі ріжницї, що не можуть дуже стати на перешкодї. Серйозніша та відміна в розпорядкови викладу, яку знаходимо в трох суміжних розділах: 16-ім, 17 і 18-м; на ній ми і зупинимось докладніше.

Ріжниця починаеть ся з середини 16-го розділу, якого другої частини (по списку В) бракує в нашім 16-м розділі — вона є другою частиною розд. 17-го нашого списку. Початок же 17 розд. нашого списку відповідає початку 18 розд. в В: архангел Михаїл пропонує Богородиці піти дивитись мук христїанських. Але на питання Богородиці, що це за грїшники мучать ся, він відповідає так, як в кінці 16-го розд. списку В, і весь кінець уже приходить ся до другої частини 17-го розд. В.

18-й розділ нашого списку своїм початком відповідає першій частинї 17 розд. в В, а кінцем припадає до кінця 18-го розд. цього списку. Цеб то повстає такий малюнок: 16-й розд. списку В неначе б то розбито на два (16-й і 17-й) в нашому, при тому з початку 17-го розд. нашого списку вставлено початок 18-го розд. В; з другого боку, 18-й розділ нашого списку складено із двох розділів В. (17-го і 18-го). Яка причина таких перестанов, такої плутанини в порядку викладу нашого списку? З приводу цього позво- лимо собі навести тут одну гадку. 17-й розділ старішого,

¹⁾ Всі відміни списку В від нашого докладно зазначено при текстї — в варіантах.

Лаврського списку „Хождєнія“ містить ось що: Богородиця побачила грішних, що карали ся в огненній, клекотілій річці; янголі, що їх оберігали, звернулись до неї з привітанням: „святъ, святъ, святъ“ — і почали славити її і архангела Михаїла, бо вона дала їм змогу бачити світ. Потім Богородиця питає, хто мучить ся в цій огненній річці, і Михаїл відповідає: „Жидове, иже мучиша Гя нашего Ісѣ Хя“... і т. д. В спискови **В** це привітання янголів-сторожів до Богородиці надано пекельникам, а Михаїл дає далі рівнішу відповідь, що це катуєть ся „родъ жидовскій“, що є трохи чудним. Через це ми такої думки, що мабуть списувач нашого рукопису, маючи перед собою оригінал, подібний до того, яким користувався списувач **В** (цеб то вже трохи попсований), примітив цю маленьку неподібність, і, бажаючи її усунути, зробив деякі відміни в порядкови викладу. Через це спомини про „родъ жидовскій“ і „поганих язѣцѣхъ“ він минув зовсім, тим більше, що „поганих жидове“ фігурували як пекельники вже в 3-му розділі, і замінив їх христіанами, яких молитовне прохання до Богородиці, подібне акафісту, більше до речі. Нам мало йметь ся віри, нїби списувач **В**, переписуючи з поправного оригіналу, сам попсоував, що до „жидів“, бо список взагалі непопсований; навіть деякі невеличкі опуси і псування нашого списку можна направити по **В**. Крім того, як в такому разі (цеб-то коли **В** списав з цілком поправного оригіналу) вияснити переставу розділів і їх сполучення в нашому спискови? Адже близькість списків очевидна хоча б з наведених до букви збігів, а відносити наш список безпосередно до **В** — ми не маємо на це потрібних підстав. Можна, звичайно, гадати, що хоч обидва списки походять з загального джерела, але **В** списано з поправнішого оригіналу, а наш з такого, де вже була плутанина і переставу розділів. В такому разі, думаємо, наше вияснення причин перестави можна прикласти до цього попсованого оригіналу, що став за найближче джерело нашого списку. Лишаєть ся трохи незрозумілим, чому пропонування Михаїла Богородиці показати їй муки христіан попало в початок нашого 17-го розділу, тим часом, як у всіх інших списках воно є початком розділу 18-го. Може бути, це сталось теж під впливом перестанов і відмін в нашому 18-му розділі.

Таким чином наша гадка за причини різниць в списках, що ми порівнюємо, дає спроможність встановити більший чи менший ступінь споріднення їх. Ми їх відносимо до одного, загального оригіналу, при тому число посередніх кілець між цим оригіналом і нашими списками може бути різним в кожному випадкові. Ми схиляємось либонь до теї думки, що наш список трохи дальший від гаданого загального оригіналу, проте не думаємо, щоб взагалі число посередніх кілець в обох випадках було великим: тоді це виразніше відбило б ся в відмінах текстів. Теж тієї думки, що вже цей оригінал мав деяке псування в 17-м розділі („родъ жидовскій“ славив Богородицю), які списувач Б списав сумлінно, а наш — пробував усунути ¹⁾. Звичайно, це тільки самі гадки, але треба зазначити, що взагалі, кажучи про повстання відмін нашого списку від інших, ми не можемо вийти з обсягу догадок, більше чи менше правдоподібних, бо нема найближчого списку, до якого б відносив ся наш; і завжди буде гаданим, чи вважати яку небудь відміну ділом рук нашого списувача, чи віднести його до того оригіналу, з якого наш рукопис списано.

З властивостей нашого рукопису ще зазначимо відсутність вказівок на число янголів, що з'явилося з Михайлом, і на термін, через який пекельникам дасть ся спокій від мук; як те, так и друге звичайно подибуєть ся в російських і українських списках. Ми такої думки, що взагалі списувач нашого списку доволі вільно поводив ся з текстом, минаючи одне і вставляючи друге. Так, в нашому списку є перелік свят, коли грішники не вставали і не йшли до церкви; в 8-му розд. додано відносно священників, що йшли „сакраментовати хорого“—і т. и. Проте можливо, що деякі відміни від списку Б були вже і в тім рукопису, що став за оригінал нашому. Ми можемо довести, крім того, присутність в нашому списку деяких дрібних опустів і псувань, що можна виправити здебільшого по Б; подибуємо також помилки, випадки заміни одних букв другими, один випадок диттографії, але значних псувань, щоб вони затемнили думку, нема. Все це свідчить про те, що наш списувач ставив ся до своєї праці

1) Існування такої редакції доводить ся тим, що це ж псування в одному з розділів рукопису Я — Б, який мало подібний до тих, що студіюємо.

досить свідомо, але не був добре уважним у дрібницях; проте в одному випадкові опуст двох слів він завважив і направив.

VI.

Таким чином на підставі переглянутих списків ми можемо встановити поки існування трох різних редакцій „Хожденія Богородиці“, що обертались на українському ґрунті, а власне:

- а) повнішої, яку, напр., маємо в рукопису Т.
- б) значно скороченої, як у списках Ц-М і Б, і нарешті
- в) значно відміненої і поповненої пізнішими інтерполяціями.

Рукопис К, на нашу думку, не є відмінною редакцією, а швидче може бути віднесеним до типу б, до якого він трохи подібний ¹⁾.

За основу всіх тих трох редакцій треба признати, на нашу думку, старішу Лаврську редакцію і її пізніші російські списки ²⁾, що розповсюдившись на Руси, вони легко могли бути занесеними на українську землю, де і одержали дальніші перерібки, — з одного боку це було механічне (а деколи і зумисне) скорочення тексту, опуст окремих фраз, чи цілих епізодів, а з другого — відміна епізодів, що їх описувано, через внесення до них місцевих побутових рис і подробиць, чи яких інших вставлень. Поруч із цим йшла і відміна язика, що нарешті набрав типового українського забарвлення. Звичайно, не всі списки відмінювались в одній мірі і в однім напрямі, — доля кожного з них була відмінна, залежно від тих умов, в які список попадав. Деякі відміни списків, що ми студіюємо, від Лаврського було зазначено вже передніше, але тут ми подамо ще декільки таких відмін, характерних для українських списків.

Так, в 3-му розділі деяких списків (Б, К, Ц-М) в першій групі пекельників мучать ся „погани жидове“, чого

¹⁾ Збіг його з Я-Б — відсутність вкінці молитви — на нашу думку випадковий.

²⁾ Взагалі, російські списки відомо тільки в одній Лаврській редакції.

нема в інших славянських і руських списках; нема цього також і в відомих нам грецьких текстах „Хожденія“, так що невідомо, куди відносять ся зазначені властивости. Можливо, що це наслідок місцевих, побутових умовин, відгомін теї ворожнечі до Жидів, що була на Україні в XVII—XVIII в. в.

В 12-ім розділі тих саме списків (а в Я-Б в 10-ій мўці) описуєть ся пекельників дяків, що пагано читали на службі Божій, — цього теж не знаходимо по других списках. Тут, очевидно, знову таки відбили ся умови побуту, чи як каже проф. М. Петров, — „притосовування загальних мотивів оповідання до місцевих умовин життя“¹⁾.

В 4-му розділі (Ц-М, Б) опущено питання Богородиці до грішників, на яке вони не дали відповіді, через що трохи незрозумілим є звернення до них Михаїла: „Чему, окаянные, не глаголете ко пресвятой Богородицѣ“... В 5-м розд. опущено (в Ц-М, Б) слова про їджу чоловічого мяса, але це і по великоруських списках уже трохи скорочено²⁾. В 11-м розд. (Б, К, Ц-М, Я-Б), де описано муки священників, не зазначено, що вони упускали крупиці просфори; через це незрозуміло, чого під час їх служення здригаєть ся небо, зори і престол Божий. Взагалі через опуст і деякі зісуття початкову думку місця втрачено і воно ставало незрозумілим. Опуст в 17-му розд. (Б, Я-Б) і зісуття, через які Жиди привітали Богородицю обширим величанням, ми зазначили вище.

Таким чином розглянена група українських списків „Хожденія Богородици по мукамъ“ викликає значну цікавість своїми численними відступами від списків великоруських. З окрема ж список Ц-М, не уявляючи якої небудь нової редакції, є гарною паралелею і доповненням до рукопису Б, різничись від нього деякими подробицями і оригінальним викладом деяких місць.

1) Даремно тільки проф. Петров відносить сюди ж вказівку на черниц і вдових попадів, що цілком є і по великоруських списках. Див. студію збірника.

2) Цікаво, що вповні, як і в грецьких текстах, це місце наведено в рукопису К (5-й розд.).

VII.

Цю працю вже було скінчено і розпочато друком, як довідались ми, що є ще оден український список „Хождения Богородицы по мукамъ“ — в бібліотечі Михайловського Золотоверхого монастира. Ознайомившись з ним ближче, виявилось, що це найдавніший з усіх відомих досі українських списків „Хождения“, відносячись до самого початку XVII століття.

Ми вважаємо за потрібне — для повности нашого огляду — сказати кілька слів і зробити кілька заміток також і на цей список, а його давність і деякі властивости примушують нас не то що подати тут загальний опис і характеристику його, але й подати цілком самий текст.

Зазначений список містить ся наприкінці українського рукописного збірника, що належить до Михайловського монастира ¹⁾ і обіймає в ньому картки 505—510 т. Увесь збірник скінчено р. 1604, про що свідчить примітка наприкінці його ²⁾, значить, до цього ж часу ми можемо віднести і написання нашого списку. Рукопис писано буйним, прорізним півустановом південно-славянського типу, при тому особливо характерне письмо буков — *е, ж, з, т, ч, њ, ѿ*. Південно-славянський вплив значно відбив ся теж і на самій транскрипції слів: нерідко подибуємо носові — *гѣаа, пре-нипо^днаа* і т. и. Проте не скрізь і не завжди додержано до кінця цю південно-славянську маніру. На фоні штучного правопису помітно виступають деякі білоруські властивости письма (*е* зам. *ь*), але далеко більші чисто українські властивости живої мови списувача, що протискають ся через умовний середньо-болгарський правопис: *и* зам. *ь* — *сивера*, розд. 1; *що* поруч з білор. *што*, 5; *оў* *вогни*, 5; не *оў*ставши, 8, не *оў*стане^м 20 (= *вѣста* —), *илжѣ* 5, *илжѣть* 12, *слѣхають* 6, *мѣчимо* са 14.

¹⁾ Бібліотечний значок № 1643.

²⁾ Див. „Описаніє рукописныхъ собраній г. Кієва“, проф. Петрова; вип. II, ст. 246, № 529. Тут же названо і писця збірника — Аврама Івановича Білгородського, в гор. Пятигорах.

Самий текст ми подаємо цілком, без змін і поправок, додавши тільки великі букви і теперішню пунктуацію і поділивши його на розділи. Верхній куток 508 картки одірвано, через що бракує кількох слів і окремих букв у верхніх рядках к. 508 (праворуч) і к. 508 т. (ліворуч). Слова і букви цї, що їх нехватає, вазначено нами kropками ¹⁾.

(К. 505). *Ѧ сїе ѡкрѡвенїе мѡка сѣѣ Бѣѣ архангѣло^м Михайло^м. Пѣки ѡче прѡ.*

1. Прчѣаѣ Бѣа помѣиса снѡ своѣмѡ, глаюшей: „Да сзнійдетѣ архангѣлѣ Михай^ѣ ѡ ѡкрѣетѣ мѡ вса мѡки преиспѡнла^ѣ“. Сзнійде сѣый Михай^ѣ ѡ мно^жствѡ архангѣлѣ сз ним^ѣ: сто ѡ юга, сто ѡ запада, сто ѡ сивера, сто ѡ востока, ѡ поклонишаѣ сѣой Бѣи низѡ до зѣли. Ѧ рѣ сѣый Михай^ѣ: „Рауѣиса Бѣе, ѡче сїанїе, || (к. 505 т.) рожейши творѣа всей вселѣнѣи, ѡ сѣѡ дѣа вѣплощенїе ѡ крѣѡ оутвръженїе^ѣ“. „Рауѣиса сѣый Михайле, вѣѣ превѣшний снѡ оу прѣла вѣїа неки^м магѡ ѡца, слова и всейна прѣстателѣ^ѣ“. ѡ тако похвалѣвшѡ вси сѣылѣ архангѣли.

2. Потѡ рѣ ко сѣомѡ Михайлѡ: „Покѣ^ж ми, сѣый Михайле, кога сзшѣаѣ на нѣси и на землѡ ѡ вѣ преиспѡнїи^ѣ“. Рѣ Михай^ѣ: „Ѧже ми рѣ, ѡвѣбанаѣ, снѡ ткой, покѣм тѡ тѡко ѣсть мѡ^ж (sic!) без конца^ѣ“. Ѧ рекла сѣаѣ Бѣа: „Покѣжи ми мѡки, да вѣїѡ^ж“.

3. Тога повелѣ Михай^ѣ зинѡти адоу, и видѣ сѣаѣ Бѣа мѡжїе ѡ женѡ ѡ вѣ^{ст} межи нимѡ великѡ плаѣ. Ѧ вѣпросї сѣаѣ Бѣа сѣго Михайла: „Чѣѡ снѡ сзгрѣшили ѣ^{ст}“ Ѧ рѣ

¹⁾ Відбудувати їх дуже лехко по відповідним місцям в списках Ц-Ш і Б.

сѣмый Михаїль: „Тѣмъ то сѣть, ѣжь кз ѡца ѡ сѣа не вѣро-
вали, поганѣи жидовѣ, ѡ тѣ радѣ тако мѣчатсѣ“.

4. Видѣ сѣа Бѣа на инѣ мѣстѣ тмѣ великѣѡ ѡ рѣ
сѣа: „Что тма сѣа ѡ кто кз ней ест?“ Рѣ сѣмый Михаї:
„Многѣ дѣшъ кз ней“. ѡ рѣ: „Да кзметсѣ тма сѣа, да
вижѣ мѣжъ сѣѡ“. Рекоша аггли: „Запрѣщеніе ѡ мамы, да не
видѣ свѣта, дондежѣ ко сѣа сѣнь ткой бѣвѣнный“. ѡ печѣна
бысть сѣа || (к. 506) Бѣа, кз рѣвши на нѣѣ ѡ рѣ: „Кз ѡма ѡца
ѡ сѣа ѡ сѣго дѣа, да вижѣ тмѣ сѣѡ“. І абѣе кззатсѣ тма на
мѣкоѣ горѣ ѡ покрѣи ксе нѣѣ. ѡ тѣ лежашѣ множестко
мѣжѣи ѡ женѣ, кзпѣ ѡ пѣа великѣ ѡсѣжаашѣ ѡ нѣ. Рекѣт
аггли хранашѣи ѡхъ: „ѡ почтѣ, ѡкаѣнѣи, не гѣете ко Бѣи?“
ѡ рекоша мѣчѣиѣсѣ: „Свѣта ѡ свѣта ѡ вѣка не видѣхѣѣ,
не можѣ зрѣти горѣ“. Лежашѣ бѣ на нѣ пекѣо клекѣщѣе
(sic!); ѡ видѣвши сѣа Бѣа распѣкалѣсѣ, ѡ рекоша ко ней
мѣчимѣи: „Како пришла еси ко намъ, сѣа Бѣе? Сѣнь ткой
бѣвѣнный сѣиѣде на зѣмѣѣ, не прѣде к на, нѣ ѡбраѣ пра-
дѣдѣ, ни Іѡаѣ крѣтитѣ, ни апѣлѣ Павѣ, но тѣ, сѣа Бѣе,
застѣпницѣ, молѣщѣсѣ за хрѣтіанѣ“. ѡ рекѣа свѣтаѣ Бѣа:
„Что сѣа сѣгрѣшили?“ Рече жѣ сѣмый Михаї: „То сѣтѣ тѣи
поганѣи елѣны, не вѣрѣѣѣ кз ѡца ѡ сѣа ѡ сѣго дѣа ѡ тебе,
Богородицѣ, не ѡсѣкаѣѣ, ѡко ѡсѣ тебе родисѣ Хѣ Бѣ,
ѡ тѣ радѣ тако мѣчатсѣ“. Рѣ сѣа Бѣа: „По что прѣлѣстѣ-
лисѣ естѣ, ѡкаѣнѣи? Нѣете ли слышалѣ, ѡко кѣка тѣа ѡма
моѣ слави?“ ѡ ѡпаѣ покрѣла ѡхъ || (к. 506 т.) темно^{ст}.

5. Рѣ жѣ сѣмый Михаї Бѣи: „Где лѣ хѣщѣши да ѡде?
ѡли на запѣ ѡли на ю, ѡ гдежѣ течашѣ ѡгненѣа рѣка?“
Тѣа вѣ множесткѣ мѣжѣи ѡ женѣ, ѡкѣ до чресѣ ѡуѣ когни
стоѣашѣ, ѡкѣи до пѣсѣи, а ѡныѣ до кѣи ѡ до крѣха. ѡ рѣ
сѣа Богородицѣ: „Что сѣи сѣгрѣшили, котѣрыѣ до чресѣ ко

ѡгнѣи?“ Рѣ же стѣи Мнѡхаль: „Гжѣ, ѡжѣ ѡчѣю, мтрѣ-
нѣю клѣѣ насѣдобѣли и того радѣ тако мѣчатѣлѣ, ѡко
проклѣты сѣтѣ“ . „А тѣ, шѣто до прѣсѣи вѣ ѡгнѣи сѣтѣ?“
„Тѣи, ѡжѣ своѣмъ кѣмѣ догадѣша и лаѣали сѣ нимѣи, ѡцѣѣ
и мтрѣи злорѣчили, ко прѣлюводѣнѣи ѡквѣрнѣшасѣ, и длѣ
того тако мѣчатѣлѣ“ . „А сѣи что сѣтѣ, шѣо стѣи до вѣрѣа
вѣ ѡгнѣи?“ — „Тѣ тѣи сѣтѣ, ѡжѣ сѣ лаѣали, чѣжѣлѣ маѣа ѡли
квѣдѣшѣ, роѣбикаѣущѣи“ . Рѣ же стѣа: „Како мѣжетѣ ѡстѣи
маѣа чѣлѣлѣ?“ Рѣ же стѣи Мнѡхаль: „Слѣшѣи, стѣа Ѣѣе, а
пѣвѣа аѣ. Тѣи тѣо сѣтѣ, ѡжѣ своѣмъ чада рожѣннаѣ даѣшѣ промѣ
и скнѣлѣ ко снѣтѣ; сѣгѣо радѣ тако мѣчатѣлѣ. Дрѣгѣи дрѣжѣщѣи
чѣтѣнѣи крѣтѣ, клнѣщѣи и глѣющѣи ѡлжѣ, крѣприсѣлѣннѣи нѣ
крѣдѣ, и того ради тако мѣчатѣлѣ. || (к. 507). Сѣмѣкѣ
трѣпетѣо поклѣнѣлѣтѣ, тѣо сѣтѣ клѣкетнѣи и ѡвѣкѣннѣи, крѣ-
кѣсѣдѣи, потквѣрнѣи, и того ради тако мѣчатѣлѣ“ .

6. И кнѣтѣ стѣа чѣла стрѣмиглаѣкѣ вѣсѣцѣа и зѣѣрѣе
ѡаѣлѣѣ ѣго. И рѣ стѣа ко Мнѡхаль: „И что сѣтѣ грѣсѣи
ѡ?“ — „Тѣи сѣтѣ, которѣи сѣлѣхѣють пѣ чѣжѣи домѣо и лѣжоу-
щѣи слѣа слѣкѣсѣа, аѣкѣжѣущѣи сѣгѣда ѡз сѣгѣдѣо, и того
радѣ тако мѣчатѣлѣ“ .

7. И рѣ Мнѡхаль: „Аѣо ѣсѣи не вѣѣдалѣа великѣи мѣжѣ,
Ѣѣе! Кѣды хѣщѣши стѣа, ко запѣдѣ падѣж (sic!) ли?“ И при-
стѣпшѣа чѣѣрѣтѣа агѣлѣ, хѣрѣкѣимѣи и сѣрафѣимѣи, и кѣѣведѣоша
ко запѣдѣ стѣѣю Ѣѣѣ; и сѣ ѡвѣлаѣкѣ ѡгнѣннѣи великѣи и по-
срѣдѣѣ ѣ пламѣѣ великѣи и ѡдрѣи мнѣсѣи, нѣа нѣи же лѣжѣшѣ
мнѣжѣстѣкѣо мѣжѣи и жѣнѣ - гѣрѣлѣѣ. И кнѣтѣвѣшѣи стѣа и кѣѣднѣлѣа
и рѣклѣа Мнѡхаль: „И что сѣи сѣгрѣшѣили?“ „Сѣтѣ, стѣа Ѣѣе,
нѣа ѡѣтрѣе стѣго вѣскрѣнѣлѣ лежѣтѣ ѡко мѣртѣви, не текѣщѣи ко
стѣоѣ цѣркѣи, и сѣго радѣ тако мѣчатѣлѣ“ .

И рече сѣаѣ: „Аще кто боленъ и не може встати?“ - „Ѣга зарѣтелъ храма на нѣмъ а горитъ, не могый и лѣзти, тогды имаеть || (к. 507 т.) шпѣщеніе тоѣ чѣкъ.

8. И видѣхъ столы ѡгненныѣ, на нѣ же седаше множество мѡжій и жонъ и горѡхѡ. И взпроси сѣаѣ Михайла: „Что сзгрѣшиши тыи сѡтъ?“ „Не оустакше проти поповѣ, ѣга приходѣтѣ ѡ цркви бжїѣ, сзджикше бгѡ, и тымъ мѡчатсѣ.“

9. И видѣхъ сѣаѣ древа многа, на нѣ вѣткѣѣ ѡгненное и оуды многыѣ желѣжныѣ; на нѣ висѣше множество мѡжій и жонъ за ѣакы. И видѣвзши сѣаѣ Бѣа и расплакалася и рече: „Что сзгрѣшенїа и хѣ?“ И рече Михайла: „Сїи сѡт, который клинѡтсѣ ѣлжеѡ, хѡлнїци, клеветнїци, присажнїци, потварци, кривосѡдци і ѣже рѣлоужитъ братїѡ“. І рече Михай и рече Михай (sic!): „Слыши, бгородице, аще ли ѣно ѣзѣннїкѣ кохѡщеть крѣтитсѣ і ѡа рече емѡ: скверноѣде, то ѡлѡчнї егѡ ѡ сѣго крѣченїѣ, и то ради тако мѡчатсѣ.“

10. На дрѡгѡ мѣстѣ видѣ чѣка, висѣща за рѣкы и за ногы, ѡ него же текѡще кровь и ѡ оустѣ ѣ гораше пламенѣ, и не можаше воѡдѣти. И расплакалася сѣаѣ Бѣа, трижы рече: „Помѡлѡи и ѣ, Гдї!“ И рекла Михайлоу: || (к. 508) „Что сѡт грѣси и хѣ?“ И рече Михан..... дрѡжѡщей цркви, а колѣ в..... тѡрѡѣ; цркѣвнаѣ имѣнїѣ ѣаѡ.... и пїѡ, глаѡщей: „Работаѣ ѡ цркѣѣ, ѡ цркѣѣ живи вѡдеѣ“. И то ради тако мѡчатсѣ.“

11. Рече Михай: „Пойди, сѣаѣ, а ти повѣмъ, где мѡчатсѣ іерей“. И вѣдѣхъ сѣаѣ поповѣ, висѣще за ноги, и ѡгнь ѡ вѡхѡ и ѣ ѣхѡжаѡше пожигаѣ и хѣ. Рече Михайла: „Тїи сѡтъ сзджители прѣѡлѡ бжїѡ; литоргѣсѡѣ, тогды небнѣмъ силы и свѣзѣы небнѣмъ страшнѣмъ, прѣлѡх дрѡжитсѣ и пѡножіе гнѣ трѣсашесѣ, а ѡни не боѡхѡсѣ, и того ради тако мѡчатсѣ.“

12. И видѣ сѣа чѣки, свѣри во нѣ триглавнѣ, ѣдина дыше ко ѡчима, а дрѡгаа ко оустомь ѣго. И рѣ сѣа: „Кто сей ѣсть, іако не може ізвѣсти ѡ звѣра сѣ?“— „То сѣ дѣици, читаючи іжѡтѣ, и того ради тако мѡчатсѣ“. И тѣж чѣци вислцѣ стреміглѣ, и звѣри іадаха и. „Тѣ сѣ черноріци, иже оучать законѡ вѣію, а сами са оу прелюводѣствѣ ѡскерзниша, и того ради тако мѡчатсѣ“.

13. И рѣ сѣ Мнѡхѣ: „Пойди, сѣа Бѣе, ... || (к. 508 т.) мѡчитсѣ ликъ апѣкѣи и... а сѣю Бѣе чотыриста агѣль... идѣ сѣаа множѣство лежащи кѡ ѡгнѣ, червѣ неспѡци іадаѣт и“. И рѣ сѣа: „Что сѣ сѡгрѣшили?“ „Тѣ сѣ, иже кѡ ѣвѣкѣи ликъ ѡблѡжѣ на земли, патрїіарси, ѣпѣпи и попы, нарѣни бѣша на нѣси нарекоша и не сѡтвориша колѣ вѣіа, и за то мѡчатсѣ“.

14. И рѣ Мнѡхѣ: „Пойди, сѣа“. И видѣ женѣ вислцѣ за оуши, и пламень и сѡжааше и з сѣтѣ и пожигаа и, и свѣри іадаха и; плачѡщѣйсѣ и кѡ дѡхѡщѣи глахѡ: „Помниѡте на, іако мы ѣдинѣ кѡ пламени мѡчимосѣ“. И рѣ: „Что сѣ сѡгрѣшили?“— „Тѣ то соуѣ поѡи, вѣжѣ тѡрѡщѣи по смѣрѣи мѡжѣи своѣ, и того ради та мѡчатсѣ“.

15. И видѣ сѣа женѣ вислцѣ кѡ ѡгнѣ, свѣрѣ двоглавнѣ іадоша и оустѣ. Реклѣ сѣаа Бѣе: „Что сѣ грѣси и?“ „Тѣ сѣ чрѡницѣ, иже предаша тѣло своѣ на вѣжѣ, и того ради та мѡчатсѣ“.

16. И видѣ сѣа Бѣе ѡгнѣ ѡкромѣшнѣи поіадаючи кѡю землю, и видѣвши сѣаа и расплакашесѣ и кѡпрогѣ Мнѡхѣ: „Что сѡгрѣшеніа ихѣ сѣ?“ || (к. 509) И рѣ Мнѡхѣ: „Тѣ сѣ чѣци прелюводѣ, татѣе, раѡвоинци, клеветници, иже не постѣ кѡ сѣмѣ потѣ и іадаѡт чѡжѣа домѣ раѡлѡжаючи мѡжа сѡженоѡ, пѣници, ѡпойци, запойци, перекѡпници, немѣти-

кїи црїи, кїиси и властїтели, патрїарси, не сзтвóрше вóли вжїл, влðници, сзвóлювци“. И сїе слышакши сїаа Бїца пролезил и рече: „О горе грѣшникò сими“.

17. Далѣ рѣка клочоталаше вгненнаа, страшнаа, іако скерѣпое море, пожигающей грѣшники, и не можааху к томó рещи нѣчто: „Суди правеный, помилуй на!“ И іадаху и чрзѣе неуспяющей, и скрежетъ звонїи и свѣрїе, имже не не вѣ числа. Видѣвши тó мвчимый стóую Бїцъ и вззопили кз ней єдины гласò велии глше: „Рауйса, бавеннаа Бїце дко, свѣте незаходящїи! Рауйса ты, рхистратиже вóжїи Михайле! Млїса непрестано за вє мирь, вси сїи аггли вжїи, добрѣ приши ете на ради грѣшны, іако ѿ вѣка свѣта не видѣхò, тебе ради, Бїце, видимъ свѣтъ“. Тó видѣвши сїаа и расплакасаа и рече: „О горе грѣшны || (к. 509 т.) комъ ты и влїжнїи сїмъ!“ И рекла Михайла: „Что сзгрѣшили сд?“ „Сїа рѣка рожтвò вгню, кз ней же мвчала жидовє, распешей Га нше Іє Хрїта, сїа вжїл, ѿца и сїа и сїго дха, вси языци погасїи, тебе, Бїце, не исповедающей, ѿкрзгшесл светò крещенїа, влжн творил с кжамн, втравници, подавляюще дѣти сво?“ И рече сїаа Бїца: „По дѣло и вжди и!“ И пакы покрыи и рѣка и тма. Рече Михайла: „Сїаа Бїце, аще вложител кто к жкж сїю, не имает прощенїа к вїи“. И рече сїаа: „О горе грѣшникò сими, іако вє конца жкж н!“

18. И рече Михайла: „Хоцешї ли, сїаа, да ти покажò вє роу хрїтїанскїи?“ И рече сїаа: „Откры ми жкж вє“. И видѣ сїаа Бїца взерò вгненное, клочоцшїе, а по немж влжн хїтающей до нєсї и кз нє младый и старый. И рече сїаа: „Што тїи сж и что сзгрѣшенїа и?“ И рече Михайла: „Бїце, тїи то сд хрїтанє, кз имла вжїе вѣщавшисл

вз крѣщеніи ѿ діавола дѣла изтвѣриша, покаяніе погвѣнша,
и того ради тако мѣчатель, не послѣдовавше ѿчестіи заповѣди“.

19. Рече егда: „Да и азъ тѣ мѣчѣ || (к. 510) из хрѣтіанъ, іако
сѣке бжїи нарекоша сѣ“. И рече Михайль: „Поиди, егда, ко ра,
ѿпочивай“. И рекла егда Михайль: „Млю тѣ, по кигни
взи вса аггали, где Моусей, где стїи ѿци, где Пакѣ, ге
сила стго и жикотворцаго крѣта?“. Тогда вси стїи аггли
гаше: „Гїи, помилуй, вѣко, хрѣтіанъ грѣшныѣ, да оуслы-
ши на Бгѣ“. И рече Михайль: „Великъ естъ Бгѣ и велико іма
ѣ. Семѣ днѣ хвали, пѣснь приноси за грѣшники сѣ“.
Рекла егда Бца Михайль: „Поставѣ ма аггли прѣ некиди-
мы ѿцемѣ“.

20. І възвѣща егда Бцѣ на нѣо. Она же вѣтавши
взвѣгши прѣтѣи рѣцѣ свои ко прѣлв бжїю помолѣ главоци:
„Помилуй, Гди, хрѣтіанъ! Видѣ ихъ ко мѣка, не могутъ
трзпѣти“. И рече к нѣ Гб: „Има іма ихъ помилувати, ѿни
свои братїи не помилуваша? Нѣ то чѣка, иже іма мое
не іменѣтъ, ѿни же не вѣхотѣша приѣтати імени мое,
то тако ѿвѣдиша сѣ, а нѣ вѣхотѣ коздати по дѣло ихъ“.
Тѣ оуслышавши гла бжїи не імахѣ, что рещи. И то ви-
дѣвши егда Бца, іако оумазкоша, не полѣваше и Бгѣ и рѣла
егда: „Где Гакриль, || (к. 510 т.) иже ми ради естъ приносѣи?“.
И Михайль покѣлѣ всѣмъ пасти прѣ Бгомъ и рече: „Не оустанѣ,
дондеже помилуѣтъ Бгѣ грѣшники“. Тогда Михайль падѣ лице
свои ницѣ и вси стїи аггли с нї. И видѣ Гб моленіе и
и мѣрдова ѿ нї и рече к сѣби своѣмъ: „Иди и іави лице
свое к нї и рещи и: Нѣ за мѣрдѣ ѿца моего и за мѣтѣ
мѣри моего и вѣплотны мой аггаль и всѣ стїи мой, іако
оумолнша ма ка ради, даю ба мѣчнмы днѣ и ноцѣ ѿ
взскрѣтїи мое покои, ідеже вси правѣнїи почиаю ко вѣтѣтѣ

до пѣтїкогтѣ нѣли славити ѿца ѿ сїна ѿ сїго дх҃а“. И оу҃славышакши сїѣѣ Б҃҃ца ѿ кси аг҃гли сїтїи козопїша єдиннѣ глаго҃лющей: „Слава мїрдїю твоєму, владыко! Слава цр҃ткїю твоєму! Слава бл҃гтї твоєй сз бєнача҃ннѣ тї ѿцѣ ѿ сз пр҃тѣ ѿ бл҃гї ѿ жикотворащїи ти дх҃омь, ннѣ ѿ пр҃но ѿ к б҃кї б҃кѣо҃“. Ами҃нѣ.-

Як бачимо, даний список, припадаючи до Лаврського лічбою і порядком розділів, є скрізь що до нього значно скороченим. Що до українських списків, то даний, як це можна зразу завважити, найближче пасує до списку **Б** і до докладно розгляненого **Ц-М**, уявляючи, без сумніву, одну з ними редакцію. Найчастіші і характерніші збіги він має із списком **Б**. Крім того, деякими виразами і окремими епізодами (напр., питанням Богородиці і відповіддю Михаїла про їджу чоловічого мяса) — даний список наближається до **К**, підпіраючи таким чином нашу гадку, що рукопис **К** не є відмінною редакцією „Хождєнія“, а радше пасує до типу **б**). Розділ 17-й даного списку припадає до 17-го розд. **Б**, де **б** то в нїй, дякуючи опустам і псуванню (порівнянно з Лаврським), „родъ жидовскїй“ славословить Богородицю і янголїв. Це в свою колїю підпірає нашу гадку про давнїсть даного псування. Теж само уже в цьому списковий знаходимо пекельникїв „жидовъ“ в 3-м розділі і „дьяковъ“ в 12-ім. Властивїстю списку є ще те, що в ньому часто опущено стереотипнї фрази, як от: рече прєсвятая Богородица, рече св. архангел Михаїл і т. п. Українських властивостїй в язичї рукопису (і в словарнїм матерїалї і з боку фонетики і морфольогїї) далеко менше, нїж в списках **Б** і **Ц-М**, проте все ж головнїші риси української мови того часу представлено досить яскраво. Дякуючи численним, інколи дослївним збігам з давнїше розгляненими **Б** і **Ц-М**, а також деяким збігам з **К**, даний старїший український список „Хождєнія Богородицы по мукам“ може бути поставленим на чолї їх, яко джерело, до якого вони вїдносять ся через бїльше чи менше число посереднїх списків.

Ще до пісні про Петра Сагайдачного.

Написав Ів. Каманін.

В засіданні Київського Українського Наукового Товариства 14 листопада р. 1907 відомий письменник В. Д. Грінченко взяв на аналіз пісню про гетьмана Петра Сагайдачного. Хоч слова пісні цієї давно вже відомі багатьом, проте дозволяємо собі коротко нагадати її зміст. Пісня оповідає про виправу Козаків, що йдуть воювати Турків; оповідається, що Козаків веде Дорошенко, посередині йде хорунжий, а позаду той Сагайдачний, що „проміняв жінку на тютюна та люльку“ і відмовився помінятися нею назад з власником люльки. Пісня кінчить ся покликом до тих, хто в лісі, викресати вогню, закурити люльку і не журитись.

Ставлячи питання, про якого гетьмана мова в тій пісні, шановний автор переказує давню суперечку про цю пісню, що точила ся між відомими вченими — М. Максимовичем і І. Срезневським. Перший, як звісно, застосував цю пісню до другої половини XVII в., до гетьмана Петра Дорошенка і курінного отамана Грицька Сагайдачного, а другий — до першої половини того ж XVII в., до гетьмана Петра Сагайдачного і Михайла Дорошенка. Потім д. Грінченко бере на увагу і нашу гадку про цю пісню, що припадає до гадки д. Срезневського, хоч на підставі й інших міркувань, на яких д. Грінченко і зупиняється і докладно їх аналізує. Закиди, що він мені підносить, не тільки не пересвідчили мене, що я помиляюсь, а ще більше запевнили мене, що

дуже правдоподібна та первісна гадка моя, що пісня сто-суєть ся саме в раз до „годного нестерельной славы“ гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного.

Насамперед д. Грінченко питає, сливе цілком подаючи нашу гадку про пісню: „Що було інтєресного, значного для народніх мас у тому, що Сагайдачний зблукавсь у лісі, а потім таки натрапив на своїх? Таких випадків у ті часи трапляло ся безліч і не були вони нічим дивним“.

Відповідаю: дуже багато важного: Сагайдачний не був простим Козаком, що його втрата була б непомітною в загальнім числі, він був гетьманом, военним генієм, що на його тої лихої для польського війська години клав всю надію свою і король у Варшаві, і королевич під Хотиним, і все військо, навіть цілий край, бо втративши такого гетьмана, як Сагайдачний, багато тратилось: краєви загрозувала неслава та терпіння. То була страшенно небезпешна хвиля, це тямив загал людодвий і зазначив в своїм історичнім документі — в пісні, як зазначив її в своїх мемуарах Яків Собеський.

„Яку вагу міг мати цей випадок?“ питає далі д. Грінченко.

Відповідаю: дуже велику вагу: неславу поразки польського і козацького війська, важкі умови згоди і татарські напади на південні україни Річі Посполитої.

Далі д. Грінченко дивуєть ся, чому нарід не склав пісні про багато важніші факти з життя Сагайдачного, напр., про його боротьбу з мусульманськими ворогами, про зруйнування невільничого ривку — турецького міста Кафи, чи хоч би про ту ж Хотинську війну, а вхопив ся такого дрібного факту з життя Сагайдачного, а воно таке богате на видатні факти?

На мою думку, це дивування д. Грінченка перестане бути дивуванням, коли ми візьмемо на увагу те, що не раз уже повторювалось в народній південно-руській пісенній творчості: пісні одного періоду забувались або їх витісняли, вбірали в себе пісні наступного періоду; ото, напр., козацький епос поглинув багатирський і тепер тільки деякі щєдрівки та колядки заховали деякі риси поганського та великокняжого періодів. Ще: пісні Хмельнищини поглинули всі пісні давнішого періоду боротьби Козаків з Поляками; і ще

приклад: пісні крпацькі на початку ХІХ віку поглинули такі пісні доби польського панування. Таким чином те, що немає дум про виправи Сагайдачного, нам видаєть ся цілком природним.

Коли ми розгорнемо вже надто старанно профільтроване критикою і очищене від непевних пісень видання „Историческихъ пѣсень Малорусскаго народа“ проф. В. Б. Антоновича і М. П. Драгоманова, то побачимо чудне з'явище; по-перше — пісень, що тичуть ся боротьби Козаків з Польшою до року 1648 зовсім не заховало ся, на їх думку. Пісні про Сагайдачного і про Феська-Гавжу-Андибера, що зовсім не насувають сумніву, вони, а за ними і проф. М. С. Грушевський, пристосовують, — до речі кажучи, зовсім хибно — до доби по Хмельнищині. По друге — видавці ці надрукували чималу кількість пісень, власне 50, про боротьбу взагалі Козаків з Турками і Татарами; але поміж ними дуже мало пісень з історичними йменнями, що їх існування можна б довести документальними даними; тільки незначну частину пісень, а власне 5, тільки гадаю, а не з певністю, видавці пристосовують до того чи іншого історичного діяча, напр., Ланцкоронського, Богдана Ружинського, Вишневецького, Свирговського і Самуїла Кішки. Хто ж були інші пісенні лицарі: Коваленко, Голота, Олексій Попович, Іван Богуславець, Федор Безрідний, Овраменко — „Ты, Господи, вѣси“! І ото у всіх тих історичних піснях про боротьбу Козаків з Турками і Татарами оповідаєть ся не про лицарську боротьбу гетьманів і козацького війська з Турками і Татарами, а приватні терпіння Козаків, їх жінок і дітей, їх життя у неволі, втікання, визволення чи викуп з неволі, смерть в степу і, взагалі, всі ті незначні щоденні випадки, що могли повторюватись багато тисяч разів і що їх легко уявити собі навіть а ргіогі. В пісні, напр., про князя Богдана Ружинського співають не про його славні военні труди, а про забір у неволю його жінки і його горе з цього приводу; в Вайді знаходимо малюнок його мученської смерти; в пісні про Самойла Кішку подано малюнок його тяжких муз на галерах і т. и. Такий зміст пісень про боротьбу з Турками і Татарами виразно свідчить, що нарід в своїх історичних піснях славить не труди своїх лицарів, а стогне-співає про те, що краяло йому душу і розди-

рало тіло. Тяжкі невимовно були терпіння народні, і що в його болить, про те він і співає. За своїм болям, за слізми своїми він часто не бачить і трудів свого лицарства, „нарід зазначає, — скажемо словами самого ж д. Грінченка, — в своїй поезії тільки такі історичні події, що чимсь за-для його важні“; значить, самим важним народови історичним фактом були власні його лихо та горе. От тому нарід „ні чим і не згадав безмірно важніших подій з життя Сагайдачного“. Але навіть цього не можна сказати твердо, безумовно. Нарід згадував і співав і про лицарські воєнні труди Козаків. Так, напр., заховав ся уривок з думи про взяття міста Варни р. 1605, де брав участь і Сагайдачний. Уривок заховав ся в Галичині і при тому вкупі з другою пісню, де вилито плач-скаргу „вельможної пані“ на те, що син її утопив ся в Чорному морі. Цей уривок пісні про взяття Варни може, на нашу думку, вкупі з пісню про Сагайдачного і Ганжу, бути за довід існування цілого циклю пісень про боротьбу Козаків з Поляками до Хмельнищини, але пісні ці, як допіру ми зазначили, або злилися з піснями Хмельнищини, або їх було виперто з народньої пам'яті так саме, як значніша подія заслонює маленьку. Оцим і можна довести, чому до нас не дійшли пісні, що оповідають про воєнні труди Сагайдачного і, з окрема, про взяття і знищення невідомого ринку — Кафи (Феодосії).

Разом з тим д. Грінченко вважає мій виклад обставин походу Козаків і по пісні, і по мемуарах Якова Собеського за недокладний і, розглянувши ці обставини, повертаєть ся до таких висновків:

1) Що невідомо, хто вів Козаків від Київа до Сорок, коли Сагайдачний був у Варшаві і мав пересправу з королем.

2) Що Дорошенко був тільки послом від козацького війська до польських гетьманів.

3) Що Сагайдачний, вибравшись з лісу, все-таки знайшов Козаків і привів їх до табору під Хотин.

Я те перевірів, що сказав про Сагайдачного в своїй праці, по приступних мені джерелах, головним чином по Якову Собеському и Величкови, і знов дійшов до тих саме висновків. Коли писані джерела нічого не кажуть про те, хто вів військо до Сорок, то, вважаючи на те, що Дорошенко

був у козацькому війську і що історична пісня виразно показує на старшинування Дорошенка в виправі р. 1621, ми, вважаючи цю пісню за рівночасну описаній події, допускаємось твердити, що Сагайдачний, вирушаючи до Варшави на пересправи з королем про умови участі Козаків в хотинській війні, міг доручити старшинування над Козаками Дорошенкови і що тільки заколот, що повстав серед Козаків, скинення Дорошенка і вибір на гетьмана Якова Бородавки, що супроводились розбійством і грабуванням від Козаків тихомирного люду, вимагали, може статись, особистого побачення Дорошенка з головним гетьманом польського війська— Карлом Ходкевичем і послання на зустріч Козакам Сагайдачного, що він певне віде й зовсім не розминав ся з Дорошенком, як то гадає д. Грінченко, а навпаки, — довідавшись від Дорошенка, що коїть ся серед Козаків, і порадившись з Ходкевичем, мав за потрібне зустріти і заспокоїти Козаків.

Ймення Дорошенкове могло вдержатись в народній пам'яті ще й тому, що він же вів Козаків і з під Хотина до дому, коли Сагайдачний ранений їхав позаду війська в повозі; так дозволяє думати пісня про Сагайдачного, що надруковав проф. В. М. Перетц; але про неї скажемо далі.

А Сагайдачний, — чи то його післав Хоткевич, чи то він, порадивши ся з ним, поїхав до Козаків і несподівано натрапив на ворожий табір — ховаючись якийсь час в лісі і на рану знемаганий, досяг Дністра, переправив ся на той бік коло Могилева і нарешті дістав ся до свого обозу. Ніде в своїх мемуарах Яків Собеський не каже, що Козаків припровадив Сагайдачний. Тим часом, як Самійло Величко, користуючись з козацьких хронік, довідно твердить, що Козаків допровадив до польського стану Яків Бородавка. А слова Якова Собеського, навпаки, дають на розум, що Сагайдачний прибув до своїх Козаків уже тоді, коли вони встигли стати обозом під Хотиною. Таким чином уважаємо себе в праві ще раз сказати те, що вже казали в статі про Сагайдачного і додати ще, що він дійсно йшов у сліди війська як до Хотина, так і назад до Києва, і пісня правдиво малює тогочасні події: військо вів і вперед і назад Михайло Дорошенко, а Сагайдачний ішов за війском, а Яків Бородавка, обраний за гетьмана, заступивши Дорошенка, припровадив Козаків до Хотина. Справді ж, висловлюючись сло-

вами д. Грінченка, — „звісно, документи чи літописи могли й не занотувати тієї подробиці, яка здала ся інтересною авторови пісні, — не можливого в цьому нічого нема“.

Перейдемо тепер до питання про родинне життя Петра Сагайдачного.

Д. Грінченко теж не згоджуєть ся зі мною, що вислів: „проміняв жінку на тютюн та люльку“ треба розуміти в переносному розумі — переваги життя воєнного над життям родинним, і налягає на те, що пісню треба розуміти просто, дослівно і на те, що Сагайдачний справді проміняв жінку „на тютюн та люльку“; але тому, що з життєпису цього гетьмана такого факту ми наче б то не знаємо, а всі як найкраще свідчать про Сагайдачного, і до того гетьман, уміраючи, подбав про свою жінку в своїй духівниці, а „Вірши“ К. Саковича зазначають навіть її горе на погребі чоловіка, то про неприхильність до жінки не може бути й мови, і пісню тому не можна пристосувати до Петра Сагайдачного.

З цією думкою д. Грінченка я теж не можу погодитись.

Те, що ми надаємо пісні загального значіння — що Сагайдачний життя бойове прекладав над життям родинним — не втрачує своєї ваги, коли пісню розумітимемо просто, і признаємо факт, що він проміняв свою жінку „на тютюн та люльку“ за автентичний. Я не то що готовий признати, що міна можлива, але й гадаю навіть тепер, що цей факт трапив ся в житті власне Петра Сагайдачного. Яків Собеський, що добре знав козацького гетьмана, вихваляючи його вдачу, одначе не ховає його вади — надмірного ласу до зальотних авантур, що ніби прискорили його смерть. Щоб висловити в такій делікатній формі ваду особи, що він шанує, Яків Собеський повинен був мати підстави на те, повинен був знати деякі факти з життя Сагайдачного; для поваги до нього, мемуариста вважає за краще не називати відомих йому авантур гетьмана і тому тільки натякає на них. Касян Сакович, так само, не міг казати про цю ваду гетьмана в погрібових віршах з цілком зрозумілої причини, як з теї ж причини він міг приблизити горе вдови Сагайдачного; інших біографічних даних ми поки що не маємо, і тому такої гадки, що пісня нечемно висловлює ту ваду гетьмана, яку делі-

катно висловлює Собеський. Звичайно, що в жадному житєписови Сагайдачного ми цього факту не знайдемо, але, як пікантний факт з його життя, він набув широкого розголосу, перейшовши до народньої пісні і хоч в загальних виразах, але його зазначив Собеський.

Далі, д. Грінченко не згоджуєть ся і з моєю думкою про неприхильність ніби то гетьмана до своєї жінки. Але я в своїй статі ніде про цю неприхильність не кажу, а тільки подаю замітку, що стосунки гетьмана до жінки ховають якусь таємницю і взагалі дивні: по-перше, чоловік не лишає своїй жінці в духівниці нічого з свого добра, а офірує його на добродійні інституції, а по-друге, — ця нерозважна, зомліла жінка його і року не минуло, як віддала ся за шляхтича, заживала розбоїв і була засуджена до баніці, чого доводять і судові акти. Покликання в цьому разі д. Грінченка на „погрібові вірші“ не може перекопати; там повинно було в обставах цієї сумної okazji сказати те, що й сказано. Та і взагалі до погрібового голосіння та примовляння, що стала ся обовязковою поведінкою, треба стати з деякою обережністю, коли міряти їх щирість, бо слъози можуть бути з різних надвірних причин: сумного образу похорону, загального настрою натовцу і т. д.

Що до юридичного документу, до запису від 21 іюля 1622 р. київського митрополита Іова Борецького і гетьмана Олифера Голуба, як виконавців духівниці небіжчика Сагайдачного, що вони виконали гетьманів заповіт, то він ще раз доводить нашу гадку. В цім записови писано, що вони, — Борецький і Голуб, обрані від Сагайдачного за опікунів „жонѣ и повиннымъ его“ і „вся худоби и маетности“... шафарами и диспозиторами“, ці два юридичних факти цілком ріжні і самостійні: можна було іменувати опікуна над особою, жадного добра їй не лишивши, і „думати, що Сагайдачний, давши „опікунами“ своїй жінці двох найзначніших людей у краї, разом з тим нічого їй не відписав,“ — зовсім „не дивно“, бо через юридичну безправність жіноцтва по Литовському Статуту опікун був потрібним як для юридичної оборони вдови, так і для санкції її юридичного поступування. Це ми й бачимо на прикладі Сагайдачних. Але гетьман, вмираючи, настановив опікунів не тільки над особою вдови, але і над її ріднею, що були Сагайдачному

„повинними“, цеб-то близькими через „віно“, через шлюб. Про назначення чого небуть цим „повинним“ в заповіті ніхто навіть і питання не ставить.

Силкуючись довести, що Сагайдачний щось відписав своїй жінці, д. Грінченко навіть пряме посвідчення літопису Самуїла Величка на те, що жінка Сагайдачного по духівниці нічого не одержала, товмачить в бажаному собі розумі, перекладаючи слова літопису: „распорядилъ имѣніе свое на церкви, на шпиталѣ, на школи и монастырѣ, кромѣ жены своей“, так: визначив своє майно на церкви, шпиталі, школи й монастири, „окрім того, що zostавив жінці своїй“; але такий переклад довільний, непевний і калічить пряму гадку слів літопису. Що жінка Сагайдачного одержала свою частку, — проти цього я не повстаю. Вона не тільки одержала свою частку, вона навіть мала право її правити по закону, як свого „посага і оправи по віну“ від чоловіка, коли б той відмовився виділити їй, як жінці, частину з свого добра. Звичайно, Сагайдачний цього їй і не відмовив, як і не відмовився настановити опікунів; але все це вимагалося звичаєм, пристойністю і навіть законами того часу і про прихилля гетьмана до своєї жінки нічого не свідчить. Що подружжя не розлучилося за життя, це могло мати пояснення в характері жінки, що була, як це знати з судової постанови, свавільною і упертою і не легко поступалась, і перед нею бентежився навіть хоробрий гетьман. Це й виньки світова річ.

Проти тої нашої думки, що либонь сваволею жінки Сагайдачного треба вияснити всі неприязні взаємини подружжя і навіть трудність для Сагайдачного розлучити ся з такою жінкою, д. Грінченко наводить, по студіях д.д. Маячанця, Левицького і Роле характеристику жінок XVII віку, яким воля і повноправність надавали снаги та енергії, що були невідомі там, де жінка була невільницею. Все це цілком певно, як певно й те, що такі енергійні жінки далеко не завжди приносили щастя своїм чоловікам, і, здається, шлюбні розводи ніде не траплялись так часто, як в Південній Русі. І коли енергічніші чоловіки допевняли ся розводу і розлучали ся з своїми занадто енергійними жінками, то інші—пліхші чи з натури чи звігані життям,—придушивши гнів чи безсило скрегочучи зубами, знехотя корили ся своїй гіркій долі.

Може статись, що до цієї останньої групи чоловіків належав і Сагайдачний.

На цим власне і кінчає д. Грінченко аналіз моїх гадок на пісню про Сагайдачного. На цьому можна б скінчити і нашу відповідь йому. Але торкаючись питання про походження цієї пісні, д. Грінченко, в дальшому своєму аналізові, не важучись признати її за фальсифікат, догадуєть ся, що її зложив якийсь спудей чи мандрований дяк на прикінці XVIII віку. Дозволемо і собі сказати кілька слів з приводу фальсифікації пісень.

Що до фальсифікації людових пісень, то питання про це науково зовсім не розроблено. Дуже трудно показати будь-які побуди до фальсифікації, і видавці „Историческихъ пѣсень Малорусскаго народа“, д.д. Антонович і Драгоманів визнають її „страннымъ инстинктомъ и своеобразнымъ патриотизмомъ“, поправки і з'ясування всього, що не до тями в піснях, наверстування ріжного часу і зміни їх під впливом письменности—треба признати цілком; але все це потрібно докладно встановити і вазначити. Досі не з'ясовано ані психології народньої творчости, ані еволюції форм народніх творів. Що така була, знати з розправи проф. В. М. Перетца—про походження української пісні. „На Україні XVII віку, — каже він—вплив школи на життя був о стільки дужим, що це відбилось і на народній поезії. Тоді, як на півночі Росії заховуєть ся народній лад пісні, і в ньому ще не можна вазажити впливу літературного віршу, — на півдні народня пісня, потроху приймаючи літературні способи і звороти, наблизилась до віршової літератури XVI—XVII віків“. Всі, які тільки нам доводилось читати, аналізи українських фальшивих пісень здають ся нам не досить мотивованими, часто зовсім безпідставними і такими, що їх легко приложити і до певних пісень. Напр., з приводу появи в світ р. 1874 „Историческихъ пѣсень малорусскаго народа“ небіжчик М. І. Костомарів бере на аналіз „Запорожскую Старину“ д. І. Срезневського і ціле пасмо пісень вважає за фальсифіковані; але прикмети фальсифікації, що він подає, на мою думку, принаймні, цілком нічого не доводять і здають ся тільки за причіпку до слів і висловів, яких присутність у пісні критик не знає, як пояснити. Але одна вказівка у його дуже цінна нам. Це — вказівка на подібність пісень „Запорож-

скої Старини“ Срезневського до „Історії Руссовъ“ псевдо-Кониського. Через те, що історія ця подає велику плутанину і навіть видумку фактів, невідомо на якій підставі збудованих і відкіля взятих, то з огляду на її подібність до „Запорожской Старини“, несамохіть повстає гадка: а чи не заніс автор „Історії Руссовъ“ на її сторінки історичні факти народніх пісень, взявши ці факти за правдоподібні, і таким чином І. Срезневський стає видавцем того матеріалу, опрацювати і згрупувати який намагався і автор „Історії Руссовъ“.

Що до пісні про Сагайдачного, то її давність доводить тепер той первопис її, що його проф. В. М. Перетц знайшов в збірнику кінця XVII і початку XVIII в. і взяв його звідти для своїх „Замѣтокъ и матеріаловъ по історії пієсни въ Россіи“. Його надруковано латинськими буквами і читається він так:

„Гой на горі женці жнуть,
Та долом, долом, та долиною Козаки ідуть.
Меже ними три гетьмани,
Що ведуть войсько Запорожське долинами:
Один гетьмат Дорошенко,
Що ведеть войсько Запорожське хорошенько;
Другий гетьман Сагайдачник,
Що згубив триста Козаків, злий необачник;
Третій гетьман Дрогозденко,
Що ведеть войсько Московське борозденько.
Ідуть ляхи дорогами,
Закричуть, кликнуть вам: „Помогай Бог за горами“.
— „Помогай Бог за горами Козаченькам,
Щоб відкрили та з самопалов ляшенькам“.

Коли цю пісню надруковав В. М. Перетц, наша перша стаття про Сагайдачного перед тим недавно вийшла у світ, і аналіз цієї цінної пісні довелося відкласти до слушного часу. Зараз, коли ми повинні вернутись до пісні про Сагайдачного, ми вважаємо цілком доречним переглянути цей визначний твір XVII в. Лишаючи докладний аналіз питання про оточення, серед якого повстала ця пісня, і про час її посяви, ми не можемо не завважити, що своїм ладом і правдивістю відтворення історичних фактів пісня повинна бути близькою до першої половини XVII віку.

Цей давній варіант пісні про Сагайдачного, так як і той, що існує в наш час, оповідає про виправу Козаків р. 1621, але не до Хотина на війну, як думали ми спершу, а навпаки — від Хотина додому, на Україну. Запорозьке військо знову веде Дорошенко, як вів і на війну, що й цілком природно. Сагайдачний, як і в перший раз, при виправі до Хотина, їде позаду війська, але вже слабій і в кареті. В пісні його названо „злим необачником“, бо стратив триста Козаків. Що справді страта Козаків в Хотинській баталії могла досягти цієї цифри, це доводить і літопис С. Велички, який каже, що: „всього Поляковъ и Козаковъ на оной Хотѣнскої войнѣ чрезъ бѣсурманъ убито 753 чоловіка, а ранено Поляковъ и Козаковъ много“. Коли вважати за правдиве свідчення пісні, що Козаки втратили 300 чоловіка, то на пай Поляків припаде всього тільки 453 чоловіка; але зважаючи на те, що Козаків було тільки 40,000, а Поляків — 117,000, — не можна не згодитись, що Козаків полягло втрое більше від Поляків, і пісня, може й доладу каже, докоряючи Сагайдачному за таку велику втрату в війську і звучи його „злим необачником“. Епітет цей досить влучний.

Може здивувати третій гетьман — Дрогозденко, що веде військо Московське. Але участь московських Козаків у Хотинській баталії двічі доводить той саме літопис Величка: „еще тежъ — пише Величко — особно Козаковъ отъ рѣки Волги ишло на помощь противъ бѣсурманъ войску Польскому 20,000; но уже на войну тую не застали“. Коли скінчено війну і вчинено раду з Турками, „по війстю зась четырехъ дней, ударовавши принць Владиславъ начальниковъ и всѣхъ Козаковъ отъ Волги въ двадцати тысячахъ прибылыхъ, позволилъ имъ ити во своя си“. Значить, і в цьому разі пісня відповідає дійсности. Що до ймення Дрогозденко, яке д. Грінченко намагається читати Дрозденко, то воно в пісні є без сумніву зіпсована на український взір якась великоруська фамилія.

В третьому куплеті пісні висловлено радість Поляків, що повертались додому і були вдячні Козакам за щасливий кінець війни; зза гори вони гукають до Козаків: „Помагай Бог“. А Козакам не було з чого радіти, — перше — вони підняли огромну шкоду вбитими й ранними,

по-друге — з України находили сумні чутки: жінок і дітей їх польські старости ганяли на панщину і намагались повернути їх в невольників; тому і на привітання Поляків Козаки відповідали, щоб бажана запомога Божа ляшенькам відповісти допомогла „криком з самопалів“.

Цей настрій суспільства польського і козаччини, що ми в пісні його бачимо, і в листах короля до Сагайдачного ретельно відбив ся. На листи ласкаві і на дарунки короля Сигизмунда III, гетьман Сагайдачний відповідає скаргою, що „коронные паны: Вишневецкіє, Конєцпольскіє, Потоцкіє, Калиновскіє и иные на Украинѣ, власной предковѣчной отчизнѣ нашей, власть свою неслухне распростирають“ і намагають ся Козаків „въ подданство и ярмо работническое безбожне склонити“... Перелічуючи „на особливомъ реестрику“ кривди і гвалти, що Козаки терпіли, Сагайдачний завідомляє, що коли скривджені Козаки не одержать королівського „призрѣнія и респекту“, то „же бы що новое отъ нихъ (яко уже и пошемруютъ) не уродилося и огня гнѣвного (чего не дай, Боже) не запалило“.

Думаємо, що подане ясно доводить, що пісня про Сагайдачного, яку видав проф. В. М. Перетц, ретельно справжні події року 1621 віддає. Грінченкове тлумачення цієї пісні зовсім ні в чому не перекоує і здаєть ся нам вимушеним на те тільки, щоб довести свою першу гадку за пісню про Сагайдачного, яку він пристосовує до другої половини XVII віку.

Рівняючи цей давній варіант пісні до того, що в устах народніх до нашого часу заховано, ми пересвідчуємось, що за винятком дечого, перші два куплети обох пісень сливе відповідають оден одному; але 3-й і 4-й куплети давньої редакції — про московське військо під проводом Дрогозденка і про ворожі Козаків до Поляків почуття — забуто і загублено; на місце загублених цих куплетів вставлено нові — що Сагайдачний проміняв жінку „на тютюн та люльку“ і як в лісі пробував. Чи не доводить це, що в пісні про Сагайдачного ми маємо тільки уривки двох чи навіть трох пісень про Сагайдачного, що їх колись українські бандуристи співали: одна виспівувала нещасливу для Сагайдачного виправу Хотинську; друга малювала славетного гетьмана зальотні авантури, а третя співала про відому

нещасливу оказію з Сагайдачним, що на табір турецький нахопив ся і в лісі сховав ся.

До речі тут зауважимо і про варіант галицький пісні за Сагайдачного.

1) В ній подибуємо епітет Сагайдачного „злий необачник“. Перед тим, як проф. В. М. Перетц надрукував давній варіант пісні, епітет цей був незрозумілим: за віщо саме нарід міг Сагайдачного „злим необачником“ назвати? Тепер вже ми знаємо, чому пісня така сувора до гетьмана, і бачим, що епітет цей заховав ся від давнього варіанту, що кружляв між людьми. Проф. М. П. Дашкевич, як ми вже в статі про Сагайдачного згадували, і на Волині чув варіант цієї пісні з тим саме епітетом.

2) Галицький варіант згадує про „попа Киселя“; звичайно, був це не хто інший, як славетна особа цієї родини — Адам, що потім за воеводу Київського став і був за посередника між панами польськими і Хмельницьким, обом догодити і обох поєднати пильнуючи. Що Адам Кисіль був у баталії Хотинській, разом з Петром Могилою, що потім за митрополита Київського став, це тепер певна річ, бо дані давніх документів доводять цього. Вирушаючи на війну, Адам Кисіль, тоді що молодик, на випадок своєї смерти написав духівницю, де добро своє між матір'ю і братами поділив. Духівницю цю він записав у Володимирські замкові актові книги, під 6-м червня р. 1621, де й досі її заховано. Пісня наче б зазначає, що Адам Кисіль за Хотинської війни в козацькому таборі пробував, і може з Козаками і на війну прибув. В українських варіантах пісні від імени Киселя самий його титул хорунжого лишив ся, — а до кого належить той титул — в пісні нема мови і досі було не ясно, хто тим титулом значить ся. Під Хотинську війну Адам Кисіль міг бути за Новгород-Сіверського хорунжого, бо посада ця, як і інші, що він обіймив, перейшла потім до брата його Миколи; бо такий був звичай того часу.

Нам ще зістаєть ся розглянути Грінченків аналіз давнього варіанту пісні про Сагайдачного, що надрукував проф. Перетц ¹⁾. Подаючи вище своє здання про цю пісню, ми,

¹⁾ В. Н. Перетц: „Замѣтки и матеріали для исторіи пѣсни въ Россіи, I—VIII“. Спб., 1901 р., ст. 31.

щоб не порушати наступности нашого реферату, в який його читано в засіданні Наукового Т-ва 23-го дек. 1907 р., не згадували, як про неї гадає д. Грінченко, бо наш аналіз пісні був перед аналізом д. Грінченка; аналізу цієї пісні не було в його рефераті 15-го ноября — його зроблено тільки по вказівкам проф. Перетца, коли друковано в „Записках“¹⁾.

Істоту здання Грінченкового можна зібрати в такі твердження.

1) Варіант проф. Перетца не може припадати до початку XVII віку, до Петра Сагайдачного, що названо його „злим необачником“ за те, що він згубив триста Козаків, бо такого факту з його військової діяльності не знаємо.

Нагадаємо, що в літопису С. Величка, як ми вже вище показували, втрата Козаків у Хотинській баталії була дуже значною і приписувалось її Сагайдачному, тим епітет „злий необачник“ можна прикласти тільки до його, а не до кого іншого.

2) Ціла пісня взагалі стосується до р. 1665 і малює боротьбу за гетьманування Петра Дорошенка, Степана Опари, Дрозденка і Децика, що допоминали ся цієї влади.

Годі пристати на таке здання: а) варіант XVII віку не боротьбу воджив малює, а їх спільний рух—виправу; б) між тим, як зложено пісню на початку XVII віку і коли її записано—з кінцем того ж віку, минуло коло 80 років, через які відбули ся великі події, що могли впливати на долю і на зміст пісень про Сагайдачного, не одної, а кількох; в) щоб пісня справді події 1665 р. виображала, то б вона була цілком ретельною або дуже небагато покаліченою и заховала б усі ймення і певно б представила їх взаємини, бо між постановлянням пісні р. 1665 і кінцем XVII в., коли записано, минуло не більше як 30 років, і при тому великих подій, як от війна Хмельницького, не відбуло ся, і змісту пісні вони не могли відмінити.

1) Не зайвим буде завважити, що взагалі д. Грінченко читаний реферат свій значно відмінив, умістивши в ньому відповідь на наші закиди і вказівки проф. Перетца, не чекаючи поки їх надрукують; це дуже плутає нашу полеміку, утрудняючи її, і не дає змоги читачеві орієнтуватись в ній.

3) Форму ймення Сагайдачного в зазначеному варіанті— „сагайдачник“, цеб-то майстер, що робить сагайдаки,—годї прикласти до гетьмана Петра Сагайдачного, вона стосуєть ся „через щось до якогось“ зовсім іншого чоловіка, може до Опари або Децика.

Зміну ймення Сагайдачного в „сагайдачника“ могли зробити автори пісень, аби віддячити гетьманови, щоб понизити його і поглузувати з нього за погибель 300 Козаків; тому гадки з цього приводу д. Грінченка здають ся нам безпідставними.

4) Зміну ймення Дрогозденка в Дрозденка під впливом співу ми вважаємо безпідставною; на нашу думку це просто покалічення пїлком тепер забутого ймення отамана „московських“ Козаків; його не легко було помятати Козакам запорозьким.

5) Згадування піснї про московське військо зовсім не доводить, що воно брало участь—на думку д. Грінченка— в Хотинській баталїї чи в боротьбі претендентів 1665 р. на гетьманство, а доводить тільки те, що Дрозденко виступав, яко підданець московський і прихилив міста „подь царскую руку“.

Таке товмачення цього факту здаєть ся нам ненатуральним, бо в літопису С. Величка знаходимо пряму вказівку, що московське військо брало участь в хотинській баталїї р. 1621; тому згадування піснї про військо московське повинно признати за поправне.

Таким чином, свого здання про пісню за Сагайдачного, що ми висловили р. 1901, ми не тільки тримаємось і тепер, по аналізови її від д. Грінченка, але навпаки—ще більше запевняємось, що те здання має ґрунт.

Причинки до характеристики давнього київського бурсацтва.

Подав проф. А. Лобода.

Бурсак-школяр — то з найцікавіших типів старої України. З часу ще старосвіцьких віршів, інтермедій, відтак Наріжного, Гоголя запобігає він уваги красного письменства; де далі більше цікавить він і науку, дякувати тій значній ролі, що відіграв він в розвоєви української літератури XVII—XVIII в.в.

Тим усе, що може кинути зайвий промінь світла на справжню обстанову тодішнього його життя, має певну вагу, і навіть дрібниці, документально засвідчені, не завадять, яко знадібок, щоб домалювати загальний малюнок. Ми маємо кілька таких знадібків, вони може стануть у пригоді, хоч як додаток до цінних „Актівъ и матеріаловъ, относящихся къ истории Кіевской Академіи“, М. І. Петрова¹⁾.

Ото, найперше, „свѣздъ учащихся“ перед початком науки в ті добрі старі часи, засвідчений перехідним свідоцтвом:

„По Указу Ея Величества Государыни Императрицы Екатерины Алексѣевны Самодержицы Всероссийской и прочая, и прочая, и прочая.

Объявитель сего Малороссійского Черняговского полку сотнѣ городницкой житель мѣстечка Городнѣ Ерофей Тара-

¹⁾ Далі документи з моєї збірки друкують ся без покликання на джерела.

севичъ, и Николай Ѡстаповъ, пешо следуютъ в городъ Киевъ для ѡбученія тамо Латинского диалекта, которимъ следующимъ до города Киева вездѣ на заставахъ ꙗ караулахъ ѡ свободномъ пропуске соблаговолено б учинить по Ея Императорскаго Величества Указамъ; во верность чего и сей имъ Тарасевичу з вишписаннимъ товаришемъ з благополучного мѣстечка Городнѣ от сотенного городницкого Правленія пашепортъ, за подписомъ ꙗ печатю сотенною городницкою данъ в Городнѣ 1766 году августа 25 дня“. (Далі підписи сотенних отамана, писара, осавула й канцеляристи, але призвища нечитальні, окріч осавула — Івана Нехаєвського).

Як бачимо, піші мандрівки бурсаків, що так образово подав Гоголь та інші, мали вповні реальні підстави і засвідчено їх документально; само судить ся, що хто не має інших способів переміщати ся, окріч „пѣшаго слѣдованія“, той не буде надто перебірати, як йому жити ся в дорозі: не забуваймо, що брак засобів — то була звичайна доля бурсака, і, на приклад, „милостиню“ навіть начальство визнавало за одно з істотніших джерел доходу бурси. Так, не вважаючи на консисторський наказ, що одержано в Академії 30 січня 1761 р. „преждевременно до самихъ установленныхъ вакацій, то есть іюля до среднихъ чиселъ, священно и церковно-служительскихъ дѣтей изъ Академіи не отпускать“, 7-го мая того ж року „оніе священно и церковно-служительскіе дѣти, числомъ всѣхъ 16 человекъ, поданнымъ въ Академію Київскую доношеніемъ представляя всекрайнійшюю свою скудость, просили о выдачи по прежнему обыкновенію, яко не имѣющіи ниоткуда въ ученіи своемъ снабдѣнія, для испрошенія милосгины пашпортовъ“; і митрополита, 1761 р. 11 мая, постановив цьому проханню вигодити, обов'язуючи лишень, щоб повернули ся вчасно перед початком науки, „и впредь“, закінчив митрополита, „о таковихъ таково жъ поступать“¹⁾.

Виміна думок що до „испрошенія милостыни“ таким чином зовсім одверта; не менш одвертий і цей документ, що видав свіцький уряд:

„1762 году іюля 17 дня во время следуючи в местечке Рублевке для спрошенія милостыни (курсив наш) Киев-

¹⁾ „Акты и документы“, М. І. Петрова, т. II, ст. 375-6.

скої академії школьники Яковъ Ромашкевичъ, Константинъ Ставицкий на вѣрность Ея Императорскому Величеству Государинѣ Екатеринѣ Александровнѣ Самодержицѣ Всероссийской и Ея Императорскаго Величества Любезнѣйшему Сину Государю Цесаревичу и Великому Князю Павлу Петровичу в церквѣ архангелеской священникомъ Иваномъ Бокановскимъ к присяге приведены в чемъ имъ и сие з сотеной рублевской ратушы за подписомъ рукъ свѣдѣтельство дано. Сотникъ Федоръ Вогаевскій“.

Відне на гроші, але богате на авантури було бурсацтво, і воно перше накинуло на студентів славу неспокойного елемента.

Вже з декрету патріарха Адріана митрополитови Київському Ясинському знати, що київські міщаве скаржили ся на студентів, які мешкали при школах і церквах, „пришельцевъ изъ польскихъ градовъ“: „они де студенты... многая сотворяють бѣдства и безчинства страшная“, бють і лають малолітніх школярів і їх учителів-дяків, і теж міщан, що йдуть до церкви, „безчестяють женъ“.... „да онижь де студенты многочисленно собрався внощахъ ходя по мѣщанскимъ дворамъ крадуть дрова, запасъ и всякія вещи“¹⁾.

Пізніше, 1751 р., учень кляси риторики Іван Ярмоленський з протопопенком киевоподільським Іваном Лубенським і служником Василем попяну дірвали ся до чужого двору, кидали друччам в вікна, „потомъ вбѣгшы въ избу“ і заскочивши там учня з риторики Навроцького, „начали битъ по щекамъ и обдирать; послѣ де, якобы до префекта ведучы, били де нещадно по бокамъ кулачемъ, тако жъ и полѣнами рубанцами по разнымъ мѣстамъ, а наипаче де по головѣ, и въ ней де тры раны немалы учинили, всего окривавылы и одежду кровю совсѣмъ перемарали; выведши же де на улицу и ухвата лѣберію шляцу его Навроцького, бежали“.

На відплату „въ Академіи Киевской обще учителмы приговорено оному Ярмоленскому за такоїй розбой нещадно розгамы публѣчно под оглашеніемъ звонка школьного учинить

¹⁾ Библиографъ, 1891 р., № 2, ст. 42. „Какъ живо рисуется при чтеніи этого отрывка“, завважує його видавець п. Брайловський: „увѣковѣченный бессмертнымъ Гоголемъ и другими писателями типъ вѣчно голоднаго и поневолѣ крадущаго бурсака!“

наказаніє: (якоже де иной сатисфакціи съ него Ярмолѣнскаго за убожество его нельзя было учинить:) и наказанъ "...¹⁾

В 1763 — 64 рр. заходить справа про стичности бурсаків з гусарами і артилеристами; при тій оказії бригадир Подгоричані винив студентів, що вони, мовляв, учинили 25 дек. 63 р. напад на трох гусар його повку, що їхали поз бурсу, вибили їх киями, затигли на дворище до бурси і посадили на ланцюг, а Київська Академія на свій пай скаржила ся, що артилеристи та гусари, що на стаціях на Подолі, „находять самовольно на квартири“, де мешкають студенти, вигонять їх геть, викидають їх добро і „самихъ безвинно озлобляють“, на дорозі до академії і з неї „наипаче гусары чиняють имъ препятствія“, лають, бють, наїздять кіньми, „нѣкоторыхъ не объявляя въ академію подъ караулъ съ квартирь или на дорогѣ берутъ и въ колодкахъ безвинно держать..... Того жъ прошедшаго 763 года декабря 25 дня въ ночное время помянутого Молдавскаго полку гусары въ многолюдствѣ напавъ нахально съ обнаженными саблями и дручьемъ на состоящій при академіи бѣдныхъ сиротъ домъ, называемый обще бурса, и ворота насильно отбивъ, безъ всякаго разбора, кого гдѣ ни понавъ, оныхъ саблями и дручьемъ безъ пощаденія, какъ имъ угодно, били, трехъ челоувѣкъ саблями жестоко ранили, нѣкоторыхъ подъ караулъ въ колодки побрали, а прочихъ невѣдомо куда разогнали; богослову руку саблею пробрили, поетѣ правую щеку разрубали, нищему десятолѣтнему плечо до кости саблею прокололи“, а командир гусарського повку, на скаргу студентів з цього приводу, вибух лайкою та похвалками: „я де велю этихъ плутовъ, мошейниковъ, пьяницъ, разбойниковъ, всѣхъ выколоть и выстрелять Киевскихъ студентовъ“²⁾.

Трохи згодом знову справа: 22 дек. 1764 р. магістрацький служник Климов побив у себе на господі студента пітики Подгорського, покликаного читати псалтир по померлій дитині. Бурса, де мешкав Подгорський, щоб помстити ся, вдерлась до Климова, схопила його, потягла до себе і тут його так хльостали різками та батогами, що Климов теї ж

1) Петров, II, ст. 12—13.

2) Петров, III, ст. 181 — 3.

ночі духа пустив ся. Головні винувайці розбігли ся та поховались; зловлено тільки самого Козачинського і засуджено „наказавъ его плетьми же, послать въ сибирскую губернію, для опредѣленія въ какую тамъ службу годенъ явится“; але в Козачинського найшов ся значний оборонецъ, брат у других — еромонах Печерської Лаври, і не то що вратував його від заслання, а навіть знову його до Академії прийнято, бо він „до науки філософії дошелъ и впродъ ко ученію вишнихъ наукъ имѣлъ склонность и была въ немъ въ томъ надежда“¹⁾.

З свого боку приточу ще оден випадок більш-менш з тої ж доби, що хоч лагідніший, але так само як і вищі, характерно малює побут; надто характерна наївна безпосередність, з якою скривджений викладає у скараї своїй справу:

„Высокопреподобнѣйшему Господину Отцу Рувиму и Кіевскія Академіи преекту Его милости Петулѣнскому

Нижайшее доношение.

Нахожъ я нижайшій наймомъ в домѣ киевского жителя Ивана Яновского в котором по разсмотрѣнію господъ магистратовыхъ дано мнѣ для продажи простой сывухи; где в другой избѣ наймомъ же студенты находятся; от которыхъ напредъ сего напихихъ многія пустоты производылись такие, которіе мымо двора женскому полу безъ зацепки проитыть крайне с трудностію; ѳднакъ хотя я и увѣщавалъ многократно и инспекторомъ страшилъ толко на то не склоняю отказывал: не толко де инспекторъ но и отецъ префектъ мнѣ здѣлать нічево не можетъ; на что я разсудивъ с терпеливостію отходилъ; а мынувшого декабра „27“, числа в небытность зо женою моею в квартире толко оставшіеся малолѣтние мои дѣты да постоялецъ выехавшій з заграницы волоской націи ѳдынъ человекъ; и в тоє время въ 7-мъ часу пополудни студентъ Андрей Засулскій усмотря что меня и жени моей в квартире неимѣтца невѣдая откудава напившись с товарищи: (ѳ коихъ я неизвѣстенъ:) вопервыхъ начали де в двери стукать а потомъ в окошки бросать снѣ-

¹⁾ Петров, III, ст. 237 — 242; „Кіевская Старина“ 1896 р. № 2.

гомъ отчего и шибку одну разбыли пополамъ ѡнъ ли Засулскій или товаришъ ево в том незнаю: когда же по приходѣ моемъ в квартиру то прописанній постоялецъ волошинъ мнѣ объявилъ, что де стоящие зде на квартире студенты ходя по двору и выбѣгая на улицу в напилосты с великимъ крикомъ употребляя непотребнѣ скверные рѣчи прежде де стукали в двери а потомъ бросали в окошки снѣгомъ до разбитія шибки и скоро я нижайшій от ѡного постояльца выслушавъ здѣланная от оного Засулского с товарищи шалость тотъ часъ пошелъ я нижайшій ѡного двора до хазяина јвана яновского с тѣмъ ѡбъявленіемъ не ино что какъ толко о своей ѡбеды и разоренію но упомянутой Засулскій услиша мои жалобные рѣчи тотъ часъ в другой избы прибежавъ и не успел толко двери отворить с великимъ крикомъ началъ называть меня канальею дуракомъ и шинкаремъ; но я слиша от него крайнѣи ругателни неистерцимые рѣчи принужденъ вдарить по щоке дабы отойшолбы в ысбы с такимъ непотребнымъ крикомъ и ругателствомъ; но ѡной Засулскій еще больше скверными словами бранить началъ, на что жена моя неутерпя выдя его напрасное нападение вступилас: то ѡной Засулскій без всякаго резона стал называть жену мою курвою на что и свидѣтели имеютца о причиненіи мнѣ и женѣ моей от него Засулского ѡбыди и безщестја.

Для того Вашего Высокопреподобія всенижайше прошу со ѡзначеннымъ Засулскимъ о причиненіи мнѣ ѡбыди и о названіи жену мою курвою с нимъ либо или ѡнъ еи поималъ в доказательство ево привести и поступить съ нимъ такъ какъ Высокомонаршіе права гласятъ учинить Высокомилостивое разсмотреніе и опредѣленіе: 1766 году генваря „9„ дня ¹⁾.

Ќ семъ всенижайше просить

Киевской жителъ

Иванъ Половчевской.

На „доношеніи“ іншою рукою і характеромъ зроблено замітку: „поданно 1766 года Генваря 9 дня“; де воно пішло

¹⁾ Кінець не виразний: чи не можна догадувати ся, що Половчевський вимагав, щобъ Засульскій довів, на який підставі вінъ назвавъ жінку Половчевського соромицькимъ словомъ?

далі, — невідомо, та зрештою це й не дуже велика річ, бо подія і її герої вималювалися й так досить яскраво. Студенське мешкання і продаж „простої сивухи“ мостять ся найближчими сусідами; тим вона й не дивна та надмірна „напилость“ Засульського „з товариці“, на яку скаржив ся Половчевський, і тихенький продавець сивухи, що ображав ся, як звали його шинкарем, навряд чи щиро не догадував ся в своїй простоті, „откудова“ могли напиту ся студенти. Взагалі подружжя Половчевських, чоловік з своєю найнижчою скаргою на кривди такі тяжкі, що він навіть „принуждень былъ вдарить по щоке“ кривдника, і жінка, що „неутерпля“ вступила ся, скоро запахло бешкетом, не менш типові в своїм роді, як і студенти, що не подарують ні сивусі, ні жіночій статі.

До питання про стосунок українських дум до південно-славянського епосу.

Написав Євген Тимченко *).

Як знати, питанню за українські думи, яко форми поетичної творчості, їх генезисові, розмаїтим живлам, що впливали на їх утворення, присвячена широка розправа П. Житецького — „Мысли о малорусскихъ думахъ“ (Київ, 1893), а виясненню їх історичної основи студія Антоновича і Драгоманова — „Историческія пѣсни малорусскаго народа“ (Київ, 1874). Обидві названі праці не зрушають питання про стосунок українського епосу до південно-славянського. Правда, в своєму ділі п. Житецький, кажучи про сумну мелодію дум, згадує й здання п. Фамінцина, що в своїм артикулі — „Домра и сродные ей музыкальные инструменты“ допускає можливість засягнення цієї мелодії в сербських співців, що доходили, як те свідчать польські письменники XVII віку, з кінцем XVI і на початку XVII віку до Польщі і України, — але сам прилучає ся до розсуду рецензента п. Фамінцина, що каже, що „дума создавалась подъ такимъ наплывомъ чисто народнаго возбужденія, что трудно принять здѣсь воздѣйствіе какихъ вибудь виѣшнихъ случайныхъ вліяній, что нужно искать происхожденія этой музыки

*) З приводу ст. п. Терсаковець, — „Beziehungen d. ukrainischen historischen Lieder resp. «Dumen» zum südslavische Volksepos“ (Arch. f. sl. Phil. 1907, H. 2/3, 221—246).

въ самыхъ бытовыхъ условіяхъ — въ культурномъ вліянні черноморскихъ турковъ“ (В. Евр. 1891. Август). Антонович і Драгоманів, подаючи в своїй праці так звані мандрівні пісні і групуючи при них найближчі варіанти з пісень інших народів, уважають зібраний знадіб за ще надто недостатний, щоб брати ся роз'язувати питання, де постали і як дістали ся на Україну ті пісні (передм. XVІІ), хоч відзначають між ними де-які, яко без сумніву південно-славянські; але про це нижче.

Питання про можливість впливу південно-славянського епосу на українські думи порушує артикул пр. Дашкевича: „Нѣсколько слѣдовъ общенія южной Руси съ юго-славянами въ литовско-польскій періодъ ея історіи, между проч. въ думахъ“ (Изборникъ Кіевскій, 119—137, К. 1905).

Вказуючи, що початок дум треба віднести до глибокої давнини, п. Дашкевич дає гіпотезу, що „съ XV столѣтія, когда началъ слагаться свой литературный обликъ въ западной Руси, стали, вѣроятно, явственно обозначаться своеобразныя черты южно-русской исторической поэзи и принимать то направленіе, которое находимъ въ позднѣйшихъ думахъ. До извѣстной степени оно окончательное водворилось подъ тѣмъ южно-славянскимъ вліяніемъ, которое обусловило поворотъ во всей русской письменности со второй половины XVI вѣка. Какъ названіе, такъ и техника произведеній, получившихъ названіе думъ, сложились, можно полагать, подъ вліяніемъ ближайшихъ сношеній, каковы установились съ того времени между южною Русью съ одной стороны и румынами, болгарами и сербами съ другою“ (ст. 122). При тому пр. Дашкевич дає історичні відомости про стосунки південної Руси з південно-славянами, покликаючись на п. п. Петрова, Соболевського і Кулаковського; напотім каже про заходження гайдуків на Україну і Польщу в XVI віці і вказує, як на те, що нарід їх знав, на назву танця—гайдук:

Ходім, хлопці, гайдука,

То наш танецъ правий;

далі згадує про оселення Сербів в маєтку кн. Я. Острозького в XVI в. і в з'язку з цим, на існування сіл Серби, Сербинівка.

На підставі вказаних історичних даних пр. Дашкевич бачить, що „думи могли испытать вліяніе сербскаго и бол-

гарського епосовъ, на параллели къ которымъ въ думахъ уже было обращено вниманіе въ наукѣ". При тому пр. Дашкевич покликає ся на увагу у пр. Сумцова: „Современная малорусская этнографія“ в. 2, К., 1897, ст. 4, але, між іншим, не заперечує, що на технїку дум міг вплинути староруський епос княжої доби. Кажучи про музичній вплив славянського полудня, пр. Дашкевич подає вище наведене здання п. Фамінцина, і відзначає делїкатність почуття в українських думах, що зближує їх з болгарськими і сербськими піснями. Бачить він так само одслїди взаємин з південно-славянами в таких виразах як *бутурлак*, що він виводить з болгарського *Турлока*.

П. Дашкевича артикул споводував критику і власні міркування на цікаве нам питання від боку М. Тершаковця в його артикулї: *Beziehungen d. ukrainischen historischen Lieder, resp. „Dumen“ zum südslavischen Volksepos* (Archiv für Slavische Philologie, 1907, Н. 2/3, 221—246).

На п. Дашкевича міркування п. Тершаковець завважає, що певні одслїди, що гайдуки залишили в життю українського поспільства в подобі назви танця такі незначні, що не дають жадної підстави виводити з того участь гайдуків в утворенню дум; так само п. Т-ць не бачить жадної довідної сили в покликанню п. Дашкевича на назви сїл Сербї і Сербїнівка, що той з'яує з відомістю 1617 р. про прибуття Сербів в маєток кн. Я. Острозького. На думку п. Т-ця такі факти належить освічувати у з'язку з загальнішими і певнішими фактами участі південно-славян в утворенню козацтва в XVI і XVII віці. Цеї участі п. Дашкевич не признає, а тим часом вона б заслужувала на увагу тим більше, що промовляє за його теорією. Напотім п. Дашкевич замість брати під розвагу взаємини українського і південно-славянського епосу, знову бере перелічувати історичві факти, яким, як здає ся, надає великої ваги, тим часом як з свого боку замало дає доводів на південно-славянський вплив; і вказуючи на те, що в науці вже звернено бачність на паралелї між болгарським та сербським епосом і українськими думами, він покликає ся на п.п. Сумцова, Неймана і Фамінцина. Одначе, перевіряючи ті покликання, стає знати, що пр. Дашкевич грїшить проти докладности, бо пр. Сумцов у згаданім місці не мав наміру мовити про подібні паралелї. П. Сумцов висловлює тільки

бажання порівняти українські епітети в думках з сербськими і болгарськими; покликання на п. Неймана так само непотрібне, бо артикул п. Неймана не розправа, а популярний шкід про думи для польської публічності, а що вже п. Фамінцин, то, як і сама назва його артикулу говорить, був далеко від приписаних йому цілей. Одним словом, на думку Т-ця, шановний вчений в жадний спосіб не міг переконувачими доводами підперти своєї теорії. А вказівкою на подібність загального тону дум до південно-славянського тільки констатує ся той факт, що подібне сумне становище родить подібні сумні пісні, — увага, що пасує до якого хоче народу, а не саме до південно-славян, — і така подібність не роз'ясує питання про обопільний вплив, а одинокий довід на залежність українського епосу від південно-славянського, власне позичене слово „Вутурнак“, промовляє надто мало.

П. Тершаковець гадає, що вивести й оборонити свою теорію п. Дашкевичеві перешкодив однобічний добір матеріалу і неввага до компетентної літератури, що має стосунок до питання. П. Дашкевич вживає виключно історико-культурних фактів, але минає літературні, що тільки й мають становче значіння. На першій пляші ми бачимо перед собою переходи розмаїтих південно-славянських пересельців, напостім вимін церковними книжками між Росією та Україною з одного боку і Сербією та Болгарією з другого. При таких стосунках нічого не можна закинути проти старань притягти і думи і юнацькі пісні в рамки цього обопільного культурного виміну, але оден фальшивий крок в певному напрямі, і ми знайдемось на змильній дорозі. При многостороннім засягненню літературного знадобу ми хутко мусімо покинути цей небезпешний шлях.

Уважаючи захід п. Дашкевича за марний в наслідок непоправности методологічної, п. Тершаковець гадає, що праці п. Антоновича-Драгоманова і п. Житецького в істотному досить вияснили історичне і літературне значіння дум; лишило ся, на його думку, одержані вже наслідки поставити в відповідну перспективу, чого власне не зробив п. Дашкевич, і в цім саме й треба шукати причини його неповодження. „Зваживши—каже він—всі становлячі культурно-історичні обстави і порівнявши думи з південно-славянським, resp. сербським епосом, я набрав твердого пересвідчення, що останньому

можна вділити вельми незначної ролі в питанні про обопільний вплив“ (226). Тільки дума про Олексія Поповича ніби промовляє за теорією пр. Дашкевича, і дивна річ, що він її не використав на свою ціль. Ту думу різні коментатори означили різно, але годі ті пояснення узнати за вдоволяючі, ні пр. Веселовського, що предок думи Альоша Попович, ні пр. Дашкевича, що дума представляє переробок билинного образу, навіть з думкою пр. Потебні не можна згодити ся, що з'ясує Думу з південно-славянськими паралелями, болгарськими й сербськими; але вже пр. Сумцов показав (К. С. 1894, I, 1—311), що сюжет Думи в легендах всіх середовічних літератур мав велику популярність, навіть за новіших часів в Шотляндії є подібні варіанти. Слаба сторона гадки пр. Сумцова замикає ся в тому, що він, кладучи натиск на західно-європейські варіанти, лишає в тіні південно-славянські; з огляду на них він приймає майже без застереження здання Потебні; тим воно й бажано докладно розграничити український і південно-славянські варіанти. Роблячи таке розграничення, Тершаковець гадає, що відміна між Думою і південно-славянськими варіантами, що до покути, виходить з двох одно від одного незалежних джерел, шкода тільки, що він не звернув уваги на те, що мотив уратування корабля серед бури, офіруючи одним винуватим, кинувши його в море, подибує ся не рідко, як на це вказав М. Халанський ¹⁾, в житійних переказах про чуда різних святих і звідси зовсім природно міг зайти в усно-людову словесність. Що ж до каменя на шию, то п. Тершаковець бачить в цім тільки звичайну метафору, якої початку треба шукати в євангельських словах. Так само не згоджує ся п. Тершаковець з думкою пр. Потебні, що гріх проти матері є з'язуючою точкою з південно-славянськими паралелями. Він уважає цю річ тільки за випадковий збіг, бо погляд Думи має свою підвалину в людовому культі матері і обявляв ся, як того довів п. Житецький, давніше в схолястичній шкільній поезії і пізніше в піснях. В „віншуванні слухачам“ так само не можна бачити з'язуючої точки, бо це звичайна фор-

¹⁾ Халанський, М.: „Великорусскія былины кіевского цикла“. Варшава, 1885, ст. 69—74.

мула дум і нема рації на ній усталяти залежність думи від південно-славянської епічної пісні.

Уважаючи на все сказане, повинно констатувати, що південно-славянський епос своїм змістом не справив жадного помітного впливу на утворення дум. Але невже ж славяне-пересельці не лишили жадного сліду свого впливу на поетичну творчість авторів дум? Такий вплив п. Тершаковець бачить тільки в формі і при тому незначний, через те його довго і не завважено. Цей вплив виразився, на думку п. Тершаківця, власне в уживанню вокативу замість номінативу, зворот дуже розповсюджений в сербській епіці. Даремна б річ шукати багато прикладів цього з'явища в українських людських піснях. До трох прикладів, що подав пр. Смаль-Стоцький, та штирох, що пр. Мікльошич, каже п. Тершаковець, додати він може небагато, і приточує ще 21 приклад з дум і оден приклад з пісні козако-польської доби. При тому припускає, що помилка в 21 прикладі, а власне:

Сам себѣ козаць думает-гадає, что его безъ хлѣбья, безъ ведья знемогає¹⁾.
 може бути не помилкою записувача, а перекрученням від самого співця, що вже більше не розумів чужого йому з'явища. Опріч того міна в варіантах форми номінативу і вокативу стверджує п. Тершаківця в зданню, що назване з'явище не має тубільного походження.

В увазі до артикулу п. Тершаківця (ст. 235), пр. Ягіч слушно зазначає, що вживання вокативу замість номінативу може бути властивістю, що зближує український і сербський епос, але вважати його за позичений з сербського навряд чи можливо. Звичайно позичають зміст, матеріаль, поодинокі слова, але не форми слів. Тільки при позиченню цілого десятискладового сербського вірша, можна б і вокатив уважати за позичений.

Завважимо з свого боку, що висновок п. Тершаківця нам показує ся надто необережним виводом, тим більш помилковим, що в українській мові вживання вокативу замість номінативу далеко не таке рідке, як те гадає п. Тершаковець і зовсім не обмежує ся на язык дум; ми його подибуємо і

¹⁾ Житецкій, П. Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ. К. 1893, ст. 200.

в інших піснях і навіть в прислів'ях, що виразно говорить, що це з'являє тубільне і зовсім не чуже свідомости того, хто говорить. Приклади:

Ой заплаче молодий козаче

По своїй дівчині. Мет. 21 ¹⁾.

Хрещатий барвіночку зав'яз у прискриночку. Мет. 81 ¹⁾.

Один коню як голуб сивенький,

Другий коню як ворон чорненький. Мет. 105 ¹⁾.

Між тими панами сидить

Красний паничу,

Красний паничу, пане Йване. Ант.-Др. I, 9 ²⁾.

Коло двора тесьового соколе облітає. Чуб. IV, 312 ³⁾.

Мощний Боже допоможе, дасть з любви користь.

Чуб. V, 2 ³⁾.

Плаче-ридає молодий козаче по своїй дівчині.

Чуб. V, 281 ³⁾.

Приїжджає синку к своему двору. Чуб. V, 706 ³⁾.

Приїхав королевичу на погуляння. Чуб. V, 770 ³⁾.

Ой занедужав молодий чумаче. V, 1048 ³⁾.

Ячмінь по дорозі, родив його Боже. Милорад. 138.

Будять тебе аж трое гостей —

Шо перший гостьо—ясен місяцю,

А другий гостьо—красне сонечко,

А третій гостьо—дробен дощику. Конощ. 123 ⁴⁾.

Сіли ж вони обідати, — гіркий наш обіде,

Оглянуть ся назад себе, аж оконом іде. Нові укр. пісні, 25.

Сизий голубочку сидить на дубочку. Гринч. III, 174 ⁵⁾.

Ой снідання, обідання,

Гіркий мій обіде, — одеуну я кватирочку,

Аж мій милий іде. Гринч. III, 312 ⁵⁾.

Сам хомяче, а мене й не баче. Ном. 6006 ⁶⁾.

Науме, дурний твій уме. Ном. 12712 ⁶⁾.

1) Метлинскій, А. Народныя южнорусскія пѣсни. Кієвъ. 1854.

2) Антоновичъ Вл. и М. Драгомановъ. Историческія пѣсни малорусскаго народа, т. I. Кієвъ, 1874.

3) Чубинскій, П. Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-русскій край. Спб. т. I—VII, 1872 — 1878.

4) Конощенко А.: „Українські пѣсньи“. Одесса, 1900.

5) Гринченко Б.: „Етнографическіе матеріали“, т. III, Черн. 1899.

6) Номис М.: „Українські приказки, прислів'я і таке инше“. С.-П.-Б., 1864.

Вживання вокативу ¹⁾ замість номінативу не чуже теж і білоруському діалектові, на що й показує пр. Є. Карський в своїй розправі: „Къ исторіи звуковъ и формъ бѣлорусской рѣчи“ (Варшава, 1893, ст. 263), наводячи такі приклади:

А коли ты молодой гусару,

Вывядзь мене з зеленого гаю. Ром. I—II, 163. Сѣнн.

А мой мужу блазне

Хочець мяне бици, ib. 269.

Ци ёсь ходзяю, ib. 454. Сѣнн.

Ци ёсь дома панъ господару, ib. 453.

Нехай косю мой нагарту'етца, ib. 397.

Швакру стоить, ib. 23. Рогач.

Што Господзи сошле, ib. 181. Гом.

На камяни ляжиць вужу, ib. V, 122. Гом.

Ходзів Раю по вулицы. Шейнъ. Мат. I, 302. Борис.

Поѣхаў сынку, ib. 548. Горец.

Скуль ўзяўся сивы силізёне, ib. II, 291. № 6.

Учинів сынку. Кар. 68, Трок.

Таким чином і вказана риса, що нею п. Тершаковець означає сліди сербської епіки в українських думах, надто ненадійна, але нам здає ся безсумнівною друга гадка п. Тершаківця, що вважаючи на те, що сербські співці і скрипники часто заходили до України і Польщі в XV—XVII віках, у нас залишилось кілька пісень певно сербського походження, напр. подані в збірці Антоновича-Драгоманова:

1. Покупка братомъ сестры плѣнницы (Продата Льюба Богданова).

¹⁾ Це саме з'явище в язиці українських письменників XVII віку зазначає П. Житецький, див. „Очеркъ лит. истор. мал. нар.“, ст. 100; теж і п. Марковський, див. „Антоній Радивилівський“, ст. 158 (при чому форму Но є помилково взято за вокатив). Опріч того пр. А. Соболевський приписує назване з'явище теж і новгородській говірці, бачучи в формах номінативу останъке, иванке, посаднике і т. п. вокатив (див. „Лекції по ист. рус. яз.“, вид. I, 137; вид. III, 189, 190), але на помилковість цього здання вказав пр. Ягіч („Критич. зам. по ист. рус. яз.“, Спб. 1889, ст. 105), покликаючись на розбір цього з'явища у А. Шахматова в артикулі: „Beiträge zur russischen Grammatik“ (Arch. f. sl. Phil. VII, 57—77) і А. Шахматов (див. „Изслѣдованіе о двинскихъ грамотахъ XV в.“, ч. I і II. Спб. 1903, ст. 99, і теж „Изв. Отд. русск. яз.“ 1903, ст. 318, 323, 334).

2. Теща вь плѣну у зятя.
3. Братъ продаеть сестру Туркамъ.
4. Отець продаеть дочь Туркамъ.

Хоч ці пісні і близькі до інших європейських, але з сербськими варіантами стоять в найближчому спорідненню, при чому більшість варіантів названих пісень галицькі, що без сумніву вказує і дорогу позичання.

Таким чином п. Тершаковець повертає ся до того висновку, що сербські юнацькі пісні впилинули на галицько-українські, тим часом як на епос дум, принаймні на його зміст, вони такого впливу не справили; що ж тиче ся форми, то вже можна мовити про той вплив, вважаючи на вище вказану стилістичну властивість. Але як ми вже бачили, з останнім висновком п. Тершаківця навряд чи можна згодити ся, що ж до першого, то його треба признати досить уґрунтованим.

До правопису де-яких форм «мякої деклінації» в українській мові ¹⁾.

Написав К. Михальчук.

Відома річ, що власний український правопис одержав право вживання в Росії допіру з 1905 р., а до того часу обовязковий був для друку правопис великоруський, мало придатний для українського язика. Цей сумний факт, звичайно, не міг спричинитись до впорядкування нашого правопису, до виробу певної правомірности граматичної, через те в наших виданнях останнього часу і можна спостерегти надто часті випадки недокладного, непоправного і неконсеквентного написання багатьох слів; до лічби таких випадків треба застосувати, на нашу думку, надто вражаючу непоправність написання кількох відмінкових форм речівників так званої „мякої деклінації“, де подибують ся кіпцівки то на *i*, то на *и*, при тому останній звук з'являє ся замість

¹⁾ Ця стаття написана була ще 17 мая 1902 р. в формі листу до редакції „Кіевской Старини“ з приводу де-яких хибних, по моему, правописних норм, які почали входити в звичай в українських виданнях і подибувались теж частенько і в статтях названого журналу. Стаття писана була по-російськи й не призначалась для друку. Тепер вона появляє ся, за моєю згодою, скороченою де-в-чому (між иншим викинено все, що дотикалось правопису в статтях „К. Ст.“) і з невеличкою перерібною в перекладі на українську мову, зробленому д. Є. Тимченком. Переглядивши цим разом оцю мою роботу, я не можу потаїти, що для поважного наукового видання вона вимагала б багато ще де-яких додатків, поправок та перерібок, котрих, однак же,

сподіваного (розуміє ся в чисто українських говірках) і, напр., *ка́ши, са́жи чи са́джи, пúшчи (пúщи) мúши, но́чи* і т. и.

Згадані форми „Мякої деклінації“, з історичного і етимологічного погляду на їх сучасний звуковий склад, розпадають ся на дві головних категорії, а власне:

I. На категорію форм споконвічних і первітніх не то що для південно-руського, але й для цілої групи славянських діалектів, і тако ж форм хоч і секундарних, але таких, що в найближчому зв'язку з першими і теж дуже давніх, і

II. На категорію форм секундарних: 1) спільно-руського (але не праруського) характеру і 2) спеціально-українського.

Розгляньмо ж ці форми наступно в тім порядку, як вони настали й розвинулись в українській мові.

I. До первітніх по своєму звуковому складу відмінкових форм „мякої деклінації“, що досі подібують ся на ґрунті південно-руського діалекту і належали здавна не самому йому, але й всім взагалі північно-славянським діалектам (білоруському з великоруським, чеському з словацьким і польсько-кашубському з лужицькими), в супротивність південно-славянським діалектам (давн. церк.-слав. з болгарським, сербському з хорвацьким і словинському з рез'янським), де споконвіку був інший звуковий склад тих саме форм, — належали, між іншим, такі форми речівників:

- 1) Жіночого роду, з пнем на *ja* (*ja*, 'а):
 - а) Генетив однини і
 - б) номінатив та акузатив множини.
- 2) Мужеського роду з пнем на *ja* (*ja*):
 - а) акузатив множини, при чому

на-жаль, ніяк не могу зараз зробити з браку у мене потрібного для цього часу. Найбарзі-ж прикро, що, з цієї власне причини, не маю навіть змоги використати для своєї статті даних з „Української граматики“ професора А. Кримського, та ласкаве теж доручені мені діалектологічні матеріали, зібрані, а почасти й власноручне з великою докладністю записані з живої мови д. Є. Тимченком. От-же лишаєть ся тільки сподіванка, що важніші з обовязкових додатків та належних критичних поправок мені все таки посчастить як-небудь зробити згодом іншим часом, при приязнійшій трохи до цього нагоді. 13 червця 1908 р. *К. Михальчук.*

б) в південно-руському діалекті, як і деяких інших (лужицькому і польському) з формою акузативу зіллялась дуже рано теж і форма номінативу множини, що кінчала ся перше йначе.

Всі ці первітні форми в вище названих північно-славянських діалектах здавна кінчали ся однаково на *ь* (*ě*), себ-то власне на різновиді звукові по діалектах варіанти його, що теж з часом різно відмінили ся в кожному; дуже ж рано асимільована сказаними первітніми формами, форма номінативу множини імен муж. роду з пнем на *ja* (*jъ*) первісно кінчала ся на давнє *i*¹⁾.

Споконвічне існування означених форм на *ь* в давніх руських діалектах зафактовано вже першими пам'ятками руського письменства (південно-руськ. походження), де, не вважаючи на дужий церк.-слав. вплив, подибують ся вже побіч з церк.-слав. формами на *а* і руські форми на *ь* і його рефлексии. Наводжу тут приклади цих форм майже виключно з південноруськ. пам'яток XI — XV вв., писаних в різних міс-

¹⁾ Пор. *ь* зам. *i* в жерьць *ь* предаша (Тріодь Саввина до 1226 р. Соболевській. „Лекції по ист. русск. яз.“, вид. 2 ст. 178). Взагалі, на думку Соболевського (Исследования въ обл. русск. грам., ст. 10), змішка в руських діалектах номінативу мн. з акузативом мн. в деклінації імен муж. роду з пнем не тільки на *ja* (*jъ*), але, вже і на *i* (*ь*), можна завважити в пам'ятках зовсім виразно тільки в XIII в., до сього ж часу переважало *i* (*и*), в наслідок, очевидно, домінуючого впливу церк.-слав. письменства. Відповідно загально-руському *ь* (що з рештою споконвіку вимовлявся трохи інак на півдні, як на півночі) західно-славянські пам'ятки мали в даних формах так само *ь*, себ-то *ě* (=je), що різно писалось в пам'ятках, як, напр.: а) в лужицькій біблії 1548 р. читаємо: *ген. одн. zeme, wonye; ном.-ак. множ.: repuze*; при чому в сучасних лужицьк. діалектах *ген. одн. ж. р. і ак., і теж ном. мн. ж. і м. р.:* *wole, role, duse, zmije, koje, šije, zemje, wjecerje; muze, barwage*, навіть *katjenje, ruće*, (і зарівно на *y=ь* по *z* і *c*: *mjesy, wowcy, swesy, ulicy; rjenjezy, wótcy, mesacy* і т. д.); б) в польських пам'ятках — *ген. одн. ж. р. і ак. — ном. мн. ж. і муж. родів: zeme, z dzevice Marie* (Precotiones 1375 р.), *dusze, z zeme, nadzeie, studne; palce* (Флоріанск. псалтир XVI в.), *szemye, oslycze, do czemnice, minnicze, suknye, owoce* (Шарапатацька біблія XIV — XV в.), при чому ці форми генет. заховали ся теж в деяких сучасних говірках, напр. в Опольському *ze studnie, z kuznie*; у кашубів: *z rjivnice* і т. под.; але в літературному польськ. язиці форми генет. одн. на *ь* вже позникали, а лишили ся тільки форми акуз. і номін. множ.: *ziemie, wole, grabie, konopie; konie, owoce* і

цях Південної Русі або через південнорусів¹⁾, хоч би і в копіях їх, списаних на Півночі, — взявши їх з праць Соболевського: „Изслѣдованія“ (ст. 1 — 8) і „Лекціи по исторіи русск. яз.“. Вид. 2-е (ст. 133, 134 и 178). Ось ті приклади на њ:

1) в іменах жіночого роду:

а) Генет. одн.: недѣль (Остром. Єв. 1057 р., Архангельське Єв. 1092 і Реймське Єв. XI в.), троїць (Изб. Свят. 1073 р.), Анны Пророциць, Илиць, мучениць (Арханг. Єв. 1092 р.), мчѣницъ Евѣимий, блудьницъ, двѣць (Мстислав. Єв. 1115 р. до 1117 р.), влдѣць, Вѣць, келѣць, земль, бурь (Жит. Θεодосія печер., перекази за Бориса та Гліба и за св. Агапію в Торжественнику XII в.), земль, дшѣць, пустынѣ (Златоструй XII в.), одежь, вечерь, безъ волю (Толков. Апост. 1220 р.), семое тысящъ (Поученіе Єфр. Сирина 1288 р.), земль, мчѣць, пррѣчьць Анастасье (Галицьк. Єванг. 1266—1301), оть смоковницъ (Поликарп. Єв. 1307 р.), семое тысящъ (Єфрем, вірші 1492 р.) і т. п.

б) Номін.-акузат. множ.: капль (Остр. Єв. 1057), пѣтиць, душъ (Свят. Изб. 1073 р.), вѣдовиць (Свят. Изб. 1076 р.), стьзь (Реймс. Єв. XI в.), птиць (Добрил. Єв. 1164 р.), келѣць многы, свѣщъ, душъ, пѣтиць (Торжественник з Жит. Θεо-

т. п. 3) В давній чеській легенді про св. Катерину XIV в. ген. одн. ж. р. z zeme, chvilē; акуз. — ном. множ. ж. р. mnohe zémě; акуз. множ. м. р. krále, kgaje і т. п. В сучасному чеському і словацькому діалектах теж њ (e, e), в генет. одн. і номін.—акуз. множ. ж. р.: svine, zage-zage, sije, vule, duse, і т. п.; але імена муж. р. тільки в акуз. мн. (а не в номіна- тиві) мають e: mesē, hostje, hrace (в номін. — i). (Соболевскій. Изслѣдованія в области русск. грам. Варшава, 1881 р., ст. 25 — 27. Мікльошич. Vergl. Gram. d. slav. Spr.). Що до південно-слав. діалектів, то в них відповідні первітні форми кінчать ся на њ (Є) і його діалектичні і історичні одміни, що зовсім випадково часом, в подобі звука e, сходять ся з рефlekсами њ (теж в подобі e). Пояснення такої двоїстости означених форм в zakresі славянської мови див. в „Изслѣдованіяхъ“ Соболевського, ст. 29.

1) Про південноруське псходження цитованих памяток див. „Обзоръ“ іх П. Владимірова, К. 1890 р. Що ж до незгаданого в „Обзорѣ“ Остромірова Євангелія, то київське походження писара його діакона Григорія, що відбило ся на мові цієї памятки, докладно визначив Н. В. Волков в рефераті, що він читав 1 декабра 1895 року в „Обществѣ любителей древней письменности“ в С. Петербурзі (Див. про це „Новое Время“ № 7102).

досія печер. і інше XII в.), тьмниць, блудьниць, чашь (Толк. Ап. 1220 р.), птиць (Галиц. Єв. XIII в.: 1266 — 1301), свинь (Поликарп. Єв. 1307 р.), і т. п.

2) *В іменах мужеського роду:*

Акузатив (і номінатив) мн. ж.: мечь, своь (Догов. Игоря з Греками. Соболю. Изслѣд. ст. 20); ключь (Арханг. Єв. 1092, Галиц. Єв. 1144 р.), князь (Перекази за Бориса та Гліба в Торжествен. XII в.), князь, творць, учитель (Толк. Апостол 1220 р.), і т. інш.

При тому побіч з *ь*, яко конкретні звукові його варіанти по давніх говірках, вже з XI — XII вв. в південно-руських писаних пам'ятках з'являє ся (відповідно—в сих формах—ц.-слав. λ^1) то *е* (*ε*), то *и* (*i*); напр. *е*: гєн. одн. ж. р.: оть воле, пшенице (Златоструй XII в.), земле (Толк. Апост. 1220), пррчьць Анастасье (Галиц. Єв. 1266—1301); ном.-акуз. мн. ж. р.: рабине (Златоструй XII в.); напотім *и* (*i*): генет. одн. ж. р.: Вѣи (Остр. Єв. 1057 р.), прѣдътечи (Реймс. Єв. XI в.), глубины земли (Юрьев. Єв. 1118—1128 р.), оть судии (Жит. Θεодосія Печ. в списку XII в.), мчѣи А. Кулины (Миней XII в.), оть лица земли (Псалтир 1296 р.), русьское земли (Галицьк. грам. 1366 р.); акуз.-ном. мн. ж. і м. р.: дьни ти (Юрьев. Єв. 1120 р.), князи нашѣ (Кондакаръ XII в.), мужи (Псалтир 1296 р.), души вашѣ (Єфр. Сирия 1377 р.) і т. п. (Соболевський. Опріч показаних вище, див. ще його „Изслѣдованія“ ст. 8, 17, 22 і „Лекція“ 164, 166, 177). В усіх останніх випадках *и* без сумніву фонетичне (з *ь*), а не морфологічне (під впливом форм імен на *ѣ* (*ь*), *а* і *а*); останнє було лишень в північно-руських діалектах (білоруському і надто великоруському), а в південно-руському навпаки, як побачимо нижче, форми на *ја*, *ја* (*јѣ*) вплинули не то що на форми імен на *ѣ* (*ь*), але в певних випадках навіть на форми імен на *а* і *а*. В сучасних українських (південноруських) говірках в розгледжених формах на місці давнього *ь* скрізь з'являють ся наступно його прямі органічні рефлексі, а власне в українських і галицьких говірках *ѣ* (а не *ы* або *и* тверде), а в поліських і підляських, — уважаючи на наголошен-

1) Що в славянських формах часто теж заміняє ся його руським рефлексом *я* (*я*).

ність або ненаголошеність цього вокалю і м'якшености або нем'якшености переджуючого консонанту,—*іє, е, і* або *иє, е, и*, як ото, напр.:

1) В іменах жін. роду: генет. одн. і номін.-акузат. множ.: а) українсько-галицькі: *рожі, цариці, бурі, надії* і т. п. (Смаль-Стоцьк. і Гартнер. Руска грам. ст. 94, 95).

б) Полісько-підляські: *землє, душє* (Житецькій. Очеркъ звук. ист. мал. нар., 309), *земліє, клуніє, куриціє, вишніє, черешвіє* і т. д. (Малор. свадьба въ Сѣдл. губ. Янчука, ст. 5, 6, 29).

2. В іменах муж. роду номінатив, акузатив множ.:

а) українсько-галицькі: *учителѣ, купілѣ, танцѣ, звичаѣ, добродіѣ* і т. под. (Смаль-Стоцький і Гартнер. Руска грам. 85, 87).

б) полісько-підляські: *паліє, гноіє, чинціє, тхоріє, учителіє, маляріє, солов'їє, посланціє, журавліє* і т. інш. (Янчукъ, ст. 5, 18, 99), *лебедьє* (Огоновський. Studien a. d. Gebiete d. Ruth. Sp., ст. 125).

Такі власне нормальні, органічні кінцівки розгледжених форм в українсько-галицьких і полісько-підляських говірках, тим-то перші з них (на *ї*) і повинні лягти в основу писаної української мови ¹⁾. Але можлива річ, що де-які

¹⁾ До якої міри давні форми імен з пнями на *-jā* і *ja*, що мають кінцівку *ь* (*ї*), усталили ся в сучасній південноруській мові, знати з того, що вони вплинули в певних випадках навіть на відповідні форми імен з пнями на *-ā* і *a*, а власне після *р*, де зам. *и* (*ы*) з'являє ся *і*, напр.: генет. одн. ж. р. парі; номін.-акуз. множ. імен ж. і муж. родів: *курі, ветрі; вечорі, комарі* (Чуб. Труды Эксп. т. I, ст. 52, 111, 120, 186, 202), *проскурі* (Рудченко. Южн. Рус. сказки, ст. 98), *оборіє; шуріє, комаріє* (Янчукъ. Мал. св., ст. 5), *сенаторі, комарі* (Кулішъ. Зап. о Ю. Р. т. II, ст. 61, 62), *кучері, богатирі, пожарі, осокорі* (Кіев. Ст. т. I 1902, ст. 143, 238, 244, 292, 428). Часом ухилення в українських говірках від нормальних кінцівок розгледжених форм мякої деклінації на *ї* (др. *ь*) бувають дуже рідко і всі вони без сумніву фонетичного характеру (вплив сусідніх поліських говірок), при чому треба мати на увазі й те, що ці форми часто записують ся з уст народу недокладно і неоправно, як в наслідок неблагості і недостатньої уваги до вимови цих форм записувачів, так і в наслідок хибних етимологічних міркувань, що викликають ся зіставленням українських форм з відповідними великоруськими (великоруське *і* значить, мов, українське *и*, а не *і*) і нарешті взагалі через неусталенність ортографічних правил і способів транскрипції таких надто українських звуків, як *и* и *і*. В наведених від

письменники приймають тут „мяке“ укр. *i* за великорусизм в укр. мові і чи не через це то замість його, в цілі (гаданого) відновлення чисто української форми, вживають відповідного великоруськ. „мякому“ *и* (*i*) укр. „твердого“ звука *и*? Але таке розуміння укр. *i* в даних формах, як можна бачити з усього сказаного вище про історію останніх в укр. мові, було б повним непорозумінням, бо в цих *i* є лишень простою одміною давне-руського органічного *ь*, тим часом як великоруське *и* (=давне-руськ. *и*) в цих формах неорганічне, заохоче, — воно витиснило собою в них давне-руське *ь* (=сучасному в.-рус. *e*), з'явившись на місце його з відповідних форм речивників „мякої“ ж деклінації з пнем на *ь* (*ь*) (т^ьви, кости, пути і т. п.) і під впливом *ы* „твердої“ деклінації з пнем на *а* (жены, метлы і т. п.)¹).

Після дослідів Соболевського, певні приклади заміни в в.-руському діалектові майже всіх відмінкових кінцівок

Огоновського в його „Studien“ прикладах форм на *и* в номін.-акуз. множ. *галицько-поліськ.* пісни, *карпатськ.* вовци, *поліськ.* коні і *галицьк.* вітци (125), кінцеве *и*, очевидно, є поліською і галицькою одміною (затвердінням) основного *i* (=ь). Я переглянув теж II т. Зап. о Южн. Руси Куліша, Южнорус. сказки Рудченка і 1-й т. Трудів експед. Чубинського і в них на силу випадків цих форм з *i* знайшов лише кілька випадків з *и*, а власне в *генет. одн. ж. р.*: души (Кул. 243) при частішому душі (Кул. 28 і т. д.); рушници (Рудч. 159) при пшениці (Рудч. 145, 149); воли (Руд. 190), при неділі і т. інш. (Рудч. 211), каши (Чуб. 200) при душі (Чуб.) і пшениці (Чуб. 85) при пшевиці (Чуб. 92, 101); в *номін.-акуз. множ. номін. ж. і м. р. р.*: кожи (Кул. 28, 29), калюжи (Кул. 252), души (Кул. 243), зори (Чуб. 92, 144) і зорі (Чуб. 93), тисячи (Чуб. 202) при пущі (Чуб. 120), конопля (Чуб. 147) при землі (Чуб. 92) і милі (Чуб. 181), гроши (Кул. 44, 45, 47, 76, 93) при гроші (Кул. 85, 91, 96), ключи (Кул. 243) при ключі (Кул. 36, 49), звіри (Кул. 32, 36) при звірі (Кул. 31), гроши (Чуб. 61) при гроші (Чуб. 158, 159, 202) і гроші (Чуб. 46), гроши (Рудч. 37, 65, 66, 71, 185) при гроші (Рудч. 34, 35, 37, 57, 62, 68, 89, 162), родичи (Рудч. 74) при харчі (Рудч. 199), калачі (Рудч. 186), звіри (Рудч. 141) при звірі (Рудч. 121). В наведених прикладах, окрім кількох випадків, де *и* є поліським і (ь), вся решта є лишень продукт непевності й вагання, або, радше, просто недбалості в належному написанні українського звука *i* (=ь).

¹) Аналогічний випадок збігу звуків різного походження дають, напр., в форм. *генет. одн.*: *лужицьк.* і *чеськ.* duše, sije (де *e*, *je*=ь): *словінськ.* і *сербськ.* duše, sije (де *e*, *je*=а, а) = укр. души, шиї (де *i*=ь): в *руськ.* души, шиї (цеб-то души, шиї) (де *и*, *i*=давн. *и*), з тєю тільки різницею, що в.-руське *и* тут неорганічне.

в іменах ж. р. з пнями на *ja* (земля, душа, диня і т. п.) відмінковими кінцівками імен ж. р. з пнями на *ĭ* (*ь*) *a* (тѣнь, жизнь, жена, рука і т. п.) починає ся ще з XIII в.; в XV в. побіч нових форм не *и* та *ы* (після *ц*) живуть ще старі форми на *ь* і *е*; але вь XVI і XVII в. перші вже значно переважають останні (Собол. Изслѣдов., ст. 8, 9).

Так було в традиційному письменстві, але в живій мові ця заміна закінчила ся мабуть не пізніше XV в. Так само і заміна в великоруському діалектові форми *акузативу* *множ.* в іменах муж. р. з пнями на *ja* (*ж*), що колись кінчила ся на *ь-е* (лучь-луче), формами *номінат. мн.* тих же імен і *акузат. множ.* імен на *ĭ* (*ь*) (путь і т. инш.), що однаково кінчались на *и* (лучи); зарівно, як і відворотня заміна в іменах теж муж. р. на *ĭ* (*ь*) та *a* (*з*) форм *номінатива мн.* на *и*є (путиє) та *и* (труди) формами *акузат. мн.* на *и* (пути) та *ы* (труды), як це спостеріг Соболевський, почали ся так само вь XIII в., а в XIV в. ці заміни вже нерідко подибують ся в пам'ятках, так що в наступний час для *номінат. і акузат. множ.* в іменах м. р. мають ся вже одні й ті самі кінцівки - *и* або - *ы*, як в іменах з пнем на *ja* (*ж*): *лучи*, *кони* (колишні форми лишень *номінативу* при формах *акузативу* *лучь*, *конь*), — при чому *и* після *ц* твердіє в *ы*: *отцы*, *мѣсяцы* і т. п., — так і вь іменах з пнем на *ĭ* (*ь*); *гости*, *пути* (колишні форми лишень *акузативу* при формах *номінат. гостиє* *путиє*), і теж в іменах з пнем на *a*: *труды*, *зубы* і т. п. (колишні форми лише *акузативу* *множ.* при формах *номінат. труди*, *зуби*) (Соболевський. Изслѣдов. ст. 10). В українськ. яз., як сказано було вище, стало ся дещо протилежного. В нім не то що заховали ся давні форми на *ь* (= сучасн. *ї*) в *генет. одн.* і *номінат.*, *акузат. множ. імен ж. р.* з пнем на *ja*, а також в *акуз. множ. імен м. р.* з пнем на *ja* (*ж*), але кінцівки цих форм (на *ь=ї*) замінили собою здавна кінцівки форм *номінат. множ. імен муж. р.* з останнім пнем (на *ja*), а потім, як побачимо нижче, так само давно проникли теж і в відповідні форми імен з пнями на *ĭ* (*ь*). Таким чином, повторяю, українське *і* і великоруське *и* в розгляджених формах дає лишень цілком випадковий збіг звуків, однакових фізіологічно, але зовсім різних своїм етимольогічним характером і походжен-

ням, так що заміна тут українського *i* через *и* (*ы*) з'явилась би штучним підновленням цих форм на великоруський взірець, цеб-то „обрусенієм“ їх, а не навпаки — як може хто гадає.

Удаюсь тепер до категорії власне *секундарних* форм „мякої“ деклінації в укр. яз., де теж узяла гору кінцівка на *ь=і*.

II. До властиве *секундарних* по своему звуковому складу відмінкових форм речивників „мякої“ деклінації, що подібують ся тепер на ґрунті українського діалекту, належать всі ті форми сказаної деклінації, що колись кінчали ся на *и*, *е* або *иє*, а ниньки, з небагатьма винятками, кінчать ся не на прості рефлекси цих звуків — *и* (*ы*), *е* або *ја*, а на *ї* (*=ь*) взяте цими формами—1) почасти згідно з відповідними формами великоруськ. діалекту з даних форм твердої деклінації, через що їх і можна з морфологічного погляду назвати *спільно-руськими*, 2) почасти в супротивності відповідним великоруським формам, з давніх форм „мякої“ деклінації I-ої категорії, розглядженим вище; тим їх і можна назвати *спеціально-українськими* формами з морфологічного погляду.

1) До *спільноруських* секундарних форм належать ті форми „мякої“ деклінації, де, окріч руських діалектів, у всіх інших славянських діалектах заховали ся давні кінцівки на *і*; сюди належать:

а) форми *датову* і *люкативу одн. імен ж. р.* з пнем на *ја*. В давніх руських памятках дуже рано вже подібують ся ці форми з *ь* зам. давн. *и*: *въ одежь*, *госпожь* *богородиць* (Минея 1095 р.), *у тьмьниць* (Кутенск. Ев. XIV в. ¹), *по земль*, *в лодь* (Лаврен. сп. літоп. 1377 ²). Пор. теперішні великоруськ.: *цариць*, *свѣчь*, *бурь*, *надеждь* і т. п. В укр. і галицьк. говірках тут теж *ї=ь* зам. *и* (*ы*)=давн. *и* (*і*): *царицї*, *рожї*, *бурї*, *надїї* (Смаль-Ст. і Гартнер. Рус. Гр. ст. 85); в полісько-підляських *іє=ь*: на *межіє*, при *зоріє*, при *свічіє* (Янчук. Млр. свадьба, ст. 5, 18, 31, 42). Подібують ся одначе випадки і з *и* зам. *ї*, *іє* (*=ь*); напр. галицькі: *землі*, *вівці*, при укр. *земльї*, *вівцї* (Огоновськ. Studien etc. ст. 124, 128);

¹) Соболевскій. Лекції, 2 вид., ст. 165.

²) Соболевскій. Изслѣд. ст. 8, 9.

але і українські теж: по землі при по землі (Чуб. Тр. I, ст. 51, 127, 156); по неволи при поневолі (Рудченко. Ю. Р. сказки, ст. 93).

б) Форми *льокативу одн. імен м. р.* з пнями на *ja* (*jъ*) і *и* (*+i*), а *сер. роду* з пнями на *jo* і *jo*. Ці форми з кінцівками на *ъ* теж дуже давні в руських діалектах: при Анатолі (Тріодь Моисея Кіевлянина XII — XIII в.), в стихарарі, в отці (Тріодь 1311 р.), о князі, в Галич (Єв. 1357), в монастир, в огні (Лаврен. кодекс літоп. XIV — XV в.) в многословіє своєм (Пандекты 1296 р.), в солці (Єв. 1357) (Соболевскій. Лекція, 2 вид., ст. 162). Пор. вел.-руські форми: на коні, в ячмені; на плечі, на солці, на листі, в житі; але частіш в жив. мові на листі, в житі. В українських і галицьких говірках теж *ъ=і*: в купілі, в танці, в звичаї, в ячмені, на сонці, на плечі, в наріканні, на подвір'ї, на піддаші etc. (Смаль-Стоцький, ст. 85 і 96); в полісько-підляських: на коні, на ступці, в огні, на крайі і т. інш. (Янчук, ст. 5, 6, 12). Одначе подібують ся випадки і з *и*, напр. галицькі: у хлопці, вітці, на сонці, поли, лиці при укр. у хлопці, вітці, сонці, поли, лиці, поломжі (Огонов. Stud. 121, 124, 128), а також укр. на весиллі (*sic!*) при на весиллі (Рудч. 74).

2) До спеціально-українських секундарних форм належать ті форми „мякої“ деклінації, де давні кінцівки *и*, *е*, *и*є замінено кінцівкою *ъ* (*i*), в чому укр. діалект в морфологічній незгоді з велико-руським; сюди належать:

а) форми *номінат.* і *акузат.* *двійні імен ж. р.* на *ja* і *i* і *сер. р.* на *jo*, *jo*. Ці форми в великоруському і в усіх інших славянських діалектах (з небагатьма винятками) кінчили ся і кінчать ся на давнє *i* і його рефлекси. А в укр. діалекті заміна в цих формах давн. кінцівки *и* (=фонетичн. *ы* і з *i*) на кінцівку *ъ* (*i*) дуже ймовірна вже в XII — XIII в. і хоч в писаних пам'ятках оставнє конче витісняло ся традиційним церк.-слав. *и*, одначе подібують ся випадки і з *ъ*: дві п'ятиці (Пантелейм. Єв. XII — XIII в. Соболевск. Лекція, ст. 165).

В сучасних укр. і галицьк. говірках, з дуже рідкими винятками, панує *і* (=ъ) зам. давн. *и* (=фонетичн. *ы*): ножиці, дві птиці; двері (пор. теж давнє-польське *dzwyrze*, (Шарапатацьк. біблія), лужиц. *durje*, чеськ. *dvéře*, але й *dveri*), дві

ночі, плечі, очі (Смаль-Стоцький и Гартн. Рус. гр. 102). Одначе в галицьких побіч і чути часом в певних випадках теж і *и*: *двери, плечи, очи* (См.-Ст. і Гартн. 99, 101, 102). Подібують ся тако ж вагання, хоч може тільки в транскрипції і в укр. говірках: *двери* (Куліш. Зам. о Ю. Р., т. II, ст. 18, 29 і 34), але тільки *двері* (Рудченко. Ю. Р. сказки, 17, 101, 103, 111, 170, 171; Чуб. т. I, 86, 211), потім *плечи* і *плечі* (Чуб. Тр. т. I: 92, 123, 143 і 95).

б) *Форми генет., дат. і льокат. одн. і номін., акузат. множ. імен. ж. р. з пнями на ь (ь), р (+ ь) і в (+ ь)*. Ці форми в різних славянських діалектах (не лічучи українського) в іменах з різними пнями по різним відмінкам кінчать ся то на *і*, то на *е*, то на *і і е* (або *ь*), то нарешті на *ь* (і його рефлексі). З цих форм кінчать ся:

а) виключно на *і*: *генет. одн.* чеські *kostí*, *дсеру*; серб. *ноћи, бери*; словін. *посі, ресі*; *дат., льокат. одн.*: церк.-сл. *кости, матери, църкви*; в. лужиц. *košci, mačer'i, cirkvi*; серб. і словін. *kosti, materi, пркви; cêrkvi*; *генет., датив і льокат. одн.*: великоруськ. *кости, соли, матери, крови*; польськ. *košci, soli, macierzu, krwi*; *номін. акуз. множ.*: великоруськ. *кости, соли, матери, церкви*.

б) виключно на *е*: *генет. одн.* церк.-слав., серб. і словін. *матере, матере*; чеськ. *mátere, cirkve*; *номін., акузат. множ.* чеські *mátere, cirkve*; серб., словін. *matere, пркве, cêrkve*; польськ. (в деяких словах) *macierze, cerkwie, і теж dłonie, karpiele, twarze, rozkosze* і т. и.

в) То на *і* то на *е* (або *ь*): *генет. одн.* чеськ. *rozkoši,-e, holeni,-e*, (деякі слова); ід. словін. *hëegí,-e cêrkvi,-e*; др. рус. *матери,-е, крѣви,-е*; *льок. одн.* церк.-слав. і др.-рус. *матери,-е, крѣви,-е*; *номін., акузат. множ.* польськ. *košci,-ie, посу,-e, рієсу,-e*; чеськ. *rozkoši,-e, holeni,-e*; церк.-слав. і др.-руськ. *матери,-е, крѣви,-е*. Нарешті

г) тільки на *ь*: *генет. одн. і номін., акуз. множ.* в. лужицьк. *mačerje, cyrkwje, košce, sole* і т. п., і теж на *у* (з *і=ь*) після *ц*: *wëcy, посу, тосу, рієсу*; чеськ. *daně, písne*, словац. і морав. *jasle* і т. под.

В південно-руському язиці поява цих форм на *ь* і його рефлексі (ї укр.), а надто форм *номін.-акузат. множ.* — заходить в глибоку давнину і поетало очевидно під впливом

форм *акузат.-номінат. імен. м. р.* на *ја* (*јз*) і теж на *ї* (*ь*) і форм *генет. одн. і номінат.-акузат. множ. імен. ж. р.* на *ја*. В давніх південноруських пам'ятках подибуємо, напр.: *мощь* зам. *мощи* (напис на хресті 1161 р. і Лаврен. літоп. XIV—XV в.) і *крови* зам. *крове* (Арханг. Євг. 1092 р. (Соболевській. Лекції, 166; Изслѣд. 19, 36). В сучасному південноруськ. язичі кінцівки цих форм поділились по говірках:

а) В галицьких говірках переважають кінцівки на *и* і *е*: *генет. дат., льокат. одн. і номін., акузат. множ.*: *заповіди, кости, ночи, міци, матери, крови, номін.-акузат. множ.* *гусе, груде* (См.-Ст. і Гартн. 96, Огоновск. 125); *одначе* *двери і двері* (*двійня*, див. вище), і теж *ласощі, хитрощі і т. под.* (См.-Ст. і Гартн. 102); так само і в поліськ. говірках, де *и* = *почасти* давне *и*, *почасти* давне *ь*, що замінило давне *и*, при чому в підляських говірках: *заповідіе, матеріе, в печіе, але пєчі* (Янчук 8, 11, 15).

б) В українських говірках навпаки, переважає *і* (= *ь*); але й тут деякі слова, переважно в *генет. одн. і в номін.-акуз. множ.*, мають і *ї*, і *и*, *е*, навіть і одно *и* або *е*. В записах з народніх уст знати взагалі значне вагання між тими кінцівками, але, без сумніву, здебільшого, з причини записувача, напр. у К. (Куліш. Зап. о Ю. Р. т. II), Р. (Рудченко. Ю. Р. сказки) і Ч. (Чубинській. Труды експ. т. I) подибуємо такі кінцівки тих форм:

а) на *і* і *и*: *генет. одн.* *ночі* (Рудч. 153, 215) і *ночы* (Ч. 182), *півночі* (Ч. 111) і *півночи* (К. 80); *печі* (Р. 15, 45, 180, 186), *печи* (К. 19, 20, 34; Р. 40, 130) і *печы* (Ч. 155); *солі* (Ч. 74) і *соли* (Ч. 109; К. 67, 85; Р. 106, 112), *кості* (Ч. 111, 115, 122, 128, 131, 133, 135; Р. 99) і *кости* (Р. 85, 161); *смерті* (К. 50), *смерти* (Ч. 147; К. 151; Р. 71, 121, 127, 128), і *смергы* (Ч. 218), *матері* (Ч. 66, 187; К. 68; Р. 82) і *матери* (К. 53, 55, 79); *да-тив., льокат. одн.* *у ночі, ночі* (Ч. 5, 55, 119; К. 43, 49, 63, 97; Р. 37, 62, 67) і *у ноци* (Ч. 94), а також *півночы* (Ч. 91, 111, 119); *номін.-акузат. множ.*: *гусі* (Ч. 62) і *гуси* (К. 19; Р. 10, 210); *хитрощі* (Р. 128) і *любощи* (Р. 132).

б) тільки на *і*: *генет. одн.* *болі* (Ч. 52), *постелі* (Р. 77), *из гязі* (Р. 60), *жизні* (Ч. 117), *болісті* (Ч. 112, 116, 126), *шерсті* (Ч. 121), *зза верстаті* (К. 43), *капості* (Р. 68), *крові* (Ч. 115, 116, 121, 131, 135; К. 60, 62; Р. 129); *дат. і льокат.*

одн. у міді (Р. 103), у постелі (Ч. 95), в шерсті (Ч. 192), власті (К. 95), на Русі (К. 61, 62), на печі (Ч. 5; К. 19, 22, 34, 100; Р. 14, 19, 39, 44, 52, 177, 180), у помочі (Ч. 95); матері (К. 33, 42, 52; Р. 82, 181); *номін.-акузат. мн.*: погібелі (Р. 171) кості (Ч. 91, 120, 125, 126, 155; К. 35), страсті (Ч. 192); на-решті тільки на *и*: *генет. одн.* семи́, шести́ (Ч. 116), веселости́ (Р. 172), смілости́ (Р. 202), Січи́ (Р. 256); *дат., льокат. одн.*: на осторожности́ (Ч. 202); *номін.-акуз. мн.* ночи́ (Ч. 202); воши́ (Р. 176), роскоши́ (К. 84). Таким чином найменше прикладів з кінцівками на одно *і* або *и*; але з цих прикладів тільки семи́ і шести́ не мають в живій мові варіантів з *і*. Взагалі можна взяти за правило, що в укр. говірках кінцівки розгледжених форм на *и*, яко простого рефлекса давн. *и* або в ролі заступника давніх *е* и *иє*, заховали ся головню в тих випадках, коли цьому *и* не передходили шицлячі шелестівки або сичачі *и* і *з*. Зрештою кінцівки на *и* і в цих випадках дасть ся завважити головню в *генет. одн.* (почасти, може під впливом деклінації імен сер. р. з пнем на *т*: *пяти́*, *десяти́* і т. под., так само як *дитяти́*, *овечати́* і до них подібві) і при тому в подобі пережитків в певних лишень словах, що майже не мають ніколи варіантів і на *і* (=ь), — в роді *пяти́*, *шести́*, *девяти́*, *десяти́*, *дванадцяти́*, *двадцяти́*, *семи́*, *восьми́* і т. інш., потім теж в *осеңи́*, почасти також *соли́*, *груди́*, *гуси́* (хоч зрідка теж *соли́*, *груди́*, *гуси́*) і т. под. Що ж до тих випадків, коли кінцівкам даних форм передходять *ч*, *ж* *ш*, *шч*, *з*, *щ* (*річ*, *ніч*, *піч*, *поміч*, *неміч*, *жовч*, *здобич*, *заполоч*; *крадіж*, *одїж*, *молодіж*, *подоріж*, *миш*, *вош*, *роскіш*; *пригірщ*; *грязь*, *коломазь*; *міць* і т. под.), то в чисто укр. говірках сказані кінцівки сливе завжде мають лишень *і* (=ь), що заступило собою давне *и*, як сказано було вище, під впливом відповідних форм почасти „мякої“ деклінації з пнями на *ја* (*ја*) і *ја* (*јъ*)¹⁾, а почасти „твердої“ деклінації. Українські ж варіанти *и* в останніх випадках є майже завжди або результат впливу на укр. говірки фонетики сусідніх поліських говірок (*одежи*, *річи*, *ночи* — *odziézy*, *rzeczy*, *posy*), або непоправне написання під впливом морфології велико-

¹⁾ Тим-більш, що в живій мові трапляє ся доволі дублетів з обома пнями (на *ї* і *ја*): *одїж* і *одѣжа*, *миш* і *миша*, *вош* і *воша* і т. и. (як також *постіль* і *постѣля* і инш.).

руської (одежи, річи, ночі — з *и=ы*, тим що в рос. теж *и*, але=*і*).

У всякому разі дуже б бажано було встановити певні кермуючі критерії в написанні даних форм і взагалі завести більшу консеквентність і дисципліну в українській ортографії, особливо що до написання в різних випадках *і* та *и*, котрі тепер міняють ся до-сходу на всі лади зовсім таки безпідставно часом. А чи-ж можливий правильний літературний розвиток мови без належне упорядкованого і систематизованого правопису її навіть в деталях, — себ-то без того, що звичайно зве ся письменністю („грамотністю“) і без чого кожному, а в тім числі й українському письменству, ніяково й появляти ся в люде.

118	от 26 год 1 годн	на камя грі-	на камя грі-
119	8 годн	на камя грі-	на камя грі-
119	18 годн	на камя грі-	на камя грі-
119	18 годн	на камя грі-	на камя грі-
119	12 годн	на камя грі-	на камя грі-
120	10 годн	на камя грі-	на камя грі-
120	4 годн	на камя грі-	на камя грі-
122	2 годн	на камя грі-	на камя грі-
122	10 годн	на камя грі-	на камя грі-
124	8 годн	на камя грі-	на камя грі-
125	18 годн	на камя грі-	на камя грі-
125	10 годн	на камя грі-	на камя грі-
126	2 годн	на камя грі-	на камя грі-
127	2 годн	на камя грі-	на камя грі-
127	2 годн	на камя грі-	на камя грі-

Друкарські помилки.

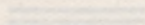
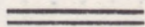
В наслідок того, що д. С. Маслов не мав змоги вчасно перечитати коректу, в його непрорізно написану статтю: „Наука Леонтія Карповича в неділю перед Ріадвом“ закралося досить багато помилок. Виправляючи з них найважливіші, редакція нехтує ті випадки, де ортографія друкованого тексту казанія Карповича (вживання тої чи іншої з однозначних літер—*ŝ i ȳ, m i a, o i w*) не вповні відповідає ортографії первопису.

Надруковано :		Повинно бути :	
118 ст. 26 ряд.	з гори :	въ языку греческомъ	въ языку греческомъ и латинскомъ
119 " 8 "	" "	na polski ięszyk prselożone.	na polski ięzyk przelożone.
119 " 18 "	" "	Панфутія	Пафнутія
119 " 18 "	з долу :	Т. Θ. Карпова	Г. Θ. Карпова
119 " 12 "	" "	Каратаев, № 255	Каратаев, № 257
120 " 10 "	" "	С. Т. Голубову	С. Т. Голубеву
120 " 4 "	" "	Евангеніе	Евангеліе
122 " 2 "	з гори :	на к. 103	на к. 103 відв.
123 " 16 "	" "	оживляющій	оживляющій
123 " 19 "	" "	чистоти	чистости
124 " 6 "	" "	„смерть „всенародная“	„смерть „всеродная“
125 " 15 "	з долу :	целебрюеть	целебруеть
125 " 10 "	" "	мальовані	мальовні
126 " 2 "	" "	віршів	взірців
127 " 5 "	" "	прѣ празѣнестко	прѣпразѣнестко
127 " 2 "	" "	скѣта	скѣта

128	ст.	8	ряд. з гори :	пѣныхъ	пѣныхъ
128	"	9	" "	того	того ^к
128	"	13	" з долу :	БгѸ	Бгу
128	"	11	" "	зстѸпи	зстѸпѣ
128	"	10	" "	маѣтатѸ	маѣтату
128	"	9	" "	ма ^р ны	ма ^р ны
128	"	2	" "	некъмѸнаго	некъмѸнаго
129	"	1	" з гори :	покъѣди	навѣди
129	"	2	" "	смертнѣи	смертнѣи
129	"	3	" "	ѡзнамокали	ѡзнамокали
129	"	4	" "	ѡзнамокали	ѡзнамокали
129	"	6	" "	скидѣство	скидѣство
129	"	8	" з долу :	Моги	Моги
130	"	7	" з гори :	бѣше	бѣше
130	"	8	" "	и	и
130	"	11	" "	ѡны	ѡны
130	"	8	" з долу :	иши	иши
130	"	1	" "	почаши	почаши
131	"	1	" з гори :	Тѡ таа	Тѡтаа
131	"	2	" "	перши	перши
131	"	4	" "	нбесны	нбесны
131	"	6	" "	Тамъ то ^т	Тамъто ^т
131	"	6	" "	ракого	ракого
131	"	12	" "	обложеню	облеженю
131	"	12	" з долу :	заслужили	заслужили
131	"	3	" "	костѣ	костѣ
131	"	2	" "	ѡны ѡны	ѡны ѡны
132	"	5	" з гори :	некъмѸны	некъмѸны
132	"	13	" з долу :	скѣта	скѣта
133	"	5	" з гори :	прады	прады

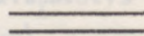
133	ст.	6	ряд.	з долу:	и ѿлехъ	и ѿлехъ
133	"	5	"	"	дѣкзны	дѣкзны
133	"	3	"	"	кѣкѣисты	кѣкѣисты
134	"	10	"	з гори:	дѣци	дѣци
134	ст.	3	"	з долу:	Месина	Месина
135	"	12	"	з гори:	ѡного	ѡного
135	"	13	"	"	попѣ	попѣ
135	"	7	"	з долу:	достатѣкахъ	достатѣкахъ
136	"	5	"	з гори:	дѣоакѣ	дѣоакѣ
136	"	15	"	"	стѣнею	стѣнею
136	"	10	"	з долу:	свидѣцѣтко	свидѣцѣтко
136	"	5	"	"	звыкы	звыкы
136	"	3	"	"	звезаного	звезаного
136	"	2	"	"	к садѣ савекокомъ	к садѣ савекокомъ
136	"	2	"	"	И тоѣ	И тоѣ
137	"	1	"	з гори:	ѡдеробѣ	ѡдеробѣ
137	"	2	"	"	ѡгледавѣши	ѡгледавѣши
137	"	6	"	"	которы	которы
137	"	6	"	"	пастыромъ	пастыромъ
137	"	13	"	"	урне	урне
137	"	14	"	"	а слышати	и слышати
137	"	11	"	з долу:	видѣти	видѣти
137	"	9	"	"	чловечѣство	чловечѣство
137	"	5	"	"	мѣсца	мѣсца
137	"	5	"	"	свои ^{ми}	свои ^{ми}
138	"	6	"	з гори:	показыв(а)ли	показав(а)ли
138	"	14	"	з долу:	налепѣ	налепѣ
138	"	10	"	"	затарасветѣ	затарасветѣ
138	"	7	"	"	ишы	иши
139	"	2	"	з гори:	принесемъ	принесешъ

139	ст.	2	ряд.	в гори :	распротѣ ^р таго	роспротѣ ^р таго
139	"	7	"	"	мѡны	мѡны
139	"	8	"	"	невымѡны	невымѡны
139	"	9	"	"	прятѣске	прятѣско
139	"	9	"	"	которы	которы
139	"	11	"	"	манотраного	манотраного
139	"	12	"	"	и шатѸ	и шатѸ
139	"	15	"	"	ожилати	ожилати
139	"	7	"	в долу :	налитие	налитие
139	"	6	"	"	сего еѡтъны	сего еѡтъны
139	"	2	"	"	дшѣны	дшѣны
140	"	2	"	в гори :	добро хотне	доброхотне
140	"	7	"	"	быстро точные	быстро тѣчные
140	"	8	"	"	лакѡ	лакѡ
140	"	14	"	"	нидите	нидите
140	"	8	"	в долу :	грѣде ^т	грѣде ^т
140	"	5	"	"	невымѡныхъ	невымѡныхъ
140	"	5	"	"	добродѣткхъ	добродѣткхъ
141	"	3	"	в гори :	причастя	причастя.

Зміст 2-ої книги „Записок Українського Наукового Товариства в Києві.“

	Стор.
1. Павло Житецький. До ювілею 45-літньої наукової діяльності. В. Перетц	3
2. Українські шестидесятники. І. Стещенко	39
3. До питання про північні перекази за княгиню Ольгу. А. Шахматов	84
4. Київський уривок псалтиру XIV віку. В. Адріанова	95
5. Український збірник XVII—XVIII ст. М. Петров	105
6. Наука Леонтія Карповича в неділю перед Різдом. С. Маслов	117
7. Єлевферієвська редакція „Сказанія о 12-ти пятницях“ і український список „Сказанія“ р. 1604. С. Шевченко	142
8. „Хожденіє Богородицы по мукамъ“ в нових українських списках XVII—XVIII в.в. О. Назаревський	173
9. Ще за пісню про Петра Сагайдачного І. Наманін	217
10. Причинки до характеристики давнього Київського бурсацтва. А. Лобода	232
11. До питання про стосунок українських дум до південно-славянського епосу. Є. Тимченко	239
12. До правопису де-яких форм „мякої деклінації“ в українській мові К. Михальчук	248

Inhalt des 2. Bandes.

	S.s.
1. Paul Žytsky. Zum 45 jährigen Jubiläum seiner wissenschaftlichen Tätigkeit, von Prof. W. Peretz	3
2. Ukrainische Publizisten aus den 60-iger Jahren, von J. Stešenko	39
3. Zur Frage von den nordischen Ueberlieferungen von der Fürstin Olga, von Akad. A. Šachmatow	84
4. Kiewer Bruchstück eines Psalters aus dem XIV. Jahrh., von W. Adrianowa	95
5. Eine ukrainische Sammelschrift aus dem XVII—XVIII. Jahrh., von Prof. M. Petrow	105
6. Predigt am Sonntag vor Weihnachten von Leontius Karpowicz gehalten, von S. Masłow	117
7. Eleutherische Redaction der „Legende von den 12 Freitagen“ und ukrainische Abschrift derselben aus dem J. 1604, von S. Šewcenko	142
8. „Wanderung der Mutter Gottes am Orte der Höllenqualen“ in neuen ukrainischen Abschriften aus dem XVII—XVIII. Jahrh., von A. Nasarewsky	173
9. Beitrag zum „Lied von Peter Sahajdacny“, von J. Kamanin	217
10. Zur Charakteristik der alten Kiewer „Bursa“, von Prof. A. Łoboda	232
11. Zur Frage der Beziehungen d. ukrainischen „Dumen“ zum südslavischen Volksepos, von E. Tymcenko	239
12. Zur Orthographie einiger Formen der „weichen Deklination“ in der ukrainischen Sprache, von C. Michalcuk	248

Inhalt des 2. Bandes.

ОСОБЫЕ СООБЩЕНИЯ

1. Paul Zytck, Zum 45-jährigen Jubiläum seiner wissenschaftlichen Tätigkeit, von Prof. W. Perls.	3
2. Ukrainische Publizisten aus den 60-iger Jahren, von I. Stankiv.	39
3. Zur Frage von den nordischen Ueberlieferungen von der Fürstin Olga, von Acad. A. Sachmatow.	84
4. Kiewer Bruchstück eines Palters aus dem XIV. Jahrhundert, von W. A. Krawtzenko.	93
5. Eine ukrainische Sammelhandschrift aus dem XVII-XVIII Jahrhundert, von Prof. M. P. Fawlow.	102
6. Festschrift zum 50-jährigen Bestehen von I. I. Kaprowicz, gehalten von S. Maslow.	117
7. Eusebische Redaction der Legende von der Flucht der "Frotzgen" und ukrainische Abschrift derselben aus dem J. 1604, von S. Swenneko.	142
8. Wanderung der Mutter Gottes am Ort der Höhlen, in neuen ukrainischen Abschriften aus dem XVII-XVIII Jahrhundert, von A. Krawtzenko.	175
9. Bericht zum 10-jährigen Bestehen der "Ukrainischen Monatsschrift", von I. I. Maslow.	217
10. Zur Charakteristik der alten Kiewer "Bots" von Prof. A. K. Ebed.	232
11. Zur Frage der Beziehungen d. ukrainischen Dumen zum südslawischen Volksepos, von E. Tymoczko.	239
12. Die Onomastik einiger Formen der ukrainischen "Klination" in der ukrainischen Sprache, von C. M. M. M.	248